

Reet Kasik

**KOMPLEKSSETE SÕNADE
STRUKTUUR**

TARTU ÜLIKOOLI EESTI KEELE OSAKONNA
PREPRINDID

number 3

TARTU ÜLIKOOLI EESTI KEELE OSAKONNA PREPRINDID 3

PREPRINTS OF THE DEPARTMENT OF ESTONIAN OF THE
UNIVERSITY OF TARTU 3

Reet Kasik

**KOMPLEKSSETE SÕNADE
STRUKTUUR**

Reet Kasik
Komplekssete sõnade struktuur

Uurimisprojekti on rahaliselt toetanud riiklik programm
„Eesti keel ja kultuurimälu“

Toimetanud Krista Kerge
Korrektor Ellen Niit
Küljendanud Sirje Ratso
Trükk: Bookmill

ISSN 1736-180X
ISBN 978-9985-4-0742-4

SISUKORD

Saateks.	7
Lühendid ja erimärgid	8
Sissejuhatus	9
Muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia	13
Sõnastruktuur ja sõnamoodustus.	19
Komplekssed sõnad.	19
Tüvekuju	21
Tuletis või lihtsõna.	22
Laensõnad.	26
Deskriptiivsed sõnad.	28
Tuletusõpetuse mõisteid.	29
Tuletamine, tuletis ja tuletusliide.	29
Alussõna ja tuletustüvi	34
Tuletustüüp, tuletusmall ja sõnamall.	40
Produktiivsus	43
Leksikaliseerumine	46
Muid sõnamoodustusviise	49
Lühendamine	49
Nulltuletus.	53
Prefiksid ja prefiksilaadsed sõnaosad	54
Kirjandust sõnamoodustuse teooria kohta	56
Verbituletus.	58
Verbiliidetest	58
Liitliited.	60
Verbide tuletustüübid	62
<i>ta-</i> , <i>da-</i> , <i>t-</i> , <i>sta-</i> , <i>nda-</i> , <i>lda-</i> , <i>rda-</i> ja <i>a</i> -liitelised verbid	62
<i>le-</i> , <i>t(e)le-</i> , <i>dle-</i> ja <i>sk(e)le-</i> liitelised verbid	74
<i>u-</i> , <i>bu-</i> , <i>bi-</i> , <i>du-</i> , <i>di-</i> ja <i>stu-</i> liitelised verbid	79

<i>i-, ki-, gi-, ku-</i> ja <i>gu</i> -liitelised verbid.	85
<i>ne</i> -liitelised verbid	86
<i>tse</i> -liitelised verbid.	88
<i>ata-</i> ja <i>ahta</i> -liitelised verbid	90
<i>ise</i> -liitelised verbid.	92
<i>ka-</i> ja <i>ga</i> -liitelised verbid.	92
Kirjandust verbituletuse kohta.	93
Noomenituletus	94
Noomeniliidetest.	94
<i>ke(ne)</i> -liitelised noomenid.	95
Substantiivituletus.	96
Substantiiviliidetest	96
Denominaalsete substantiivide tuletustüübid	98
<i>lane</i> -liitelised substantiivid.	98
<i>line</i> -liitelised substantiivid	101
<i>kond</i> -liitelised substantiivid	102
<i>stik</i> -liitelised substantiivid	104
<i>ndus</i> -liitelised substantiivid	105
<i>lus</i> -liitelised substantiivid	106
<i>nna</i> -liitelised substantiivid	108
<i>tar</i> -liitelised substantiivid	109
<i>nik</i> -liitelised substantiivid.	110
<i>ndik</i> -liitelised substantiivid.	110
<i>kas</i> -liitelised substantiivid.	111
<i>stu</i> -liitelised substantiivid.	113
Deverbaalsete substantiivide tuletustüübid	114
<i>mine</i> -liitelised substantiivid	115
<i>ja</i> -liitelised substantiivid.	116
<i>nu</i> -liitelised substantiivid	117
<i>tu-</i> ja <i>du</i> -liitelised substantiivid	118
<i>ng</i> -liitelised substantiivid	119
<i>mus</i> -liitelised substantiivid.	121
<i>e</i> -liitelised substantiivid.	122
<i>u</i> -liitelised substantiivid	124

<i>k</i> -liitelised substantiivid	126
<i>m</i> -liitelised substantiivid.	128
<i>is-</i> , <i>tis-</i> ja <i>dis</i> -liitelised substantiivid.	129
<i>i-</i> ja <i>ti</i> -liitelised substantiivid	130
<i>el</i> -liitelised substantiivid	131
<i>in</i> -liitelised substantiivid.	131
Denominaalseid ja deverbaalseid substantiive	
hõlmavad tuletustüübid	132
<i>us-</i> ja <i>dus</i> -liitelised substantiivid	132
<i>ik-</i> , <i>dik-</i> , <i>mik-</i> ja <i>vik</i> -liitelised substantiivid	139
<i>nd</i> -liitelised substantiivid	142
<i>ur-</i> , <i>ar-</i> , <i>er-</i> ja <i>r</i> -liitelised substantiivid	144
<i>la</i> -liitelised substantiivid.	146
<i>ts</i> -liitelised substantiivid	147
Kirjandust substantiivituletuse kohta	148
Adjektiivituletus.	149
Adjektiiviliidetest.	149
Adjektiivide tuletustüübid	150
<i>ne</i> -liitelised adjektiivid	150
<i>lme</i> -liitelised adjektiivid	157
<i>lik</i> -liitelised adjektiivid	161
<i>kas</i> -liitelised adjektiivid.	166
<i>jas</i> -liitelised adjektiivid	168
<i>tu-</i> ja <i>matu</i> -liitelised adjektiivid.	169
<i>s-</i> , <i>as-</i> , <i>las-</i> , <i>us-</i> , <i>es-</i> ja <i>is</i> -liitelised adjektiivid	172
<i>mine</i> -liitelised adjektiivid	173
Muid adjektiivide tuletustüüpe	174
Kirjandust adjektiivituletuse kohta	179
Adverbituletus	180
Adverbiliidetest	180
Adverbide tuletustüübid.	181
<i>lt</i> -liitelised adverbid.	181
<i>sti</i> -liitelised adverbid	183

<i>mini</i> -liitelised adverbid .	185
<i>missi</i> -liitelised adverbid	186
<i>ti</i> -liitelised adverbid .	187
<i>tsi</i> -liitelised adverbid	189
<i>kesi</i> -liitelised adverbid .	190
<i>li</i> -liitelised adverbid .	190
<i>stikku</i> -liitelised adverbid .	191
<i>si</i> -liitelised adverbid .	191
<i>ldasa</i> -liitelised adverbid	192
<i>ldi</i> -liitelised adverbid .	192
Muutevormilised adverbid .	193
Noomenivormid.	193
Verbivormid	196
Muutevormilised adverbiliited.	197
Kirjandust adverbimoodustuse kohta.	199
Liitsõnad	200
Liitsõna struktuur	200
Liitsõna moodustusosad .	200
Liitsõna ortograafia	205
Laiendliitsõnade moodustustüübid	209
Liitsubstantiivid .	209
Liitadjektiivid	226
Liitverbid .	234
Muid laiendliitsõnade tüüpe.	241
Rindliitsõnade moodustustüübid	245
Kirjandust liitsõna kohta	251
Kirjandus	252

SAATEKS

„Eesti keele arengukava 2011–2017“ esitab eesti keele uurimise ühe eesmärgina eesti keele akadeemiliste tervikkäsitluste koostamise. Arengukavas on loetletud kuus valdkonda, mille tervikkäsitluste koostamine on esmase tähtsusega. Eesti keele sõnamoodustus on üks neid valdkondi.

Eesti keele senine sõnatuletuse kirjeldus on toetunud põhiliselt sõnaraamatumaterjalile, liitsõnamoodustuse kohta on põhjalikumad käsitlused 1960. aastatest, hiljem on töötatud läbi üksikuid valdkondi, aga tervikkäsitlust eesti keele sõnamoodustussüsteemi ehitusest ja funktsioneerimisest ei ole. Eesti keele teadusliku grammatika ilmumisest (1993–1995) möödunud aastate jooksul on teoreetiline keeleteadus oluliselt arenenud, on tekkinud uued uurimissuunad, mis on avanud sõnamoodustuse uurimiseks uusi perspektiive. Eesti keele kohta on koostatud tekstikorpusi ja uurimine on muutunud korpuspõhiseks, mis võimaldab paremini jälgida tegelikku keelekasutust. Rakenduslikust aspektist on sõnamoodustuse uurimine keskse tähtsusega eesti keelekorralduse ja eriti oskuskeelekorralduse arendamiseks, mis on eesti keele arengukava olulisi osi.

2011. aastast toetab Haridus- ja Teadusministeerium riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu“ raames projekti „Eesti keele sõnamoodustus“ Käesolev väljaanne on teoksil oleva eesti keele sõnamoodustusgrammatika eeltrükinä avaldatav esimene osa. Eeltrüki avaldamine võimaldab arutelu ja kaasab keeleuurijaid sõnamoodustussüsteemi kirjeldamiseks ja tõlgendamiseks valitud lahenduste ja seisukohtade üle mõtlema. Autor loodab, et arvamused, ideed ja kollektiivne arutelu aitavad kaasa sõnamoodustuse tervikkäsitluse viimistlemisele.

LÜHENDID JA ERIMÄRGID

A	adjektiiv
AK	ajakirjandus
C	konsonant
EKSS	„Eesti keele seletav sõnaraamat“
IK	ilukirjandus
IM	personaalne internetimeedia (blogid, foorumid, jututoad jms)
R	raadio
S	substantiiv
V	verb (sõnamoodustuse kontekstis), vokaal (morfeemimoodustuse kontekstis)
-	morfeemipiir
+	liitsõnaosade piir
=	kattuv morfeemiosa tüve ja liite piiril
>, <	moodustussuund

SISSEJUHATUS

Traditsiooniliselt koosneb keelekirjeldus kahest eraldiseisvast osast: grammatikast ja leksikast. Grammatikat kirjeldatakse eri tüüpi reeglite abil, sõnavara loetletakse (sõnaraamatutes) ja rühmitatakse. Uuemates grammatikateooriates lähtutakse üha rohkem seisukohast, et leksika ja grammatika on teineteisega seotud ja vastastikku mõjusad; leksika kuulub grammatilisse konstruktsiooni, annab sellele funktsiooni ja tähenduse.

Üks kõige tihedamalt leksikaga põimunud grammatikavaldkondi on sõnamoodustus. Ühelt poolt on tegemist sõnarikastusvahendiga, protsessi tulemuseks on uued sõnad oma leksikaalse tähenduse ja grammatikaga (muuteparadigma, lausekasutusvõimalused). Teiselt poolt on protsess ise grammatiline: keelesüsteemis olemasolevaid leksikaalseid ja tuletusmorfeeme kindlate reeglite järgi kombineerides moodustatakse selle süsteemi uus element, mille kasutus ja tähendus on seotud tema moodustusstruktuuriga. Leksika ja grammatika eelkirjeldatud seotus peegeldub ka käesoleva sõnamoodustusgrammatika ülesehituses. See grammatika on sünkrooniline ja deskriptiivne: ta kirjeldab keelt, andmata hinnanguid ja soovitusi. Loetletakse kõik sõnamoodustuses kasutatavad tuletus- ja liitmistüübid, iga tüübi näitena esitatakse lühikesi sõnaloendeid.

Sõnamoodustuse kirjeldusobjektiks on sõnavara morfoloogiline struktuur ning moodustustüüpide rakenduse fonoloogilised ja semantilised piirangud. Olulisel kohal selles kirjelduses on sõnamalli mõiste. Sõnamoodustus on suures ulatuses olemasolevate sõnade (alussõnade) ja tuletusmorfeemide ühendamine uueks lekseemiks, aga keeles on hulgaliselt ka niisuguseid tuletise- või liitsõnakujulisi moodustisi, millel ei ole esmapilgul selget alussõna (*tari-stu, mür-in, pots-ata-ma, sihver-plaat*). Sellised

lekseemid ei ole motiveeritud mingist teisest sõnast, vaid pigem avaramast struktuurimustrist, sõnamallist. Selline moodustus on iseloomulik eriti deskriptiivsõnadele ja laensõnadele, kuid olemasolevate sõnamallide analoogial moodustatakse ka uusi tuletisi ja tüvisõnu.

Põhiosas toetub sõnamoodustuse kirjeldus eesti grammatikakirjanduse traditsioonidele ja kinnistunud terminoloogiale. Suurim uuendus on, et kaasaegse rahvusvahelise sõnamoodustuskäsitluse tavale toetudes esitatakse sõnamoodustuse morfofonoloogiline kirjeldus ja onomasioloogiline kirjeldus eri peatükkides. Seda esitusviisi põhjendab asjaolu, et tuletiste ja liitsõnade tähendusrühmad ei kattu nende moodustustüüpidega. Sõnamoodustuse süsteemis väljenduvad morfosemantilised funktsioonid (tuletustähendused) ei ole seotud kindlate moodustustüüpidega põhimõttel „üks tähendus – üks vorm“, ning vastupidi: enamik moodustustüpe sisaldab erinevatesse semantilistesse rühmadesse kuuluvaid lekseeme.

Põhjalikumalt või teistsugustes piirides on kirjeldatud mõningaid valdkondi ja nähtusi, millele varasemad käsitlused pole tähelepanu pööranud või mida on nimetatud üksnes möödaminnes. Süsteemsemalt ja uuematele teoreetilistele seisukohtadele toetudes käsitletakse näiteks produktiivsuse ja leksikaliseerumise mõisteid. Eritähelepanu on pööratud muutemorfologia ja tuletusmorfologia piirinähtustele, nagu partitsiipide ja komparatsiooni asendile sõnamoodustuses, samuti tuletatud ja muutevormiliste adverbide suhtele. Täpsustatud on liitevariandi ja liitliite mõisteid ja võetud terminoloogilise uuendusena kasutatusele sulandliite mõiste tähistamiseks nähtust, kus kaks liidet on kokku sulanud uueks liigendamatuks tuletusmorfeemiks (nagu *-tle* sõnas *küsi-tle-ma* või *-stus* sõnas *töö-stus*). Eraldi tuletusviisina kirjeldatakse liitsõnatuletust, millega tähistatakse protsessi, kus liitega moodustatakse süntaktiliselt fraasist kompleksne lekseem, mis on samal ajal nii liitsõna kui ka tuletis (*tähele panema* > *tähelepanelik*, *kolm korrust* > *kolmekorruseline*).

Eesmärgiks on anda sõnamoodustusest võimalikult täielik sünkrooniline ülevaade. Diakroonilisi selgitusi esitatakse niivõrd, kui see on vajalik sünkrooniliste protsesside ja seoste mõistmiseks. Kirjelduse lähtekohaks on „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ võrguversioonis (2009) esitatud sõnavara, lisamaterjali on pakunud mahukad tänapäeva kirjakeele korpused ja internetiteks- tid. Sõnaraamat kajastab keeles kinnistunud ja 20. sajandi lõpul kasutusel olevat sõnavara. Produktiivsete moodustustüüpide elu- jõulisust osutavad tekstituletised ja tekstiliitsõnad, mida moodus- tatakse vahetult tekstiprotsessis ja mis sõnaraamatu(te)sse pole jõudnud. Sellist keeleainestikku esitatakse moodustustüüpide kirjeldust ilmestavate lausenäidetena. Kõik keelekasutusnäited on ehtsad, keelekorpustest või muudest tekstidest korjatud laused, mida mõnikord on küll lühendatud. Tärniga märgitud ebagram- matilisi moodustisi on esitatud minimaalselt juhtudel, kui on vaja näidata mingi moodustustüübi piiranguid.

Korpustes ei leidu või ei ole võimalik otsida kõiki juhumoo- dustisi või harva kasutatavaid keelendeid, mistõttu mingi moodus- tustüübi ebaproductiivsust (neologismide puudumist) on raskem osutada kui produktiivsust. Korpuseainestikku on täiendatud aas- tate jooksul kõikvõimalikest tekstidest (ka raadiosaadetest) kogu- tud tekstinäidetega ja süstemaatilise internetiotsinguga. Materjali allikana on muu kõrval kasutatud avaldamata üliõpilastöid, mida Tartu ülikooli eesti keele osakonnas on tehtud 1990-ndate ja 2000-ndate aastate meedia või mõne kirjaniku-tõlkija uudissõna- vara kohta, samuti sõnade kokku- ja lahkukirjutamise kohta.

Leksikas eristub mitmesuguseid stiilitasandeid, mis kajastu- vad ka sõnamoodustuses, eriti tuletuses. On tuletisi ja liitsõnu, mis on teadlikult moodustatud oskussõnadena ja millest vaid osal on kasutusel mujal kui teaduskirjanduses. Enamik produktiivsete moodustusmallide järgi toodetud tekstisidusaid neologisme on kasutusel stiililiselt neutraalses tarbekeeles ja muus ühiskeeles väljenduse mitmekesisuse, täpsuse, paindlikkuse ja kompak- tuse eesmärgil. Selliste tuletiste ja liitsõnade kasutusnäiteid leidub

kirjakeele korpustes ja ajakirjanduses. On tuletustüüpe, millega seostub vähemal või suuremal määral kõrgstiilne või literatuurne varjund ja mida võib leida eeskätt ilukirjanduses ja luulekeeles. Osa moodustustüüpe annab lekseemile afektiivse või ekspressiivse varjundi, nende kasutamise eesmärgiks on subjektiivne väljendus-
tarve või mõjutamisfunktsioon. Sellised moodustustüübid toodavad rikkalikult argikeele sõnu, mille kasutusnäiteid võib leida personaalsest internetimeediast (blogid, foorumid, jututoad), aga ka ajakirjandusest. Moodustustüüpide juures esitatud tekstinäited on varustatud viitega kasutusvaldkonnale: ajakirjandus (AK), ilukirjandus (IK), raadio (R), personaalne internetimeedia (IM); mõne isikupärase neologismi puhul viidatakse autorile.

Sõnamoodustuse kirjeldus on põhiolemuselt kvalitatiivne. Uudistuletiste ja tekstiliitsõnade esinemusele toetuva produktiivsuse iseloomustamisel on paratamatult kohati kasutatud ka määratlusi nagu „sageli“, „mingil määral“, „üksikjuhtudel“ või et mingi nähtus on tavalisem kui teine. Kui tegemist on selgepiirilise moodustustüübiga, on lisaks kvalitatiivsele iseloomustusele esitatud ka „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ ainestikul põhinevaid andmeid moodustustüübi arvukuse kohta. Iga sõnaliigi puhul kirjeldatakse kõigepealt produktiivseid moodustustüüpe, seejärel ebaproduktiivseid. Põhipeatükkide lõpus on kirjanduse loetelu, mis toob ära peatüki kirjutamisel kasutatud allikad ja teemakohased eesti keele käsitlused.

MUUTEMORFOLOOGIA JA TULETUSMORFOLOOGIA

§ 1 Muute- ja tuletusmorfoloogia eristamine põhineb sõna mõistel. Sõnal on fonoloogilised, grammatilised ja semantilised omadused.

A Seal seisab kena *maja*

Selle *maja* seinad on kollased

Ma vaatan seda *maja*

B Seal voolab kena *jõgi*

Selle *jõe* kaldad on madalad

Ma vaatan seda *jõge*

Ma sukeldun sellesse *jõkke*

Kõigis kolmes A-lauses esineb sama fonoloogilise kujuga sõna *maja*. Grammatilise vormina on see *maja* siiski igas lauses erinev: esimeses lauses ainsuse nominatiiv, teises genitiiv, kolmandas partitiiv. Et *maja* kujutab endast üht fonoloogilist sõna, aga kolme erinevat grammatilist vormi, on sõna *maja* iseärasus. B-lausetes on neli grammatilist vormi väljendatud nelja erineva fonoloogilise sõnaga. Viimased näited osutavad, et terminil sõna on veel kolmaski tähendus. Sõnade *jõgi*, *jõe*, *jõge*, *jõkke* fonoloogilisest ja grammatilisest erinevusest hoolimata on mingis mõttes tegetmist siiski ühe ja sama sõnaga. On võimalik abstraherida nii fonoloogilised kui ka grammatilised erinevused ja näha tulemust semantilises mõttes ühe sõnana. Sellist üldistust ehk semantilist sõna nimetatakse LEKSEEMIKS. Lekseemil võib olla üks või mitu fonoloogilist või grammatilist kuju, mis kokku moodustavad selle lekseemi paradigma. Siin raamatus kasutatakse laiendamata terminit SÕNA eeskätt lekseemi tähenduses. Kuigi lekseem kui sõnavaraüksus võib olla ka mitmesõnaline väljend (*osa võtma, ajast aega*), vaadeldakse siin raamatus ühesõnalisi lekseeme. Sõna fonoloogilist väljendusvormi nimetatakse SÕNAKUJUKS, grammatilist väljendusvormi nimetatakse SÕNAVORMIKS. Mõned sõnavormi

omadused on selle lekseemi omadused, mida sõnavorm esindab, teised ei ole. Lekseemi *jõgi* omadused on need, mis on ühised sõnakujudele *jõgi*, *jõe*, *jõge*, *jõkke*, aga lekseemi *jõgi* omaduste hulka ei kuulu need omadused, mis iseloomustavad vaid ühte neljast sõnavormist. Sõnavorm on minimaalne tegelik keeleüksus, tekstilauses esineb sõna alati mingi sõnavormina.

Sõnavormiks võib olla liigendamatu morfeem (nagu *jõgi*, *jõe*, *jõge*, *jõkke*), aga aglutineerivates keeltes, nagu eesti keel, erinevad sõnavormid üksteisest enamasti mingi(te) vormitunnus(t)e poolest, s.t enamik sõnavorme on kompleksse struktuuriga ja koosneb mitmest morfeemist (*maja-s*, *maja-de-s*, *vaata-si-me*, *suure-m*). Vormitunnustele eelnevat sõnaosa nimetatakse SÕNATÜVEKS.

§ 2 MORFEEM on väikseim tähenduslik üksus keeles. Morfeemid jagunevad juurmorfeemideks ja afiksiteks. Juurmorfeemid on leksikaalse tähendusega morfeemid, afiks on kategoriaalse tähendusega morfeemid. Juurmorfeemid võivad moodustada lekseemi üksi või koos teiste morfeemidega. Juur on obligatoorne osa sõnast, ei ole ühtki sõna ilma juureta. Juurmorfeeme, mis võivad iseseisvalt sõnana esineda, nimetatakse vabadeks ehk sidumata morfeemideks (*maja*, *võta*). Seotud juurmorfeemid esinevad kinnistüvena mitmemorfeemilise sõna koosseisus (*liht-ne*, *liht-lause*). Afiks on seotud morfeemid. Nad ei saa esineda üksi, vaid ainult mingi sõna koosseisus, koos juurmorfeemiga. Afiksmorfeemid on derivatsioonimorfeemid (tuletusliited e sufiks) ja kõik muutemorfemid (vormitunnused).

§ 3 Vormimoodustus ja liiteline sõnamoodustus kasutavad ühesuguseid morfoloogilisi võtteid. Mõlemal juhul liidetakse juurmorfeemile afkseid: vormitunnuseid või tuletusliiteid, mis eesti keeles valdavalt järgnevad tüvele. Ka afiksitele eelnevad tüvekujud, s.t muudetüvi ja tuletüstüvi on sageli samad:

VORMIMOODUSTUS:	saare-d, kasva-b, kart-si-n
SÕNAMOODUSTUS:	saare-stik, kasva-ta-, kart-lik

Eristavaks teguriks on afiksi funktsioon: muutemorfeemid tähistavad sõnaliigile omaseid grammatilisi kategooriaid, derivatsioonimorfeemid tähistavad leksikaalseid kategooriaid. Vastavalt sellele jaguneb morfoloogia MUUTEMORFOLOOGIAKS ja TULETUSMORFOLOOGIAKS. Muutemorfoloogia valdkonnaks on vormimoodustus, tuletusmorfoloogia valdkonnaks on sõnamoodustus. Muutemorfeemide ehk tunnuste abil moodustatakse morfonoloogiliste ehk muutereeglite toel sama lekseemi erinevate morfosüntaktiliste omadustega vorme; tuletusliidete ehk sufiksrite abil moodustatakse erinevate leksikaalsete omadustega sõnu ehk uusi lekseeme, mille omadusi võib võrrelda teiste lekseemidega ja millel võib oma sõnaliigile vastavalt esineda morfoloogiline paradigma ehk vormistik.

Praktilised kriteeriumid muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia eristamiseks on järgmised.

1. Muutemorfeem ei muuda tüve sõnaliiki. Tuletusmorfeem määrab tuletatud lekseemi sõnaliigi, mis võib olla alusõnaga sama või sellest erinev.
2. Vormimoodustus on regulaarne ja produktiivne: kindla sõnaliigi lekseemil on kõik sõnaliigile iseloomulikud muutevormid, v.a üksikutel defektse paradigmaga sõnadel. Tuletamine ei ole oma iseloomult nii reeglipärane ja on vaid harvadel juhtudel täiesti produktiivne ehk võimalik kõigist ühe sõnaliigi lekseemidest.
3. Vormimoodustus on ka semantiliselt regulaarne: muute-tunnuse grammatiline tähendus on kõikide lekseemide puhul ühesugune. Tuletusliitel ei ole enamasti üht kindlat tähendust, sama liitega moodustatud tuletiste derivatiivne tähendus võib varieeruda.
4. Vormimoodustus on suures ulatuses süntaktiliselt determineeritud, sõnamoodustus ei ole. Süntaktiline kontekst võib nõuda teatud muutevormi valikut, seevastu võib tuletis esineda igas süntaktilises positsioonis, kus võib esineda ka lihtsõna.

5. Muutemorfeemide ja tuletusmorfeemide järjestus sõnavormis on determineeritud: sõnavormis on tuletusmorfeemid juurmorfeemile lähemal kui muutemorfeemid, muutemorfeemid järgnevad tuletusmorfeemidele.

§ 4 Kuigi põhimõtteline erinevus muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia vahel on küllalt selge, ei ole vormimoodustuse eristamine sõnamoodustusest alati enesestmõistetav. Tuletamise ja vormimoodustuse piirijuhtumeid on hulgaliselt ja osati sõltub grammatikakirjelduse traditsioonist, kuhu muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia vaheline piir on tõmmatud. Olulisemad piirijuhtumid on teo- ja tegijanimed, verbide partitsiibid, adjektiivide võrdevormid ja teatud adverbiteübid.

Teo- ja tegijanimesid kirjeldati eesti grammatikasüsteemis koos infinitiivide ja partitsiipidega kui verbi käändelisi vorme kuni 1933. aastani, hiljem on need liigitatud deverbaalseteks substantiivideks. Kuigi *mine-* ning *ja-*liitega sõnad on täieliku produktiivsuse ja regulaarse moodustuse tõttu võrreldavad muutevormidega, ei piisa produktiivsusest üksi nende vormimoodustusse arvamise kriteeriumiks. Liited *-mine* ja *-ja* muudavad verbi substantiiviks, millega ei saa seostada verbi grammatilisi kategooriaid (aeg, aspekt). Morfotaktilise positsiooni järgi on *-mine* ja *-ja* tuletusliited ning tuletavad lekseeme, millest saab regulaarselt moodustada kõiki noomenivorme (vt § 76, 77).

Partitsiibid kuuluvad traditsiooniliselt verbiparadigmasse, nende moodustamine on regulaarne ja produktiivne, nendega seostuvad verbi grammatilised kategooriad (aeg, aspekt, tegumood), verbi liitajavormide osana on mineviku partitsiibid ka süntaktiliselt determineeritud: *on tulnud, ei olnud lahkunud, oli kirjutatud*. Paljude tunnuste järgi võib partitsiipe aga pidada verbiteüvelisteks tuletisteks, eraldi lekseemideks. Neil on noomenitele omane arvu- ja käänamisparadigma, nad kompareeruvad ja esinevad adjektiividele iseloomulikus süntaktilises positsioonis (*üllatavad uudised, oodatuid sündmus*) ning nad vastanduvad kohati

tuletistele (vrd *lahustu-v* ja *lahustu-matu*, *mõelda-v* ja *mõelda-matu*). Ka võivad partitsiibid leksikaliseeruda alusverbist tähenduslikult sõltumatuks adjektiiviks (*valdav ülekaal*, *muutus väga huvitavaks*, *mõeldav lahendus*, *kogenud õpetaja*, *täiskasvanud inimene*, *teatud erandid*). Adjektiividega seob partitsiipe ka see, et neist võib ühtviisi tuletada substantiive: *sobiv* > *sobiv-us*, *vaadatav* > *vaadatav-us*, *eraldatud* > *eraldat-us* (vt § 93). Mineviku partitsiibid võivad substantiveeruda *nu-* ja *tu-*lõpulisteks substantiivideks (*lõpetanu*, *oodatu*), mis moodustusstruktuuri järgi on tuletised, kuigi väljendavad verbivormidega sarnaselt ajatähendust (minevik) ja võimaldavad aspektieristust: *matemaatikat õppinu*, *luuletuse kirjutanu* (vt § 78, 79).

Komparatsioon kuulub eesti grammatikakirjanduse traditsioonis adjektiiviparadigmasse. Muutemorfoloogiale omaselt on komparatiivi- ja superlatiivivormide moodustamine regulaarne ega muuda sõnaliiki. Teiselt poolt on neil vormidel ka omadusi, mille järgi neid saab liigitada tuletatud lekseemideks. Neil on täielik arvu- ja käänamisparadigma ning võrdlusastet märkiv afiks paikneb tuletusliite kombel mitmuse tunnuse ja käändetunnuse ees (*suure-ma-d*, *raske-ima-te-st*), samuti muudab komparatsioonimorfeemi lisamine adjektiivi rektsiooni (*õest vanem*). Komparatsioon erineb teistest muutemorfoloogia protsessidest ka selle poolest, et ei ole täiesti produktiivne – komparatiivi ja superlatiivi vorme saab moodustada vaid teatud tähendusega adjektiividest ja adverbidest. See, et lisaks adjektiividele võivad kompareeruda ka adverbid ja substantiivid (vt § 123), seostab samuti komparatsiooni pigem sõnamoodustuse kui vormimoodustusega. Ka ei saa muutemorfeem reeglina paikneda tüve ja derivatsioonimorfeemi vahel, komparatiivitunnusele võib aga tuletusliite lisada: *pare-m-ik*, *ena-m-lane*, *vähe-m-us*, *korraliku-ma-lt*.

Komplekssete adverbide hulgas on nii tuletisi kui ka leksikaliseerunud muutevorme, aga piir nende vahel pole alati üheselt selge. Kaheti on tõlgendatavad näiteks substantiivitüvelised *lt-*lõpulisel adverbid (*nimelt*, *vaevalt*, *osalt*), mida võib pidada

leksikaliseerunud ablatiivvormideks või klassifitseerida adjektiivitüveliste tuletistega samasse *lt*-adverbide tuletustüüpi (vrd *lihtsalt*, *mõnusalt*, *suuliselt*). Adverbide hulgas on leksikaliseerunud vorme, mis ajalooliselt on noomenite käändevormid, s.t koosnevad noomenitüvest ja vormitunnus(t)est, aga osa ajaloolisi käändeid (instruktiiv, prolatiiv jt) ei ole tänapäeva keeles enam produktiivsed ja on säilinud vaid vähestes sõnavormides. Nad moodustavad siiski pikemaid või lühemaid sarnase struktuuriga sõnarühmi, mis võivad sünkrooniliselt liigenduda tüveks ja afiksiks. Selliseid leksikaliseerunud vorme tõlgendatakse tänapäeval adverbidena ja ajaloolised, vaid osas sõnades säilinud vormitunnused (*-ti*, *-tsi*) klassifitseeritakse adverbiliideteks (vt § 124–141).

SÕNASTRUKTUUR JA SÕNAMOODUSTUS

KOMPLEKSSED SÕNAD

§ 5 SÕNASTRUKTUUR tähendab sõnatüve siseehitust e morfoloogilist koostist. Lekseemid võivad tüve morfoloogilise koostise (struktuuritüübi) poolest olla lihtsõnad või kompleksed sõnad. Lihtsõna ehk juursõna on ühemorfeemilise, liigendumatu tüvega lekseem. Kompleksse sõna tüvi koosneb rohkem kui ühest morfeemist. Kompleksed sõnad on struktuurselt motiveeritud: neil on sisemine struktuur ja nende tähendus on üldreeglina tuletatav moodustusosade (koostismorfeemide) tähendusest.

KOMPLEKSSED SÕNAD on tuletised ja liitsõnad. Tuletise tüvi koosneb juurmorfeemist ja tuletusliitest või -liidetest, liitsõna tüvi koosneb mitmest juurmorfeemist, ehkki võib sisaldada ka tuletusliiteid.

Lekseemide struktuuritüübid

LIHTSÕNAD	KOMPLEKSSED SÕNAD	
	TULETISED	LIITSÕNAD
luu	luu-stik	luu-murd, pea-luu
kodu	kodu-ne, kodu-sta-mine	kodu-maa, maa-kodu
suur	suure-line, suur-us	suur-riik, hiigel-suur
üks	üks-ik, ühi-ne-ma	üks-teist, ühte-lugu
lugema	luge-mine, loe-ng	ilu-lugema

Mitmemorfeemilise sõna liigitamine tuletiseks või liitsõnaks ei ole alati selge. Kahemorfeemiline tüvi on ühemõtteliselt kas tuletis või liitsõna. Pikemad kompleksõnad võivad koosneda mitmest juurmorfeemist, aga sisaldada ka tuletusliiteid. Neil on vormilise koostise järgi nii tuletise kui ka liitsõna tunnuseid: *vaba-riik-lane*, *rahva-stiku-tead-lane*, *ühe-pool-ne*, *suure-pea-line*, *kuri-tarvita-mine*. Selliste lekseemide tõlgendamine tuletiseks või liitsõnaks sõltub sõna moodustusstruktuurist ehk sellest, millised on konkreetse lekseemi VAHETUD MOODUSTAJAD. Vahetute moodustajate analüüsi järgi on *vabariiklane* ja *kuritarvitamine* tuletised, sest need on moodustatud vastavalt *lane-* või *mine-*liite abil liitsõnades *vabariik* ja *kuritarvitama* (*vabariik-lane*, *kuritarvita-mine*), *rahvastikuteadlane* on liitsõna, sest see on moodustatud kahe tuletatud lekseemi liitmise teel (*rahvastiku+teadlane*). Lekseemid *ühepoolne* ja *suurepealine* on nii liitsõnad kui ka tuletised, sest need on moodustatud kolme morfeemi (kahe juurmorfeemi ja tuletusliite) samaaegse ühendamise teel (*ühe+pool-ne*, *suure+pea-line*).

§ 6 SÕNAMOODUSTUS tähendab neid keelesiseseid põhimõtteid, mille järgi olemasolevad kompleksed lekseemid on moodustatud ja uusi lekseeme on võimalik moodustada. Enamik uusi sõnu sünnib keeles olemasoleva leksikaalse ainese põhjal. Kesksemad sõnamoodustusviisid on tuletamine ehk derivatsioon ja liitmine ehk kompositsioon. Kompleksse struktuuriga sõnade hulka kuulub ka olemasoleva sõnamalli eeskujul niiviisi moodustatud sõnu, et lähtevormiks ei ole lekseem, vaid ajaloolise muutuse läbiteinud, laenatud või deskriptiivne unikaaltüvi: *are-ne-ma*, *põrni-tse-ma*, *ont-lik*, *jõmpsi-kas*, *lupa-rd*; *kusla-puu*, *lau-päev*.

Tuletised ja liitsõnad on avatud klassid, kuhu pidevalt lisandub uusi sõnu. Liitsõnu ja tuletisi on keeles kordades rohkem kui liitsõnu. Näiteks eesti õigekeelsussõnaraamatutes loetletud sõnades on liitsõnu üle 60%, tuletisi umbes 30% ja liitsõnu alla 10%. Seevastu kasutuse järgi on liitsõnad keskmiselt sagedasemad kui kompleksed sõnad. Eesti kirjakeele korpuse põhjal koostatud

sagedussõnastikus on esimene tuletis (*ainult*) näiteks 71. kohal, esimene liitsõna (*maailm*) 157. kohal.

Uus sõna moodustatakse grammatiliselt niiviisi, et lisatakse olemasoleva sõna (alussõna) tüvele morfeeme: tuletamise puhul lisatakse tüvele tuletusliide või -liiteid, liitmise puhul liitub kaks või rohkem sõna uueks sõnaks. Harvem saadakse uus sõna olemasolevast sõnast mingi osa eemaldamise teel: selliseid sõnamoodustusviise nimetatakse pöördtuletuseks ja lühendamiseks (vt § 23–26) ning sel teel võib keelde lisanduda uusi liitsõnu. Kõiki sõnamoodustusviise ühendab see, et kompleksne jm uus sõnavara on mingil viisil muust sõnavarast motiveeritud.

Sõnamoodustus on kõige tavalisem sõnavara rikastamise viis. Muid viise on sõnade laenamine, uute juursõnade ehk tehissõnade loomine ja olemasolevale sõnale uue tähenduse lisandumine.

TÜVEKUJU

§ 7 TÜVEKUJU ehk sõnatüve fonoloogiline kuju on sõna fonoloogiline väljendusvorm. Sõnatüve kuju viitab sõna struktuuritüübile. Noomeni ja verbi lihttüved on sarnase fonoloogilise koostisega. Tüüpiline lihttüvi on ühe- või kahesilbiline vokaaltüvi: *maa, jää, pesa, küla, mägi, tubli; too-ma, kee-ma, ela-ma, ole-ma, magama, istu-ma*. Ajaloolise kulumise tõttu on eesti keeles palju ka ühesilbilisi konsonantlõpulisi lihttüvesid: *jalg, mets, keel, kask; seis-ma, murd-ma, laul-ma*. Konsonantlõpulise tüvekujuga muutvatel sõnadel (noomenitel ja verbidel) on alati ka vokaallõpuline tüvekuju: *jalga, metsa, keele, kase, seisa-b, murra-b, laula-b*. Kahesilbilised konsonantlõpulised, samuti kolme- ja enamasilbilised tüved (eriti verbid) on tõenäolisemalt tuletised, kuigi ka nende hulgas on tänapäeva seisukohalt liigendamatuid lihttüvesid – keeleajalooliselt on need tuhmunud tuletised või päritolu poolest laenud: *raamat, nädal, madal, hammas, tubakas*. Siiski ei pruugi liitsõnad ja tuletised tüvekuju poolest alati erineda. Ühesilbiliste konsonantlõpuliste ja kahesilbiliste vokaallõpuliste tüvede hulgas

on ka tuletisi (*käi-k, au-s, sad-u, tõug-e; kee-t-ma, võlg-ne-ma*); samasse tuletustüüpi võib kuuluda nii lihtsõna moodi kahesilbilisi kui ka enamasilbilisi sõnu (*too-ja, luge-ja, õpeta-ja; töö-ta-ma, lõuna-ta-ma*).

Tuletis või lihtsõna

§ 8 Sõnasisesed morfeemiipiirid on mõnikord selged, teinekord ebaselged. Seetõttu võivad ka piirid sõna struktuuritüüpide vahel, eriti lihtsõnade ja tuletiste vahel, olla ähmased. Tuletistele on iseloomulik struktuuri läbipaistvus: tuletusliite ja leksikaalse alussõna eristumine teineteisest ja tähendusseos alussõnaga. Sõnasiseste morfeemiipiiride selgus, alussõna olemasolu ja tema läbipaistvus tuletise koostises võib sarnase struktuuriga sõnades siiski varieeruda. Seetõttu on tuletiste ja lihtsõnade vahel ebakindlate piiridega üleminekuala.

1. SELGE TULETIS. Alussõna on lekseem, liitel on eristuv vormi- ja/või tähendusfunktsioon. Alussõna ja liite eristamist toetab tähendusseos ja samade morfeemide olemasolu paljudes teisteski sõnades.
2. ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS. Tähendusseos alussõnaga ei ole selge või ootuspärane; alussõna ei ole tuntud; alussõna ei ole lekseem, vaid kinnistüvi; alussõnas on toimunud fonoloogilisi muutusi, mis ei võimalda seda üheselt samastada oletatava alussõna tüüpilise tüvekujuga; sõnal ei ole alussõna, küll aga tähenduselt lähedane samatüveline korrelaat.
3. EI OLE TULETIS. Ei ole alussõna ega tähenduse poolest kokku kuuluvaid korrelaate.

Tuletiste läbipaistvust on kõige sagedamini ähmastanud keeleajaloo vältel toimunud tüvekujude ja tähenduste muutused, mille käigus tuletis vähehaaval muutub ühemorfeemiliseks sõnaks. Alussõna võib olla tüvekujuga põhjal aimatav, kuid selge

tähendusese puudumine alussõna ja võimaliku tuletise vahel ei võimalda tuletist motiveerida näiteks sellistes sõnades nagu *kannatama* (vrd *kandma*), *valitsema* (vrd *vald*, *valdama*, *valima*), *võimlema* (vrd *võim*, *võima*), *kodu* (vrd *koda*), *veis* (vrd *vedama*). Kuju ja käänamise järgi võib pidada tuletisteks selliseid sõnu nagu *rebane*, *hubane*, *kesine*, kuid lekseemina ei ole *reba*, *huba* või *kesi* tänapäeva keeles tuntud, samal ajal kui liide on veel adutav ja määrab nad käändsõnaks. Alussõnas võib olla toimunud fonoloogilisi muutusi: *jätma* (vrd *jääma*), *tõstma* (vrd *tõusma*), *põgenema* (vrd *pagema*), *palav* (vrd *põlema*), *varrukas* (vrd *vars*), *arenema* (vrd *haru*). Alussõna asemel võib olla seotud ehk KINNISTÜVI, mis eraldi lekseemina ei esine, nt *liht-ne*, *sise-ne-ma*, *üli-sta-ma*. Kaudselt on tuletistena võimalik tõlgendada ka selliseid sõnu, millel küll ei ole alussõna, aga on olemas samatüvelisi korrelaate. Korrelaateks on tuletuslikus mõttes sellised sõnad, millel on sama alustüvi, aga mida ei saa tõlgendada teineteise tuletistena, nagu näiteks *mõtlemä* ja *mõte*, *mäletama* ja *mälu*, *jahvatama* ja *jahu*, *rohetama* ja *roheline*, *kahtlema* ja *kahtlane*. Samatüvelistele korrelaatsõnadele toetudes võib ka sünkrooniliselt läbipaistmatus sõnas näha moodustusosi, nt tajuda sõnas *mõte* *e*-liidet (vrd *mõtlemä*) või sõnas *mälu* *u*-liidet (vrd *mäletama*).

Sõna ei saa pidada tuletiseks, kui juurtüvi on unikaalne, nii et seda ei ole tänapäeva keeles võimalik seostada ühegi teise sõnaga, sellest hoolimata et sõna fonoloogilise kuju poolest meenutab tuletist, nt *suplema*, *inetu*, *ontlik*, *võhik*, *kõurik*, *takjas*, *vasikas*, *vaene*. Näivtuletiseski võib liide tunduda sedavõrd selge, et lastekeeles jm loovas keelekasutuses võidakse tüvi kasutusele võtta (vt § 26).

Piirid kirjeldatud alarühmade vahel ei ole alati kuigi selged ja üksikute sõnade paigutamine ühte või teise rühma võib olla tõlgendamise küsimus. Järgnevates tabelites on esitatud mõningaid kesksemaid tüvekujusid nende struktuurilise liigenduvuse alusel.

Noomenite struktuur

LIIDE/ TÜVE- OSA	SELGE TULETIS	ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS	EI OLE TULETIS
u	sadu, elu, tegu	idu, mälu, pidu	valu, kilu, talu
e	tõuge, saade, vise	pinge, mõte, meene	kõne, vale, selve
s	seos, veos, teos	käis, veis	mais, kaos, kreis, reis
is	jäätis, trükis, osis	rakis, kätis, emis, tähtis	redis, nugis, sügis, kaunis
ne	soolane, vesine	naine, endine, labane	vaene, rebane, sulane
ng	päring, toodang	areng, ühing, varing	telling, puding, lahing
kas	mustikas, tulikas	vetikas, orikas, kajakas	ohakas, vasikas, tubakas
m	sõnum, sulam	võim, uim, loom	rõõm, valem, koorem, eksam
v	terav, lihav, vägev	osav, edev, mugav	sorav, põnev, tuttav
ur	sõdur, lendur	vihur, ettur, laekur	suhkur, ankur, haigur
el	mõõtel, pöörel	vedel, tundel	höövel, kringel, katel, juubel
lane	mesilane, sportlane	kimalane, kihulane	varblane, herilane
ik	männik, õpik, sõrmik	oivik, kaasik, hommik	koomik, kõurik, mürsik

Verbide struktuur

LIIDE/ TÜVE- OSA	SELGE TULETIS	ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS	EI OLE TULETIS
ta	valetama, kujutama, näitama, töötama	kannatama, mäletama, peatama, väetama	ootama, vaatama, töötama, üllatama, pajatama
t	jootma, söötma, keetma	jätma, tõstma, matma, tootma	heitma, veetma, kastma
u	kanduma, hukkuma, selguma	ehmuma, nõrguma	haihtuma, uskuma, kutsuma
i	sähvima, lükkima, kopsima	juhtima, vettima, kehtima, pehkima	eksima, õppima, turnima, tekkima
le	hüplema, jutlema, keerlema	kahtlema, mõtlemata, võimlema	suplema, kaklema, puiklema, nuhtlema, õmblema
tse	tigetsema, nokitsema	immitsema, valitsema	varitsema, kammitsema, kipitsema, põrnitsema
ne	pimenema, võlgneema	hilinema, esinema, muganeema, paraneema	kahaneema, areneema, sugeneema

Laensõnad

§ 9 Laensõnad on üldiselt mугanenud eesti keele fonoloogilise ja sõnastruktuuriga. Laensõna vanus peegeldub mingil määral sõnakujus: mida vanem laensõna, seda mугanenenum. Osa mitmesilbilistest laensõnadest on kohanenud keele varasemate liiteliste sõnastruktuuridega ja meenutavad oma kuju poolest tuletisi. Eri-nevus on selles, et laensõnal pole harilikult lekseemina käibivat alussõna. Eesti noomenituletiste struktuuritüüpidega kohanenud laensõnakujud on näiteks järgmised:

- (V)s: ratas, hernes, rõngas, taevas, rikas, kaunis, ablas, kirgas, kitsas, harras, võõras
- er: meister, jääger, maaler, velsker, kuller, jünger, mölder, teener, trener, tohter
- kas: lusikas, kopikas, kapukas, majakas, vasikas, tubakas, pirukas
- jas: angerjas, haldjas, takjas, abajas, põngerjas
- el: kringel, spargel, hõõvel, katel, mantel, naaskel, pintsel, aadel
- ik: muusik, keemik, meedik, tehnik, kroonik, küünik

Omaette laennoomenite rühma moodustavad ladina või kreeka algupära substantiivid ja adjektiivid. Substantiivid on laenunud koos võõrliitega, laenatud adjektiivitüvele on eesti keeles liitunud *ne-* või *line-*liide (vt § 107, 110). Võõrsõnadega on eesti keelde lisandunud uusi sufiksilaadse osisega sõnu, näiteks:

- ist: solist, aktivist, anarhist, kommunist, sotsialist, traktorist, realist
- ism: kommunism, humanism, sotsialism, realism, mehhanism, egoism
- ioon: revolutsioon, operatsioon, depressioon, dimensioon, evolutsioon
- ia: allergia, keemia, antropoloogia, tragöödia, entsüklopeedia, teooria
- ika: tehnika, graafika, akustika, klassika, poliitika, mehaanika
- iiv: aktiiv, kollektiiv, direktiiv, detektiiv, genitiiv, kooperatiiv
- um: akvaarium, gümnaasium, müsteerium, panoptikum, muuseum, lütseum

- or: direktor, oraator, professor, korrektor, diktaator, doktor
- uur: karikatuur, korrektuur, diktatuur, protseduur, literatuur, doktorantuur
- teet: mentaliteet, identiteet, kvaliteet, kvantiteet, prioriteet, puberteet

Muid liitesarnaseid võõrsubstantiivilõppe on nt *-aad*, *-aan*, *-an*, *-aaz*, *-and*, *-end*, *-anss*, *-ant*, *-ent*, *-ants*, *-ents*, *-ee*, *-ess*, *-ett*, *-iin*, *-iit*, *-iss*, *-ment*, *-oon*, *-on*, *-äär*, *-är*, *-öör*, *-ör*.

§ 10 Nagu verbe üldse, on laenverbegi selgelt vähem kui laennoome-
neid. Osa laenverbe on mугanenud eesti verbide tuletusstruktuuri
või tüvekujuga.

- i: tantsima, sallima, tingima, trükkima, kraadima, kraamima, maalima
- (l)da: kritseldama, tükeldama, targeldama, juubeldama, heegeldama
- tse: manitsema, kammitsema, hillitsema, kiratsema, määratsema, ravitsema, tarvitsema, tõlgitsema, valitsema, vangitsema
- le: kemplema, vaidlema, piidlema, riidlema

Laenverbi või -noomeni võib tõlgendada tuletiseks, kui on laena-
tud või tüvena käibele võetud ka sellele sobiv alussõna, nagu *tõl-*
gitsema < *tõlkima*, *tükeldama* < *tükk*, *teener* < *teenima*, *riidlema* <
riid jpt. On ka terminina teadlikult mугandatud laentüvesid, nagu
vaie : *vaide* õigusliku vaidlustuse tähenduses.

Eesti keele sõnastruktuuri reeglitega kohanemata võõrverbid
on *eeri*-lõpulise tüvega:

- eeri: aktiveerima, isoleerima, improviseerima, instrueerima,
raporteerima, kritiseerima, organiseerima, projekteerima,
retsenseerima

Osali enverbidest on paralleelselt kasutusel nii noomenikujuline
kui ka *eeri*-lõpuline tüvi: *protestima* ja *protesteerima*, *tapeetima* ja
tapetseerima, *normima* ja *normeerima*, *plaanima* ja *planeerima*,
boikottima ja *boikoteerima*, *installima* ja *installeerima*.

Mõned võõrsõnade korduvad tüvelõpud on võidud abstraherida liideteks või liitsõnaosaks, millega moodustatakse uusi sõnu:

medalist, masinist, mudelism, aavikism, kambakraatia, šokohoolik, koolifoobia, arvutiseerima, sõnumeerima

AK: Valga linnapea on jäänud *kambakraatia* pantvangi. Lõpetasin sellega, et ees seisab nädalavahetus ja vajadusel jätkame *sõnumeerimisega* esmaspäeval. IM: Või tuleb välja mõelda tuttuus *aavikism*. HENN SAARI: Kes tahab midagi kirjas väljendada, see võtku ükskõik mis murdest, kasvõi *kihelkondisme*, nagu ütleb ta – siis õige kitsa levikuga keelendeid. Me kõik oleme hirmus väga läbi imbunud *kaknibutismist* – võimalikult vähe osata, võimalikult vähe viitsida (< vn *kak-nibud* 'kuidagimoodi').

Mõnd korduvat võõrsõnaosa on ka leksikaliseeritud, nt *ismid* (*moe*-, *kunsti*- vm) voolude tähenduses.

Deskriptiivsed sõnad

§ 11 Deskriptiivsed on onomatopoeetilised ja muud häälikuliselt motiveeritud sõnad. Nad on tähenduselt ekspressiivsed ja afektiivsed. Nende häälikuline kuju ja fonotaktika võib erineda tavapärasest ja põhineda häälikusümboolikal. Deskriptiivseid sõnu moodustatakse üldiselt mallide järgi, mis esindavad mingit tuletustüüpi. Selgetest tuletistest eristab neid see, et neis sisalduv tuletusliide ei liitu harilikult lekseemile, vaid deskriptiivsele tüvekujule, mis ei esinda mingit lekseemi. Deskriptiivseid verbe moodustatakse paljude tuletusmallide järgi ja neid võib tüvelõpu järgi pidada vastava tuletustüübi sõnadeks:

- ise: vilisema, kolisema, susisema, kahisema, mürisema, tinisema
- u: laksuma, kriiksuma, niutsuma, piiksuma, kraaksuma, latsuma, vinguma
- a(h)ta: laksatama, kriiksatama, piuksatama, hirahtama, kriuksatama

- le: võnklema, võplema, huiklema, ärplema
- ki, -gi: puhkima, ohkima, röökima, rõhkima, määgima
- rda: paterdama, kakerdama, laaberdama, ukerdama, laterdama, vaterdama
- tse: pulbitsema, näkitsema, nakitsema, köpitsema

Sarnase tüvekujuga moodustatakse ka noomeneid ja adverbe:

- in: vulin, kohin, kahin, sisin, mürin, kahin, kolin, lalin
- rd: koobard, kööbard, lupard, latard, lõhvard
- kas: matsakas, kopsakas, kipakas, kentsakas, lohmakas, lopsakas
- ti, -di: praksti, laksti, klirdi, kõldi, kõmdi

Sama tüvekujuga deskriptiivsed tuletised võivad olla üksteisega korreelaadisuhtes (*laks-u-ma – laks-ata-ma – laks-ti; köl-ise-ma – köl-in – köl-di*) või reeglipärased edasituletised (*sah-ise-ma > sahis-ta-ma, võppu-ma > võp-le-ma*).

Piir deskriptiivse ja mittedeskriptiivse sõnavara vahel ei ole kuigi selge. Osa vanemaid deskriptiivtüvesid on võinud leksikaliseeruda kindla tähendusega lihtsõnadeks: *välk, pauk, kõha, sära, müra, vibu*.

TULETUSÕPETUSE MÕISTEID

Tuletamine, tuletis ja tuletusliide

- § 12 TULETAMINE ehk DERIVATSIOON tähendab lekseemide moodustamist tuletusliidete abil. Tuletisi moodustatakse grammatilistel, leksikaalsetel või stilistilistel põhjustel. Grammatiline põhjus kasutada tuletist tekib siis, kui lausungi sisu on vaja väljendada teatud sõnaliigiga (vrd *Ülesanne on raske* ja *Ülesande raskus teeb närviliseks; Ametnik võetakse tööle* ja *Ametniku töölevõtmine on otsustatud; Poliitik väitleb osavalt* ja *Poliitik on osav väitleja*). Leksikaalne põhjus tuletist moodustada on puhtsemantilisel keelevälisel tarbel põhinev nimetamisfunktsioon, vajadus kasutada kindla mõiste tähistamiseks motiveeritud keelemärki. Nii

moodustatakse sageli termineid (*erastama, turundus, seire, parkla, helkur*). Tuletiste moodustamise ja kasutamise stilistiline põhjus võib olla subjektiivne väljendustarve ja mõjutamisfunktsioon (*missindus, rikkur, ärastama, ühikas*).

Tuletamise aluseks on harilikult mingi teine lekseem: alussõna, täpsemalt alussõna tüvi, millele tuletusliide liitub. Alussõnaks võib olla nii lihtsõna, tuletis kui ka liitsõna. Tavaliselt on tuletusaluseks omasõnad, harvem laensõnad. Tuletamine võib toimuda ka alussõnata, näiteks võib liide liituda deskriptiivsele tüvele (vt § 11) või kinnistüvele, mis omaette lekseemina ei esine (vt § 8).

Tuletatud sõna on harilikult morfoloogiliselt ja fonoloogiliselt komplekssem kui selle alussõna. Sõnatuletus on protsessina rekursiivne: tuletised võivad omakorda olla uute tuletiste alussõnadeks, nii et moodustub tuletusahel:

mägi > mäe-stik > mäestiku-line

aru > aru-ta-ma > arut-le-ma > arutel-u

kivi > kivi-ne > kivis-ta-ma > kivist-u-ma > kivistu-mine

peremees > peremehe-tse-ma > peremehetse-ja

Kõik sama lihtsõna tuletised moodustavad sõnapere.

SUUR: suurus, suurustama, suurustamine, suurustaja, suurustanu, suurustus, suurustelema, suurustelemine, suurustelu, suureline, suurelisis, suureliselt, suurenema, suurenenu, suurenemine, suurenemus, suurendama, suurendamine, suurendaja, suurendanu, suurendatu, suurendus, suurendi, suurnik, suurelt, suuresti

- § 13 TULETIS on liite abil moodustatud sõna. Tuletis koosneb juurtüvest ja ühest või mitmest tuletusliitest. Tuletisi on igas avatud sõnaliigis: eesti keeles on substantiivituletisi, adjektiivituletisi, numeraalituletisi, verbituletisi ja adverbituletisi. Pronoomenite ja partiklite hulgas tuletisi ei ole. Tuletis võib olla samast või teisest sõnaliigist kui selle alussõna. Tuletise tähendus põhineb tavaliselt alussõna tähendusel: alussõna leksikaalne tähendus ja tuletusliite

kategoriaalne tähendus kujundavad üheskoos tuletise derivatiivse tähenduse e TULETUSTÄHENDUSE.

saare-stik, taga-la, el-u, ande-kas, õig-lane, nelja-ndik, lõpe-ta-ma, haige-stu-ma, tugeva-sti, hommiku-ti

Tuletise ja tuletamata liitsõna piir ei ole järsk. Sõna võib leksikaliseerudes muutuda tuletisest liitsõnaks, kui tüve ja liite piir aja jooksul ähmastub ja kaob (vt § 22); hulk sõnu on vahepeelses staadiumis (vt § 8). Sõna, mis diakrooniliselt on tuletis, ei eristu tänapäeva keeles enam tingimata alati tuletisena.

Ka tuletise ja liitsõna piir on kohati hajus. Näiteks *-kond* on mitme tunnuse järgi juba tuletusliide, aga rinnastavalt seotud *kond*-liitelistes sõnades võib korduva liite asendada sidekriipsuga nagu liitsõna osa: *mees- ja naiskonnad*. Ka näitab *kond*-tuletiste liitsõnana tajumist see, et osa keelekasutajaid ei rakenda tuletises (liitsõnast eristavat) reeglipärasest konsonantühendi kirjutamise reeglit (*lin-kond*, vrd *linn+riik*, *fän-kond*, vrd *fänn+klubi*). Erinevaid tõlgendusi on selle kohta, kas sõna algusse suurema või väiksema regulaarsusega liituvaid seotud morfeeme (nt *eba*, *liba*, *üli*) lugeda prefiksiteks e eesliideteks või kinnistüvedeks ja lekseeme nagu *ebaus*, *ebausk*, *libaarst*, *ülikool* tuletisteks või liitsõnadeks (vt § 28).

- § 14** TULETUSLIIDE on eesti keeles enamasti sufiks ehk järelliide, mis liitub sõnatüvele ja moodustab koos sellega uue lekseemi. Tuletusliiteid on eesti keeles rohkem kui muutetunnuseid, kokku üle saja. Tuletusliited paiknevad sõnavormis enne muutetunnuseid:

saare-stiku-s, taga-la-sse, ande-ka-te-le, lõpe-ta-si-n

Liide moodustab tavaliselt ühe kindla sõnaliigi sõnu. Substantiiviliited ja adjektiiviliited moodustavad substantiive ja adjektiive, mõned liited ka nii substantiive kui adjektiive, verbiliited moodustavad verbe ja adverbiliited adverbe. Ühesuguse liitega sõnad kuuluvad samasse morfoloogilisse tuletustüüpi.

Oma süntaktilis-semantilise funktsiooni poolest jagunevad tuletusliited kolme rühma:

- alussõna liiki muutvad liited: *teg-u, lõpeta-ja, pikk-us, kiire-sti, suure-ne-ma, viht-le-ma, peegel-da-ma*;
- sama sõnaliigi piires alussõna valentsi või tähendusala muutvad liited: *kal-ur, küla-line, saare-stik, kauba-ndus, veen-du-ma, lõpe-ta-ma*;
- sama sõnaliigi piires alussõna tähendust modifitseerivad liited: *maja-ke, orja-tar, hüp-le-ma, seis-ata-ma, puna-kas, arg-lik*.

Mõned liited võivad moodustada tuletisi eri sõnaliiki kuuluvatest lekseemidest. Sel juhul on liitel osas tuletistes sõnaliiki muutev funktsioon, teistes mitte:

S > V	silbi-ta-ma	V > V	kasva-ta-ma
S > V	ring-le-ma	V > V	tege-le-ma
S > A	oht-lik	A > A	pik-lik

§ 15 Liidetel võib olla variante ja häälikulisi teisendkujusid. Liitevariantid moodustavad sarnaselt põhiliittega uusi lekseeme, liite teisendkujud ehk allomorfid esinevad sama tuletise eri vormides.

Liitevariandi esinemine võib sõltuda häälikuümbrusest, näiteks helilisele või helitule konsonandile liituvad sama verbiliite variantid *-ta* ja *-da* (*avar-da-ma, rikas-ta-ma*). Liited võivad erineda ka algusfoneemi poolest, nt *-ur* ja *-r* (*kal-ur, lend-ur, kuva-r, kuula-r*), *-s* ja *-Vs* (*rõõmu-s, tõrg-es, õnn-is, arm-as*). Sel juhul ei ole alati üheselt selge, kas on tegemist sama liite variantidega või eri liidetega või kus on tuletustüve ja liite piir (vt § 18).

Kuna vokaalalgulised liited liituvad vokaaltüvele vaid erandjuhtudel (*prii-us*), on enamikul vokaaliga algavatel liidetel konsonantalgulisi variante (*-us, -dus; -ik, -dik, -mik; -e, -me*), mis rakenduvad siis, kui tüve lühendamine ei ole võimalik või tüvi ei oleks enam äratuntav – enamasti ühesilbilisele vokaaltüvele ja kahesilbilisele esmavältelisele vokaaltüvele liitudes: *hea-dus, vana-dus, hari-dus, joo-dik, luge-mik, loo-me*. Ka sel juhul on tõlgendamise küsimus, kas pidada selliseid liiteid vokaaliga algava liite variantideks või eri liideteks.

Tuletises võib olla üks või mitu liidet. Teineteisele järgnevad liidet moodustavad liitliite, aga nad võivad mõnikord kokku sulada uueks iseseisvaks liitevariandiks, mis liitub otse lihttüvele. See on iseseisvunud kumulatiivne SULANDMORFEEM, mille osadel ei ole oma tähendusfunktsiooni. Sellised on näiteks verbiliited *-tle*, *-nda*, *-stu*, mis kujutavad endast vastavalt *le-*, *ta-* ja *u-*liite variante.

LIITLIIDE		SULANDLIIDE	
ta + le > t-le	esi-t-le-ma, aru-t-le-ma	tle	küsi-tle-ma, loe-tle-ma
ne + da > n-da	suure-n-da-ma, kuju-n-da-ma	nda	tõlge-nda-ma, kava-nda-ma
sta + -u > st-u	rahu-st-u-ma, elu-st-u-ma	stu	lese-stu-ma, haige-stu-ma

Liitevariandi algusosa võib olla ka mõni muu fonoloogiline element kui tänapäeva keele sufiks, nt verbiliide *-skle* (*tantsi-skle-ma*, *ole-skle-ma*).

Teistes sõnaliikides peale verbi on selliseid kokkusulanud liitevariante harvem:

LIITLIIDE		SULANDLIIDE	
sta + us > st-us	tõe-st-us	stus	töö-stus
lane + nna > la-nna	vene-la-nna	lanna	hindu-lanna

Verbi- ja noomeniliidetal võib olla eri muutevormides häälikulisi teisendeid ehk allomorfe, näiteks järgneva muute- või tuletusmorfeemi mõjul kasutatavad vokaal- ja konsonantlõpulised allomorfid (*kange-lane* : *kange-lase-le* : *kange-las-t*, *kange-las-lik*; *mäng-le-ma* : *mäng-el-da*). Teisendeid võib põhjustada astmevaheldus (*joo-k* : *joo-gi*, *oht-lik* : *oht-liku* : *oht-likku*). Konsonantlõpulistel liidetal on alati ka vokaallõpuline teisendkuju: *loe-ng* : *loe-ngu*, *mine-k* : *mine-ku*, *lend-ur* : *lend-uri*. Liite põhikuju, mille järgi tuletustüüpi kokkuleppeliselt nimetatakse, on lekseemi sõnaraamatuvormis (verbidel *ma*-infinitiivis, noomenitel nominaatiivis) esinev liitekuju.

Alussõna ja tuletustüvi

§ 16 ALUSSÕNAKS nimetatakse seda lekseemi, millest tuletis on moodustatud ja mille tüvi moodustab osa tuletise tüvest, nt *mäe-stik* < *mägi*, *teg-u* < *tegema*, *kindla-sti* < *kindel*. Alussõnaks võib peale liitsõna olla ka tuletis või liitsõna, nt *mäestiku-line* < *mäestik*, *kasvata-mine* < *kasvatama*, *suurriik-lik* < *suurriik*, *meeleolu-tsema* < *meeleolu*. Tuletise ja alussõna vahel on lisaks morfoloogilisele ka tähendusseos. Teatud tuletustüüpides võib alussõnaks olla ka kahesõnaline fraas, nt *kahe+korruse-line* < *kaks korrust*, *kolme+kord-ne* < *kolm korda*, *hea+maitse-line* < *hea maitse*, *hoole+kann-e* < *hoolt kandma*, *tähele+pane-lik* < *tähele panema*, või muu leksikaalmorfeemide kombinatsioon, nt *lühi+näge-lik*, *võrd+õigus-lane*, *kuri+tege-vus*. Sellist moodustust nimetatakse LIITSÕNATULETUSEKS, sest niiviisi moodustatud sõna on tõlgendatav samaaegselt nii liitsõnaks kui ka tuletiseks. Liitsõnatuletust esineb regulaarselt adjektiivituletuses ja deverbaalses substantiivituletuses. Liitsõnatuletiste ja liitsõnade piir on kontiinumilaadne: kui tuletis on kasutatav ka laiendita, võib neid analüüsida kaheti (*töö+otsija* või *tööd otsima* > *tööotsi-ja*). Kindlad liitsõnatuletised on sellised, mille fraasipõhjust moodustatud tuletis iseseisva lekseemina, s.t laiendita ei esine (*kahekorruseline*, *metsatagune*, *tähelepanelik*, vrd **korruseline*, **tagune*, **panelik*). Liitsõnatuletised sarnanevad oma süntaktiliste omaduste poolest liitsõnadega. Neist moodustatud rindfraasides võib ära jätta korduva tüveosa (*maaja meretagune*, *kahe- või kolmetoaline*), samuti on liitsõnatuletus, nagu üldse liitsõnamoodustus (vt § 147) osati mõjutatud kehtivatest ortograafiareeglitest, mis määravad sõnade kokku- ja lahkukirjutamist, vrd *kahekorruseline* ja *kolmekümne kahe korruseline*, *metsatagune* ja *paksu metsa tagune*.

Alussõna sõnaliigi järgi nimetatakse tuletisi verbitüvelisteks (deverbaalseteks), noomenitüvelisteks (denominaalseteks) ja adverbitüvelisteks, noomenitüvelisi omakorda substantiivi- ja adjektiivitüvelisteks. Enamik verbiliiteid liitub nii verbi- kui ka

noomenitüvele, enamik noomeniliiteid kas ainult verbi- või ainult noomenitüvele. Adverbitüvele liituvad üldiselt samad liited mis noomenitüvele. Pronoomenid, numeraalid ja partiklid on alus-sõnaks vaid üksikjuhtudel. Üldiselt ei peeta võimalikuks funktsioonisõnade baasil tuletamist, kuid eesti keeles on mitmesuguseid tuletisi ka sellisel alusel, nt *koostama, eitama, eeldama* jt. See osutab ühelt poolt grammatiseerimise pankroonilisele protsessile, kus morfeemid kannavad veel nii leksikaalset kui ka grammatilist tähendust, kuid teisalt ka sõnamallidel põhinevale analoogiamoodustusele (vt § 20).

§ 17 TULETUSTÜVI on see osa alussõnast, mis jääb alles, kui liide või liited eraldada. Tuletustüvi võib olla vokaal- või konsonantlõpuline, nõrga- või tugevaastmeline. Alussõna on leksikaalne mõiste, tuletustüvi on morfoloogiline mõiste. Mõlemad põhinevad sõnade struktuuriseostel.

Sõna on sünkrooniliselt tõlgendatav tuletiseks, kui selles on võimalik eristada tuletustüvi ja liide või liited. Kui tuletustüvi esindab lekseemi ning sõnatüve, liite ja tuletise tähendusvahetust on samasugune kui selles tuletustübis tavaliselt, siis on tuletis semantiliselt ja morfoloogiliselt läbipaistev. Alussõna olemasolu või puudumine pole alati üheselt selge: tuletise läbipaistvus on astmeline ja inimesed seostavad sõnu erinevalt. Tuletustüveks võib olla ka kinnistüvi, mis lekseemina ei esine, aga mida korrelatsioonide olemasolu tõttu tajutakse leksikaalse tüvena, nt *liht-ne* (vrd *liht-sõna*), *mõt-e* (vrd *mõt-le-ma*), *mäl-u* (vrd *mäle-ta-ma*). Sellistel tuletistel on morfoloogiline tuletustüvi, kuid ei ole leksikaalset alussõna. Tuletamist ilma alussõnata esineb rohkesti deskriptiiv-sõnade moodustuses (vt § 11).

Mõnes tuletustübis võib tuletustüveks olla ka sõnavorm, millel on iseseisva lekseemi tunnuseid (vt § 4). Nii moodustatakse reeglipäraselt *us*-liitelisi substantiive verbide *v-*, *tav-* ja *tud-* partitsiibist (*sobi-ma* : *sobi-v* > *sobiv-us*; *kuul-ma* : *kuul-dav* > *kuuldav-us*, *näge-ma* : *näh-tud* > *näht=u=s*). Komparatiividest

ja superlatiividest moodustatakse *lt*-liitelisi adverbe (*kiire* : *kiirem* > *kiirema-lt*, *osav* : *osava-im* > *osavaima-lt*), juhuslikumalt ka muid tuletisi (*parem-us*, *enam-lane*, *vähem-ik*). Alati ei saa muutevormikujulist tuletustüve tõlgendada lekseemina. Adjektiiviliide *-matu* võib liituda verbi impersonaalitunnusega tüvekujule (vrd *mõtlematu* ja *mõeldamatu*), jagades oleviku kesksõnade omadusi (vrd *mõtlematu* ja *mõtlematu*, *mõeldamatu* ja *mõeldamatu*). Mitmes tuletustübis võib tuletustüveks olla noomeni vokaallõpuline mitmusetüvi (*puie-stik*, *marju-line*, *perekonni-ti*), üksikjuhtudel ka *de*-mitmuse tunnusega tüvekuju (*laste-tu*, *juurte-tu*).

Kui sõnas on mitu üksteisele järgnevat liidet, siis võib tuletustüveks pidada vahetut moodustajatüve, mis jääb järele, kui eraldada viimane liide, või juurtüve, mis jääb järele, kui eraldada kõik liided. On tõlgendamisküsimus ja sõltub sageli konkreetsest sõnast, millisest alussõnast see tajutakse moodustatuks.

elustuma	<	elustama	<	elu	<	elama
kohanduma	<	kohandama	<	kohanema	<	koht : koha
eestlaslikkus	<	eestlaslik	<	eestlane	<	Eesti

Kui kaks liidet on sulandunud iseseisvaks liitevariandiks, siis ei ole vahetu tuletustüve kujulist sõna olemas, kuigi see oleks põhimõtteliselt võimalik. Siis on tuletis moodustatud analoogia põhjal mõne sarnase tuletusahela eeskujul ja alussõna tuleb otsida tuletusahela kaugemast otsast.

küsitama	<	*küsitama	<	küsima,		
		<i>vrđ</i> arutlema	<	arutama	<	aru
kavandama	<	*kavanema	<	kava,		
		<i>vrđ</i> kõvendama	<	kõvenema	<	kõva
haigestuma	<	*haigestama	<	haige,		
		<i>vrđ</i> rahustuma	<	rahustama	<	rahu
haritlane	<	*haritama	<	harima,		
		<i>vrđ</i> õpetlane	<	õpetama	<	õppima
tööstus	<	*töötama	<	töö,		
		<i>vrđ</i> toestus	<	toestama	<	tugi : toe

Kahesugust tõlgendamist võimaldavad tuletised, mis on vormiliste kriteeriumide järgi analüüsitavad nii verbi kui ka noomenitüveliseks, harvem nii adjektiivivi- kui ka substantiivitüveliseks ja tõlgenduses võib tõusta esile üks või teine tähendusseos:

kurdistuma	<	kurt – kurdistama
sõdur	<	sõda – sõdima
omanik	<	oma – omama
vastandlik	<	vastand – vastandama
rõõmustama	<	rõõm – rõõmus
kodustama	<	kodu – kodune
ilustama	<	ilu – ilus
kivistama	<	kivi – kivine

§ 18 Tuletustüveks on tavaliselt mõni selle tuletise alussõna muutevormides esinev tüvevariant, aga mõnikord ka selline tüvekuju, mida alussõna muutevormides ette ei tule. Tuletamisel võib alussõna tüvi lüheneda või selle häälikkoostis muutuda rohkem kui vormimoodustuses. Tüve ja liite kombineerumist juhib morfofonoloogiline reeglistik, mis põhjustab ka niisuguseid tüvekujusid, mis esinevad ainult järgneva tuletusmorfeemi eel. Tavalisimaid tüve muutusi on järgmised.

1. Vokaallõpuline alustüvi lüheneb reeglipäraselt konsonantlõpuliseks vokaaliga algava liite ees: *lülita-ma* > *lüliti*, *kajasta-ma* > *kajast-u-ma*, *karju-ma* > *karj-ata-ma*, *sada-ma* > *sad-u*, *tõrju-ma* > *tõrj-e*, *vaatle-ma* > *vaatl-us*, *kala* > *kal-ur*, *kõrge* > *kõrg-us*. Sellest reeglist on üksikuid erandeid: *ava-us*, *prii-us*, *mai-us*, *hoi-us*. Tuletustüvi võib lüheneda konsonantlõpuliseks ka konsonandiga algava liite ees: *vaata-ma* > *vaat-le-ma*, *liiku-ma* > *liik-le-ma*, *leppi-ma* > *lep-lik*, *kaeba-ma* > *kaeb-lik*, *Eesti* > *eest-lane*, *haige* > *haig-la*, *kerge* > *kerg-lane*, *tihke* > *tihk-jas*.
2. Kui liide algab sama häälikuga, millega tüvi lõpeb, säilib kahest sarnasest häälikust tuletises ainult üks: *seisa-b* + *ata* > *seis=a=tama*, *muutu-ma* + *us* > *muut=u=s*, *sündmus*

+ *stik* > *sündmu=s=tik*, *kuju* + *ur* > *kuj=u=r*, *tühi* + *ik* > *tüh=i=k*. See reegel ei rakendu järjekindlalt: *kattumine* on regulaarne vaid vokaalide ja *s-i* korral, vrd *rüütel-lik*, *röövel-lik*, *iisrael-lane*, *portugal-lane*, *kirjanik-kond*, *paik-kond*.

3. Kui tuletustüüp on reeglipäraselt esma- või teisevärtelise tüvega, siis nõrgeneb ka kolmandavärteline alussõna, mille muuteparadigmas astmevaheldus puudub: *valge* > *valge-ne-ma*, *kange* > *kange-stu-ma*, *julgus* > *julgus-ta-ma*, *peegel* > *peegel-da-ma*, *haamer* > *haamer-da-ma*, *puudu-ma* > *puu-e*, *jobu-ma* > *joov-e*, *teata-ma* > *tead-e*, *loobu-ma* > *loovu-ta-ma*.

Liite ees võib vokaal alussõna tüvevokaalist erineda. Alati ei ole kerge otsustada, kas tegemist on erandliku tuletustüvega või vokaalalgulise liitevariandiga, mis on asendanud tuletustüve vokaali. Näiteks on tüvemuutus *a* > *e* ja *u* > *e* regulaarne adjektiivitüveliste *ne*-verbide moodustuses ja sarnaneb samasuguse tüvemuutusega komparatiivitunnuse ees: *musta* > *muste-ne-ma*, *järsu* > *järse-ne-ma* (vrd *muste-m*, *järse-m*). Analoogia mõjul (vrd ka rohkete *e*-adjektiividega, nagu *valge-ne-ma*, *kõrge-ne-ma*, *mure-ne-ma*, *hõre-ne-ma*, *sale-ne-ma*) võib see tüvemuutus laieneda muudele *ne*-liitelistele verbidele: *kitsas* > *kitse-ne-ma*, *ahas* > *ahe-ne-ma* (vrd *kitsa-m*, *ahta-m*), k.a adjektiividega seostumatud (*alenema*, vrd *ala-*).

Kahesilbilise *e*-tüvega esmavärtelistes verbides on *ja*-liite ees tuletustüvi domineerivalt *i*-lõpuline: *oli-ja*, *tuli-ja*, *pesi-ja*, *pani-ja*, *suri-ja*, kuid argikeeles on tüvemuutuseta tuletisi (*laulu-peole mineja*, *kaasatuleja*, *varjata sureja eest*). Ühesilbiline pika vokaaliga lõppev alussõna diftongistub osas tuletustüüpides (*jäine*, *mai-tsi*, *pui-stu*). Verbiliite *-tse* ees on sageli alussõna tüvevokaalist erinev *-i* või *-u*: *immi-tse-ma* (vrd *imbuma*, *immutama*), *hingi-tse-ma*, *kaubi-tse-ma*, *rehi-tse-ma*, *õrnu-tse-ma*, *ihnu-tse-ma*, *õelu-tse-ma*, *nukru-tse-ma*. Kuna enamikus *tse*-tuletistes on tuletustüves alussõna tüvevokaal säilinud ja vokaalimuutusega ei kaasne mingit tähenduserinevust, on otstarbekas tõlgendada

sellisedki vokaalimuutused tüve muutusteks, mitte eri liitekuju-
deks. Ilmselt *a*-lõpulise deskriptiivtüvega isikunimetuste (*lakard*,
kohmard, *lõhvard*, *kekats*, *kökats*) analoogial on muudiski ekspres-
siivse tähendusega tuletistes tuletustüves sageli alussõnast erinev
tüvevokaal *-a*: *juhma-rd*, *kerga-ts*, *jupa-ts*, *küüra-kas*, *kaltsa-kas*,
lolla-kas, *jonna-kas*, *juhma-kas*. See *a* esineb tuletustüüpides eba-
regulaarselt ja nii on otstarbekas tõlgendada teda siiski pigem tule-
tustüve vokaalina kui liitevarianti moodustavana.

Problemaatiline on tüve ja liite piir alussõnast erineva vokaa-
liga *s*-lõpulistes adjektiivides: *võimas*, *armas*, *hoolas*, *ergas*, *vil-
gas*, *jagus*, *teigus*, *ihnus*, *kuulus*, *õnnis*, *tõrges*, *pilges*. Kui lugeda
see vokaal liite osaks, on *s*-liitel mitmeid eri vokaaliga algavaid
variante *-as*, *-us*, *-es*, *-is*, mida seob ühine genitiivikuju *-sa*. Kui aga
pidada seda alussõna tüvevokaali muutuseks tuletustüves, on raske
seletada selle muutuse suurt juhuslikkust ja mitmekesisust.

Muid vokaalimuutusi esineb vaid üksiksõnades: *käpp* : *käpa*
> *käpe-rda-ma*, *püsti* > *püsta-kas*, *laadi-ma* > *laadu-ng*, *puhu-ma*
> *puha-ng*, *tõmma-ta* > *tõmmi-ts*, *ohi* : *ohja* > *ohje-lda-ma*, *vala-
ma* > *vali-ng*, *astu-ma* > *asta-ng*, *liha* > *lihu-nik*, *kolm* : *kolme* >
kolma-ndik, *järsk* : *järsu* > *järsa-ndik*, *ista-ndik* (vrd *istutama*);
selge > *selgi-ne-ma*, *selgi-ta-ma*. Tüvevokaali mõni muutus lubab
end tõlgendada nii, et alussõnast on kasutatud mitmuse tüvekuju:
sõbru-ne-ma, *maju-ne-ma*, *pesi-tse-ma*, *sõrmi-tse-ma*, *silmi-tse-
ma*, *marju-line*, *päevi-line*, *pui-stu*, *järvi-stu*, *keeli-ti*.

ja-liiteliste alussõnade ja *kond*-liite vahel on reeglipäraselt
vahekonsonant *-s*: *saatjas-kond*, *õpetajas-kond*, *kuulajas-kond*.
Sama analoogia põhjal on moodustatud *liikmes-kond*.

Tuletustüve fonoloogiline kuju on erandlik ka vanadel ja alus-
sõnaga tugevama või nõrgema sisulise seose säilitanud tuletistel,
nagu *jää-ma* > *jä-t-ma*, *küde-ma* > *kü-t-ma*, *tõus-ma* > *tõs-t-ma*,
pääse-ma > *pääs-t-ma*, *maa* > *ma-t-ma*, *püüd-ma* > *püü-k*.

Tuletustüüp, tuletusmall ja sõnamall

§ 19 Ühe ja sellesama liitega tuletatud sõnad moodustavad MORFOLOOGILISE TULETUSTÜÜBI. Tuletustüüpi nimetatakse tuletusliite järgi või tuletusliite ja sõnaliigi järgi: *lane*-tuletised, *lane*-liitelised substantiivid, *lane*-substantiivid, *lane*-liitelised substantiivituletised; *ne*-tuletised, *ne*-liitelised verbid, *ne*-verbid, *ne*-liitelised verbituletised. Selline tuletustüüp on harilikult ka tähenduse poolest sarnaste tunnustega sõnarühm. Tuletustüübil võib olla morfoloogiliselt kompleksseid allrühmi. Need liitevariandi järgi nimetatud alltüübid moodustavad liite ühisosa järgi nimetatud tuletustüübi. Selliseid alltüüpe moodustavad liitevariandid eriti verbide, harvem muude sõnaliikide puhul:

TULETUSTÜÜP	ALLTÜÜBID
<i>ta</i> -tuletised	<i>da</i> -, <i>t</i> -, <i>a</i> -, <i>sta</i> -, <i>nda</i> -, <i>lda</i> -, <i>rda</i> -tuletised
<i>u</i> -tuletised	<i>bu</i> -, <i>du</i> -, <i>stu</i> -tuletised
<i>le</i> -tuletised	<i>skle</i> -, <i>tle</i> -, <i>dle</i> -tuletised
<i>us</i> -tuletised	<i>dus</i> -, <i>tus</i> -tuletised
<i>ik</i> -tuletised	<i>mik</i> -, <i>dik</i> -tuletised
<i>s</i> -tuletised	<i>us</i> -, <i>as</i> -, <i>es</i> -, <i>is</i> -tuletised
<i>tu</i> -tuletised	<i>matu</i> -tuletised

Osati on tuletustüübi ja alltüübi piiritlemine ja eristamine tõlgendamise küsimus. Kui kompleksse struktuuriga liide moodustab lihtsama struktuuriga liitest selgelt erineva tähendusega tuletisi, on otstarbekas pidada neid eri liideteks, nt *ne*- ja *line*-liitelised adjektiivid, *ik*-, *stik*- ja *ndik*-liitelised substantiivid.

Probleeme on ka näivald ühe liite tähenduspotentsiga. Kui kõlalt samakujulist liidet kasutatakse semantiliselt ja morfoloogiliselt selgesti erinevates konstruktsioonides, siis loetakse see kaheks erinevaks liiteks, mitte üheks polüseemiliseks liiteks, ja nende liidete tuletised kuuluvad eri tuletustüüpidesse, nagu identse kujuga verbiliide *-i* (*sähv-i-ma*) ja substantiiviliide *-i* (*uinut-i*), verbiliide *-u* (*selg-u-ma*) ja substantiiviliide *-u* (*sad-u*), verbiliide

-ne (*kalli-ne-ma*) ja adjektiiviliide -ne (*soola-ne*), substantiiviliide -mine (*luge-mine*) ja adjektiiviliide -mine (*äär-mine*). Kui niisugune liide moodustab ühelaadseid tuletisi, siis loetakse ta üheks liiteks, nagu abstraktnoomeneid moodustav -us oma variantidega deadjektiivides ja deverbaalides (nt *armast-us*, *ehit-us*, *ehit=u=s*, *veetlev-us*, *söödav-us*, *lõbus-us*, *laisk-us*).

§ 20 Sõnamoodustussüsteemi kui staatilist nähtust esindavad komplekssete sõnade struktuurilis-morfoloogilised sarnasused ja reegli-pärasused. Kompleksse sõnatüve lõpuliide on sõnakuju seisukohalt keskse tähtsusega: see osutab sõna kuulumise teatud sõnaliiki, annab viiteid sõna võimaliku muuttüübi kohta ja osutab sõna tuletustüüpi. Tuletusliide mõjutab ka eelnevat tüveosa, determineerides liite jaoks sobiva tuletustüve vormi ja kuju: millist alussõna liiki ja vormi esindab tuletustüvi, mitu silpi selles on, kas see tüvi võib olla nt esmavärteline, nõrgas või tugevas astmes, lõppeda vokaali või konsonandiga, olla struktuurilt lihtne või kompleksne. Tuletise morfoloogilist koostist kirjeldab TULETUSMALL. Tuletusmalle eristatakse alussõna sõnaliigi ja tuletustüve vormi alusel. Teiselt poolt esindavad tuletustüübid alati ka mingit üldisemat sõnakuju, näiteks *lendur*, *rändur* jt sellised substantiivid lisaks tugeva astme verbitüvest moodustatud *ur*-tuletistele kahesilbilisi kolmandavärtelisi *ur*-lõpulisi noomeneid (vrd *suhkur*, *ankur*, *haigur*, *junkur*, *purpur* jm) või *ta*-liitelised verbid, nagu *näitama*, *töötama*, *vale-tama* ka avaramalt iseloomustatavat rühma, mitmesilbilisi *ta*-lõpulise tüvega verbe (vrd *ootama*, *vaatama*, *üllatama*). Selline tuletustüübis väljenduv sõnakuju toimib samal ajal SÕNAMALLINA, millele vastav sõna võib olla ka muu kui läbipaistva struktuuriga tuletis. Sõnamall on fonotaktiline muster, mis näitab, millise ehitusega peab olema kindla liitega tuletatud sõna. Sõnamalli kuulub sõnatüve lõpp (-*ur*, -*ta*), mis paljudel juhtudel võib olla tuletusliide, ja sellele eelnev tüveosa, mis võib olla leksikaalne tüvi või muu fonoloogiline aines, näiteks deskriptiivne häälikujada. Sõnamall pakub analoogial põhineva mudeli, mille alusel võib sündida

nii uusi tuletisi kui ka muid samakujulisi sõnu. Tuletamine on analoogial põhineva sõnaloo me kõige sagedamini kasutatav liik. Analogia ja sõnamallid on uute sõnade moodustamise aluseks. Sama sõnamalliga võivad kohaneda eri algupäraga sõnad: laensõnad (vt § 9), tuletised ja muud malli järgi moodustatud sõnad.

Sõnamoodustussüsteem põhineb suures osas mallidel ja nendele toetuvatel üldistustel. Ühte tuletustüüpi kuuluvad sõnad võivad kõik olla moodustatud ühe sõnamalli järgi. Näiteks *e*-liide tuletab kahesilbilisest verbitüvest tugevneva astmevaheldusega substantiive. Sufiks liitub konsonanttüvele, asendades alussõna tüvevokaali. Tuletised on kahesilbilised astmevahelduslikud sõnad, nagu *hinn-e, tõrj-e, tek-e, muud-e*. Selle sõnamalli analoogial on mõnekümne aasta eest moodustatud neologismid *selve, olme, meene*, mis tuletuse aspektist on mitmeti erandlikud: sõnal *selve* pole alussõna ja tuletustüübist seega rääkida ei saa, kõnealuse tuletustüübi sõnadest on *olme* erandliku tuletustüvega (vrd *olema*) ja sõnal *meene* ei ole otsest tähenduseseost alussõnaga (vrd *mee-numa*), vaid pigem selle tuletisega (*meenu-ta-ma*). Tuletustüübil võib olla üks kindel tuletusmall, aga tuletistel erinevaid sõnamalle: nt *sta*-liiteliste verbide tuletustüveks on alati noomeni genitiivivorm, samas võivad tuletised vastata mitmele sõnamallile (vrd *reastama, kurvastama, kikipisustama, avalikustama, relvitustama, inimesestama*).

Tuletustüüpi võib samas kuuluda ka mitme tuletusmalli järgi moodustatud sõnu ja mitme sõnamalli analooge. Näiteks *la*-liide võib moodustada substantiive kahe tuletusmalliga – nii noomeni-kui ka verbitüvest – ja kahe sõnamalli järgi: liite ees on kahesilbiline I vältes vokaaltüvi (*kana-la, siga-la; uju-la, maga-la*) või ühesilbiline III vältes konsonanttüvi (*lind-la, haig-la; park-la, hoid-la*). Tuletustüübis võib olla ka erandlikult moodustatud sõnu, mis ei vasta tuletustüübi kummalegi sõnamallile, kuid võivad edaspidi anda enam analooge (*kirik-la, piruk-la, erak-la*), või ei toetu tüübi-omast liiki alussõnale, s.t ei vasta tuletusmallile, ehkki on kooskõlas sobiva sõnamalliga (*taga-la*).

Produktiivsus

§ 21 Tuletustüübi produktiivsus tähendab, et moodustus on reegli-pärane ja hõlmab kogu vormi ja tähenduse poolest sobilike alussõnade klassi, ehk teisisõnu, tuletise alussõnaks sobib iga tüübiomase alussõnade rühma iga tegelik või potentsiaalne (alles laenatav, mugandatav või loodav) sõna. Produktiivsus on üldine vormimoodustuses, kus muuttüübid täiendavas distributsioonis katavad iga sõnaliigile omase kategooria vormistiku. Ka sõnamoodustuses on produktiivseid tuletustüüpe, näiteks *mine-*, *us-*, *lane-*, *sta-*, *lt-*tuletised. Produktiivse tuletustüübi liikmed on struktuurilt ja tähenduselt läbipaistvad ja leksikaliseerunud tuletiste olemasolu nende seas (vt § 22) ei keela tüübikohast läbipaistvat tuletist moodustada. Pole oluline, kas tuletis on lekseemina registreeritud ja sõnaraamatus esindatud, produktiivsed tuletusreeglid kuuluvad keelekasutaja keelepädevusse sarnaselt muutemorfoloogia reeglitega. Keelekasutaja on vajadusel võimeline moodustama reeglipärase neologismi, mis täidab leksikaalse lünga.

Produktiivsus on sünkrooniline ja astmeline mõiste. Tuletustüüp võib olla täiesti produktiivne või potentsiaalselt produktiivne. Täiesti produktiivses tuletustüübis on sõnamoodustus tekstis automaatne ja meenutab vormimoodustust (nt deverbaalne *mine*-tuletus). Potentsiaalselt produktiivsed on sellised tuletustüübid, kuhu lisandub hõlpsasti ja sageli uusi sõnu (nt *lane*-liitelised isikunimetused). Tuletustüübi produktiivsust väljendavad uudistuletised on alguses moodustatud tekstituletistena, osa neist võib hiljem kinnistuda ja leida koha sõnaraamatutes. Kõiki produktiivseid tuletustüüpe, kuhu lisandub uusi lekseeme, nimetatakse AVATUD TULETUSTÜÜPIDEKS.

Üldisim produktiivsuse piirang on alussõna liik, näiteks *mine*-liitelise substantiivi võib moodustada igast verbist. *lt*-liitelisi adverbide moodustatakse nii adjektiividest kui ka substantiividest (nt *lihtsalt*, *keeruliselt*; *nimelt*, *vaevalt*), aga ainult adjektiivitüveliste *lt*-adverbide moodustus on produktiivne, substantiivitüveliste *lt*-adverbide moodustus ei ole.

Produktiivse tuletustüübi võimalike alussõnade klass võib olla ka kitsam kui sõnaliik; see võib olla sõnaliigi morfoloogiliste, süntaktiliste või semantiliste piirangutega osa. Näiteks *lane*-liitelise rühmasubstantiivi võib moodustada igast kohanimest (*buenosaireslane*, *võrumaalane*), *lik*-liitelise võrdlusadjektiivi igast kontekstis võrdlusaluseks sobivast nimisõnast või selle asendajast (*johnilik*, *konnalik*, *sinulik*). *i*-liiteliste vahendinimetuste moodustus on produktiivne kolmesilbilise tüvega *ta*-liitelistest verbidest (*uinuti*, *tilguti*), mitte aga muudest verbitüüpidest. Samuti on näiteks *u*-liiteliste verbide moodustus produktiivne transitiivsetest verbidest (*peituma*, *sulguma*, *eralduma*), mitte aga intransitiivsetest.

Igasugusel produktiivsusel võib olla pragmaatilisi või kognitiivseid piiranguid. Kuigi sõnast võib moodustada reeglipärase tulelise, ei pruugi sellisel tuletisel olla kasutusfunktsiooni (nt *murdla* 'murdmiskoht') või liide ei sobi semantiliselt mõne konkreetse alussõnaga (nt **tekkija*, *?kolmetoaliselt*). Tuletist ei moodustata enamasti siis, kui tema tähendus on leksikonis kaetud (nt *hästi*, vrd **hea-lt*; *britt*, vrd **brit-lane*), kuid see piirang ei ole absoluutne ja sõltub ka piirava sünonüümi sagedusest (vrd *kiire-sti* ja *kiire-lt*, *mõnusa-sti* ja *mõnusa-lt*, *katalaan* ja *kataloon-lane*). Samal moel ületatakse pragmaatilistel kaalutlustel üldisemaid kognitiivseid piiranguid (nt moodustades tegijanime modaalverbist, nagu nt *mis võija mina olen*), ning tähendus-, sõnaliigi- jm keeleomaseid piiranguid, kui vaid sõnamall on olemas (vt § 22).

Ebaproductiivsed on sellised tuletustüübid, kuhu uusi sõnu juurde ei tule. Neile tüüpidele on iseloomulik tuletiste läbipaistmatus ja leksikaliseerumine, mitmesuguste tähenduste kinnistumine ja harilikult ka tuletiste vähesus. Tuletustüübi muudab ebaproductiivseks suletud alussõnade rühma ammendumine (nt *mine*-liitega ruumisuhtesõnad *ees-mine*, *tagu-mine*, *külg-mine* jms). Tuletustüübi produktiivsus ei ole siiski otse võrreldav seda esindavate tuletiste hulgaga. Näiteks kahesilbilisest keelenimetusest võib alati moodustada *nda*-liitega sellesse keelde tõlkimist väljendava verbi

(*leedundama, norrandama*), s.t tuletustüüp on selle malli piires avatud, aga võimalike alussõnade meie kultuurikontekstiga piiratud hulga tõttu suhteliselt tagasihoidliku arvukusega. Numeraalidest jms kvantorsõnadest *kesi*-liiteliste adverbide moodustamine on täiesti produktiivne (*viiekesi, hulgakesi*), kuigi tuletisi on näiliselt vähe. Tuletustüübi produktiivsus võib aja jooksul muutuda. On tuletustüüpe, mis sõnaraamatutes on rikkalikult esindatud, aga kuhu tänapäeval uusi tuletisi juurde ei tule. Sellised on näiteks *ne*-liitelised verbid, *u*- ja *k*-liitelised deverbaalsubstantiivid. Ebaproductiivsessegi tuletustüüpi on uute sõnade lisandumine aeg-ajalt siiski võimalik: olemasolev tuletustüüp on alati potentsiaalsete sõnade moodustusmall, analoogiamalliks võib ka tuletustüübiga fonoloogiliselt sarnanev sõnakuju (vrd *selve, köurik, taristu*). Ebaproductiivne tuletustüüp võib muutuda uuesti produktiivseks, nt kontraheerunud *a*-verbide tuletustüüp (*tuulama, ristama*) on viimasel ajal üsna produktiivne, kuhu eriti argikeeles lisandub hõlpsasti uusi lekseeme: *klikkama, šoppama, surfama, strippama, fännama, ülbama*. Ebaproductiivsete tuletustüüpide teadlikku elavdamist kasutatakse näiteks terminimoodustuses.

Productiivsusega seostub küsimus sellest, millal tuletus toodab tegelikke, kasutatavaid lekseeme, millal vaid potentsiaalseid sõnu. Eesti keele sõnaraamatutes esitatakse iseseisva lekseemina rida reeglipäraselt moodustatud *e*- ja *u*-deverbaale, mille kohta keelekorpustest ei leidu ühtki kasutusnäidet, sest neid tuletisi kasutatakse produktiivselt vaid kinnistüvena, nt liitsõna esiosana (*kinke-leping, kõigu-soojane*) või tuletusliite ees (*suute-line*).

Märkus. Tuletustüübi arvukus tähendab tüüpi kuuluvate leksikonisõnade (valmisklekseemide) hulka. Arvukus varieerub tuletustüübiti väga suures ulatuses ega ole kõigil juhtudel üldse mõõdetav, nt täiesti produktiivsetes tuletustüüpides, kus liite funktsiooniks on peamiselt vaid sõnaliigi muutmine. Tuletustüübi lekseemimäära hindamist raskendab paljudel juhtudel tuletise ja liitsõna piiri ebamäärasus, produktiivsetes tuletustüüpides ka juhutuletiste ja potentsiaalsete sõnade osakaal.

Sõnaraamatutes on tavaks esitada vaid kinnistunud lekseemid. Kui siin raamatus esitatakse andmeid tuletiste hulga kohta mingis tuletustüübis, siis märgib termin SÕNARAAMATULEKSEEM „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ võrguversioonis (2009) esinevaid lekseeme. Arvud on tugevasti ümardatud ja andmed ei sisalda liitsõnu, milles tuletis on liitsõna esiosaks.

Leksikaliseerumine

§ 22 Sõnad kipuvad aja jooksul muutuma. Keelesiseste (morfofonoloogiliste) muutuste kõrval alluvad sõnad ka semantilistele muutustele, mille taga on enamasti keelevälised, kultuurilise ja kognitiivse taustaga tegurid.

Tuletise LEKSICALISEERUMISE all mõistetakse semantilise ja morfoloogilise läbipaistvuse astmelist vähenemist, kuni komplekssest sõnast kujuneb tähenduselt või vormilt liigendumatu sõna, mida pole enam võimalik tõlgendada alussõna ja liite koosluse põhjal või mille moodustanud morfeemid ei eristu enam selgelt üksteisest. Tuletis muutub üha rohkem liitsõna sarnaseks või liitsõnaks, või on tema moodustusahelat osutavad liited muutunud üheks sulandliiteks. Enam või vähem leksikaliseerunud on näiteks substantiivid *võti* (vrd *võtma*), *sõim* (vrd *sööma*), *loom* ja *loodus* (vrd *looma*), *kaev* (vrd *kaevama*), *jõud* (vrd *jõudma*), *paise* (vrd *paisuma*), *keedis* (vrd *keetma*), *lugu* (vrd *lugema*), *nägu* (vrd *nägema*), *tehing* (vrd *tegema*), *kangelane* (vrd *kange*), verbid *käsit- lema* (vrd *käsi*, *käsitama*), *töötlema* (vrd *töö*, *töötama*), *teesk- lema* (vrd *tegema*), *matma* (vrd *maa*), *laulatama* (vrd *laulma*), *keevi- tama* (vrd *keema*), *viibima* (vrd *viima*), *kannatama* (vrd *kandma*) adjektiivid *suuline* (vrd *suu*), *kõrvaline* (vrd *kõrv*), *peamine* (vrd *pea*), *nägus* (vrd *nägema*, *nägu*), *isekas* (vrd *ise*), *aeglane* (vrd *aeg*).

Peale selle alluvad tuletised üldistele tähendus- ja kasutusnihetele – neid kasutatakse metafoorselt ja metonüümiliselt (*vabataht- lik* omaduse ja selle kandjana; *viimistlus* protsessi ja osakonnana, nt *töötab viimistluses*; *seadusandlus* protsessi ja tekstikogumina;

kirjeldus protsessi ja selle tulemusena; *kutse* protsessi ja esemena; *toetus* protsessi ja vahendina; *toimetus* protsessi, koha ja kollektiivina jne), kuni uus tähendus sageduse mõjul üldlevinuks muutub. Nii laieneb tuletiste tähendus, nagu polüsemia tekkele üldiselt omane, ehkki uurimuste järgi alluvad tuletised neile protsessidele märksa harvem kui lihtsõnad.

Ühte tuletustüüpi kuuluvatel sõnadel on peale sama liite ka mingi tähenduslik ühisosa, mis tuleneb liitega alussõnale lisanduvast kategooriaalsest tähendusest. Leksikaliseerunud tuletise tähendus on individuaalne. See on teistsugune kui teiste sama-liiteliste tuletiste põhjal võiks eeldada või kui see on algupäraselt olnud. Leksikaliseerunud tuletise tähendus võib olla abstraktsem kui koostisosadel põhinev tuletustähendus, nt *käsitama*, *väljendama*, *kannatama*, *peamine*, *kõrvaline*. Sageli kaasneb leksikaliseerumisega ka tuletustähenduse kitsenemine, sõna kinnistub teatud objekti tähistajana, ehkki võiks komponente arvestades tähistada ka midagi muud. Näiteks *katma*-verbist tuletatud *kate*, *katus*, *katend* ja *katik* tähistavad kõik üldises tähenduses katmisvahendit, aga *katus*, *katend* ja *katik* on spetsiifilise leksikaalse tähendusega, milles sisaldub täpsustatud infot katmisobjekti ja -koha kohta. *ja*-tuletised *õpetaja*, *näitleja*, *koristaja* tähistavad tegijat, aga kitsas tähenduse elukutset.

Leksikaliseerumine võib puudutada üht konkreetset sõna või hõlmata osa tuletustüübist, näiteks osa *ja*-tuletisi võib regulaarselt märkida elukutset, nagu eespoolsed näited, või instrumenti (*kruvikeeraja*, *tolmuimeja*, *kuulipilduja*, *koorelahutaja*). Erinevate liidetega tuletatud teonimedest osa võib olla leksikaliseerunud tegevuse tulemus (*luuletus*, *tõlge*, *toode*, *toodang*, *segu*, *saak*) või vahendi märkimiseks (*toetus*, *küte*, *määre*, *toit*). Produktiivses tuletustüübis ei välista sõna leksikaliseerumine selle kasutamist regulaarses tuletustähenduses. Kuigi osa *ja*-tegijanimedid märgib elukutset või vahendit, kasutatakse neid ka regulaarses tegevuse sooritaja tähenduses; kuigi *ehitus* on leksikaliseerunud hoone tähenduses ja *juhatus* märgib juhtkonda, tegijate kollektiivi, on

need kasutatavad ka regulaarses tuletustähenduses: *ehitus* 'ehitamine', *juhatus* 'juhatamine'.

Leksikaliseerumine, nagu seda eespool kirjeldati, on diakrooniline nähtus – tuletis (või liitsõna) on võinud muutuda ja areneda tänapäeval tuntud kuju ja tähenduseni spontaanselt pika aja jooksul. Samal ajal on tuletuses alati suur osa spontaansust ja keelekasutaja suva – *leht-la* on sattunud tähistama aiarajatist, kuid võinuks tähistada lehekomposteerimise paika, *oma-nda-ma* võinuks tähistada illegaalselt ja *oma-sta-ma* legaalselt kuuluvuse teket või muutust, kuigi on vastupidi jne. Paljudes tuletustüüpides on arvukalt ka teadlikult moodustatud sõnu, eriti oskumõiste tähistamiseks loodud termineid, mille tähendus või moodustusviis võib tuletustüübi seisukohast olla ebareeglipärane.

Paljud liited ja tuletustüübid on olnud kasutusel nii üldkeele sõnavara rikastamiseks ja arendamiseks kui ka oskuskeeltes erialaterminite moodustamiseks kogu kirjakeele teadliku korraldamise perioodil rohkem kui saja aasta jooksul. Terminiga *uudistuletis* või *neologism* tähistatakse nii teadlikult moodustatud kui ka spontaanselt sündinud uut lekseemi, enamasti siiski teadlikult moodustatud ja kasutusse võetud või vähemalt selge levikualaga sõna. Spontaanselt sündinud tekstituletis on harilikult reeglipärane ja läbipaistva tuletusmalli ja tuletustähendusega, kuid teadlikult moodustatud ja propageeritud tuletise tähendus võib olla spetsiifilisem kui tuletustüübi järgi võiks eeldada, nt *ülekanne*, *veerem*, *andur* tehnikaterminina, *lause*, *öeldis*, *kääne* keeleteaduse terminina. Ka pikka aega käibinud tuletise tähendust on võidud teadlikult suunata ja täpsustada, nii et see on kinnistunud keelde juba uues tähenduses, nt *vastne* zooloogiterminina või *salvestama* informaatikaterminina. Spetsiifilise mõiste jaoks loodud tuletis võib järgida reeglipärast tuletusmalli (nt viipekeele terminid *viiplema*, *sõrmendama*), kuid võib ka olla oma tuletustüübis nii tähenduse kui ka tuletusmalli poolest erandlik, nagu substantiivitüvega vahendinimetused *lennu-k*, *sõidu-k*, *tõstu-k* deverbaalsete ja harilikult protsessi märkivate *k*-tuletiste tüübis (vrd *mine-k*,

tule-k, ränna-k). Termineid on moodustatud ka alussõnata, pelgalt sõnamalli analoogial (nt pedagoogikaterminid *kõurik, mürsik*).

Vahetegemine spontaanselt leksikaliseerunud tuletiste ja teadlikult eritähenduses moodustatud tuletiste vahel eeldab sõna ajaloole tundmist. Sünkroonilise kirjelduse vaatepunktist pole vahet, kas sõna on tuletustüübis erandlik loomuliku arengu või teadliku valiku tagajärjel. Seetõttu nimetatakse allpool leksikaliseerunud tuletisteks kõiki selliseid tuletusjuhte, mis on oma tuletustüübis kas semantika või moodustusstruktuuri poolest erandlikud. Leksikaliseerunud tuletiste seas on spontaanse tähendus- või struktuurimuutuse läbikäinud sõnu, teadlikult eritähenduses moodustatud või suunatud tähendusmuutusega sõnu, samuti selliseid sõnu, mille moodustusviis ei vasta tuletustüübi üldistele tingimustele, nt *tegelane* (< *tegema*), *lenduma* (< *lendama*), mis on erandlikud, sest *lane*-tuletised on reeglipäraselt substantiivitüvelised ja *u*-tuletiste alussõnadeks on transitiivsed verbid.

Märkus. Sõnamoodustusosalases kirjanduses on tuletise leksikaliseerumiseks mõnikord nimetatud ka sõna esinemist sõnaraamatutes, rõhutades selle terminiga sõna sotsiolingvistilist aspekti ja vastandades leksikaliseerunud tuletisi potentsiaalsetele tuletistele, juhumoodustistele ja spontaansetele tekstituletistele. Siinses käsitluses nimetatakse sõnaraamatus loetletud sõnu sõnaraamatulekseemideks.

MUID SÕNAMOODUSTUSVIISE

Lühendamine

- § 23 LÜHENDSÕNAD on lekseemid, millest puudub alussõna(de)ga võrreldes mingi tüveosa. Lühendamise teel moodustatud sõna on morfoloogiliselt ühemorfeemiline ja samastub lihtsõnaga. Tulemuseks on enamasti fonotaktiliselt sobiv sagedase ja avatud muuttüübi analoog, nt ühesilbiline vältevahelduslik, kahesilbiline vokaaltüveline, harvem kolmesilbiline astmevahelduseta sõna. Lühendsõnu moodustatakse kolmel viisil.

Üks võimalus on, et pikemast sõnast jäetakse ära mingi osa, tavaliselt sõna lõpuosa, nii et tulemuseks on ühe- või kahesilbiline lihttüvi. Nii on eesti keeles omal ajal moodustatud näiteks sõna *male* (< *malev*). Enamik selliselt moodustatud lühendsõnu põhineb võõrsõnadel (a), argikeeles ka omasõnadel (b):

- (a) aku (< akumulaator), info (< informatsioon), labor (< laboratoorium), teler (< televiisor), stipp (< stipendium), inter (< internaat), reuma (< reumatism), sots (< sotsiaaldemokraat), demo (< demonstratsioonsalvestis), promo (< promotsioon), proff (< professionaal), opp (< operatsioon), komm (< kommentaar), stripp (< striptiis), nats (< natsionaalsotsialist), bronn (< broneering)
- (b) trenn (< treening), kunn (< kuningas), jätt (< jäätis), somm (< soomlane), mill (< miljon), konn (< konjak), komm (< kompleks), ports (< portsjon), suht (< suhteliselt)

Lühendsõnade hulgas on ka selliseid, mille alussõnaks on liitsõna või selle struktuuriga laen (c). Neist on ära jäetud liitsõna teine osis ja algself kompleksse sõna tähendust jääb kandma alles jäänud tüvi. Sellisedki lühendsõnad põhinevad enamasti võõrsõnadel.

- (c) auto (< automobiil), buss (< autobuss, omnibuss), homo (< homoseksuaal), kilo (< kilogramm), troll (< trollibuss), kop-ter (< helikopter), nett (< internet), porno (< pornograafia), hevi (< hevimuusika)

Samal printsiibil lüheneb ka võõradjektiivide tüvi, nt *retrospektiivne* e *retrospektiiv-* ehk *retro-*, *digitaalne* e *digitaal-* ehk *digi-* (vt § 24), mida sageli omakorda kasutatakse argikeele sõnana (*digisse ümber võtma*, *täielik retro*).

§ 24 Teine lühendsõnade moodustusviis on selline, et mitmeosalisest sõnast või sõnaühendist võetakse juurmorfeemide algusosad ja liidetakse kokku uueks sõnaks, imiteerides komplekskeelendite keeleajaloolist sulandumist. Nii on eesti keeles omal ajal tekkinud näiteks sõnad *veski* (< *vesi* + *kivi*), *peats* (< *pea* + *ots*) ning loodud

selmet (< *selle asemel et*). Seda tüüpi lühendsõnad on ülekaalukalt kahesilbilise vokaaltüvega:

sudu (< suits + udu), masu (< majandussurutis), kapo (< kaitsepolitsei), mupo (< munitsipaalpolitsei), kulka (< kultuurkapital)

Sellise moodustusviisiga on sageli mitmesõnalisest kirjeldavast nimetusest saadud omapärane firmanimi: Taliko (< Tartu lihakombinaat), Tarmeko (< Tartu metsakombinaat), Karete (< katseremonditehas), Amerest (< Ameerika + Estonia), Tallegg (< Tallinn + egg 'muna'), Talleks (< Tallinna ekskavaatoritehas).

Sõnaosadest koosnevaid lühendsõnu on omal ajal eesti keelde tulnud otselaenuvana vene keelest, tänapäeval liigitub osa neist historismideks: *kolhoos*, *sovhoos*, *komsomol*, *partorg*. Lühendsõnade hulgas on liitsõnu, kus lühenenud on liitsõna esimene osis: *orgkomitee*, *sotsrealism*, *medõde*, *medpunkt*, *dokfilm*, *popmuusika*, *digiretsept*, *ökojalajalg*, *retroviirus*, *narkokaupmees*.

- § 25 Kolmandana võib lühendsõnaks pidada ka selliseid, mõnikord tähtsõnadeks, akronüümideks või siigliteks kutsutud sõnu, mis on moodustatud sõnaühendi algustähtedest ja mida hääldatakse ülekaalukalt tähekaupa veerides: PR (peeärr < *public relations*), WC (veetsee < *water closet*), LP (ellpee < *long play* 'vinüülplaat, mis ei ole singel'), SKT (eskatee < sisemajanduse kogutoodang). Tähtsõnade hulgas on palju institutsioonide nimesid, millest osa on eesti algupära (ÜRO), osa lähtekeele päritolu, nagu USA, KGB, või levinud ka lähtekeele häälduses, nagu BBC (biibissii). Kui tähtsõna häälikkoosseis võimaldab, võidakse seda lugeda kokku sõnana: ROK (rokk < Rahvusvaheline Olümpiakomitee), ETA (eta < Eesti Teadeteagentuur), ÕS (õss < õigekeelsussõnaraamat), VIP (vipp < *very important person*), NATO, USA. Sõnana väljaloetavaid tähtlühendeid võidakse hakata kasutama iseseisva leksemina: *ufo*, *aids*, *vets*, *vipp*, *itimees* (< IT 'infotehnoloogia'). Pejoratiivse tähendusega sõnast võib sündida sõna esitähdest moodustunud uus eufemismsõna: *ell* (< lits), *pee* (< perse).

Märkus. Lühendsõnad, eriti suurtähtlühendid kuuluvad suuremasse lühendite rühma. Sellest rühmast ei saa lühendsõnaks pidada puhtortograafilisi lühendeid, mis esinevad üksnes kirjutatud tekstis ja mida loetakse nendega osutatud lühendamata sõna või ühendina, mitte tähthaaval, nt *nr* (number), *jne* (ja nii edasi), *s.o* (see on), *eKr* (enne Kristust) *jne*. Lühendsõna on fonoloogiliselt omaette keelend, mida hääldatakse kirjakujule vastavalt ja mis ei pruugi (eriti võõrpäritolu puhul) oma pika lähtevormiga (alussõna, -sõnaühendi või -nimega) seostuda.

Lühendsõnade kasutamine on iseloomulik argikeelele. Lühendsõna on stiililt sageli mitteametlik ja keelemänguline, kuigi pakub ka selget väljendusökonomiat, nagu *suht* 'suhteliselt' adjektiivina või adverbi laiendina. Slängisõnade hulgas on eri viisil moodustatud lühendsõnu: *õps*, *kleps* (< kleebispilt), *esta*, *mata*, *dire*, *kehka*, *jota*, *jäts*, *nats* (< natuke), *kilt* (< kilomeeter), *aint* (< ainult), *tegelt* (< tegelikult). Lühendamise võib kombineeruda liitesarnaseid sõnaosi või sõnatüve muutusi. Osa lühendsõnu on siiski neutraalsena kirjakeelde juurdunud (*auto*, *aku*, *info*, *masu*, *sudu*).

§ 26 PÖÖRDTULETUS ehk REGRESSIIVDERIVATSIOON tähendab niisugust lühendusviisi, et tuletisest või tuletisekujulisest sõnast jäetakse ära tuletusliide – kasutusse tuleb lühem ja morfoloogiliselt lihtsama koostisega sõna, mis kuulub tavaliselt alussõnast erinevasse sõnaliiki. Seotud verbitüve muutmist iseseisvaks substantiiviks on mõnevõrra kasutatud oskuskeeles: *eelistama* > *eelis*, *ravitsema* > *ravi*, *seletama* > *sele* 'selgitav illustratsioon'. Pöördtuletusena on tõlgendatav *eeri*-liiteliste verbide asendamine noomenitüvelistega (*protesteerima* > *protestima*). Pöördtuletuse teel on moodustatud osa tänapäeva eesti keele liitverbidest, millest algselt on kasutusel olnud *mine*- või *us*-deverbaaliga moodustatud liitsubstantiiv:

ilulugema < ilulugemine, riistvõimlema < riistvõimlemine, ravigõimlema < ravivõimlemine, väärkohtlema < väärkohtlemine, iseteenindama < iseteenindus, kiirparandama < kiirparandus, kuritarvitama < kuritarvitus

Üksikuid näiteid leidub ka tekstisidusa juhumoodustuse kohta:

HENN SAARI: Päriselt ei tohi me neid unustada, sest *unu* varjus on igasugustel liialdustel hea uuesti sigineda. АК: Järgmise, meie neljanda lapsega *isapuhkan* ka kindlasti.

Pöördtuletust saab vaadelda vaid diakroonilisest aspektist, selle äratundmine eeldab teadmisi sõnade päritolust. Tänapäeva keele seisukohast võiks tuletussuund niisama hästi olla *eelis* > *eelistama*, *ravi* > *ravitsema*, *ravivõimlema* > *ravivõimlemine*. Samal moel ei ole sünkroonvaatluses oluline muu reanalüüs ja pöördtuletus laenude mugandamise kaasnähtusena. Nt laenates inglise termini *liising* (< *leasing*), allutatakse see eesti tuletusanalüüsile (*liisi-ng*) ning reanalüüsi tulemusel sedastatakse ka alusverb (*liisi-ma*).

Nulltuletus

§ 27 NULLTULETUS ehk KONVERSIIOON tähendab uue lekseemi moodustamist ilma sufiksit lisamata. Sõnatüvi püsib, aga sel on alussõnaga võrreldes uus funktsioon ja teine sõnaliik. Identse tüvega noomeni ja verbi tuletussuhe võib olla selline, et noomenist on tuletatud verb (a) või verbist on tuletatud noomen (b):

- (a) puur > puurima, liim > liimima, saag > saagima, etikett > etikettima, parkett > parkettima; hari : harja > harjama, vänt : vänta > väntama, julge > julgema, kuiv > kuivama
- (b) mõjuma > mõju, kuluma > kulu, uskuma > usk, sundima > sund, kõndima > kõnd, röövima > rööv, jahtima > jaht

Tuletussuunda määratakse tähenduse alusel – rikkama tähendusega sõna on tavapäraselt teisest tuletatud ja lubab end alussõna kaudu seletada. Enamasti saab seda näidata tähendusanalooogia alusel: liiteta tuletisel on oma alusega samasugune tuletussuhe kui liitega tuletisel, vrd *puur* > *puurima* ja *õng* > *õngi-tse-ma*, *etikett* > *etikettima* ja *tara* > *tara-sta-ma*, *julge* > *julgema* ja *laisk* > *laisk-le-ma*, *mõjuma* > *mõju* ja *toetama* > *toet-us*. Nulltuletuse puhul on

oluline, et alussõna ja tuletis moodustavad sõnapaari, millel on sellega kõrvutatavaid samasuguse semantilise vahekorraga lekseemi-paare liitelise sõnatuletuse valdkonnas.

Nulltuletust esineb peamiselt vaid verbide ja noomenite vahel, kus see on mingil määral produktiivne. Palju ühesuguse struktuuriga substantiive ja verbe on eesti keelde tulnud inglise otselaenu-dena: *klikk* ja *klikkima*, *meil* ja *meilima*, *skaip* ja *skaipima*, *breik* ja *breikima*, *folk* ja *folkima*. Nende vahel ei pruugi olla tuletus-süsteemile iseloomulikke semantilisi suhteid. Ka muude sõna-liikide, näiteks substantiivide ja adjektiivide kasutuse vahel võib täheldada motivatsioonisuunda adjektiivist substantiiviks (*haige*, *tark*, *pime*, *loll*) või substantiivist adjektiiviks (*sant*, *koer*, *räbal*, *maru*), mille puhul üks kasutus on primaarne, teine sekundaarne, aga sellist kasutust ei peeta harilikult tuletusvahekorraks.

Prefiksid ja prefiksilaadsed sõnaosad

§ 28 Prefiks ehk eesliide on seotud morfeem, mis liitub sõnatüve ette. Prefiksitega moodustatakse uusi lekseeme. Oma funktsioonilt on eesliide võrreldav järelliitiga või liitsõna esikomponendiga.

Tähenduselt selgepiirilise rühma moodustavad eitusprefiksid *eba-* (a) ja *mitte-* (b). Need on sõnamoodustuses ka mingil määral produktiivsed. Erinevalt järelliidetest on neil ühiseid tunnuseid vabade morfeemidega: *mitte* esineb eitussõnana, *eba-* võib tüvimorfeemina liita endaga tuletusliiteid ja olla uute lekseemide moodustamise aluseks: *eba-rd*, *eba-le-ma*. Lisaks on mitmeid võõrapäraseid eitusprefikseid (c).

- (a) *eba-kindel*, *eba-oluline*, *eba-tavaline*, *eba-sobiv*, *eba-normaalne*, *eba-mugav*, *eba-määrane*, *eba-tervislik*, *eba-viisakas*; *eba-usk*, *eba-soosing*, *eba-sümptaatia*, *eba-teadus*, *eba-õnn*, *eba-voorus*
- (b) *mitte-ametlik*, *mitte-kohustuslik*, *mitte-küllaldane*, *mitte-rahuldav*, *mitte-vajalik*, *mitte-soovitav*, *mitte-kortsuv*, *mitte-statsionaarne*; *mitte-kallaletungileping*, *mitte-tulundusühing*;

- (c) a-teist, a-loogiline, anti-paatia, anti-biootikum, anti-fašist, anti-kristus; de-formeerima, de-generatsioon, de-gradeerima; de-kodeerima; dis-harmonia, dis-proportsioon, dis-sonants; im-personaal, im-potentne, in-finiitiv, in-diskreetne, non-konformist

Eitusprefiksiga sõna antonüüm võib olla tema prefiksita või positiivse prefiksiga vaste: *eba-kindel* – *kindel*, *mitte-tulundusühing* – *tulundusühing*, *anti-paatia* – *süm-paatia*, *de-struktiivne* – *kon-struktiivne*.

Peale nimetatute on hulk muid mitmesuguse tähendusvarjundiga võõrprefikseid, nt *eks-*, *post-*, *pre-*, *re-*, *bi-*, *polü-*, *multi-*, *semi-*, *mono-*, *homo-*, *sub-*, *trans-*, *pro-*, *proto-*. Võõrprefiksiga sõnad on harilikult laenatud terviksõnana. Mõned võõrprefiksivõivad liituda ka omasõnadele: *antikangelane*, *eksabikaasa*, *pseudoteadus*, *miniseelik*, *megaüritus*.

Nende kõrval on terve rida selgelt leksikaalseid või leksikaalsest suuremal üldistusastmel (grammatikasse kalduvaid) kinnismorfeeme, mis esinevad liitsõna esikomponendina ja tuletiste tüvena paljudes tuletustüüpides, nii et neist võib rääkida ka kui selgemini või vähem selgelt prefiksilaadsest sõnaosast; nt *ala-*, *üli-*, *üla-*, *kesk-*, *era-*, *eri-*, *igi-*, *kaas-*, *lähi-*, *sega-*, *ulgu-*, *vaeg-*, *liba-puht-*. Prefiksiga või prefiksilaadsete sõnaosadega moodustatud lekseeme kirjeldatakse liitsõna peatükis.

KIRJANDUST SÕNAMOODUSTUSE TEOORIA KOHTA

- Bauer, Laurie**, Productivity: Theories. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), Handbook of Word-Formation. Springer, 2005: 315–334.
- Hakulinen Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho**, Iso suomen kielioppi. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950.) SKS, 2004.
- Hohenhaus, Peter**, Lexicalization and Institutionalization. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), Handbook of Word-Formation. Springer, 2005: 353–373.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek**, Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002.
- Kasik, Reet**, Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.
- Kasik, Reet**, Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd-* ja *ndus-*liitelised verbaalnoomenid. – ESA 56 (2010). Tallinn: Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2011: 63–90.
- Kasik, Reet**, Sõnaliik oskuskeeles: *e-*tuletised ja nende alusverbid. – Maire Raadik ja Tiina Leemets (toim), Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012: 50–66.
- Kasik, Reet**, Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2012, 11: 793–806.
- Kerge, Krista**, Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Soome-eesti kontrastiivseminar (Tallinn 1988). (Ars Grammatica.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond. Preprint KKI-51. Tallinn, 1990.
- Kerge, Krista**, Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 1998.
- Langemets, Margit**, Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010.

- Mikone, Eve**, Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys. Helsinki: SKS, 2002.
- Mäearu, Sirje**, Sufiksi liitumine tunnusele eesti kirjakeeles. – *Ars Grammatica* 1986. Tallinn: Valgus, 1987: 23–43.
- Saari, Henn**, Sõnamoodustuse mõisteid. Liigivaheldus. – *Keel ja Kirjandus* 1993, 2: 87–97; 3: 148–159; 11: 649–659; 12: 726–738.
- Stump, Gregory**, Word-Formation and Inflectional Morphology. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Springer, 2005: 49–71.
- Vare, Silvi**, Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitluseks. (*Ars Grammatica*.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1979.
- Vare, Silvi**, Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. – *Keel ja Kirjandus* 1991, 7: 408–415.
- Vare, Silvi**, Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. – *Virittäjä* 1993, 1: 34–50.
- Vare, Silvi**, Back-Formation of Verbs in Estonian. – Helle Metslang & Mart Rannut (eds.), *Languages in Development*. München: Lincom Europa, 2003: 123–132.
- Vare, Silvi**, Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast. – *Keel ja Kirjandus* 2008, 7: 531–551.
- Viitso, Tiit-Rein**, Structure of the Estonian language. Phonology, morphology and word formation. – Mati Erelt (ed.), *Estonian Language*. (*Linguistica Uralica Supplementary Series. Volume 1.*) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 2003: 9–129.

VERBITULETUS

VERBILIIDETEST

§ 29 Verbiliidetega moodustatakse verbe noomenitest ja verbi-dest, harvem adverbidest ja partiklitest. Sõnamallid võimaldavad moodustada teatud tuletustüüpidesse kuuluvaid verbe (nt deskriptiivverbe) ka ilma alussõnata. Verbe moodustavaid liiteid ja liitevariante on umbes veerandsada. Iga liide ja seda sisaldavad verbid moodustavad morfoloogilise tuletustüübi (vt § 19). Nende tüüpide arvukus ja produktiivsus varieeruvad. Lekseemide hulga, produktiivsuse ja sõnade morfoloogilise läbipaistvuse põhjal on ühed tuletustüübid kesksamad kui teised. Vaid mõni verbiliide on tänapäeva keeles täiesti ebaproductiivne (*-bu*, *-bi*, *-ka*, *-i*). Verbituletistest võib moodustada uusi verbituletisi teatud morfoloogiliste reeglite järgi.

Tüüpiline eesti verbiliide on ühesilbiline V-, CV- või CCV-kujuline (nt *-u*, *-le*, *-sta*). Kahesilbilisi VCV-kujulisi liiteid on vaid *-ise* ja *-ata*. Viimasel on ka VCCV-kujuline variant *-ahta*. Verbituletiste vokaaltüvi on kahe- või kolmesilbiline, *a-*, *e-* või *u-lõpuline*. *i*-liitelised verbitüved on alati kahesilbilised, neljasilbilisi ja pikemaid verbitüvesid on vaid *sta-* ja *le-*liitega. Kolme- ja enamasilbilised verbid on alati tuletisekujulised: ka alussõnata mitmesilbilisel verbil (nt *kritseldama*, *manitsema*, *arenema*) on mingi tuletustüübiga sarnane tüve lõpuosa (vrd läbipaistvad tuletised *häda-lda-ma*, *tülitse-ma*, *haru-ne-ma*). Liitsõnast või liitsõnasarnase struktuuriga alussõnast moodustatud verbid võivad olla ka pikemad (*võidurõõmutsema*, *erakonnastuma*).

Verbide tuletustüübid

LIIDE	VARIANDID	ALUSSÕNA		
		VERB	NOOMEN	MUU
ta	t da a nda lda rda sta	kasva-ta-ma söö-t-ma pimen-da-ma loe-nda-ma tuige-rda-ma rebe-sta-ma	töö-ta-ma muu-t-ma ahel-da-ma tuul-a-ma kava-nda-ma liia-lda-ma käpe-rda-ma pime-sta-ma	püsti-ta-ma eel-da-ma lahk-a-ma valla-nda-ma ära-sta-ma
le	tle dle skle	tege-le-ma küsi-tle-ma ole-skle-ma	ring-le-ma ime-tle-ma suu-dle-ma	
u	bu du gu ku	kand-u-ma saa-bu-ma keel-du-ma val-gu-ma	selg-u-ma maa-bu-ma juur-du-ma tõr-ku-ma	mööd-u-ma näu-gu-ma hau-ku-ma
i	bi gi ki	lükk-i-ma käi-bi-ma	sõd-i-ma öö-bi-ma	mää-gi-ma rõh-ki-ma
ne		rebe-ne-ma	halve-ne-ma	eel-ne-ma
tse		ahmi-tse-ma	veri-tse-ma	sala-tse-ma
ata	ahta	liig-ata-ma hirn-ahta-ma		pots-ata-ma kõm-ahta-ma
ka		pil-ka-ma		oh-ka-ma
ise				vir-ise-ma

Liitliited

§ 30 LIITLIITE moodustavad tuletises üksteisele järgnevad sama sõnaliigi liited. Enamik verbiliiteid liitub vaid lihtverbitüvele. Mõned verbiliited (regulaarsemalt *-ta*, *-u*, piiratumalt *-le*, *-i*) võivad liituda ka tuletatud verbitüvele, nii et kaks verbiliidet moodustavad liitliite. Tuletiste liigitamise seisukohalt on määrav viimane, verbitüve lõpus olev liide. Esimese liite fonoloogiline kuju võib teise liite ees muutuda: klusiil võib astmevaheldusreeglite sarnaselt nõrgeneda (*du* > *u*, *bu* > *vu*, *bi* > *vi*) või vokaal kaduda (*ise* > *is*, *ne* > *n*, *ta* > *t*, *ka* > *k*). Kombinatsioon *ta + le* annab kahesilbilisele lihttüvele liitudes kaks sünonüümset liitliidet – esimese liite vokaal võib *le*-liite ees kaduda või muutuda *a* > *e*: *ta + le* > *tle* ja *ta + le* > *tele*.

Verbiliidete kombinatsioonid

1. LIIDE	2. LIIDE	NÄIDE
u	ta	lai-u-ta-ma
du	ta	juur-u-ta-ma
bu	ta	loo-vu-ta-ma
bi	ta	söö-vi-ta-ma
ise	ta	hel-is-ta-ma
ne	ta	suure-n-da-ma
ta	u	riie-t-u-ma
sta	u	killu-st-u-ma
nda	u	aste-nd-u-ma
lda	u	era-ld-u-ma
ta	le	aru-t-le-ma, aru-te-le-ma
ka	i	oh-k-i-ma

Põhiliselt reguleeritakse tuletatud verbitüvele lisanduva liitega (*-ta*, *-u*) verbide transitiivsust-intransitiivsust. Deverbaalsete transitiivsete ja intransitiivsete verbide moodustamise põhimallid on üheliitelised: kui lihttüvi on intransitiivne, siis saab sellest moodustada transitiivse verbi *ta*-liite abil: *kasvama* > *kasva-ta-ma*, ja

kui lihttüvi on transitiivne, võib sellest moodustada intransitiivse verbi *u*-liite abil: *kandma* > *kanduma*. Sellega derivatsiooniprotsses piirdub – pikemaid tuletusahelaid ei moodustata. Liitliited esinevad regulaarselt mitteverbaalse lihttüvega tuletistes. Lihttüve struktuurist sõltuvalt on kasutusel üks kahest võimalikust tuletusmallist. Lihttüvest võib moodustada intransitiivse *u*- või *ne*-tuletise ja sellest *ta*-liitelise transitiivse verbi (*all* > *all-u-ma* > *allu-ta-ma*, *suur* > *suure-ne-ma* > *suuren-da-ma*) või vastupidi: lihttüvest võib moodustada transitiivse *ta*-tuletise ja sellest *u*-liite lisamise teel intransitiivse verbi (*riie* > *riie-ta-ma* > *riiet-u-ma*). Üksikute kolmeliikmeliste verbiahelate puhul (*sööma* > *söö-bi-ma* > *söövi-ta-ma*, *pidama* > *pea-ta-ma* > *peat-u-ma*) on regulaarne tuletusvahekord vaid kahe tuletatud verbi vahel, tuletispaar on lihttüvega võrreldes leksikaliseerunud.

Rohkem kui kahest liitest koosnevaid liitliiteid, kus kordub sama liide või kaks sarnase kategooriaalse tähendusega liidet, esineb eesti verbituletussüsteemis harva. Üksikuid näiteid on liitliite *-utu* kasutamise kohta, mis sisaldab kahte *u*-liidet (*sirge* > *sirg-u-ma* > *siru-ta-ma* > *sirut-u-ma*; *kallas* : *kalda* > *kald-u-ma* > *kallu-ta-ma* > *kallut-u-ma*). Sellise moodustusmalliga sõnaraamatulekseeme on seitse, *u*- ja *utu*-tuletistel on erinev tähendus. Ühiskeeles levivad *ne*-tuletiste asemel produktiivse *u*-tuletuse analoogial moodustatud *ndu*-tuletised (*ne* + *da* + *u*): *muganduma*, *peenenduma*, *leevenduma*. Normitud kirjakeeles sellist tuletustüüpi ei aktsepteerita; näiteks käibiv õigekeelsussõnaraamat neid ei registreeri, vaid pakub samas tähenduses ainult *ne*-tuletisi (*muganema*, *peenema*, *leevenema*). Seletavas sõnaraamatus on registreeritud 16 rööpsset sama lihttüve *ne*- ja *ndu*-tuletist. Toimetamata tekstides on *ndu*-tuletus produktiivne:

1M: Rakud uuenevad ja *noorenduvad*. Lehekülg *täiendub* reaalajas artiklitega. Niimoodi suitsugaasid *lahjenduvad* ja pigi tekib vähem. Pöördumisel ümber ülemise veovõlli *tühjenduvad* kopad kaasa toodud mullast. Kuvanduse peale klõbides see *suurendub*.

VERBIDE TULETUSTÜÜBID

ta-, da-, t-, sta-, nda-, lda-, rda- ja *a*-liitelised verbid

§ 31 *ta*-liitega ja selle variantidega moodustatud sõnaraamatulekseeme on kokku umbes kaks ja pool tuhat, tuletisi on nii noomeni- kui ka verbitüvest. Muudest sõnaliikidest (adverbidest, partiklitest) tuletatud verbe on paarkümmend. Verbitüvelised tuletised on valdavalt transitiivsed, aga noomenitüveliste hulgas on ka intransitiivseid (*punetama, suvitama*). *ta*-liite variandid on *da-*, *t-*, *sta-*, *nda-*, *-lda-*, *rda-* ja *a*-liide. Ühesilbilisele pika vokaalainesega tüvele liituv sufiks on vanemates tuletistes ajaloolise sisekao tõttu *t*-kujuline (*saa-t-ma*). Liitevariandid *-sta-*, *-nda-*, *-lda-*, *-rda-* on sulandliited, mis on tekkinud tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu ja liituvad peamiselt noomenitüvele (*kaja-sta-ma, lapse-nda-ma, liia-lda-ma, näpe-rda-ma*). Kontraheerunud verbides (*hakkama, hüppama*) on ajaloolisest *ta*-liitest konsonant kadunud ja alles jäänud liiteosa *-a* tüvevokaaliga kokku sulanud ega eristu sünkroonanalüüsis tüvimorfeemist. Samas toimib see verbitüüp sõnamallina, kuhu lisandub noomenitüvel põhinevaid laensõnu ja slängisõnu, milles *-a* eristub tuletusliitena (*fänn-a-ma, ülb-a-ma*).

Põhitüüp: *ta-* (*da-*)liitelised verbid

§ 32 Liite põhikuju on *-ta* (*-da*) ja selle tuletised moodustavad tuletustüübist suurima osa. *ta-* ja *da*-liiteliste verbide jagunemine on komplementaarne: *-ta* liitub vokaalile ja helitule konsonandile, *-da* liitub helilisele konsonandile. Tuletustüüp on produktiivne, tuletiste hulgas on nii transitiivseid kui ka intransitiivseid verbe mitmest tähendusrühmast.

VERBITÜVELISED: suretama, tuletama, oletama, imetama, kõrvetama, küpsetama, lõpetama, nakatama, põrgatama, sulatama, veeretama, hävitama, kergitama, lepitama, närtsitama, pleegitama, sobitama

SUBSTANTIIVITÜVELISED: võretama, huvitama, suvitama, tülitama, lõunatama, kraavitama, silbitama, köietama, laenutama, poolitama, laevatama, suusatama, peegeldama, aheldama, pilbas-tama

ADJEKTIIVITÜVELISED; perutama, eretama, roosatama, rikastama, puhastama, paljastama, külmetama, lollitama, õilistama

MUUTÜVELISED: püstitama, taastama, krussitama, turritama, pinguta-ma, ennetama, sinatama, jaatama, eitama, hurraatama

-ta liitub kahesilbilisele, harvem ühesilbilisele vokaal- või konso-nanttüvele, sobiva tüvestruktuuri korral võib *-ta* liituda ka võõr-tüvele. Tuletustüüp on avatud. Substantiivitüvelisi neologisme moodustatakse *ta-* (*da-*) liitega hõlpsasti, verbitüvelisi neologisme leidub vähem, kuid seegi mall on avatud. Tekstikorpustest on registreeritud nt verbitüvelised *häävutama* (< *hääbuma*), *puretama* (< *purema*), substantiivitüvelised *kompuuterdama*, *skannerdama*, *guugeldama*, *duubeldama*, *karnevalitama*, *kaverdama*, *klaverdama*, *kokteilitama*, *skeemitama*, *stiilitama*, *mikserdama*, *grillitama*, *peilerdama*, *pilvetama*, *lilletama*, *volberdama*, *kuusetama*, *luuserdama*, *efektitama*, *beibetama*, *ninnunännutama*, *kirsasaabastama*, *poksikinnastama*, *peenustama*, *tehistama*, *nukrustama*, *asmerdama* (< Toivo Asmer), *elektripirnitama*, *saltotama*, *vinditama*, *sohverdama*, *tolatama*, adjektiivitüvelised *magustama*, *põnevdamata*.

AK: Need kaks asja on segi läinud ja sellepärast käibki *lisa- häävu-tamine* eesti trükisõnas. Eestis on *karupuretamine* seadusega luba-tud, isegi grillkana võib *puretada*. Päästeamet leidis kõik kümme Võrtsjärvel *kanuutanud* inimest. Odaviskaja Värnik *saltotas* suvel olümpianormi täitnult ning lõhkus sõrme ja näo. Midagi on püütud *põnevdamata*. Kui leidub neid, keda see tõesti huvitab, siis saab selle info ju lihtsalt välja *guugeldada*. Mõned minutid hiljem oli neil võimalus seisu *duubeldada*. Halbu laule me ei *kaverda*, ütleb Contra oma loo-mingu põhiallike kohta. „Harta 12“ teemal on Veiko Märka kirja pannud ühe iroonilise pamfleti „Mässata, *hartatada* või vait olla“

§ 33 Verbitüvelised *ta*-tuletised on transitiivsed, alussõnaks on intransitiivne verb. Kui alussõnaks on lihttüveline verb, liitub *-ta* vokaal-tüvele. Tuletustüveks võib olla ühesilbiline pika vokaalainesega või kahesilbiline tüvi, mille tuletised on vastavalt kahe- või kolmesilbilise tüvega.

Ühesilbiline tuletustüvi on enamasti laadivaheldusliku alusverbi nõrga astme vorm: *kaotama* (< *kaduma*), *laotama* (< *laduma*), *põetama* (< *põdema*), *leotama* (< *liguma*), *peatama* (< *pidama*). Astmevahelduseta alussõnast on *näitama* (< *näima*) ja *kaetama* (< *kaema*). Kahesilbilise tüvega *ta*-verbid on astmevahelduseta, liitel ei ole häälikulisi teisendeid. Erandiks on *näi-ta-ma* : *näi-da-ta*, mille nõrga astme vormides on liitel *da*-kuju.

Kolmesilbilise tüvega tuletistes on tuletustüveks kahesilbiline, astmevaheldusliku alusverbi korral nõrgaastmeline tüvi (*leppi-ma* > *lepi-ta-ma*):

langetama, kasvatama, õpetama, kukutama, veeretama, hävitama, nakatama, sulatama, pleegitama, sobitama

ta-verbi tuletustüvi on nõrgenenud ka siis, kui alussõna ise on astmevahelduseta: *kõrbema* > *kõrve-ta-ma*, *jahtuma* > *jahu-ta-ma*, *kerkima* > *kergi-ta-ma*, *nõrguma* > *nõru-ta-ma*, *imbuma* > *immu-ta-ma*, *nördima* > *nõrri-ta-ma*. Erandlik tüvekujuga on tuletises *ära-ta-ma* (vrd *ärkama* : *ärgata*).

Produktiivne on *ta*-verbide moodustamine tuletatud verbidest. *-ta* võib moodustada liitliiteid *u-*, *du-*, *ne-* ja *ise*-liitega.

LIITLIIDE	NÄITED
u + ta > u-ta	allutama, kallutama, korrutama, kohutama, hukutama
du + ta > u-ta	võõrutama, tuulutama, moonutama, kaarutama, keerutama
ne + ta > n-da	halvendama, kõvendama, laiendama, mugandama
ise + ta > is-ta	kolistama, libistama, lohistama, müristama, väristama

u- ja *du-*liitelistest verbidest moodustatud *ta-*tuletistes on liitliide ühesuguse kujuga: tuletüstüve nõrgenedes *du-*liite klusiil kaob (vrd *sirg-u-ma* > *siru-ta-ma* ja *võõr-du-ma* > *võõru-ta-ma*). Analoogilise klusiilikaoga on ka *di-*liitelisest verbist moodustatud *meel-di-ma* > *meeli-ta-ma*. *ise-* ja *ne-*liitelistes allsõnades liitub *-ta* lühenenud konsonanttüvele. *s-*lõpulisele tuletüstüvele liitub *-ta*, *n-*lõpulisele tuletüstüvele liitub *-da* (*kah-ise-ma* > *kahis-ta-ma*, *kerge-ne-ma* > *kergen-da-ma*). Fonotaktilistel põhjustel ei moodustata *ta-*edasituletisi *ne-*liitelistest verbidest, mille tuletüstüvi on konsonantlõpuline (*teravnema*, *elavnema*, *võlgnema*), vaid kasutatakse *da-*sõnamalliga sobituvat alusena sama tüve (*teravdama*, *elavdama*, vt § 34)

Väikese ebaproduktiivse alltüübi moodustavad *bu-* ja *bi-*liitelistest verbidest moodustatud *ta-*tuletised. *bu-* ja *bi-*liitelisi verbe on kokku kümme ja pooltest on tuletatud ka *ta-*liiteline verb. Tuletüstüvi nõrgeneb *ta-*liite ees: *loo-bu-ma* > *loovu-ta-ma*.

bu, bi + ta > *vu-ta, vi-ta*: saavutama, söövitama, käivitama,
viivitama, tarvitama

Sulandliide on sõnas *kee-vita-ma* (< *kee-ma*), millest *bi-*liitelist verbi ei kasutata. Ühel juhul liitub *-ta* *le-*liitele: *tolm-le-ma* > *tolmel-da-ma*.

§ 34 Noomenitüvelised *ta-*verbid on kahe- või kolmesilbilise tüvega. Allsõnaks võib olla nii adjektiiv kui ka substantiiv. Tuletüstüvi on kas kahesilbiline konsonanttüvi (a), kahesilbiline vokaaltüvi (b) või ühesilbiline CVV-struktuuriga tüvi (c):

- a) aheldama, avardama, ümardama, madaldama, tugevdama, kõverdama, vedeldama, lahterdama, ankurdama, kapseldama, suhkurdama, pahteldama, rikastama, rõngastama
- b) hõbetama, perutama, eretama, roosatama, lillatama, lõunatama, kraavitama, silbitama, seljatama, suusatama, kreemitama, trellitama, kõhutama, redutama, köietama
- c) töötama, võõtama, koitama, rüütama, jäätama, nõetama, toetama

Enamasti liitub *-ta* ka denominaalsetes tuletistes kahesilbilisele tuletustüvele nagu deverbaalsete verbide rühmas. Kui alussõna nominatiiv on kahesilbiline ja lõpeb konsonandiga (rühm a), siis liitub sufiks nominatiivile: helitule tüvekonsonandile liitub *-ta*, helilisele *-da*. Kolmandaväteline alustüvi nõrgeneb liite ees teiseväteliseks tuletustüveks: *sahteldama*, *vooderdama*, *julgustama*, *peegeldama*. Nõrgenenud tüvi võib ka kirjapildilt meenutada astmevaheldussüsteemi nõrka astet: *nummer-da-ma* (< *number*), *klammer-da-ma* (< *klamber*), *vanger-da-ma* (< *vanker*), *tembelda-ma* (< *tempel*), *tärgeldama* (< *tärklis*), *nikeldama* (< *nikkel*).

Kahesilbilisele vokaaltüvele (rühm b) liitub *-ta* siis, kui alussõnal on kaks silpi ja ainult vokaaltüvi (*huvi-ta-ma*) või kui alussõnaks on nõrgeneva tüvega astmevahelduslik noomen. Astmevahelduslik alussõna on tuletustüvena nõrgas astmes: *kelk* > *kelgu-ta-ma*. Tüvevokaal liite ees harilikult ei muutu, mõnes tuletises võib eeldada mitmuslikku tuletustüve: *põlvi-ta-ma*, *maju-ta-ma*, *rühmi-ta-ma*, *pooli-ta-ma*, *osi-ta-ma*, *naelu-ta-ma*, *tallu-ta-ma*, *rihmu-ta-ma*.

Ühesilbilisele vokaaltüvele liitub *-ta*, kui alussõna lõpeb pika vokaali või diftongiga (*töö-ta-ma*), samuti laadivahelduslike tüvede puhul, mille nõrga astme vorm on ühesilbiline: *tugi* > *toe-ta-ma*, *nõgi* > *nõe-ta-ma*. Erandlikult on sama sõnamalli järgi moodustatud *raud* : *raua* > *rau-ta-ma*. Kahetüvelisi CVVC-struktuuriga *keel-tüüpi* alussõnu võib siin alltüübis näha erandina: *-da* liitub ühesilbilisele konsonanttüvele sõnades *hool-da-ma*, *häälda-ma*, *joon-da-ma*, *pool-da-ma* (sama muuttüübi sõnadest on reeglipäraselt tuletatud *pooli-ta-ma*, *hääle-ta-ma*). Sama sõnamalliga on ka adverbitüvelisi tuletisi (*koostama*, *taastama*, *eeldama*).

Denominaalne *-ta* liitub harilikult lihttüvele. Tuletatud noomenitele liitub *-ta* palju juhuslikumalt kui tuletatud verbidele. Tuletisi on kahesilbilise nominatiiviga *us*-liitelistest substantiividest (*julg-us* > *julgus-ta-ma*), *ne*-liitelistest adjektiividest (*põli-ne* > *põlis-ta-ma*) ja *v*-liitelistest adjektiividest (*tera-v* > *terav-da-ma*):

us + ta > *us-ta*: sõrmustama, panustama, õigustama, tähtsustama, täiustama, täpsustama, võrdsustama, väärtustama

ne + ta > s-ta: üldistama, karvastama, hāgustama, kivistama, kodus-
tama, mehistama, punastama, labastama, uimastama,
kinnistama, lahtistama

v + ta > v-da: elavdama, odavdama, mugavdama, tugevdama

Mõnel juhul ei ole võimalik ühemõtteliselt otsustada, kas sõna kuulub *ta*-tuletustüüpi või ei. Näiteks ei ole selge, kas tuletustüveks on *us*-liiteline adjektiiv, millele on liitunud verbiliide *-ta*, või *u*-lõpuline juursubstantiiv, millele on liitunud verbiliide *-sta* (*rõõmus-ta-ma* või *rõõmu-sta-ma*, *ilus-ta-ma* või *ilu-sta-ma*, *elus-ta-ma* või *elu-sta-ma*). Tuletusmalli sedastamisega on raskusi ka juhul, kui ei ole võimalik ühemõtteliselt otsustada, kas verb on saadud lihttüvest *sta*-liite abil või *ne*-liitelisest adjektiivist *ta*-liite abil (kivi > *kivi-sta-ma* või *kivine* > *kivis-ta-ma*; kinni > *kinni-sta-ma* või *kinnine* > *kinnis-ta-ma*). Tuletusmallist olulisem näib sõnariikastuse fonotaktiline külg ehk sõnamall.

Mõnede värvusenimetuste vanades tuletistes on *-ta* liitunud kahesilbilisele kinnistüvele, nii et tuletise korreelaadiks on samatüveline *ne*- või *line*-adjektiiv, mille tüvevokaal võib verbituletise omast erineda: *rohe-ta-ma*, *kolle-ta-ma*, *sine-ta-ma*, *pune-ta-ma* (vrd *kolla-ne*, *sini-ne*, *puna-ne*). Tuletatud tüvele liitumist piirab vormiline tingimus, et tuletustüvi liite ees võib olla vaid ühe- või kahesilbiline.

Denominaalsed *ta*-tuletised on astmevahelduseta, nagu enamik *ta*-liitelisi deverbaalegi. Liitel ei ole häälikulisi teisendeid.

Märkus. Kolmesilbilise *ta*-lõpulise tüvega verbide hulgas on laentüvesid, samuti selliseid, mille tuletustüvi on võimaliku alussõnaga võrreldes erisuguse kujuga, mistõttu neid sõnamallile toetudes võib vaid tinglikult tuletistena tajuda: *ehitama*, *kehutama*, *ohatama*, *lajatama*, *pajatama*, *sajatama*, *najatama*, *nõjatama*, *pakatama*, *üllatama*, *ulatama*, *kupatama*, *osatama*, *upitama*. Kahesilbiliste *ta*-lõpulise tüvega verbide tajumine tuletistena on sageli vähem selge kui kolmesilbiliste puhul, tänapäeva keeles selgelt liigendamatud on näiteks *vaatama*, *ootama*, *töötama*, *aitama*, *süütama*, *tüütama*, *uitama*, *viitama*.

Alltüüp: *t*-liitelised verbid

§ 35 *t*-tuletised on tänapäeva keeles ebaproduktiivne tuletustüüp, kuhu kuulub kümmekond tuletist. *-t* on *ta*-liite ajalooline sisekaoline variant, mis osutab, et *t*-liiteliste verbide näol on tegemist suhteliselt vanade sõnadega. Korrapärane ja läbipaistev on *t*-tuletus siis, kui tuletusaluseks on ühesilbiline CVV-struktuuriga verbitüvi: *keema* > *kee-t-ma*, *jooma* > *joo-t-ma*, *naima* > *nai-t-ma*, *sööma* > *söö-t-ma*. Samasse tuletustüüpi kuulub pronoomenitüveline *muu-t-ma*. Siin alltüübis on ka selliseid sõnu, mille tuletustüve kuju on alussõnaga võrreldes muutunud: *kõi-t-ma* (vrd *kõis*), *täi-t-ma* (vrd *täis*), *uu-t-ma* (vrd *uus*), *jä-t-ma* (vrd *jääma*), *tõs-t-ma* (vrd *tõusma*), *pääs-t-ma* (vrd *pääsema*), *kü-t-ma* (vrd *küdema*), *ma-t-ma* (vrd *maa*). Kõik *t*-liitelised verbid on astmevahelduslikud. Nõrga astme vormis esinevad liite teisendkujud *-ta*, *-da*, *-de*: *kü-ta-b*, *söö-da-b*, *söö-de-tud*. Mõnes erandlikus nõrga astme vormis on liite klusiil kadunud: *kö-e-takse*, *ma-e-tud*.

Märkus. *t*-lõpulise tüvega sisekaoliste verbide hulgas on palju leksikaliseerunud tuletisi, mida tänapäeval on raske võimaliku alussõnaga tähenduselt seostada: *saatma* (vrd *saama*), *koitma* (vrd *koi* 'ehavalgus'), *lootma* (vrd *loomaa*), *tootma* (vrd *tooma*), *võitma* (vrd *võima*), *viitma* (vrd *viima*). Täiesti liigendamatud on näiteks *heitma*, *kartma*, *kiitma*, *laitma*, *liitma*, *loitma*, *läitma*, *mõõtma*, *niitma*, *peitma*, *reetma*, *suutma*, *sõitma*, *toitma*, *veetma*, *väitma*.

Alltüüp: *sta*-liitelised verbid

§ 36 *sta*-liitelised verbid moodustavad *ta*-liiteliste verbide kõige suurema alltüübi. Sulandmorfeem *-sta* on tekkinud *s*-lõpulise tuletustüvega *ta*-tuletiste (*puhas-ta-ma*, *üldis-ta-ma*) analoogial tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu. Enamik tuletisi on noomenitüvest, eranditeks on verbitüveline *rebestama*, partiklitüveline *ärastama* ja kinnistüveline *ülistama*. Adjektiiv- ja substantiivitüve alusel moodustunud *sta*-tuletised on arvukas tuletustüüp, mille tuletiste hulk

ületab noomenitüveliste *ta*-tuletiste hulga. Enamik *sta*-verbe on kolmesilbilise esma- või teisevärtelise tüvega. Tuletustüvi on alati vokaallõpuline.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: lõhestama, gaasistama, killustama, kaardistama, kōdistama, sandistama, orjastama, pulbristama, suhkrustama, söestama, reastama, rivistama, tasakaalustama

ADJEKTIIVITÜVELISED: kurvastama, nõrgestama, peenestama, rases-
tama, sõgestama, julgestama, vaesestama, pimestama, kõvas-
tama, vabastama, tūmastama, nūristama

Astmevahelduslike alussõnade korral on tuletustüvi nõrgas astmes: *mõte-sta-ma*, *kurva-sta-ma*, *killu-sta-ma*, *tuha-sta-ma*. Astmevahelduseta kolmandavärteline tüvi nõrgeneb liite ees teisevärteliseks: *pulbristama*, *suhkrustama*, *reeglistama*, *julgestama*, *vaesestama*, *sūngestama*. Ühesilbilisele vokaaltüvele liitub *-sta* laadivahelduslike tüvede korral, mille nõrga astme vorm on ühesilbiline: *rida* > *rea-sta-ma*, *sūsi* > *sōe-sta-ma*, *lōög* > *lōa-sta-ma*, *tugi* > *toe-sta-ma*. Sama sõnamalli järgib ka astmevahelduseta tüvest moodustatud *au-sta-ma*. Erandliku tuletustüvega on semantilistel põhjustel *ladu-sta-ma* (vrd *laostama*).

Sobiva tüvestruktuuri korral võib *-sta* liituda ka võõrtüvele. Tuletustüüp on avatud, *sta*-liitelisi verbe moodustatakse hõlpsasti. Korpustest on registreeritud nt *pangastama*, *tärnistama*, *vinjetistama*, *kitšistama*, *pūsis-*tama**, *afgaanistama*, *suusamiitsistama*, *mobiilistama*, *klubistama*, *kuubistama*, *turvamärgistama*, *purgistama*, *karbistama*, *tuubistama*, *kilestama*, *passistama*, *lipsustama*, *pidžaamastama*, *ūlikonnastama*, *jopestama*, *vilbastama* (< Priit Vilba), *sārastama*.

AK: Asutused saavad võimeliseks trükikodade linte suuri hulgi *pangastama*. Oli meeldiv kuulda järjekordselt avaldatud mõistvat suhtumist nn *tärnistatud* sõnatüüpidesse. *Lipsustatud* ja *traksistatud* noormeeste auks pean ütleva, et erinevalt paljudest on nad omandanud kiiresti, põhjalikult ja veatult keerulise terminoloogia. Autoosad tuleks *turvamärgistada*. Kinnisvaraobjektid tuleb edaspidi *passistada* nagu autod.

Salatikomponendid *kuubistada* ja segada omavahel kergelt läbi. Arvutamistarku pahandas uustuletise keerulikkus, nad tahtsid iga hinna eest *püsistada* arv-tüve.

-*sta* liitub enamasti lihttüvele. Selle kõrval on kaks sõnamalli, mille järgi -*sta* moodustab verbe tuletatud adjektiividest. Enamik selliseid tuletisi on moodustatud terminitena, aga osal neist on ka üldkeelset kasutust.

lik + *sta* > liku-*sta* avalikustama, näitlikustama, pidulikustama, tundlikustama, teadlikustama, rahvalikustama

Sõnamalli analoogial on moodustatud *omanikustama*.

IM: *Omanikustamise* idee on viimastel aastatel taas laiemat kõlapinda omandamas.

tu + *sta* > tu-*sta* kahjutustama, idutustama, karvatustama, jõuetustama, lõhnatustama

Pikema kui kahesilbilise tuletustüvega on ka *isiku-*sta*-ma*, *inimese-*sta*-ma*, *arvuti-*sta*-ma*.

Alltüüp: *nda*-liitelised verbid

§ 37 -*nda* on enamasti liitliide, -*ne* ja -*da* liitum (*suure-*ne*-ma* > *suuren-*da*-ma*) ning selliseid tuletisi on käsitletud eespool *ta*-tuletiste rühmas (vt § 33). Kahe liite baasil on tekkinud liigendamatu sulandmorfeem -*nda*. Enamik sellega moodustatud tuletisi on substantiivitüvest. Produktiivne on see tuletüstüüp ainult mõnel määral, tootes tuletisi semantiliselt piiratud alusel – keelte nimetustele liitudes:

eestindama, lätindama, leedundama, venendama, soomendama, saksandama

Muid substantiivitüvelisi *nda*-tuletisi on nt *tökendama*, *kavandama*, *kirjendama*, *küljendama*, *lapsendama*, *jäljendama*, *ühendama*, *hapendama*, *asendama*, *tähendama*, *varjundama*. Aja-*kirjandusest* on registreeritud ka mõni tekstituletis:

AK: Kohe tiigi ääres on mugavad lauad, lõkkeplats ja kõik võimalused oma purakas soovitud moel suupäraseks *kokandada*. Mõned *luulendati* muistseteks, mis tegelikult muistsed ei ole.

Mõnel määral on tuletisi ka adjektiividest (*erendama, valendama, haljendama*) või nendega korreleeruvaid kinnistüvelisi tuletisi (*kolle-nda-ma, sine-nda-ma*). Adjektiivitüvelised *nda*-tuletised on valdavalt intransitiivsed, erinedes sellega eespool käsitletud liitliitega *n-da* moodustatud transitiivsetest tuletistest. Sel põhjustel liigituvad mitte *da-*, vaid *nda*-tuletisteks ka intransitiivsed *hele-nda-ma* ja *muste-nda-ma*. Mitmel adjektiivitüvelisel *nda*-tuletisel on *ta*-tuletisest rööbik: *eretama* ja *erendama, kolletama* ja *kollendama, sinetama* ja *sinendama*. Verbitüvelised *nda*-tuletised on *tõlgendama, teenindama, loendama, juhendama, ajendama, imendama*. Üksikuid tuletisi on ka adverbidest: *vallandama, vastandama, väljendama*.

-nda liitub vokaaltüvele. *nda*-tuletised on kolmesilbilise tüvega esma- või teisevärtelised verbid, liite ees on kahesilbiline tuletustüvi. Astmevaheldusliku alussõna korral on tuletustüvi nõrgas astmes (*külj* > *külje-nda-ma, tõlkima* > *tõlge-nda-ma*), nii et ka astmevahelduseta kolmandavärteline alustüvi nõrgeneb (*pärlendama*) või muutub laadivaheldusega sarnasel moel (*valge* > *vale-nda-ma*; vrd *da*-põhise liitliitega *valgene-ma* > *valgen-da-ma*).

Ühesilbilisele laadivahelduse nõrga astme tüvele on *-nda* liitunud tuletistes *loendama, tõendama, käendama*. Sama sõnamalli esindab ühesilbilise tüvega tuletis *maandama*.

Paljudes tuletistes on alussõna tüvevokaal asendunud *e-ga*: *kullendama, pärlendama, väljendama, tõlgendama, juhendama, ajendama, narmendama, kestendama*. See viitab liitsufiksi *n-da* sõnamalli analoogiale, kus *-ne* ees on enamasti adjektiivi *e-lõpu*line keskvõrdetüvi (vrd *halve-m* > *halve-ne-ma* > *halven-da-ma*).

nda-liitelised verbid on astmevahelduseta, liitel ei ole häälikuliselt teisendeid.

Alltüüp: *lda*-liitelised verbid

- § 38 *lda*-liitega on tuletatud väike rühm denominaalseid verbe. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Ühe adjektiivitüvelise erandiga (*uhkeldama*) on alussõnaks substantiiv:

hädaldama, ihaldama, kohaldama, liialdama, korraldama, veeldama, ohjeldama, kirjeldama, tükeldama, täheldama, paigaldama

Samatüveliste korrelaatsõnade najal võib *lda*-tuletiste hulka lugeda kinnistüvelised *ala-lda-ma* (vrd *ala-line*), *võima-lda-ma* (vrd *võim*, *võime*, *võima-lik*), *sisa-lda-ma* (vrd *sisu*, *sise-mine*), *ühi-lda-ma* (vrd *ühi-ne*, *ühi-ne-ma*). Ajakirjandusest on registreeritud ka *lda*-liiteline tekstituletis:

AK: Kasterpalu olla kõik Shakespeare'i näidendid järjepannu *lavalदानud*.

-lda liitub kahesilbilisele esma- või teisevärtelisele (nõrgaastmelisele) vokaaltüvele: *liig* > *liia-lda-ma*, *koht* > *koha-lda-ma*. Sõna*des ohje-lda-ma*, *tüke-lda-ma*, *teisa-lda-ma* erineb liite ees olev vokaal alussõna tüvevokaalist.

lda-liitelised verbid on astmevahelduseta, liitel ei ole häälikulisi teisendeid.

Alltüüp: *rda*-liitelised verbid

- § 39 Suurem osa *rda*-lõpulise tüvega verbe on tänapäeva keeles liigendumatud, diakroonilisest aspektist on enamasti tegemist laenatud või deskriptiivse tüvega, mis on kohandatud tuletisele omase sõnamalliga (*ähvardama*, *kooberdama*, *leierdama*, *kakerdama*, *ukerdama*). Tüve ja liidet võib näha vaid vähestes sõna*des*. Verbitüvega seostuvad *tuige-rda-ma* (< *tuikuma*), *songe-rda-ma* (< *sonkima*), *vände-rda-ma* (< *väntama*), kaudselt ka *pühe-rda-ma* (< *pühkima*), *lohme-rda-ma* (< *lohmama*). *rda*-verbide hulgas on ka üksikuid denominaalseid tuletisi: *käpp* > *käpe-rda-ma*, *näpp* > *näpe-rda-ma*, kinnistüveline *pune-rda-ma* (vrd *pune-ta-ma*). Tuletustüveks on

kahesilbiline esma- või teisevärteline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi. Tüvevokaal on asendunud *e*-ga. Liitel ei ole häälikulisi teisendeid.

Märkus. Mõned *rda*-liiteliste verbidega samakujulised tuletised on tüve ja liite piiri järgi *da*-liitelised, *r* kuulub deskriptiivsesse tuletustüvesse, vrd *pater-da-ma* (< *patrama*), *later-da-ma* (< *latrama*), *vater-da-ma* (< *vatrama*), *väher-da-ma* (< *vähkrema*).

Alltüüp: *a*-liitelised verbid

§ 40 *a*-liitelised verbid on *ta*-verbide tuletustüübiga seotud vaid ajalooliselt. Nn kontraheerunud verbides on *ta*-liite klusiil tüvemuutuse tagajärjel kadunud ja liite vokaal sulanud kokku tüvevokaaliga, mille jäljeks tänapäeva keeles on verbi tugevnev astmevaheldustüüp (*osata* : *oskab*, *hakata* : *hakkab*, *hüpata* : *hüppab*). Kaks algupärast klusiili (liite ja tunnuse klusiil) on sulandunud ja selle tagajärjel tekkinud tugeva klusiiliga infinitiivi- ja imperatiivitunnused *-ta*, *-ke*, *-ku*. Sünkrooniliselt tõlgendatakse viimaseid sõnavormi tunnustena (*luka-ta*, *luka-ke*). Osal noomenitüvelistest kontraheerunud verbidest paistab struktuur siiski läbi: neis saab eristada alussõna ja näha tuletist. Osa sellistest tuletistest – nt *tõrvama*, *koormama*, *kõplama*, *soolama* – on tänapäeva keeles analüüsitavad nulltuletistena, sest *a*-tüvelise alussõna tüvevokaal ja kunagise liite vokaal on kokku sulanud tüvevokaaliks. Teine osa niisuguseid tuletisi liigendub noomenitüveks ja *a*-liiteks. *a*-liitelisest tuletisest saab rääkida neil juhtudel, kui alusnoomeni tüvevokaaliks on mõni liitest erinev vokaal: *tuul-a-ma* (< *tuul* : *tuule*), *sülg-a-ma* (< *sülg* : *sülje*), *hing-a-ma* (< *hing* : *hinge*). Selgeid *a*-tuletisi on tänapäeva keeles mõnikümmend ja selle sõnamalli analoogial on tekkinud suhteliselt hilisemaidki sõnu. *a*-tuletised on näiteks

ringama, lahkama, lokkama, tuiskama, keelama, kiilama, hullama, tolmama, sõlmama, tormama, trumpama, lappama, stoppama, top-pama, näppama, piirama, aurama, tossama, arvama

a-liitelisi verbe lisandub mingil määral ka tänapäeval. Need on enamasti uuemad laensõnad, mis häälikuliselt on kohanenud *a*-liiteliste verbide sõnamalliga ja kontraheerunud verbide muut-tüübiga. Selliste uute *a*-liiteliste verbide tüvele võib lähtekeeles vastata nii noomen kui ka verb. Enamik uutest *a*-tuletistest on argikeelsed. Nende alussõnaks on muukeelne või eesti sõna, mille tüvi on slängisõnadele omaselt võinud lüheneda:

surfama, šoppama, seilama, stressama, klikkama, fännama, meilama, funkama, strippama, ülbama, tšekkama, jõulama

IM: Sinu asemel ma ei tuleks *ülbama*. Mu sünniale *strippama* tuled? Miks inimesed hakkavad kedagi *fännama*? Sain aru, et pean su ülemusele *meilama*. Kõige tähtsam on mitte üle *stressata*. ID-kaart peaks nüüd *funkama*. No tegelikult said jõulud seks korraks *jõulatud*.

***le-*, *t(e)le-*, *dle-* ja *sk(e)le*-liitelised verbid**

§ 41 *le*-liide ja selle variandid võivad moodustada verbe nii noomeni kui verbitüvele liitudes. Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada. Liitega tuletatakse põhiliselt intransitiivseid verbe, aga nende hulgas on ka üksikuid transitiivseid (*vaatlema*, *töötlema*). *le*-tuletiste alltüübid on *t(e)le-* ja *sk(e)le*-tuletised. *-t(e)le* on sulandliide, mis on tekkinud tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu, *sk(e)le*-liide on eesti keelde tulnud laensõnade kaudu.

Põhitüüp: *le*-liitelised verbid

§ 42 Liite põhikuju on *-le* ja selle tuletised moodustavad tuletustüübist suurima osa.

VERBITÜVELISED: rutlema, tuiklema, uitlema, pöörlema, pörklema, vehklema, liiklema, tuisklema, kaeblema, lendlema, rändlema, kisklema, tegelema, olelema

SUBSTANTIIVITÜVELISED: mõnulema, raevlema, suusklema,
 vihtlema, siuglema, ihalema, valulema, uimlema, tusklema,
 ilulema, viivlema, hõbelema, kramplema, sädelema, unelema
 ADJEKTIIVITÜVELISED: igavlema, arglema, laisklema, muhelema,
 vintsklema, tõrelema

Tuletustüüp on avatud. Neologismidena on kinnistunud *poodlema* ja *ostlema*:

AK: City'le kohaselt saab *ostelda* tippdisainerite esinduskauplustes. Ott Lepland meelitab sind *poodlema* südamliku muusikavalikuga.

Ajakirjandusest ja muudest tekstidest on lihtne leida muidki uudistuletisi:

AK: Inimkond oleks nagu alles avastanud võimaluse vaadata asjadele eri aspektidest ja siis ta muudkui *aspektleb*. Viimastel aastatel on Eesti ajakirjandus avaldanud rohkesti allpool mõistlikkuse piiri *raplevat* kriitikat. IM: BS ähvardab tuua avalikkuse ette video, kus tema endine sõbratar *lembleb* naisega. Aga nüüd on aeg *toitlema* minna. Ja hakkab tonte eemale peletama, ise enese ette *seletlema*. Mulle meeldib, kui inimesed liigutavad, aga ei pea ju *keplema* keset teed ja käed kahte lehte laiali. Elu sees ma ei hakka enam teiste jobudega *noklema*. Mis tunded motiveerivad külastajaid haarama mõttelise sule järele, antud juhul siis klaviatuuri *näplema*.

Verbitüveliste *le*-tuletiste alussõnaks on kahesilbilise tüvega verb. Tuletüstüveks on lihttüvelise alussõna korral peamiselt ühesilbiline konsonanttüvi, mille puhul tuletis on astmevahelduslik (a), harvem kahesilbiline vokaaltüvi, mille puhul tuletis on astmevahelduseta (b):

- a) hüplema, keerlema, ekslema, kekslema, liiklema, lendlema, ostlema
- b) tegelema, olelema, purelema, sõnelema, sügelema, jagelema

Astmevahelduslikud *le*-verbid on tugevneva astmevaheldusega. Alussõna astmevahelduse suund võib *le*-tuletises muutuda (vrd nõrgenev *eksida*: *eksin* ja tugevnev *ekselda*: *ekslen*; aga *keerama* : *keerata* ja *keerlema* : *keerelda*). Esmaväلتeliste alussõnade korral liitub *-le* kahesilbilisele *e*-lõpulisele vokaaltüvele, muu vokaaliga alussõna tüvevokaal asendub *e*-ga: *raba-ma* > *rabe-le-ma*, *süga-ma* > *süge-le-ma*.

Peale lihttüvede liitub *-le ta*-liitelistele verbidele, moodustades astmevahelduseta tuletisi liitliitega:

ta + le > t-le arutlema, kõnetlema, käsitlema, eritlema, naljatlema, esitlema, töötlema, käitlema, näitlema

Sellise liitliitega verbituletiste hulgas on nii kahe- kui ka kolmesilbilise tüvega sõnu. *ta*-liite vokaal kaob kolmesilbilise tüvega *t-le*-liite ees (*aru-ta-ma* > *arut-le-ma*). Neljasilbilise tüvega tuletistes on liitliitest *t-le* kasutusel *tele*-variant, kus *ta*-liite vokaal pole kadunud, vaid asendunud *e*-ga:

ta + le > te-le arutelema, käsitelema, esitelema, eritelema

Noomenitüvelised *le*-tuletised sarnanevad sõnamalli poolest verbitüvelistega. *-le* liitub vaid tuletamata noomenitüvele, nii substantiivile kui ka adjektiivile. Tuletüstüvi on ühesilbiline astmevahelduslik konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmaväلتeline vokaaltüvi (b):

- a) vihtlema, vaevlema, tusklema, laisklema, arglema, looklema, siuglema, ringlema, parvlema, ristlema, tiirlema, uimlema, paradokslema
- b) mõnulema, ihalema, ilulema, valulema, hõbelema, unelema, muhelema

le-tuletisi on harva moodustatud teistsuguse tüvekujuga noomenite alusel. Selgi juhul lüheneb tüvi harilikult ühesilbiliseks: *kiivas* > *kiiv-le-ma*, *sarnane* > *sarn-le-ma*, *vintske* > *vintsk-le-ma*. Erandliku sõnamalliga on kahesilbilise konsonanttüve baasil moodustatud *igav-le-ma* ja *sülem-le-ma*.

le-liitel on häälikulisi teisendeid. Kahesilbilise tüvega *le*-liitelised verbid on astmevahelduslikud ja kahetüvelised, liite kuju konsonanttüvelistes vormides on *-el*: *hüp-le-ma* : *hüp-el-da*, *liik-le-ma* : *liig-el-da*, *laisk-le-ma* : *lais-el-da*. Teise kahetüvelisse, astmevahelduseta muuttüüpi kuuluvad neljasilbilise tüvega *tele*-tuletised (sama liiteteisend): *arute-le-ma* : *arut-el-la*, *naljate-le-ma* : *naljat-el-nud*. Kolmesilbilise tüvega esmavätelised *le*-tuletised, mille tuletustüvi on *e*-lõpuline, võivad muutuda ühe- või kahetüveliselt: liiteteisend on kas *-l*, nt *tege-le-ma* : *tege-l-da*, *rabe-le-ma* : *rabe-l-da*, *une-le-ma* : *une-l-da*, või puudub, nt *tege-le-ma* : *tege-le-da*, *rabe-le-ma* : *rabe-le-da*, *une-le-ma* : *une-le-da*.

Ülejäänud kolmesilbilise tüvega *le*-tuletiste tüvi ei muutu: *mõnu-le-ma* : *mõnu-le-da*, *naljat-le-ma* : *naljat-le-da*.

Märkus. *le*-lõpulise tüvega verbide hulgas on tuletuslikult liigendamatuid. Sageli on *-le* ees deskriptiivne või mõni muu unikaalse häälikukujuga tüvi, mida pole võimalik seostada ühegi aluslekseemi või korreolaatsõnaga: *õmblema*, *suplema*, *kümblema*, *kaklema*, *siplema*, *ütlemata*, *vaidlema*, *kõhklema*, *piidlema*, *amelema*, *kihelema*, *kogelema*, *nihelema*, *nägelema*, *vibelema*, *võbelema*, *värelema*.

Alltüüp: *tle-* (*dle-*) ja *tele*-liitelised verbid

- § 43 *-tle* ja *-tele* on enamasti liitliited, mille moodustavad samas sõnas koos esinevad *ta-* ja *le*-liide (*aru-ta-ma* > *arut-le-ma*, *arute-le-ma*) ning selliseid tuletisi on käsitatud eespool *le*-tuletiste rühmas. Kahe liite baasil on tekkinud liigendumatud sulandmorfeemid *-tle* ja *-tele*. Kuigi vahetu moodustajana ootuspärast *ta*-liitelist verbi lekseemina olemas ei ole, põhineb tuletiste sõnamall liitliitega *t-le*-tuletiste analoogial. Alltüüp ei ole produktiivne, tuletisi on kümmekond. Tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade korral on nõrgas astmes. Liide liitub nii verbi- kui ka substantiivitüvele. Verbitüvelised on näiteks *küsi-tle-ma*, *kaalu-tle-ma*, *määra-tle-ma*, *päri-tle-ma*, ühesilbilise nõrgaastmelise tuletustüvega on *loe-tle-ma* (< *lugema*) ja sellelgi

sõnal on analooge (vrd *käitama* > *käit-le-ma*). Noomenitüvelised on *ime-tle-ma*, *piiri-tle-ma*, *õnni-tle-ma*, *suuni-tle-ma*. Alussõna tüvevokaal võib tuletustüves asendada *i*-ga (vrd *õnn* : *õnne*, *suund* : *suuna*).

tle-liitelised verbid on astmevahelduseta. Kolmesilbilise tüvega *tle*-liiteliste verbide kõrval kasutatakse ka nende *tele*-liitelisi variante (*õnni-tele-ma*, *kaalu-tele-ma*). Neljasilbilise tüvega verbid on muutmorfoloogiliselt kahetüvelised, konsonanttüvelistes vormides on liite häälikuline teisend *-tel* (*õnni-tel-la*, *küsi-tel-nud*).

dle-variant esineb tuletistes *maa-dle-ma*, *suu-dle-ma* ja *juur-dle-ma*, ühesilbilise pika vokaaliga või helilise konsonandiga lõppeva noomenitüve järel on klusiil nõrgenenud. Tuletised on kahesilbilise tüvega *le*-tuletiste analoogial astmevahelduslikud ja muutmorfoloogiliselt kahetüvelised. Nõrga astme vormides esineb liite konsonanttüveline teisend: *suu-del-da*, *juur-el-nud*.

Neljasilbilise tüvega *tele*-tuletisi kasutatakse harva. Näiteks Tartu ülikooli kirjakeele korpuse allkorpustes on tavalisemate *tle*-ja *tele*-verbide esinemiskordade arv järgmine (verbide *esiteleva*, *küsiteleva* ja *aruteleva* kohta ei leidunud ühtki kasutusnäidet):

VERB	TASAKAALUS KORPUS	POSTI- MEES	EESTI PÄEVALEHT	ILUKIRJ	TEADUS
käsitlema	3184	3355	8070	86	801
käsiteleva	3	5	11	0	1
kujutleva	503	541	830	430	40
kujuteleva	11	9	5	10	2
arulevama	600	1775	4002	176	63
aruteleva	0	3	6	0	0
esitlevama	312	1037	4399	94	24
küsitleva	330	687	2377	59	69
eritlevama	15	19	47	7	5

Alltüüp: *skle-* ja *skele-*liitelised verbid

- § 44 *skle-*liitega on moodustatud mõnisteist peamiselt verbitüvelist tuletist. Tuletustüüp ei ole produktiivne. Liide liitub verbi kahesilbilisele nõrgaastmelisele vokaaltüvele:

tantsisklema, kõnnisklema, roomasklema, hõljusklema, otsisklema, lamasklema, olesklema, naudisklema, meelisklema

Kinnistüvelised on *peesi-skle-ma* (vrd *peesi-ta-ma*), *sosi-skle-ma* (vrd *sosi-sta-ma*), *mõti-skle-ma* (vrd *mõt-le-ma*). Erandliku moodustumalliga on ühesilbilise tuletustüvega *tee-skle-ma* ja kahesilbilisest konsonantlõpulisest noomenitüvest moodustunud *silmu=s=klema*, kus tüve lõppkonsonant ja liite alguskonsonant kattuvad (< *silmus*). Tekstituletisena on registreeritud *istusklema*.

IM: Hakkab seljataga rohkem sebima ja sõbrannadega seltskondades *istusklema*.

Kõigist kolmesilbilise tüvega *skle-*liitelistest verbidest on paralleelselt kasutusel *skele-*variant: *lama-skele-ma*, *rooma-skele-ma*, *otsi-skele-ma*. Kahesilbilise tüvega *teesklema* on astmevahelduslik ja liite kuju on konsonanttüvelises vormis *-sel*: *tee-sel-da*. Kolmesilbilise tüvega *skle-*liitelised verbid on astmevahelduseta, neljasilbilise tüvega verbid on muutemorfoloogiliselt kahetüvelised, konsonanttüvelistes vormides on liite häälikuline teisendkuju *-skel-* (*lama-skel-la*, *otsi-skel-nud*).

u-, *bu-*, *bi-*, *du-*, *di-* ja *stu-*liitelised verbid

- § 45 *u-*liide ja selle variandid võivad moodustada tuletisi nii verbi kui ka noomenitüvele liitudes. Sõnaraamatulekseeme on umbes poolteist tuhat. *u-*liiteliste verbide hulgas on deskriptiivse tüvega tuletisi, mille alussõna eraldi lekseemina ei esine, aga mille liigendumist tüveks ja liiteks toetab samatüveliste korrelaatsõnade olemasolu (vrd *kriiksuma* ja *kriiksatama*, *loksuma* ja *loksatama*). Liitega tuletatakse põhiliselt intransitiivseid verbe, aga nende

hulgas on ka üksikuid transitiivseid (*nõeluma, sõeluma*). Teatud struktuuriga tuletustüvedele liituvad *u*-liite konsonantalgulised variandid *-bu (-bi)* ja *-du (-di)*. Liitliite analoogial on tekkinud liitevariant *-stu*.

Põhitüüp: *u*-liitelised verbid

§ 46 Liite põhikuju on *-u* ja selle liitega tuletised moodustavad tuletustüübist suurema osa. Tuletustüüp on produktiivne, tuletised kuuluvad mitmesse semantilisse rühma. Lihttüvest moodustatud *u*-tuletised on kahe silbilise tüvega kolmandaväitelised verbid. *-u* liitub ühesilbilisele tugeva astme konsonanttüvele, asendades alussõna tüvevokaali.

VERBITÜVELISED: anduma, hoiduma, viskuma, naituma, toituma, peituma, kaevuma, leiduma, tõmbuma, korduma, haakuma, laskuma, hõikuma, põrkuma, õhkuma, lõikuma

SUBSTANTIIVITÜVELISED: lupjuma, punguma, kilduma, kurduma, kuhjuma, viljuma, puituma, sõeluma, nõeluma, randuma, silduma, armuma, hambuma

ADJEKTIIVITÜVELISED: külmuma, selguma, kurbuma, närbuma, sirguma, virguma, kauguma, rõskuma, tuhmuma, pehmuma, kõhnuma, vaesuma, lõtvuma, harduma

ADVERBITÜVELISED: kalduma, mööduma, irduma, väljuma, lahkuma, sekkuma, lahtuma, kaasuma, krampuma, kipruma, lõhkuma

DESKRIPTIIVTÜVELISED: laksuma, kriiksuma, praksuma, kiiksuma, piiksuma, kraaksuma, kolksuma, vulksuma, kõlksuma, latsuma, põntsuma, krooksuma, võnkuma, loksuma

Tuletustüüp on avatud ja tekstidest võib leida näiteid ka sõnaraamatutes puuduvate tuletiste kasutamise kohta:

IK: Ta naeratas, *teisus*. Alfonso *mässus* üha süvemalt Galiana ellu.
 AK: Siis *laenusid* sõnad ühest keelest teise. Võib-olla peaksid mõlemad *kainuma* ja ajaloolisi realiteete arvestama. Tasapisi hakkavad needki muutused oma kohale *sättuma*. Pärast abiellumist Richie Sambo-
 raga *malbus* Heather üleöö. R: Vene keele mõjul *toppuvad* lauseisse

eitussõnad, kus nad eesti keele seisukohast moodustavad mõttetuse. Regulaarsed muutused on üldiselt kiiresti *õppuvad*. IM: Kasvualus peaks olema tasaselt niiske, aga see peaks siiski *kuivuma* kastmiskordade vahel.

Verbitüveliste *u*-tuletiste alussõnaks on peamiselt *a*-tüveline astmevahelduslik verb: *kaevama* > *kaev-u-ma*, *tõmbama* > *tõmb-u-ma*, *kordama* > *kord-u-ma*, *hõikama* > *hõik-u-ma*, *andma* : *annab* > *and-u-ma*, *peitma* : *peidab* > *peit-u-ma*. Tuletisi on moodustatud ka üksikutest *e*-tüvelistest (*sulgema* > *sulg-u-ma*, *laskma* : *laseb* > *lask-u-ma*) ja *i*-tüvelistest verbidest (*haakima* > *haak-u-ma*, *sõlmima* > *sõlm-u-ma*). Esmavältelisest verbitüvest on erandlikult moodustatud *jaguma* (< *jagama*) ja *ajuma* (< *ajama*). *-u* liitub ka *eeri-lõpulise* tüvega võõrverbidele, asendades siingi tüvevokaali: *organiseer-u-ma*, *orienteer-u-ma*, *aklimatiseer-u-ma*, *registreer-u-ma*.

AK: Suunda andvad mõtted *dateeruvad* varasemaks. See oli loomuliku asjakäigu sunnil juba *progresseeruva* arengu seisundis. Ta pole veel jõudnud ajajärku, kus ta oleks *kontsentreerunud* ühele allikale. IM: Olen nõus ka mujale *komandeeruma*. Vallad peavad *internetiseeruma*.

-u moodustab liitliiteid *ta*-liitega ja selle variantidega (*-da*, *-nda*, *-lda*, *-sta*), asendades liite vokaali enda ees. Tuletatud tüvest moodustatuna on *u*-liitelised verbid valdavalt kolmesilbilise tüvega.

LIITLIIDE	NÄITED
ta + u > t-u	lülituma, riietuma, laotuma, rühmituma, asetuma, üllatuma
da + u > d-u	peegelduma, kapselduma, järelduma, avarduma, madalduma
nda + u > nd-u	etenduma, rakenduma, keskenduma, liigenduma, maanduma
lda + u > ld-u	võimalduma, tükelduma, korralduma, kohalduma, veelduma
sta + u > st-u	vormistuma, klaasistuma, aurustuma, killustuma, kivistuma

Tuletatud alusel *u*-tuletiste moodustus on produktiivne ja võimaldab hõlpsasti luua tekstituletisi.

AK: Välkkiire *evitumine* on õieti erand, enamik malle *evitub* aeglaselt.
 IM: Ise ütlevad, et Eesti elu on närviline ja peab *soorituma* kogu aeg. Panen siia mõned faktid, mis netist välja *guugeldusid*. Läksime ühte pubisse, mis mingil ajal *klubistus*. Kirgastunud hetkesid *unustuma* pürgivas tõelisuses. Vastutustundlikud elanikud on sunnitud iseseisvalt *soojustuma*. Kui jood päevas klaasitäie jõhvikamahla, *vooderdavad* kuseteed tanniinidega. Tartu hakkas *karbistuma* Ansipi ajal.

Substantiivist tuletatud *u*-verbide tuletustüveks on nominatiivikujuline ühesilbiline konsonantlõpuline tüvi: *punguma, kilduma, puituma, silduma, randuma*. Teine alussubstantiivide tüüp on lõpumuutusega *i*: *ja* (*vili*: *vilja*), *-u* liitub tugeva astme tüvele, asendades tüvevokaali: *vili*: *vilja* > *vilj-u-ma*, *lubi*: *lubja* > *lupj-u-ma*, *kuhi*: *kuhja* > *kuhj-u-ma*.

u-verbide alusadjektiividki kuuluvad põhiliselt kahte tüüpi. Palju tuletisi annavad ühesilbilised konsonantlõpulisel adjektiivid: *külmuma, kalkuma, mustuma, kurbuma, hulluma, tuhmuma, kõhnuma*. Liide liitub ka kahesilbilistele kolmandavätelistele *e*-lõpulistele adjektiividele: *selge* > *selg-u-ma*, *nõtke* > *nõtk-u-ma*, *pehme* > *pehm-u-ma*, *sirge* > *sirg-u-ma*, *niiske* > *niisk-u-ma*. Teistsuguse struktuuriga alussõnadest moodustatakse *u*-tuletisi juhuslikumalt: *vaene*: *vaese* > *vaes-u-ma*, *nukker*: *nukra* > *nukr-u-ma*. Kõigil juhtudel asendab verbiliide alustüve vokaali.

Alltüüp: *bu-* ja *bi-*liitelised verbid

§ 47 *u*-liite konsonantalguline variant *-bu* või *-bi* liitub ühesilbilisele CVV-struktuuriga tüvele. Tuletüstüüp ei ole tänapäeval produktiivne, tuletisi on mõnisteist. Ajaloolise vokaalharmonia jäänukina on liitel kaks varianti: eesvokaalsetele sõnadele on üldjuhul liitunud *-bi*, tagavokaalsetele *-bu*. Erandid (nt *hääbuma*) on tingitud tuletuses nii tavalisest analoogiast. Tuletisi on nii verbi- kui

ka substantiivitüvest. Verbitüvelised on *joobuma, saabuma, loobuma, viibima, jääbima, lööbima, sööbima, käibima, müübima*. Laentüveline on *hääbuma*. Substantiivitüvelised on *maabuma, suubuma, ööbima*. Vaid osal tuletistel on säilinud tähendusese alussõnaga, nii et nende moodustusstruktuur paistab läbi.

bu- ja *bi-*liitelised verbid on astmevahelduseta. Vaid teise verbi-liite *-ta* ees tüvi nõrgeneb ja laadivahelduse moel rakendub liite teisend *-vu, -vi* (*loo-bu-ma* > *loo-vu-ta-ma*, *söö-bi-ma* > *söö-vi-ta-ma*).

Alltüüp: *du-* ja *di-*liitelised verbid

- § 48 *u*-liite konsonandiga algav variant *-du* rakendub juhtudel, kui CVVC-struktuuriga tuletüstüvi lõpeb helilise konsonandiga. Tuletisi on nii verbi- kui ka noomenitüvest, kokku veerandsada. Verbitüvelised *du*-tuletised on moodustatud peamiselt *a*-tüvelistest verbidest, tuletüstüvi on lühenenud konsonantlõpuliseks (*keela-ma* > *keel-du-ma*, *soola-ma* > *sool-du-ma*):

neelduma, kuulduma, tuulduma, veendumata, painduma, käänduma, suunduma, väänduma, keerduma, piirduma, siirduma, pöörduma

Muu tüvevokaaliga verbidest on *koorduma* (< *koorima*), *hõõrduma* (< *hõõruma*), *määrduma* (< *määrima*). Substantiivitüvelised on *poolduma, kaarduma, juurduma*, adjektiivitüvelised *noorduma, väärduma, peendumata*. Adjektiiviga korreleerub kinnistüveline *võõr-du-ma* (vrd *võõras*). Ühes substantiivitüvelises tuletises on liitevariant *-di*: *meel-di-ma*.

du- ja *di-*tuletised on astmevahelduseta. Vaid verbi-liite *-ta* ees tüvi nõrgeneb ja rakendub liite teisend *-u* või *-i* (*tuul-du-ma* > *tuul-u-ta-ma*, *juur-du-ma* > *juur-u-ta-ma*, *meel-di-ma* > *meel-i-ta-ma*).

Alltüüp: *stu*-liitelised verbid

§ 49 -*stu* võib olla liitliide, mille moodustavad samas sõnas koos esinevad verbiliited -*sta* ja -*u* (*vormi-sta-ma* > *vormist-u-ma*) ning selliseid tuletisi on käsitletud eespool *u*-tuletiste rühmas. Kahe liite baasil on tekkinud liigendumatu sulandmorfeem -*stu*. Tuletised on substantiivitüvelised (v.a adjektiivipõhine *haigestuma*) ja semantiliselt motiveeritud: kui alussubstantiivist ei ole tähenduspiirangute tõttu kasutusel *sta*-liitelist transitiivset verbi (nt **naisestama*), siis on *stu*-liide liitunud otse noomenitüvele:

naisestuma, lesestuma, lapsestuma, pävistuma, raugastuma, ihastuma, loomastuma, vennastuma, kraadestuma, eidestuma, memmestuma, kelmistuma

Sõnaraamatulekseeme on parkümmend, aga alltüüp on avatud ja sobiva alussõna olemasolul võimalik moodustada tekstituletisi (*euroopastuma*, *erakonnastuma*). Nende hulgas on ka niisuguseid, mille alussõna liik on ebatüüpiline (*segistuma*, *püsistuma*).

AK: Jefim on küll rahvapärane variant aga ta on juba *segistunud* Jekimiga. Eesti ühiskond on hakanud autostuma. IM: Kui euroliiduga ei ühineta, siis *banaanistub* Eesti veelgi enam. Delfi hakkab vägisi *juudistuma*. Viiendas klassis hakkas meie klass *grupistuma*. Autoritel on õigus selles osas, et osa asumeid *getostuvad*. Populaarsematesse koolidesse toimub kahtlemata konkurss ja nad *eliidistuvad*. Näost nagu hakkaks *mehestuma* juba. Omavalitsusjuhid usuvad siiski, et elanike arv *püsistub* lähiajal.

Sõnamalli analoogial on moodustatud ka mõni s-lõpulise tuletus-
tüvega *tu*-tuletis: *mehine* > *mehis-tu-ma*, *tõbine* > *tõbis-tu-ma*.

AK: Näiteks on personal *tõbistunud* või kes teab mis.

i-, ki-, gi-, ku- ja gu-liitelised verbid**Põhitüüp: *i*-liitelised verbid**

§ 50 *i*-tuletised on tänapäeva keeles ebaproduktiivne tuletustüüp, mille tuletisi on nii verbi- kui ka noomenitüvest. Tuletised on kahe- silbilise tüvega. Kahesilbilisi *i*-tüvelisi verbe on eesti keeles sadu, aga ainult väike osa neist on läbipaistva struktuuriga tuletised, millel on äratuntav alussõna või korrelaatsõna. Verbitüvelised *i*-tuletised on moodustunud kahesilbilistest tugevneva astmevaheldusega *a*-tüvelistest verbidest, liide on asendanud tüvevokaali (*lökkama > lökk-i-ma, sähvama > sähv-i-ma*):

kraapima, kompima, lonkima, lahmima, limpsima, sonkima, tonkima, torkima, sorkima, surkima, põtkima, nõökima, toksima, näksima, täksima, müksima, rapsima, klõpsima, kahmima, kohmima, klähvima, nähvima, mässima, kopsima

Tüvi on sageli deskriptiivne. Üksikuid *i*-tuletisi on moodustatud *ga-* või *ka-*liitelistest deskriptiivsetest verbidest, *i*-liide asendab ees oleva liite vokaali:

ka + i > k-i: oh-ka-ma > ohk-i-ma, möö-ga-ma > möög-i-ma

Noomenitüvelised *i*-tuletised on ühesilbilise konsonantlõpulise tuletüstüvega, liide on asendanud tüvevokaali (*selge > selg-i-ma, poeg : poega > poeg-i-ma*):

joonima, sõlmima, koorima, juurima, sulgima, nälgima, jälgima, hoolima, soonima, lehtima

Kahesilbilisest esmavärtelisest alussõnast on moodustatud *sõdima* (< *sõda*), *kerima* (< *kerä*), *kõhima* (< *kõha*). Verbiliide on neiski asendanud tüvevokaali. Kinnistüvelised on *ühtima* (vrd *ühtne, ühtlane*), *vettima* (vrd *vesi*).

Alltüübis on nii astmevahelduslikke kui ka astmevahelduseta sõnu (vrd *nälgida : nälgib* ja *joonida : joonib*), kuid ka kahe muuteviisi piirialasse kuuluvaid (*lehtida : lehib* või *lehtib*).

Alltüüp: *ki-*, *gi-*, *ku-*, *gu-*liitelised verbid

§ 51 *-ki* ja *-gi* on sulandmorfeemid, mis on iseseisvunud *k-i-* või *g-i-* liitliitega tuletatud verbidest (*oh-ka-ma* > *ohk-i-ma*, *möö-ga-ma* > *möög-i-ma*) ja millega on analoogia põhjal moodustatud verbe hääliitsust imiteerivatest deskriptiivtүvedest. Tuletustüüp on eba-produktiivne, tuletisi kokku kümmekond: *puhkima*, *ähkima*, *rõhkima*, *põrkima*, *määgima*. Korrelaatsõna põhjal võib samasse tuletustüüpi lisada *pehkima* (vrd *pehastama*), *kärkima* (vrd *kära*, *käratama*).

Ajaloolistel põhjustel, nimelt vokaalharmonia kadumisega kaasnenud vokaalimuutuste tõttu on *u-* ja *i-*lõpulise tüvega verbid kohati segunenud ega moodusta selgelt teineteisest eristuvaid tuletustüüpe (vrd nt *sähvima* ja *välkuma*, *ühtima* ja *uhtuma*). Nii on ka *ki-* ja *gi-*liiteliste verbide kõrval mõnes analoogiliselt moodustatud sõnas liiteks *-ku* või *-gu*: *haukuma*, *paukuma*, *näuguma*, *tõrkuma* (< *tõre*), *valguma* (< *valama*). Tegelikult moodustavad need viis tuletist liitekujule toetudes *u-*tuletiste, mitte *i-*tuletiste alltüübi.

*ne-*liitelised verbid

§ 52 *ne-*tuletised on kahe- või kolmesilbilised intransitiivsed verbid. *-ne* on tavapärase adjektiividest verbe tuletav liide, aga ta võib liituda ka substantiivi, harvem numeraali, verbi või adverbi tüvele.

ADJEKTIIVITÜVELISED: suurenema, kuumenema, külmenema, pikenema, lühenema, pisenema, pahenema, tervenema, kainenema, uuenema, laienema, kitsenema, vananema

SUBSTANTIIVITÜVELISED: kujunema, iganema, kivinema, mõranema, segunema, rahunema, lõhenema, häbenema, piirnema, põlvnema, põhinema, tuginema, janunema, võlgnema

NUMERAALITÜVELISED: ühinema, teisenema, kahenema, kolmenema

ADVERBITÜVELISED: eelnema, järgnema, kaasnema, koosnema, hilinema, vähenema, paljunema, riknema, rutenema, ülenema, liginema, taganema, lahknama, loojenema

VERBITÜVELISED: selginema, ligunema, sulanema, hävinema, tūdinema, signema, ununema, kogenema, ripnema, seisnema, rebenema, avanema

Sõnaraamatulekseeme on paarsada, aga neologisme sellesse tuletustüüpi eriti ei lisandu. Viimaste aastakümnete tuletisi on üksnes *tipnema* ja tekstituletisena registreeritud *vaesenema*:

R: Keel *vaeseneb* ühe üksuse võrra.

Adjektiivitüveliste *ne*-verbide tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on nõrgas astmes. Tuletised korreleeruvad alussõnaks oleva adjektiivi komparatiiviga, mistõttu tuletustüveks on enamasti komparatiivi tüvevariant, kus tüvevokaalid *-a* ja *-u* on sageli asendunud *e*-ga: *halve-ne-ma*, *kuive-ne-ma*, *pakse-ne-ma*, *valje-ne-ma*. Alussõna tüvi ei ole muutunud tuletises *vana-ne-ma*, komparatiivist erinev vokaali- ja astmemuutus on toimunud tuletistes *kitse-ne-ma*, *ahe-ne-ma*. Kolmandavärtelised adjektiivid on liite ees nõrgenenud teisevärteliseks tuletustüveks: *kergenema*, *kaugenema*, *rohkenema*, *pehmenema*, *kallinema*, *kiirenema*.

Kahesilbilisele nõrgaastmelisele vokaaltüvele liitub *-ne* ka numeraalitüvede puhul: *ühinema*, *teisenema*, *kolmenema*, *kahenema*.

Substantiivitüvelised *ne*-tuletised on kahesuguse sõnamalliga. Tuletustüveks võib olla kahesilbiline vokaaltüvi (a) või ühesilbiline konsonanttüvi (b):

- a) häbenema, tuginema, rajanema, janunema, elunema, kujunema, iganema, kivinema, mõranema, killunema, jagunema, põhinema
- b) võlgnema, piirnema, külgnema, järgnema, põlvnema, paiknema, tilknema, lipnema

Liite ees on toimunud vokaalimuutus *a > u* tuletistes *maju-ne-ma* ja *sõbru-ne-ma*. Siin on võimalik näha tuletustüvena mitmuse tüve.

Ka adverbitüvelistel *ne*-verbidel on tuletustüveks enamasti esmavärteline kahesilbiline vokaaltüvi (*taganema*, *vähinema*, *ülenema*, *liginema*) või ühesilbiline konsonanttüvi (*eelnema*,

koosnema). Alussõna on sageli lühenenud sõnamalliga sobivaks tuletustüveks: *järgi* > *järg-ne-ma*, *kaasa* > *kaas-ne-ma*, *rikki* > *rik-ne-ma*, *hilja* > *hili-ne-ma*. Teisevärteline vokaaltüvi on tuletustüveks sõnades *loojenema*, *rutenema*, *paljunema*.

Verbitüvelised *ne*-tuletised on enamasti moodustatud esmavärtelistest kahesilbilise tüvega verbidest: *olenema*, *tulenema*, *sulanema*, *hävinema*, *signema*, *ununema*. Tüvevokaal on muutunud tuletises *rebenema* (< *rebima*). Teisevärteline vokaaltüvi on tuletustüveks sõnas *selginema*, ühesilbiline konsonanttüvi tuletistes *riipnema* ja *seisnema*.

Teistele liidetele *-ne* harilikult ei liitu. Erandi moodustavad *v*-liitelised adjektiivid, mille puhul tuletustüveks on kahesilbiline konsonantlõpuline nominatiiv: *tugevnema*, *teravnema*, *odavnema*, *mugavnema*, *elavnema*, *lihavnema*. Selle sõnamalliga on registreeritud ka üks tekstituletis:

AK: Krimiletike hakkaski vahepeal liiga *igavnema*.

Ka mõned lihttüvelised *ne*-verbid korreleeruvad pigem *ne*-adjektiiviga kui alussõnaga: *tasanema* (vrd *tasane*), *tösinema* (vrd *tösi*), *hägunesema* (vrd *hägune*), *kodunesema* (vrd *kodune*), *sarnanesema* (vrd *sarnane*), *ühinesema* (vrd *ühine*).

ne-liitelised verbid on astmevahelduseta, liitel ei ole häälikulisi teisendeid.

tse-liitelised verbid

§ 53 *tse*-tuletised on kolmesilbilise tüvega intransitiivsed verbid. Sõnaraamatulekseeme on paarsada. Sufiks liitub kahesilbilisele vokaaltüvele. Enamasti on alussõnaks noomen, aga leidub ka verbitüvelisi *tse*-tuletisi.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: *peremehetsema*, *sigatsema*, *tolatsema*,
sõbrutsema, *semutsema*, *võimutsema*, *ilutsema*, *närvitsema*,
tjutsema, *raevutsema*, *hoolitsema*, *muretsema*

ADJEKTIIVITÜVELISED: kadetsema, ägetsema, toretsema, ahnitsema, õelutsema, uljutsema, mornitsema, ülbitsema, tigetsema, vagatsema, rõvetsema, peenutsema

VERBITÜVELISED: ahmitsema, kaabitsema, palmitsema, näkitsema, nokitsema, näpitsema, sõlmitsema, hingitsema, immitsema, ravitsema, käratsema, plaanitsema, tõlgitsema

-tse on üks väheseid verbiliiteid, mis regulaarselt liitub ka võõrnoomenitele vm võõrtüvedele:

giiditsema, staaritsema, rivaalitsema, huligaanitsema, kritikaa- nitsema, boheemitsema, primadonnatsema, psühholoogitsema, parasiiditsema, esteeditsema, aristokraaditsema, bürokraaditsema, partisanitsema, liberaalitsema, snoobitsema, skandaalitsema, intriigitsema, kalambuuritsema

Tuletustüüp on avatud ja võimaldab hõlpsasti moodustada teksti- tuletisi:

IK: Raquel ainult naerab *galanditsemise* peale. AK: Pea pidevalt sõitu juhtinud ameeriklanna hakkas lõpus *efektitsema*, kukkus ja kaotas kuldmedali. IM: Tahaksin ülekõige lossimägedesse *hipitsema* minna, murul õlut juua ja järve vaadata. Mees läheb vabal ajal sõpradega *hobitsema*, naised kantseldavad lapsi. Niikaua oli suht igav, kuni Pätu ja Toll *homotsema* hakkasid. Väga inetu ja rumal on hakata *iroonit- sema* ja *nõmetsema* niisugusel teemal. Laupäeval lasti Atlantise baari *staaritsema* A-rühm. Vanad asjad panevad ikka *nostalgitsema*.

Tuletustüveks on kahesilbiline esma- või teisevärteline vokaaltüvi. Astmevahelduslikes sõnades on liite ees enamasti nõrga astme tüvi: *närvitsema*, *võidutsema*, *võimutsema*, *trikitsema*, *mornitsema*, *ahmitsema*. Laadivahelduslikest sõnadest, mille nõrga astme vorm on ühesilbiline, käibib tuletustüvena kahesilbiline tugeva astme tüvi: *vesitsema*, *käsitsema*, *tegutsema*, *sigatsema*.

Oluline on kolmesilbiline sõnamall. Et -tse liitub ainult kahe- silbilisele vokaaliga lõppevale lihttüvele, on liite ees mõnikord kinnistüvi ja tuletis korreleerub mõne teise samatüvelisega:

sala-tse-ma (vrd *salaja*), *kipi-tse-ma* (vrd *kipitama*), *tarvi-tse-ma* (vrd *tarvis*, *tarvitama*), *silmakirja-tse-ma* (vrd *silmakirjalik*), *ümbri-tse-ma* (vrd *üumber*, *ümbrus*), *uuri-tse-ma* (vrd *uuristama*), *uudi-tse-ma* (vrd *uudis*, *uudistama*), *ula-tse-ma* (vrd *ulakas*), *arma-tse-ma* (vrd *armas*, *armastama*). Kinnistüvelised on ka paljud võõrtüvega *tse*-tuletised, *ia-* või *ka-lõpuline* alussõna on lühenevad *i-lõpuliseks* tuletustüveks: *melanhooli-tse-ma*, *irooni-tse-ma*, *tseremooni-tse-ma*, *poliiti-tse-ma*, *romanti-tse-ma*. Kui kinnistüvi on konsonantlõpuline, lisandub tuletustüvesse vokaal *-i*: *moderni-tse-ma* (vrd *modern-ne*), *naiivi-tse-ma* (vrd *naiiv-ne*), *avameeli-tse-ma* (vrd *avameel-ne*), *pahempooli-tse-ma* (vrd *pahempool-ne*).

Paljudes tuletistes on alussõna omast erinev tüvevokaal. Substantiivtüvelistes tuletistes on tüvevokaal mõnikord asendunud *i*-ga. Osati võib see olla mitmuse tüvi: *pesi-tse-ma*, *pühi-tse-ma*, *sõrmi-tse-ma*, *silmi-tse-ma*, aga mitte alati: *rehi-tse-ma*, *õngi-tse-ma*, *sepi-tse-ma*, *kaubi-tse-ma*, *õilmi-tse-ma*. Alusadjektiiv tüvevokaal on tuletustüves mõnikord asendunud *u*-ga: *õrnu-tse-ma*, *peenu-tse-ma*, *ihnu-tse-ma*, *õelu-tse-ma*, *nukru-tse-ma*, *tooru-tse-ma*, *ulju-tse-ma*. Mõni selline verb korreleerub pigem us-liitelise substantiivi kui lihtadjektiiviga (vrd *õrnus* ja *õrn*). Substantiivalsega analoogiline vokaalimuutus on tuletises *ahni-tse-ma* (< *ahne*).

tse-liitelised verbid on astmevahelduseta, liitel ei ole häälikulisi teisendeid.

ata- ja ahta-liitelised verbid

Põhitüüp: ata-liitelised verbid

- § 54 *ata*-tuletised on kolmesilbilise tüvega intransitiivsed verbid, mille võimalik alussõna on samuti intransitiivne. Kui tuletisel on alussõna, siis on tuletustüveks *esma-* või teisevärteline (nõrgaastmeline) verbitüvi, milles liite vokaal on asendanud alussõna vokaali (*liikuma* > *liig-ata-ma*, *loksuma* > *loks-ata-ma*). Enamik *ata*-tuletisi on alussõnata, liite ees on deskriptiivne tüvi. Osa neist saab liigitada tuletisteks samatüvelise *u-* või *ise*-liitelise korrelaatsõna

järgi (vrd *laks-ata-ma* ja *laks-u-ma*, *piiks-ata-ma* ja *piiks-u-ma*, *võp-ata-ma* ja *võpp-u-ma*, *sum-ata-ma* ja *sum-ise-ma*, *vär-ata-ma* ja *vär-ise-ma*).

VERBITÜVELISED: liigatama, seisatama, naeratama, muiatama, kuulatama, neelatama, suigatama, hüüatama, karjatama, jahmatama

VERBITÜVELISED VÕI KORRELAATSÕNAGA: hirnatama, praksatama, kiiksatama, kolksatama, naksatama, piuksatama, haugatama, välgatama, kiljatama, rõhatama, köhatama, uratama, tümatama, põratama, kolatama

ALUSSÕNATA (DESKRIPTRIIVTÜVELISED): prantsatama, jõnksatama, holpsatama, vonksatama, vilksatama, kluugatama, sulpsatama, potsatama

Kui deskriptiivtüve lõpus on konsonantühend, siis korreleerub *ata*-tuletis *u*-liitelisega (*laks-ata-ma* – *laks-u-ma*), kui üksikkonsonant, siis on korrelaadiks *ise*-verb (*sum-ata-ma* – *sum-ise-ma*). Deskriptiivtüveliste verbide osas on tuletustüüp produktiivne, *ata*-verbe saab moodustada igasugusest deskriptiivsest tüvest.

Verbitüvelistes tuletistes on alussõna sageli *a*-tüveline, mispuhul liite vokaal kattub alussõna omaga ja *ata*-tuletis sarnaneb kuju poolest *ta*-tuletisega: *seisma* : *seisa-b* > *seis=a=ta-ma*, *naerma* : *naera-b* > *naer=a=ta-ma*. *ata*-tuletisi eristab *ta*-tuletistest intranitiivsus ja tähendus.

Astmevahelduslike alussõnade korral liitub *-ata* nõrga astme tüvele, seetõttu võib mõne laadivaheldusliku alussõna tuletustüvi lõppeda vokaaliga: *oigama* > *oi-ata-ma*, *hüüdma* > *hüü-ata-ma*, *muigama* > *mui-ata-ma*.

Alltüüp: *ahta*-liitelised verbid

§55 *-ahta* on *ata*-liite stiililiselt markeeritud variant. *ahta*-tuletiste moodustumine on deskriptiivtüveliste *ata*-liiteliste verbide kõrval tuletustüübis üsna vaba, verbitüvelistes tuletistes aga harva kasutatav (*liigahtama*). Rohkem kasutatakse *ahta*-varianti helilise

tüvekonsonandiga kombineeritult ja eeskätt esmavähtelistes tuletistes: *särahtama, värahtama, helahtama, kõmahtama, urahtama, kõlahtama, kilahtama, kajahtama, ümahtama, vilahtama*. Võib aga leida ka teisevähtelisi kasutusnäiteid: *kiljahtama, karjahtama, hirnahtama*.

ise-liitelised verbid

§ 56 Verbiliide *-ise* liitub deskriptiivsele (C)VC-kujulisele tüvele, mitte kunagi lekseemile. Tuletised on kolmesilbilise tüvega esmavähtelised verbid. *ise*-tuletised korreleeruvad *in*-liiteliste substantiividega (vrd *vulisema* ja *vulin*) ja *a(h)ta*-liiteliste verbidega (vrd *kõmisema* ja *kõmatama*), üksikutel *ise*-liitelistel verbidel on *ata*-tuletise kõrval mõni muu korrelaatverb: *kärisema* (vrd *kärama*), *vurisema* (vrd *vurama*), *kohisema* (vrd *kohama*). Sõnaraamatulekseeme on alla kolmesaja, aga tuletustüüp on avatud. Tuletustüveks sobivad igasugused (C)VC-kombinatsioonid, alguskonsonandi kohal võib olla ka konsonantühend *kl, kr, pl, pr*:

habisema, krabisema, kobisema, podisema, ragisema, pragisema, krigisema, sahisema, vihisema, susisema, plärisema, klirisema, pomisema, urisema, ümisema, tinisema, inisema

ka- ja ga-liitelised verbid

§ 57 Verbiliidete *-ka* ja *-ga* abil on moodustatud väike hulk põhiliselt (C)VV-kujulise deskriptiivse tuletustüvega verbe: *oigama, möögama, ruigama, huikama, hõikama*. Mõnes tuletustüves on ka tüvekonsonant: *ohkama, põrkama, pilkama*. Deskriptiivtüvi võib olla leksikaliseerunud interjektsioonina (nt *oh, oi*) või deskriptiivsõnana (*möö*), paaril *ka*-tuletisel on samatüveline korrelaat (vrd *põrkama* ja *põruma, põrutama; pilkama* ja *pila, pilama*). Tuletised on astmevahelduslikud, mistõttu mõne sõna vormides vahelduvad *-ka* ja *-ga* (*hui-ka-ma* : *hui-ga-ta*), laadivahelduslikes tüvedes on nõrgas astmes liite teisendkuju *-a* (*oh-ka-ma* : *oh-a-ta, rui-ga-ma* : *rui-a-ta*).

KIRJANDUST VERBITULETUSE KOHTA

- Kasik, Reet**, Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. – Keel ja Kirjandus 1991, 8: 466–476.
- Kasik, Reet**, Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles. – Ago Künap (ed.), Minor Uralic languages: grammar and lexis. Tartu–Groningen, 1995: 88–93.
- Kasik, Reet**, Typology of Estonian and Finnish word-formation. The Verb. – Mati Ereht (ed.), Estonian: Typological Studies II. Tartu: University of Tartu, 1997: 42–72.
- Kasik, Reet**, Morphology of Loan-Verbs in the Estonian Language. – Helle Metslang & Mart Rannut (eds.), Languages in Development. München: Lincom Europa, 2003: 115–121.
- Kasik, Reet**, Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.
- Kasik, Reet**, Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2012, 1: 793–806.
- Kont, Ilse**, Eesti *rd*-liitelistest substantiividest ja nende vahekorrast *rda*-liiteliste verbidega. – ESA IV (1958). Tallinn, 1959: 91–100.
- Laakso, Johanna**, Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1990.
- Pölma, Valve**, Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. Dissertatsioon filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsi-kiri Eesti Keele Instituudis. Tallinn, 1967
- Rätsep, Huno**, *i*-sufiksiliistest verbidest eesti keeles. – ESA II (1956). Tallinn, 1956: 74–91.
- Tomingas, Silva**, Verbiliidete positsiooniklassid ja liitekombinatsioonid tuletatud verbides. – Ars Grammatica 1986. Tallinn: Valgus, 1987: 64–79.
- Vitso, Tiit-Rein**, Structure of the Estonian language. Phonology, morphology and word formation. – Mati Ereht (ed.), Estonian Language. (Linguistica Uralica Supplementary Series. Volume 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 2003: 9–129.

NOOMENITULETUS

NOOMENILIIDETEST

§ 58 Noomeniliidetega moodustatakse substantiive ja adjektiive. Noomenituletuses ei ole alati kerge eristada iseseisvaid liiteid, sulandliiteid ja liitevariante. Suurimad noomenituletiste rühmad on *ne*-lõpulise tüvega (*-ne, -lane, -line, -mine, -kene*), *ik*-lõpulise tüvega (*-ik, -stik, -nik, -ndik, -lik, -mik*) ja *us*-lõpulise tüvega (*-us, -lus, -mus, -ndus*); viimastega haakuvad muu vokaaliga *s*-lõpulisel liited (*-is, -es, -as*). *ne*-lõpulisel sõnaraamatulekseeme on umbes 20 000, mis moodustavad rohkem kui kümnendiku kõigest „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ sõnadest, *us*-lõpulisel noomeneid on umbes 15 000, *ik*-lõpulisel ligi 7000. Tänapäeval on võimalikud liitliited ühesugusest lõpuosast hoolimata semantikalt ja sõnamallilt nii erinevad, et neid on sünkrooniliselt otstarbekas käsitada eri liidetena, mitte *ne-*, *us-* või *ik*-liite variantidena. Nii võivad ühesuguse tüvekujuga tuletised kuuluda eri tuletustüüpidesse (vrd *kava-ndama* > *kavand-us* ja *vara* > *vara-ndus*, *kaht-le-ma* > *kahtl-us* ja *taht-ma* > *taht-lus*, *üle-m* > *ülem-us* ja *tule-ma* > *tule-mus*).

Enamik noomeniliiteid tuletab kas ainult substantiive või ainult adjektiive, väiksem osa nii substantiive kui ka adjektiive. Ainus noomeniliide, millel on üks ja seesama tähendusfunktsioon ja sõnamall nii substantiivi- kui ka adjektiivituletuses, on *-ke(ne)* (*lilleke, hellake*), mistõttu kõik *ke(ne)*-liitelised noomenid kuuluvad samasse tuletustüüpi. Ülejäänud kahes sõnaliigis toimivad liited on tänapäeva keeles homonüümsed. Ühesuguse liitega moodustatud substantiivid ja adjektiivid erinevad enamasti mitte ainult tuletusmallilt, vaid ka semantikalt nii selgesti, et on käsitatavad eri tuletustüüpidena, mitte sama tuletustüübi mallidena, nt *mine*-liitelised substantiivid (*kirjutamine*) ja *mine*-liitelised adjektiivid (*äärmine*), *lane*-liitelised substantiivid (*eestlane*) ja *lane*-liitelised adjektiivid

(*õiglane*), *line*-liitelised substantiivid (*külaline*) ja *line*-liitelised adjektiivid (*ruuduline*), *kas*-liitelised substantiivid (*pärnakas*) ja *kas*-liitelised adjektiivid (*andekas*), *tu*-liitelised substantiivid (*oodatu*) ja *tu*-liitelised adjektiivid (*õnnetu*).

ke(ne)-liitelised noomenid

§ 59 *ke(ne)*-liitel on erandlikult nominatiivitüves alati kaks teisendit, *-ke* või *-kene*. See liide ei muuda alussõna sõnaliiki, vaid modifitseerib selle tähendust. Substantiive tuletatakse temaga seepärast substantiividest ja adjektiive adjektiividest. Tuletustüveks on alussõna genitiiv. Sõnaraamatulekseeme on umbes seitsesada ja tuletustüüp on produktiivne: vormiliselt võib *ke(ne)*-tuletise moodustada igast adjektiivist või konkreetse tähendusega substantiivist. Enamik sõnaraamatulekseeme on siiski kahesilbilise tuletustüvega lihttüvedest:

SUBSTANTIIVITULETISED: lauake, majake, pingike, aknake, tükike, raasuke, klaasike, onnike, lambike, toake, tassike, killuke, kausike, emake, pojake, linnuke, tibuke, onuke, kullake

ADJEKTIIVITULETISED: hellake, armsake, heldeke, väikseke, kallike, ahtake, kergeke, õrnake, nõrgake, kõhnake, nõdrake, lollike, narrike, hulluke

Paljudes tuletistes on alussõna tüvevokaali asemel *-u*: *naisu-ke*, *poju-ke*, *lapsu-ke*, *laevu-ke*; *õrnu-ke*, *nõrgu-ke*, *rumalu-ke*, *kitsu-ke*, *nooru-ke*, *piku-ke*. *-u* on deminutiiviliide, mis iseseisva tuletuselemendina esineb vaid üksikutes sõnades (*poju*, *poisu*, *kutsu*), aga võib moodustada seotud tüvekujuga *-kene* ees. *kene*-liide on tuletussüsteemis erandlik oma rekursiivsuse tõttu: ta võib liituda mitte üksnes teisele deminutiiviliitele *-u*, vaid moodustada ka kordusliite: *linnukesekene*. Erandliku tuletustüvega on substantiivid *mehi-ke* (< *mees* : *mehe*), *venni-ke* (< *vend* : *venna*).

Tuletustüüp on avatud ja tekstituletiste hulgas leidub mitmesuguse tüvekujuga ja tähendusega alussõnadest moodustatud tuletisi:

AK: Kriitikutele mittemeeldinud *filmike* võib rahul olla. See on küll eelnevaga võrreldes naljamäng ja lihtsalt hämarate telgitagustega *diilikene*, aga siiski sõnumina huvitav. Igal valdkonnal on oma absoluutsed *tõekesed*. Otsus jätab olukorrasse lahenemata akorde, mõnesuguseid *pingekesi*. Ainult et sel *õpetusekesel* on asja juures kaunis kasin tähtsus. Tema viimane ametikoht oli üks *ametikohakene* Riias. USA väliskaubandus sel aastal *viletsake*. IM: Ise tehtud, *ilusake*. Ka minu väike poeg on päeval *rõõmsake*, öösel kipub nutma.

Argikeeles näib produktiivne ka topeltliide *-u-ke(ne)*:

IM: Sa *õeluke* kuuled „raha“ ja muud teksti ei näe. Ei ole sa *lolluke*, puhta tohman oled. Kui nii palju õppida antakse, peaks kolmanda klassi lõpuks üsna *targuke* olema. Ei *silmuke* seleta, ei enam *hambuke* hakka, ei enam *jaluke* jõua.

Nominatiivis kasutatakse harilikult liite lühemat kuju *-ke*. Muutvormides esinevad teisendkujud *-kese*, *-kes*, *-kesi* (*tädi-ke*, *tädi-kese-le*, *tädi-kes-te*, *tädi-kesi*). Edasituletisi *kene*-liitelistest noomenitest reeglipäraselt ei moodustata, v.a üksikud *lt*-liitelised adverbid: *õhukese-lt*, *peenikese-lt* (vt § 125).

SUBSTANTIIVITULETUS

SUBSTANTIIVILIIDETEST

§ 60 Substantiiviliidetega moodustakse lekseeme noomenitest ja verbi-dest. Noomenitest võivad alussõnaks olla substantiivid ja adjektiivid, harvem numeraalid ja pronoomenid. Alussõna võib olla ka muutumatu. Substantiivituletuses on ka pelgalt sõnamallidel põhinevat analoogiamoodustust ja teatud tuletustüüpidesse (nt *lane-* ja *kas-*sõnade hulka) kuulub mingi hulk läbipaistmatuid, unikaal-tüvelisi moodustisi. Kindlat alussõna ei ole deskriptiivse tüvega tuletistel, mis on moodustatud *in*-liitega (*kolin*, *mürin*, *vulin*), *sk*-liitega (*volask*, *lorask*) ja *rd*-liitega (*kööbard*, *kohmard*). *in*-liiteliste substantiivide tuletustüüp on produktiivne, selle rühma

tuletised korreleeruvad *ise*-liiteliste verbidega (vrd *kolin* ja *kolimesa*, *mürin* ja *mürisema*). Teatud struktuuritüüpidesse (nt *ik*- ja *ng*-lõpuliste substantiivide hulka) kuulub peale tuletiste ka hulgaliselt laensõnu, mida tüveks ja liiteks jagada ei saa.

Substantiive tuletavaid liiteid ja liitevariante on umbes 40. Nende kasutussagedus ja produktiivsus varieeruvad. Substantiiviliidetel on verbiliidetest vähem variante ja tuletustüüpidel seetõttu vähem alltüüpe kui verbituletuses. Vaid *ik*- ja *us*-liitel on konsonandiga algavaid variante (*-dik*, *-mik*; *-dus*) ja *ur*-liitel alussõna tüvevokaalile liituv variant *-r*, mille kõigi tuletisi võib pidada omaette alltüüpideks. Substantiiviliited võivad kombineeruda teiste sõnaliikide liidetega, nad liituvad nii lihttüvelistele kui ka tuletatud verbidele ja adjektiividele. Nii liht- kui ka tuletatud substantiividele liituvad regulaarselt üksnes *kond*- ja *nna*-liide (vrd *mees-kond* ja *õpi-las-kond*, *sõbra-nna* ja *laul-ja-nna*), muude liitliidete kohta on vaid üksiknäiteid.

Substantiiviliidetel on verbiliidetest oluliselt rohkem allomorfe ehk muutevormides esinevaid häälikulisi teisendeid. Keeleajaloolise lõpukao tõttu on osa noomeniliiteid nominatiivis konsonantlõpulised ja sellistel liidetel on muutevormides alati vokaallõpulisi teisendeid. Lõpukao tõttu ei eristu vokaalliited *-u* ja *-i* teatud sõnatüüpide nominatiivis, küll aga on eristatavad muutevormides (vt § 83, 86). Osasse tuletustüüpidesse kuuluvad noomenid on astmevahelduslikud või kahetüvelised, mis toob omakorda kaasa liite häälikulisi teisendkujusid.

Tuletatud substantiivide vokaaltüvi võib olla kahe- või enamsilbiline ja liite vokaallõpuline variant koosneb harilikult vähemalt kahest foneemist. Ühefoneemilised vokaalliited on deverbaale moodustavad *-e*, *-i* ja *-u*. Substantiiviliidete hulgas on verbiliidetest rohkem kahesilbilisi liiteid (*-mine*, *-lane*, *-line*).

Märkus. Selles peatükis eraldi käsitletavate tuletustüüpide kõrval on mõningaid marginaalseid tuletustüüpe, kuhu kuulub vaid mõni lekseem: *-s* (*veos*, *teos*, *seos*, *pinnas*, *lihas*), *-mu* (*elamu*, *varamu*, *valamu*, *eramu*,

pühamu), *-al* (*parkal, treial, trükkal*), *-sk* (*lorask, logusk, krõbusk, harjusk*), *-rd* (*ebard, sõjard, lakard, õgard, jõhkard, juhmard, käpard*), *-u* (*poju, poisu, nuku*). Tegemist on terminite moodustusega oskuskeeles (*-s, -mu*), või deskriptiivtüvedel põhinevate afektiivsete isikunimetuste analoogial moodustatud üksiktuletistega (*-sk, -rd*), mугanenud ja liigenduvaks muutunud laenudega (*-al*) jne.

DENOMINAALSETE SUBSTANTIIVIDE TULETUSTÜÜBID

§ 61 Enamik substantiiviliiteid liitub kas ainult verbi- või ainult noomenitüvele, mõned liited moodustavad tuletisi mõlemast. Adverbitüvelised tuletised kuuluvad denominaalsete substantiividega samadesse tuletustüüpidesse. Verbitüvelised substantiivid moodustavad omaette, semantiliselt ja süntaktiliselt ühesuguste omadustega substantiivituletiste rühma. Verbitüvelisi tuletisi kirjeldatakse eraldi alapeatükis, samuti kirjeldatakse eraldi tuletustüüpe, kus tuletusvõimalused ei ole piiratud alussõna sõnaliigiga. Substantiivituletuses on verbituletusest enam oskuskeelte vajadusest lähtuvat teadlikku terminimoodustust, mille puhul alati pole järgitud tuletustüübi reeglipäraseid tuletusmalle. Paljudesse tuletustüüpidesse kuulub erandliku struktuuriga tuletisi ja sõnamallidel põhinevaid analoogiamoodustisi.

Denominaalseid substantiive moodustatakse põhiliselt teistest substantiividest, vaid mõnes tuletustüübis on alussõnaks adjektiiv-, numeraali-, pronoomeni- või adverbitüvi. Denominaalsete substantiivide tuletustüüpidesse võib kuuluda ka üksikuid verbitüvelisi tuletisi.

lane-liitelised substantiivid

§ 62 *lane*-liitega tuletatakse peamiselt substantiividest. Tuletustüüp on produktiivne rühmakuuluvust näitavate isikunimetuste moodustamisel – alussõnadeks võivad olla nii pärisnimed (koha- ja perekonnanimed) kui ka institutsioonide või muude rühmitiste nimed ja nimetused.

KOHANIMETÜVELISED: eestlane, lätlane, soomlane, ukrainlane, vene-lane, ameeriklane, eurooplane, tallinlane, kohtlajärvelane, paidelane, moskvalane, berliinlane, newyorklane

ISIKUNIMETÜVELISED: luterlane, kristlane, muhame(e)dlane, lesta-diuslane, leninlane, tolstoilane, stalinlane, hitlerlane, malts-velane, jakobsonlane, hegellane, kantlane

RÜHMANIMETÜVELISED: kalevlane, dünamolane, vanemuislane, kaitseliitlane, vabamüürlane, päästearmeelane, kaitsevaelane, parteilane, öukondlane, vabariiklane, isamaaliitlane, erakond-lane, ametiühinglane

Kohanimelise alussõnaga tuletustüüp on täiesti produktiivne, aga *lane*-liitega moodustatakse hõlpsasti tekstituletisi ka mingil ajal parajasti päevakorral olevast isiku- või rühmanimest:

AK: Kümme on niisiis *veidemanlased*, kuus *savisaarlased*. Linnapea mõtteavaldused näitavad, et Isamaaliidus ei ole enam üksnes *kelam-lased* ja *laarlased*. Priit kui endine *ekspreslane* teab muidugi hästi, et EE on justkui suur labor. „Minu armastus kuulub täielikult Pallasele,“ põhjendab Karlson õndsalt ohates, miks ta valis seekordsele oksjo-nile ainult *pallaslaste* töid. *Kreisiraadiolane* Hannes Vörno rääkis, et tegelikult oli neil plaan ilmutada oma lugusid mingil helikandjal. Peeter Linnap on Kunstiülikooli populaarne õppejõud, kel oma kool-kond *linnaplasi* kasvamas. Siis läkitati asutusest *töörühmlastele* uued variandid.

-lane liitub nii vokaal- kui ka konsonantlõpulisele pärisnimele. Kahesilbiline kohanimi (võõrnimedele puhul rõhulisest silbist arvates) võib liite ees lüheneda ühesilbiliseks konsonantlõpuli-seks tuletustüveks (*roots-lane*, *saks-lane*, *ing-lane*, *egipt-lane*, *tart-lane*, *kihn-lane*), aga mitte alati (*elva-lane*, *põlva-lane*, *paide-lane*, *odessa-lane*, *norra-lane*, *leedu-lane*, *gaana-lane*, *bosnia-lane*). Ka kolmesilbiline kohanimi võib tuletustüvena olla alussõnakujuline (*jõgeva-lane*, *pirita-lane*, *sangaste-lane*, *kanada-lane*, *florida-lane*) või lüheneda konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*viljand-lane*, *hel-sing-lane*, *aafrik-lane*, *ameerik-lane*, *varssav-lane*). Reeglipäraselt

kalduvad lühenema *ia-* ja *ika-lõpulised* kohanimed (*itaallane, etiooplane, aafriklane, korsiklane*). *ne-lõpulistel* nimedel on *lane*-liite ees *s-lõpuline* konsonanttüvi (*Vanemuine > vanemuis-lane*). *la-lõpulistest* kohanimedest moodustunud tuletistes võib esineda osalist kattumist: *Karjala > karja=la=ne, Ugala > uga=la=ne, Sakala > saka=la=ne* (vrd siiski *kärdla-lane, rapla-lane*). Seotud tuletustüvega on ka *krist-lane*. Tuletustüvi võib alussõnaga võrreldes pikeneda: mitme helitu konsonandiga, eriti *sk-ühendiga* lõppevate kohanimede tuletustüvi on *lane*-liite ees genitiivikujuline (*minski-lane, omski-lane, pjatigorski-lane, tomski-lane, sverdlovski-lane*). Suhteliselt uue nähtusena on tekkinud rahvuse ja elukoha eristamise vajadusest tulenevaid kohanimetuletisi *maa*-osisega, mis üldisemalt ei ole tuletisse kuulunud (vrd *eestlane* ja *eestimaa-lane, iirlane* ja *iirimaalane*).

§ 63 *lane*-tuletisi on moodustatud ka üldnimelistest substantiividest, aga see tuletusmall on tänapäeva keeles ebaproduktiivne. Tuletustüveks on alussõna nominatiiv, kas ühesilbiline konsonant- või vokaaltüvi (a) või kahesilbiline esmaväteline vokaaltüvi (b):

- (a) *randlane, linlane, saarlane, metslane, sportlane, liitlane, võlglane, hõimlane, vaenlane, raskekaallane, koerlane, kaslane, öölane, välismaalane, raudteelane, armeelane*
- (b) *vägilane, sugulane, mägilane, sõdalane, käsilane, mesilane, unilane*

Erandlikult nõrgaastmeline on liitsõnaline tuletustüvi sõnades *mere-*, *sõja-*, *kaitseväe-lane*, *aja-*, *kodu-*, *kirjandusloo-lane* jms.

Harilikult liitub *-lane* lihttüvele, aga üksikuid tuletisi on ka tuletatud substantiividest: *laevastik-lane, tasandik-lane, kergejõustik-lane, raskejõustik-lane, koorik-lane, üksik-lane, kärsak-lane, rahvus-lane, isetegevus-lane*.

Adjektiivitüvest on moodustatud *must-lane, kange-lane* ja lühenenud tuletustüvega *karsk-lane* (< *karske*), pronoomenitüvest *muu-lane*. Numeraalitüvest on kahe tuletusmalli järgi käibiv *mustasaja-lane* ja *mustsada-lane*.

Muutumatul alussõnal põhinevatel *lane*-tuletistel on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi, kahe- või kolmsilbiline alussõna on lühenenud ühesilbiliseks tuletustüveks (*eel-lane*, *kaas-lane*, *süüd-lane*, *järg-lane*). Kinnistüvi on tuletustüveks harva, nt *pisi-lane* (vrd *pisi-ke*), *eesrind-lane* (vrd *eesrind-lik*).

Kuigi *-lane* reeglipäraselt verbitüvele ei liitu, on ka üksikuid verbitüvelisi tuletisi: *kosilane*, *tegelane*, *õpilane*, *teadlane*, lühenenud tuletustüvega *sõlt-lane* (< *sõltu-ma*), *kori-lane* (< *korja-ma*) ja *õpet-lane* (< *õpeta-ma*) ning viimase analoogial *haritlane* ja mõni ootamatu juhutuletis (nt adjektiivitüvega *vabatlane*).

lane-liitelised sõnad muutuvad kahetüveliselt. Liitel on seetõttu mitu kuju: põhikuju *-lane* esineb ainsuse nominatiivis, teisend *-lase* vokaaltüvelistes muutevormides ja teisend *-las* konsonanttüvelistes (*sugu-lane*, *sugu-lase-d*, *sugu-las-tel*), liite mitmusekuju on *-lasi* (*sugu-lasi*). Liitekuju *-las* esineb ka edasimoodustuses (*sugu-las-kond*, *sugu-las-lik*, *sugu-las-rahvas*).

Märkus. *lane*-lõpuliste sõnade hulgas on tänapäeva keele seisukohast liigendamataid, sageli deskriptiivtüvelisi sõnu, mis meenutavad *lane*-tuletisi: *kimalane*, *kumalane*, *hänilane*, *herilane*, *kihulane*, *kuklane*, *vaablane*, *varblane*, *jõnglane*.

line-liitelised substantiivid

§ 64 *line*-liitelisi substantiive on sõnaraamatulekseemina registreeritud mõnikümmend. Paari erandiga (*manuline*, *vastaline*, *näriline*) on *line*-tuletised substantiivtüvelised. Liite ees on harilikult ühe- või kahe- või kolmsilbiline vokaaltüvi. Tuletustüveks on enamasti alussõna genitiiv ja see võib olla nõrgas või tugevas astmes:

teeline, tööline, peoline, teoline, külaline, suviline, abiline, jaanitu-
leline, kanaline, sõraline, üüriline, seeneline, heinaline, laadaline,
pulmaline, diskoline, noodaline, kiigeline, kõrtsiline, metsaline, rehe-
line, turuline, kaevuline, veskiline, kohtuline, põrguline, lõunaline,
teatriline

Tuletisi on ka kolmesilbilisest tüvest (*kirikuline, katsikuline, oksjoniline*), mis võib ise olla tuletis: *kohviku-line, väljaku-line, koosoleku-line, matuse-line, mustika-line, juuksuri-line*. Tuletüstüve vokaal võib alussõna omast erineda, kuid niisugust tüve saab tõlgendada kui mitmuslikku: *päevi-line, maju-line, marju-line*.

Tuletüstüüp on avatud ja semantiliselt sobivast alussõnast võib hõlpsasti moodustada tekstituletise.

AK: Mitmel korral võtavad *rongkäigulised* üles ka lauluviisi. *Matkaliste* palkmajad tundusid päkapikkude ja jõuluvanade peatuspaigana. Mitte keegi volikogu *koosolekulistest* ei olnud vastu ettepanekule keelustada täielikult kange alkoholi ja tubaka reklaam. Pärastlõunal ootab *reisilisi* sõit Võrtsjärvel. Dirigent Margus Kasemaa juhatab kõiki *väljakulisi*. Vedelseebinõu kõrvale paigutatud andur aktiveerub, kui *kempsuline* on kraanikausi juures seisnud 15 sekundit. Kui ilmad soojemaks lähevad ja linnast väljuvad teed *piknikuliste* autodest ummistuma hakkavad. *Karnevaliliste* enamuse moodustasid kultuuriaktivistid. Peamised külastajad olid *olümpiaadilised*.

line-liitelised sõnad muutuvad kahetüveliselt. Liitel on mitu kuju: põhikuju *-line* esineb ainsuse nominatiivis, teisend *-lise* vokaaltüvelistes muutevormides ja teisend *-lis* konsonanttüvelistes, mitmusekuju on *-lisi* (*küla-line, küla-lise-d, küla-lis-tel, küla-lisi*). Liitekuju *-lis* esineb ka edasimoodustuses (*töö-lis-kond, töö-lis-klass*).

kond-liitelised substantiivid

§ 65 *kond*-liide moodustab reeglipäraselt substantiive teistest substantiividest. Sõnaraamatulekseeme on paarsada ja tuletüstüüp on produktiivne nii liht- kui ka tuletatud tüve alusel. Lihttüve alusel tuletistes on tuletüstüveks ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (b):

- a) meeskond, juhtkond, paatkond, laudkond, seltskond, vahtkond, põlvkond, koolkond, õhkkond, rõhkkond, keelkond, aegkond, metskond, piirkond, paikkond

- b) perekond, pesakond, majakond, jõgikond, vesikond, sugukond, kogukond

Samade sõnamallide järgi on moodustatud üksikuid tuletisi ka teiste sõnaliikide alusel (*vabakond, sadakond, kogukond*), samuti kinnis-, k.a lühenenud tüvedest (*lähikond, võistkond, kaaskond*). Mõnes sõnas on tuletustüveks ühesilbiline verbitüvi: *saat-ma > saat-kond, muut-ma > muut-kond, käändu-ma > käänd-kond, pöörd-ma > pöörd-kond, toimi-ma > toim-kond*). Erandliku kahe-silbilise tuletustüvega on *kümmekond* ja *tuhatkond*.

kond-liitelisi sõnu moodustatakse ka tuletatud substantiividest (*elanik-kond, kirjanik-kond, kunstnik-kond, teadus-kond, tutvus-kond, kalur-kond, õppur-kond*). *ja-*, *ne-* ja *lane*-liiteliste alussõnade puhul on tuletustüvi *s*-lõpuline: *ne-*, *line-* ja *lane*-liitelistest alussõnadest on tuletustüves liite teisendid *-s*, *-lis*, *-las* (*naine > nais-kond, ühine > ühis-kond, tööline > töölis-kond, eestlane > eestlas-kond, tegelane > tegelas-kond*), *ja*-liitelistest alussõnade ja *kond*-liite vahele lisandub analoogiline sidehäälik *-s* (*saatja > saatjas-kond, lugeja > lugejas-kond*). Samale sõnamallile toetuvad *liikmes-kond* (< *liige* : *liikme*) ja *jaos-kond* (< *jagu* : *jao*). Erandliku tüvekujuga on *inim-kond* (vrd *inimene*).

Tuletustüüp on avatud, kui alussõnaks on isikut tähistav substantiiv.

AK: Miks pole osa *arstkonnast* nõus kliinikumi minekuga ülikooli otsealluvusse? *Autorkond* koosneb ju peaasjalikult tegevõpetajatest, kõrgkoolide õppejõududest ja teadlastest. Vaesuvad paraku ka õpetajad, teadlased ja *professorkond*. *Õppurkonna* suurenedes tekkis vajadus avaramate ruumide järele. Vürst ja tema *sõdurkond* asusid piiskopi juurde. Praegu Eestist lahkuvaid noori ei ühenda enam tunne, mis on liitnud klassikalist *pagulaskonda* – olla eksiilis eesmärgiga hoida eestlust. Liin on üks Tallinna koormatumaid ning eriti vahelduva *sõitjaskonnaga*.

Tekstituletisi on ka muudest alussõnadest:

HENN SAARI: Sünonüümid moodustavad *sünonüümkondi*, samatähenduslike üksuste hulki. See piir läheb muidugi samast, kust põhjaeesti ja lõunaeesti *murdkonna* piir üldiseltki kulgeb.

kond-liide on astmevahelduslik. Muutevormides ja edasimoodustuses vahelduvad põhiliide ning teisendid *-konna* ja *-konda* (*perekonna-s*, *perekonda-de-s*, *perekond-lik*, *perekonna-pea*) ning mitmusekujud *-konni*, *-kondi* (*perekondi*, *perekonni-ti*).

stik-liitelised substantiivid

§ 66 *stik*-liitega moodustatakse substantiive teistest substantiividest. Tuletustüveks on ühe- või kahesilbilise alussõna genitiiv (a), mis astmevahelduslike alussõnade korral võib olla nõrgas (b) või *-e*-lõpulistel alussõnadel – tugevas astmes (c). *s*-lõpuliste alussõnade korral on tuletustüveks alussõna nõrgaastmeline nominatiiv (d).

- a) luustik, maastik, ideestik, sõnastik, nimestik, ilutulestik, kalastik, võrestik, torustik, olustik
- b) mäestik, jõestik, roostik, tähestik, laevastik, saarestik, taimestik, killustik, õhustik, ajastik, lehestik, juurestik, linnustik, loomastik, karvastik, niidistik
- c) juhtmestik, andmestik, kombestik, mõttestik, hoonestik, liikmestik, astmestik, teatmestik, luitestik, lausestik, ainestik
- d) rahvastik, okastik, ratastik, sammastik, hammastik, põõsastik, varrastik, koobastik

Alustüve lõpuhäälik *-s* (rühm d) kattub liite algushäälikuga (*rahva=s=tik*). Sama sõnamalliga tuletatakse *stik*-noomeneid ka kahe- ja kolmesilbilistest *us*-liitelistest alussõnadest: *määrustik*, *seadustik*, *sündmustik*, *küsimustik*, *pärimestik*, *harjutustik*, *kõrgustik*. Tuletustüvi on alussõnaga võrreldes sageli nõrgenenud. Argikeeles on *stik*-tuletiste tüvi sageli nõrgas astmes ka siis, kui see kirjakeeles pole vastuvõetav (*mõttestik*, *võtestik*). Mitmuse tüvele liitub *-stik* sõnas *puie-stik*.

Sõnaraamatulekseeme on umbes pool tuhat, tuletustüüp on avatud. Semantikalt sobivate alussõnade korral on kerge moodustada tekstituletisi.

AK: Veel on algatatud paar uut projekti – ülevaated *seenestikust*, jõgedest. Altar, kantsel, *pingistik*, aknad jms telliti ja uuendati kõik eri aegadel. Lavastuse raamiks on küllaltki realistlik *pildistik* ühest laevast. IM: See on mitmes osas ekslik või asjatundmatu *väitestik*. Vaid see on kindlailmeline ja kindlate sihtjoontega ideoloogiline *nähtustik*, mille sihtjooned selguvad ta iseloomust enesest. Igal juhul viimastel nädalatel selles majas õlut ja ampsu võttes jäi *kundestikust* mulje kui üsna kohalikust. Nagu ka bussi- ja raudteejaama puhvetid Tallinnas ja Klooga ranna *putkastik*.

stik-liide on astmevahelduslik. Muutvormides ja edasituletistes vahelduvad teisendid *-stiku*, *-stikku*, *-stike*, *-stikke* (*tähe-stiku-d*, *tähe-stikku*, *tähe-stike-l*, *tähe-stikke*, *tähe-stiku-line*).

ndus-liitelised substantiivid

§67 *ndus*-liitega moodustatakse substantiive teistest substantiividest. Tuletustüveks on ühe- või kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade korral on nõrgas astmes:

autondus, fotondus, kaubandus, varandus, kirjandus, laevandus, aiandus, orjandus, kalandus, mäendus, veondus, kokandus, kalandus, postindus, ärindus, lennundus, põllundus, rahandus

Tuletustüüp on avatud ja semantikalt sobivate alussõnade korral moodustakse hõlpsasti tekstituletisi. Alussõnaks võivad olla ka liitsõnad ja sobiva struktuuriga võõrsõnad: *perearstindus*, *koduõendus*, *lumelinnandus*, *hommikukavandus*, *loomaaiandus*, *börsindus*, *mobiilindus*, *kooperatiivindus*.

AK: Riik on pööranud suurt tähelepanu *perearstindusele*. Eestis ei lähe *missindus* enam hästi peale. Ühing ei taga neile töökohta, aga siit saaksid *giidindusest* huvitatud vajalikku teavet. Just au, tarkus ja

isikuvabadus on need alustalad, millele *ülikoolindus* on alati toetunud. Sanitaarinspektorid, kes kauplustes näpuga tolmu otsivad, vaatavad *putkandusest* mööda või läbi. Kogu Eesti *mobiilinduses* ei olnud lõppev aasta sugugi nii edukas.

-ndus võib liituda ka tuletatud tüvele, kui see sarnaneb struktuurilt lihttüvega, nagu mõned *u-* ja *e-*deverbaalid: *leiu-ndus*, *maksu-ndus*, *side-ndus*, *lennu-ndus*.

Liite vokaallõpulised teisendid on *-nduse* ja *-ndusi* (*kirja-nduse-st*, *kirja-ndusi*).

Märkus. Kõik *ndus*-lõpulised substantiivid ei ole tuletatud *ndus*-liitega. Samasuguse kujuga on *nda*-liitelistest verbidest moodustatud *us*-tuletised: *majandama* > *majand-us*, *tõlgendama* > *tõlgend-us*, *kavandama* > *kavand-us*, *kaevandama* > *kaevand-us*, *laiendama* > *laiend-us*, *vabandama* > *vaband-us* (vt § 92).

lus-liitelised substantiivid

§ 68 *lus*-liitega moodustatakse substantiive teistest substantiividest, kuid ka muudelt alustelt (vt allpool). Tuletustüveks on ühe- või kahesilbiline konsonanttüvi:

juutlus, skautlus, vendlus, riiklus, šeflus, nimekaimlus, munklus, paavstlus, autorlus, hulkurlus, eraklus, looderlus, tõusiklus, ketserlus, sangarlus, kahjurlus

Kahesilbiline alussubstantiiv võib olla ka tuletis (*erak-lus*, *tõusik-lus*, *hulkur-lus*). Alussõna tüvi on lühenenud tuletises *kolk-lus* (< *kolgas* : *kolka*). Tuletustüveks võib olla ka sobiva häälikulise struktuuriga võõrtüvi:

sektantlus, epikuurlus, renegaatlus, piraatlus, novaatorlus, doonorlus, kartesiaanlus, hegeliaanlus

lus-liitega substantiivide tuletustüüp on avatud, produktiivsust piirab alussõna semantika: *lus*-tuletisi moodustatakse eeskätt isikut tähistavatest nimisõnadest.

IM: *Kavalantslus* ja *rehepaplus* on ellujäämiseks vajalik olnud. Meie tee on professionaalne *amatöörlus*. Kõik JC filmid on sisu poolest jube-dad, aga see-eest on kaklused ja *kaskadöörlus* klass omaette. Bachi tšellosüitide *autorlus* küsimärgi all. *Parasiitlus* on saamahimu üks väljendusvorme. Suurepärase *fänlus*: Inglismaa ja Rootsi.

lus-tuletiste hulka kasvatab avatud korrelaadisuhe teiste *l*-alguliste liidete tuletistega: *lane*-liiteliste substantiivide ja adjektiividega ning *lik*-liiteliste deverbaalsete adjektiividega. Substantiivitüvelised *lus*-tuletised korreleeruvad sageli *lane*-liiteliste substantiividega ja selliste tuletiste hulgas on ka vokaaltüvelisi tuletisi (vrd *sugulane* ja *sugulus*, *korilane* ja *korilus*, *hõimlane* ja *hõimlus*, *tagurlane* ja *tagurlus*, *kristlane* ja *kristlus*, *luterlane* ja *luterlus*, *katoliiklane* ja *katoliiklus*). Adjektiivitüvelised on *õiglus* (vrd *õiglane*), *täidlus* (vrd *täidlane*), *kohtlus* (vrd *kohtlane*), *kerglus* (vrd *kerglane*), *väiklus* (vrd *väiklane*). Verbitüvelised on *tahtlus* (vrd *tahtlik*), *kõlblus* (vrd *kõlblik*), *nõudlus* (vrd *nõudlik*), *tootlus* (vrd *tootlik*), *ettevõtlus* (vrd *ettevõtlik*), *seadusandlus* (vrd *seadusandlik*). Analoogia põhjal on moodustatud samasuguse sõnamalliga *kokkuleplus* ja *aruandlus* ning muutumatu tüvega *kooslus*.

Liite vokaallõpulisel teisendil on *-luse* ja *-lusi* (*riik-luse-le*, *riik-lusi*).

Märkus. Kõik *lus*-lõpulisel substantiivid ei ole tuletatud *lus*-liitega. Oma kujult sarnanevad *lus*-tuletised *le*-liitelistest verbidest moodustatud *us*-tuletisega: *püüdl-us* (< *püüdlema*), *mõtl-us* (< *mõtlemä*), *kahtl-us* (< *kahtlema*) (vt § 92). Ka *lane*-tuletistega korreleeruvad *lus*-tuletisi on keeleteaduslikus kirjanduses mõnikord tõlgendatud *us*-liiteliste edasi-tuletistena lühenenud tuletustüvega *lane*-liitelistest alussõnadest: *kristlane* > *kristl-us*, *õiglane* > *õigl-us*.

nna-liitelised substantiivid

§ 69 *nna*-tuletised on eesti keeles erandliku fonoloogilise struktuuriga, rõhk on siirdunud tuletustüve viimasele silbile. Sõnaraamatulekseeme on sadakond, aga tuletustüüp on avatud, kui alussõnaks on isikut märkivad *ja*-tuletised (a) või *lane*-tuletised (b):

- a) lauljanna, õpetajanna, tantsijanna, kasvatajanna, müüjanna, majapidajanna, näitlejanna, ratsutajanna, võistlejanna, valitsejanna, pärijanna
- b) kangelanna, venelanna, inglanna, prantslanna, eestlanna, tartlanna, araablanna, ameeriklanna, korsiklanna, sakslanna, itaalanna, kaaslanna

Ajakirjandusest võib leida tekstituletisi:

AK: *Zontalannad* möllavad Glorias. „Sõbrad küsivad aasides, millal ma silikoonrinnad hangin,“ muigab põhimõttekindel *vetelpäästjanna*. Hollywoodi eksootilisim leid ei taha, et üks režissöör teise järel teda mustasilmseks *võrgutajannaks* määraks. Niimoodi sai Lönnrot eepose *tegelannale* ilusa nime Aino. Üks blond *õpilanna* teatas truu- ja puhtsüdamlikult ...

lane-liide ja *nna*-liite kattuvad osaliselt: *lane* + *nna* > *la=n=na* (*kaas-lane* > *kaasla=n=na*).

Lihttüvelisi tuletisi on vähe. Tuletustüveks on alussõna genitiivi kujuline kahesilbiline vokaaltüvi: *vürstinna*, *krahvinna*, *tsaarinna*, *keisrinna*, *sõbranna*, *naabrinna*. Kolmesilbilise tuletustüvega on *jumalanna*, *kuninganna* ja *hertsoginna*. See moodustusmall on ebaproduktiivne, aga tekstituletised pole välistatud:

- AK: Restorani *kelnerinna* toob toidu lauale ja soovib head isu.
R: Komisjoni *sekretärinna* KK töi televisioonis niisuguse näite.

Liitliite *la=n=na* analoogial on *-nna* variandina tekkinud sulandliide *-lanna*, mis esineb mõnes sõnas iseseisva liitena: *hindu-lanna*, *baškiir-lanna*, *saratseen-lanna*.

tar-liitelised substantiivid

§ 70 *tar*-liitega tuletatakse substantiivitüvest. Sõnaraamatulekseeme on mõnikümmend. Tuletustüveks on kahesilbiline nõrgaastmeline vokaaltüvi:

orjatar, sõbratar, juuditar, naabritar, poisitar, vürstitar, krahvitar, tsaaritar, poolatar, hiinatar, pariisitar, berliinatar

Kolmesilbilise tuletustüvega on *kuningatar*, adjektiivitüvelised tuletised on *kaunitar* ja seotud tuletustüvega *naiivi-tar* (vrd *naiivne*). Tuletisi on moodustatud ka *ja*-liitelistest tegijanimedest: *lauljatar*, *müüjatar*, *tantsijatar*, *näitlejatar*.

Tuletustüüp on mingil määral produktiivne lihttüveliste rahvusenimetusi märkivate alussõnade puhul: *baskitar*, *mauritar*, *tšehhitar*, *buuritar*, *kirgiisitar*, *usbekitar*, *kasahhitar*, *slovakitar*, *jakuuditar*, *sloveenitar*, *burjaaditar*, *etruskitar*. Lihttüvelisel alussõnal põhineva tuletusmalli avatusele viitab tekstituletiste kasutamine:

IK: Eks olnud kuninganna jumaldatav *ilutar*. Pöörase *raugatari* külm kirk muutus daami kurtuaasiaks. AK: 25-aastane lauljatar sündis Austraalias, töötas tantsuklubides *diskotarina* ja lõi kaasa bändis. Skandaalne iiri *rokitar* Sinead O'Connor avameelitses hiljuti. Kokku on kahel blondil ja kahel brünetil *bänditaril* seitse last. Kui hullunud *fännitar* ilmus Sidneys tema koju, oli mees enda sõnul hirmust kange. Teemantahelad ja briljantsed käerauad *glamuuritaridele*. Juba toetab ta rahaliselt üht ragbitiimi, peagi saab sõlmitud leping Montecatoni vaprate *vutitaridega*.

Liite vokaallõpulised teisendkujud on *-tari* ja *-tare* (*juudi-tari-ga*, *juudi-tare*).

nik-liitelised substantiivid

§ 71 *nik*-tuletised moodustavad ebaproduktiivse tuletustüübi, kuhu kuulub ligi nelikümmend peamiselt substantiivitüvelist tuletist, osa neist historismid (*juustnik, käsknik, laudnik, esinik, tuhatnik, kolhoosnik*). Tänapäeva keeles on aktiivselt kasutusel parkümmend *nik*-tuletist. Tuletustüveks on reeglipäraselt kas ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (b):

- a) *aednik, kunstnik, metsnik, poodnik, piltnik, laevnik, üürnik, võlgnik, rentnik, mõisnik, lipnik, kantnik*
- b) *mesinik, kodanik, osanik, omanik, volinik, talunik, vesinik, süsinik, mädanik*

Adjektiivist on moodustatud *suurnik, tihnik* (< *tihe*), *hapnik* (< *hapu*), verbist *omanik, elanik* ja *asunik*, adverbist *möödanik*. Tuletustüübis on mitmeid ebareeglipäraselt moodustatud tuletisi, nagu ühesilbilise vokaaltüvega *nõu-nik*, kahesilbilise teises või kolmandas vältes vokaaltüvega *kirja-nik, kohtu-nik, ratsa-nik, mööda-nik* või kahesilbilise konsonantlõpulise tuletüstüvega *amet-nik*. Tuletises *lihu-nik* on võimalik näha *liha* mitmusetüve.

Liide on normkirjakeeles astmevahelduslik (välja arvatud sõnas *tihnik*) ja tal on mitu kaju. Ainsuse nominatiivis on kasutusel põhikaju *-nik*, mujal teisendkujud *-niku, -nikku, -nike, -nikke* (*mets-niku-l, mets-nikku-de-l, mets-nike-l, mets-nikke*). Argikeeles levib teisend *-niku* (*mets-niku-l, mets-niku-tel*).

ndik-liitelised substantiivid

§ 72 *ndik*-liitega on moodustatud kümmekond substantiivi- või adjektiivitüvelist tuletist. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevaheldusliku aluse puhul on nõrgas astmes: *lagendik, paljandik, tarandik, tasandik, seljandik, võrendik, hõrendik, noorendik*. Verbilisel alusel on *kasvandik*,

põlendik ja *istandik*. Tuletustüve vokaal on muutunud sõnades *istandik* (vrd korrelaate *istuma*, *istutama*), *lõhandik* (vrd *lõhkuma* : *lõhub*) ja *järsa-ndik* (< *järsk* : *järsu*). Kolmandaväeteline alussõna on nõrgenenud teiseväeteliseks (*kõrgendik*). Mõni *ndik*-lõpuline substantiiv on morfoloogiliselt tõlgendatav ka *ik*-tuletisena *nd*-liitelisest alusnoomenist (*palja-ndik* või *paljand-ik*, *tasa-ndik* või *tasand-ik*) või *nda*-liitelisest verbist (*hõre-ndik* või *hõrend-ik*, vrd *hõre-nda-ma*).

Produktiivselt moodustatakse *ndik*-liitega numeraalidest murdarvu nimetajat märkivaid tuletisi, mida ühesõnaliselt aluselt on vähe: *kahendik*, *neljandik*, *viiendik*, *kuuendik*, *kümnendik*, *sajandik*. Tüüp on aga täiesti produktiivne ja mitmesõnaliselt aluselt lubab tuletada piiramatult, kuigi tuletised on mitmesõnalisised ehk lahku kirjutatud, nagu nende iga alussõna, nt *kolmekümne kahendik*, *kahesaja ühendik*, *saja kaheksandik*. Tugevaastmelise tuletustüvega on *seitsmendik* ja *kümnendik*, tuletustüve vokaal on muutunud sõnas *kolmandik*. Pikemate numeraalide puhul kattuvad tuletustüvi ja liide osaliselt: *tuha=nd=ik*, *miljo=n=dik*.

ndik-liide on astmevahelduslik. Muutevormidest esineb nominatiivis põhikuju *-ndik* ning muudes vormides ja edasituletistes teisendid *-ndiku*, *-ndikku*, *-ndike*, *-ndikke* (*tasa-ndiku-d*, *tasa-ndikku*, *tasa-ndike-l*, *tasa-ndikke*; *tasa-ndiku-line*).

kas-liitelised substantiivid

- § 73 *kas*-lõpulisel substantiivil on eesti keeles rohkem kui *kas*-tuletisi ja sageli seostub *kas*- tüvega afektiivne tähendusvarjund. Kirjakeeles moodustavad *kas*-tuletised ebaproduktiivse tuletustüübi.

tulnukas, mustikas, sinikas, mesikas, tulikas, jõhvikas, moonakas, elukas, purjekas, emakas, soolikas, munakas

Tuletustüüp on põhimõtteliselt avatud, kui alussõnaks on kahe-silbiline kohanimi. Sõnaraamatulekseemidena on registreeritud

vaid *narvakas*, *poolakas*, *leedukas* ja *a-tüveline pärnakas* (vrd *Pärnu*), aga tekstituletisi võib leida muidki:

AK: Jõhvi keelepäeva kahest ettekandest käsitles *jõhvikate* oma otsuste rakendust viimase aasta jooksul. See on hiidlaste sõna, mis on *pärnakast* alates saanud ka *virukaks* ja võrokeseks. Ettenägelikkus säilitas *abjakatele* päästekomando. Kristiina Ojuland on endine *kohtlajärvekas*. *Võrukas* tõmbas Vagula järvest üheksakilose haugi. *Järvakas* olla on auasi. *Harjukas* saab 2000 kr rohkem kui võrukene.

Tuletustüveks on kahesilbiline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi. Alusõnaks on enamasti substantiiv. Seotud tüvekuju on tuletustüveks sõnades *veti-kas* (vrd *vesi*) ja *sini-kas* (vrd *sini-ne*), tuletatud tüvest on *tulnu-kas* (< *tulnu*). Mõnes tuletustüves on alusõnast erinev vokaal: *pärna-kas* (< *Pärnu*), *kaltsa-kas* (< *kalts* : *kaltsu*), *musti-kas* (< *must* : *musta*), *sooli-kas* (< *sool* : *soole*). Verbitüveline on *asu-ma* > *asu-kas*.

Tuletustüüp on produktiivne argikeeles ja tuletiste hulgas on palju slängisõnu: *telekas*, *pastakas*, *jutukas*, *naistekas*, *meestekas*, *lastekas*, *ühikas*, *kodukas*, *sopakas*, *kilekas*, *liinikas*, *vildikas*, *memmekas*, *lubjakas*.

IM: Kalamajas pole eriti poode, *säästukas* ja rimi. Eilne päev sai väärrika punkti Microsoft Office järgmise versiooni *pressikaga*. DC Euroopa uue video Eesti *esikas* homme õhtul. Kolmapäeval toimus Bastioni tootmishoones tõeline *naistekas*. Seda *kodukat* teevad Miss Triin ja Soonja. Edasi oli mata ja mõtlesin, et seal tuleb *tunnikas*, aga ei tulnud.

Lisaks eeltooduile moodustab *-kas* hüüdnimesid (*Hillekas*, *Tammekas* jm).

Liitel on vokaallõpuline teisend *-ka*, mis esineb kõigis muutevormides peale nominatiivi, samuti edasituletistes (*musti-ka-d*, *musti-ka-line*). Liitsõnades võib teisendiks olla *-k* (*mustikmari*, *sitikmust*).

Märkus. kas-lõpuliste sõnade hulgas on palju unikaalse juurtüvega laensõnu või analoogiamoodustisi, mis oma kuju poolest meenutavad tuletisi, aga mida tüveks ja liiteks jagada ei saa: *jõmpsiikas, mühakas, kaabakas, timukas, mõrtsukas; mullikas, vasikas, putukas, kajakas, prussakas, viidikas, mardikas, liblikas, põrnikas, kutsikas, lutikas, sitikas; kadakas, pedakas, tubakas, ohakas, jalakas, kaalikas, oblikas, vaarikas, maasikas, leisikas; äädikas, malakas, karikas, rusikas, kasukas, allikas.*

stu-liitelised substantiivid

§ 74 *stu*-liitega on moodustatud väike hulk substantiive teistest substantiividest. Tuletustüüp on ebaproductiivne, sõnaraamatulekseeme on umbes kolmkümmend. Tuletüstüveks on alussõna genitiivi kujuline kahesilbiline vokaaltüvi, mis alussõna muuttüübist sõltuvalt võib olla nõrga- või tugevaastmeline:

ilmastu, kaubastu, ajastu, kihistu, andmestu, teatmestu

Nominatiivikujuline tuletüstüvi on sõnades *nimistu, vesistu, ladestu*, mitmuse tüve kujuline sõnades *järvi-stu, rõivi-stu, kaaristu, pui-stu*. Kinnistüveline on *ühi-stu* (vrd *ühi-ne, ühi-ne-ma*). Tüvevokaal on muutunud tuletises *kalmistu* (< *kalm : kalme*). Osa *stu*-tuletisi on laenatud eesti keelde soome keelest, see seletab ka erandlikku tuletüstüve. Sõnamall on olnud aluseks vähemalt ühele terminoloogilisele neologismile: *tari-stu*.

Tekstituletisi on muidki:

HENN SAARI: Produktiivsuse sellise käsitusega on eesti *keelemehistu* mitte enam päris noor osa hästi tuttav. *Keelereeglistu* liigitab keelenähtusi. See piirantud hulk on üks eesti *oskussõnastu* komponente.

DEVERBAALSETE SUBSTANTIIVIDE TULETUSTÜÜBID

§ 75 Kuigi denominaalsed substantiiviliited võivad moodustada üksikuid tuletisi ka verbitüvele liitudes, on mitmeid tuletustüüpe, kuhu kuulub üksnes (või peamiselt) verbi alusel moodustatud substantiive. Verbitüvelised substantiivid ehk DEVERBAALSUBSTANTIIVID sisaldavad alussõnana verbitüve ning verbilisus mõjutab nii nende tähendust kui ka kasutust. Nende fraasistruktuur põhineb osaliselt alusverbil: verbitüveline substantiiv võib koos oma laienditega moodustada noomenifraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile. Verbitüveliste substantiivide alusverbilt pärit laienditüübid on järgmised:

LAIEND	NÄITEID
Objektgenitiiv	liha praadimine, bussi ootaja, sääskede tõrje
Subjektgenitiiv	karja rännak, riikide teke, kultuuri õitseng
Adverbiaal	teistest sõltumine, pargipingil istuja, minek rektori juurde
Infinitiiv	tahe õppida, lahkuda soovija, lugema hakkamine
et-kõrvallause	hinnang, et töö ei vasta nõuetele

Selliseid verbilaiendeid esineb peamiselt leksikaliseerumata teo- ja tegijanimedel, leksikaliseerunud tuletistel on neid harvem. Laiendite võimalus vaheldub ka tuletustüübiti, teatud liidete tuletistega kaasneb neid sagedamini kui teistega.

Alusverbi laiendid osalevad deverbaalsubstantiivide moodustuses. Verbitüvelise substantiivi ühesõnaline laiend liitub sageli oma põhisõnaga liitsõnaks: *kuulitõuge, veateke, koolimine, vette-sünnitus, kohaotsija, toiduvalmistamine* (vt § 161). Liitsõnatuletisena on allpool analüüsitud kompleksseid lekseeme, mille järelois iseseisva lekseemina, s.t laiendita ei esine (*kuu paistab > kuupaiste, riiki taastama > riigitaaste, vastu võtma > vastuvõtt*), kuigi võib fraasistruktuurist vm teguritest sõltuvalt olla ka lahku kirjutatud (vrd *täiskuu paistel, meie riigi taaste*).

mine-liitelised substantiivid

§76 *mine*-liide liitub kõigile verbi tüvetüüpidele ja kõigile verbileksemidele. Ainult modaalverbidest *mine*-tuletiste moodustamine on marginaalne.

AK: Diana võib ju ise väita, et Piaf on tema soovimiste ja *võimiste* piir. Mul ei olnud meie teatri praeguse seisu ja *võimise* kohta õiget ülevaadet. Ainult üht elu elada *tohtimine* tähendab täielikku samastumist oma kujutisega.

Tuletustüveks on alussõna *ma*-infinitiivi tüvekuju. Neid tüvekujusid on niisama erinevaid kui verbimalle üldiselt. Alussõnu on astmevahelduseta, nagu *loomine*, *magamine*, *muutumine*, *kasvatamine*, *muretsemine*, astmevahelduslikke (tuletustüvena alati tugevas astmes), nagu *tegimine*, *õppimine*, *murdmine*, *veenmine*, *hüppamine*, *hüplemine*, *kaklemine*, sh nii tuletamata kui ka tuletatud, oma- kui ka võõrverbe, nagu *reageerimine*, *viseerimine*, *protesteerimine*.

mine-tuletus on sedavõrd grammatiline, et võimaldab moodustada tuletisi mitte ainult sõnaraamatulekseemidest, vaid ka igast potentsiaalsest verbitüvest, isegi kui samast tüvest verbivorme ei kasutata. Tuletusmalli järgi on viimasel juhul tegemist kaheastmelise tuletusega: olemasolevast tüvest moodustatakse verbineologism ja sellest *mine*-tuletis (täpselt samuti, nagu moodustataks iga potentsiaalse verbi vorm):

AK: Planeeringu järgi pidi uute majade *vundamentimine* välistama vibratsiooni. Järsku pingutasite selle *jõulutamisega* pisut üle? Vahepeal sai täis Ivero esimene rendiaasta, kino *ööklubistamisega* pole aga veel algustki tehtud. Ameerikas on laste *nukustamine* juba suurmood. Need kaks asja on segi läinud ja sellepärast käibki *lisa- häävutamine* eesti trükisõnas. Kuna tal tuli konkureerida *karupuretamise* ja prostitutsiooniga, oleks tema tehtud film tingimata mõeldud meelelahutuseks. Selleks ajaks oli selge, et Tartu *volberdamisele* annavad tooni üliõpilaspäevad. Raske on aru saada, mida see *beibetamine* üldse

tähendab. Liigsest *titetsemisest* tuleks kindlasti hoiduda. 1M: Elu põnevdamiseks mõtlen endale välja lollakaid lubadusi, mis mu elu tegelikult rikuvad.

Liite põhikuju *-mine* esineb ainsuse nominatiivis. Muutevormides on käibel teisendid *-mise*, *-misi* ja *-mis* (*vali-mise-ga*, *vali-misi*, *vali-mis-tel*). Liitekuju *-mis* esineb ka liitsõnamoodustuses (*vali-mis-kord*, *maga-mis-tuba*).

ja-liitelised substantiivid

§ 77 *ja*-liiteliste substantiivide tuletustüüp on morfoloogiliselt täiesti produktiivne. Kõik verbi tüvetüübid on alussõnadena võimalikud, aga mitte kõik lekseemid. Semantilistel põhjustel ei kasutata *ja*-tuletisi modaalverbidest (**võija*, **tohtija*), samuti mitte ühepöördelistest ilmastikuverbidest (**sadaja*, **hämarduja*), isikuta toimumisverbidest (**toimuja*, **leiduja*, **lõppeja*) ja muudest protsessi- või seisundiverbidest, millega ei kaasne isikuviitelist (või muud elusolendit tähistavat) subjekti (**seisneja*, **koosneja*, **tekkija*, **krudiseja*).

Tuletustüveks on alussõna *ma*-infinitiivi tüvekuju. Alussõna võib olla astmevahelduseta, nagu *sõoja*, *avaja*, *kasvataja*, *hilineja*, astmevahelduslik (tuletustüvena alati tugevas astmes), nagu *õppija*, *hakkaja*, *ootaja*, *vaatleja*, *murdja*, *saatja*, sh nii tuletamata kui tuletatud, nii oma- kui ka võõrverb, nagu *organiseerija*, *protesteerija*, *formeerija*.

Osad *e*-tüvelistel esmavätelistel verbidel on tuletustüves häälikumuutus *e > i*: *tegija*, *nägija*, *tulija*, *olija*, *pesija*, *suriija*, *panija*, aga argikeeles kasutatakse ka tüvemuutuseta tuletisi (*tuleja*, *oleja*, *paneja*).

Sarnaselt *mime*-tuletusega on *ja*-tuletiste moodustamine sedavõrd grammatiline, et alussõnadeks võivad peale sõnaraamatulekseemide olla ka potentsiaalsed verbitüved, sõltumata sellest, kas neist verbivorme kasutatakse või mitte.

AK: „Ma ei ole sõbrannataja tüüp,“ ütleb proua Olmann-Mõis. Nooruslikud *suvetuurijad* koguvad juba koolivihikute tarvis raha. Emajõe hüpanud *volberdaja* pääses sõbra abiga. Tarbimispidu jätkub, aga see on nüüd rahustavalt roheline ja *poodleja* südametunnistus on rahul. IM: Ma ise olen krooniline *varaneja*, nii et hilinejad käivad eriti närvidele. Saab selle Riigikogu õhu nüüd ühe *intriiigitseja* ja maksu maksja rahakotil *luuserdaja* võrra puhtamaks. Olen algaja *rulluiskleja*. Eelmine aasta olime suhteliselt harva *grillitajad*.

Liitel ei ole häälikulisi teiseideid.

nu-liitelised substantiivid

§ 78 *nu*-liitelised substantiivid korreleeruvad alusverbi *nud*-partitsiibiga. Sõnaraamatulekseeme on sadakond.

langenu, kogenu, põlenu, eksinu, lõpetanu, koolnu, uppunu, surnu, saabunu, kadunu, lahkunu, hukkunu, kannatanu

Tuletustüüp on täiesti produktiivne ja võimaldab moodustada tekstisidusaid *nu*-tuletisi.

AK: Nii ongi mälestusraamatute näol üldjuhul tegemist kergemat sorti lugemisega, mis ei nõua liigset süvenemist ega jäta *lugenule* eriti sügavat muljet. Pärast mängu magasime paar tundi, siis lausus keegi *ärganu*, et poisid, teeme terava jaotuse. Kevade poole saab karjasmärsi ja ilutrukise kõige juhanliivilikuma luuletuse *kirjutanu*. Siis ostis Londoni jalgpalliklubi Arsenal seitse korda odavamalt horvaat Davor Shukeri, viimati Realis *mänginu*. Mitte ühtegi päeva *töötanute* hüvitise määr ei tohi olla väiksem kui 2200 krooni. Montrealis *võistelnutest* võib mainida veel 37-aastast kuulitõukajat Udo Bayerit.

Kuna diakrooniliselt on tegemist substantiveerunud *nud*-partitsiipidega, siis on *nu*-tuletised moodustatud samuti, nagu vastav verbi vorm. Tuletustüveks on *nud*-vormi tüvekujude, millele liitub *-nu*, seega võib *nu* liituda nii vokaaltüvele (*teeni-nu*, *toimu-nu*, *kukkunu*, *rääki-nu*) kui ka konsonanttüvele (*ol-nu*, *võidel-nu*, *kõnel-nu*), nii astmevahelduseta (*saa-nu*, *ela-nu*) kui ka astmevahelduslikule

tüvele. Astmevahelduslike alusverbide puhul võib tuletustüvi olla nii tugevas (*õppi-nu, pälvi-nu, luge-nu*) kui ka nõrgas astmes (*ooda-nu, väidel-nu, haka-nu, õmmel-nu*). Samuti võib *-nu* liituda kõigi verbiliidetega tuletatud verbitüvedele (*lõpeta-nu, tegutse-nu, töödel-nu*) ja võõrverbidele (*reageeri-nu, dramatiseeri-nu*). Osa tuletisi inkorporeerib kohustuslikke verbilaiendeid, nii et tuletuse aluseks on verbifraas (*kevadell kooli lõpetanu, armees teeninu, koolis inglise keelt õppinu*). Verbifraasist moodustatakse *nu*-liitega hõlp-sasti ka liitsõnatuletisi: *allakirjutanu, kadumaläinu, edasijõudnu, vastsündinu, kohaleilmunu, mahajäännu, täiskasvanu, ülestõusnu*.

Liitel ei ole häälikulisi teisendeid.

tu- ja du-liitelised substantiivid

§ 79 *tu-* või *du*-liitelised substantiivid korreleeruvad alusverbi *tud*-partitsiibiga. Sõnaraamatulekseme on umbes sada kolmkümmend.

jumaldatu, pühendatu, hüljatu, hukatu, keelatu, kihlatu, rünnatu, kiusatatu, lähetatu, volitatu, esitatu, kaotatu, vabastatu, vigastatu, armas-tatu, tõestatu, vahistatu, karistatu, rivistatu, kindlustatu, autasustatu, lahutatu, kirjutatu, haavatu, öeldu, kuuldu, loodu

Tuletustüüp on produktiivne ja võimaldab moodustada teksti-tuletisi kõigist transitiivsetest verbidest.

AK: Kunstlikult ellu *äratatu* aga on nagu Pygmalion või Frankenstein. Hetkel motivatsioonipuudust pole ja *alustatu* tuleb lõpule viia. Vastu-pidiselt *väidetule* pole puud sugugi haiged. Neil lehekülgedel *arutatu* on väljunud juba kitsalt erialaõppe ja teadusinfo vahetamise piiridest.

Diakrooniliselt on *tu-* ja *du*-tuletised substantiveerunud *tud*-partitsiibid. Tuletustüveks on verbi impersonaalivormides esinev tüvekuju, mis astmevahelduslikest tüvedest on reeglipäraselt nõrgas astmes. Tuletustüvi võib olla vokaallõpuline (*õpi-tu, ooda-tu, kiide-tu*) või konsonantlõpuline (*pes-tu, pan-du, teh-tu*). Samuti võib alussõnaks olla tuletatud verbitüvi (*võrguta-tu, armasta-tu,*

ihalda-tu, kõnel-du) ja võõrtüvi (*organiseeri-tu, dresseeri-tu*). Tuletuse aluseks võib olla ka verbifraas (*kunstlikult ellu äratatu, keemikaalidega töödeldu, eile ühiselt alustatu*), millest sageli moodustub liitsõnatuletis: *kirjapandu, äratõugatu, üleelatu, eelnimetatu, välja-saadetu, vangivõetu, mahajäetu*.

Liitel on kaks varianti: *-tu* ja *-du*, mille valik sõltub tuletustüve struktuurist. Variantide valikupõhimõtted on samad kui *tud*-partitsiibi tunnusel: helilisele konsonandile ja ühesilbilisele vokaaltüvele liitub *-du* (*too-du, öel-du, töödel-du*), helitule konsonandile ja pikemale vokaaltüvele liitub *-tu* (*ooda-tu, näh-tu, alusta-tu*).

Märkus. *nu-* ja *tu-*lõpuliste substantiivide tõlgendamine tuletistena on keeleteaduslikus kirjanduses olnud poleemiline. Kuna tuletise kuju on sama kui *nud-* ja *tud*-partitsiibi muutetüvi, siis on siin võimalik näha adjektiveerunud partitsiibi transpositsiooni substantiiviks, analoogiliselt muude adjektiivide substantiveerumisega (*haige, tark, vabatahtlik*). Tugevale seosele verbivormiga osutab ka osatine kohustuslike verbilaiendite inkorporeerimine. Siinses käsitluses on *nu-* ja *tu-*substantiivid esitatud iseseisva tuletustüübina eeskätt seetõttu, et adjektiividena on *nud-* ja *tud*-partitsiipide käänamine marginaalne ja eaproduktiivne, substantiivimoodustus ja komparatsioon (vt § 124) aga täiesti produktiivne.

ng-liitelised substantiivid

§ 80 *ng*-liitega tuletatakse substantiive lihttüvelistest verbidest. Sõna- raamatulekseeme on umbes sada viiskümmend.

avang, puhang, seisang, väisang, valang, vohang, lamang, häving, õping, toiming, murrang, treening, haarang, kutsung, solvang, otsing, uuring, hinnang, soosing, aisting, toodang, õitseng

Tuletisi moodustatakse ka *eeri-*lõpulise tüvega võõrverbidest: *komandeering, planeering, blokeering, reageering, maskeering, formuleering, instseneering, grupeeriing, ekraniseering, dramatiseering, dateering*.

Tuletustüüp on avatud ja keelekorpustest võib leida näiteid tekstituletiste kohta:

AK: Hoopis raskem on võidelda moe, *matkingu* ja maneeriga. Sellises *sätinus* on juba küllalt palju tinglikkust. Kui seda trükiti neli korda vähem, siis on õige, et *trüking* jaotati esmajoones koolidele. Kellelgi tuli mõte ristida see hoov Bastioni aiaks ja soov oleks, et see *risting* ka realiseeruks. See sõna *süüme* tundub südame liiga kirvetõise *nudinguna*. IM: See on minu arust nagu mingi vaimne *hälving*. IK: Toledos ei lausunud ükski nõunik sõnagi laitu, aga *tauning* oli tunda.

Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on nõrgas astmes (nt *olbama* > *olva-ng*), seejuures võib *-ng* liituda ka ühesilbilisele tuletustüvele: *lugema* > *loe-ng*, *sugema* > *soe-ng*, *tugema* > *toe-ng*. Mõnes sõnas erineb tuletustüve lõppvokaal alussõna omast: *vala-ma* > *vali-ng* (vrd reeglipärane *vala-ng*), *astu-ma* > *asta-ng*, *tegema* : *teha* > *tehi-ng*, *looju-ma* > *looja-ng* (vrd *looja minema*), *kiiku-ma* > *kiiki-ng*, *laadi-ma* > *laadu-ng*. Mõnikord on kinnistüvelise *ng*-tuletise korrelaadiks samatüveline *ne-* või *ise-*liiteline verb: *are-ng* (vrd *are-ne-ma*), *ala-ng* (vrd *ala-ne-ma*), *ühi-ng* (vrd *ühi-ne-ma*), *vari-ng* (vrd *var-ise-ma*), *väri-ng* (vrd *vär-ise-ma*). Sõnamalli analoogial põhinevad mõned tuletisterminid, nagu noomenitüveline *ringhääling* ja selle analoogid *taskuhääling*, *keelehääling*, ning muutumatu tüvega *üläng*.

Ühesilbilisest pika vokaaliga lõppevast verbitüvest on tuletatud *söö-ming*, *joo-ming*, *loo-ming*, *löö-ming*. Liitevariant *-ming* on tõlgendatav sulandliitena *mine* + *ng* > *ming*.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ngu*, mis esineb muudes vormides peale nominatiivi, samuti edasituletistes (*hinna-ngu-d*, *hinna-ngu-line*). Kui tuletustüvi lõpeb *u-*ga, on liite vokaallõpulisel teisendil *-ngi*, *-nge* (*kutsu-ngi-d*, *laadu-ngi-ga*, *istu-nge-id*).

Märkus. *ng*-lõpuliste noomenite hulgas on laensõnu, mida tüveks ja liiteks jagada ei saa: *lahing*, *täring*, *reeling*, *telling*, *šilling*, *spinning*, *kämping*,

doping, messing, miiting, puljong, salong, kupong, talong, kviitung. Kui eesti keelde on laenatud ka samatüveline verb, võib noomeni tõlgendada tuletiseks (vrd *treeni-ma* ja *treeni-ng*).

mus-liitelised substantiivid

§ 81 *mus*-liitelisi sõnaraamatulekseeme on paarsada. Alussõnadeks võivad olla nii liht- kui ka tuletatud verbid. Lihttüvelisi *mus*-tuletisi moodustatakse peamiselt kaheasilbilise tüvega verbidest, nii astmevahelduseta kui ka astmevahelduslikest (tugeva astme) tüvedest. Tuletüstüveks on esmavärteline (a) või kolmandavärteline *i-* või *u-lõpuline* vokaaltüvi (b):

- a) tõdemus, kogemus, vilumus, olemus, tulemus, küsimus, elamus, väsimus, pärimus, suremus, sobimus, hajumus, levimus, tajumus, tündimus, lugemus, nägemus
- b) eksimus, nõrdimus, tülpimus, tingimus, sündimus, uurimus, pürgimus, pihtimus, tellimus, hälbimus, leppimus, rikkumus, roidumus, heldimus, tardumus, sõltumus, uskumus, kutsumus, katsumus

mus-tuletisi ei moodustata tugevneva astmevaheldusega *a*-tüvelistest verbidest (*hakkama, ootama*), erandiks on *arva-mus*. Üksikuid *mus*-tuletisi on ka ühesilbilise tuletüstüvega, nt vokaaltüvega *loomus, kaemus, mahajäämus*, ja konsonanttüvega, nt *sündmus, tundmus, tahtmus, teadmus*.

Tuletatud alusel moodustatakse *mus*-tuletisi üksnes intransitiivsetest verbidest. Alussõnadeks on *ne*-liitelised verbid (a) või *u*-liite ja selle variantidega *-bu, -du, -stu* tuletatud verbid (b). Tuletüstüveks on alusverbi vokaaltüvi:

- a) kohanemus, kitsenemus, laienemus, esinemus, lagunemus, ahenumus
- b) andumus, toitumus, nähtumus, juhtumus, solvumus, pettumus, joo-
bumus, loobumus, veendumus, suundumus, hõõrdumus, keeldu-
mus, alistumus, haigestumus, eraldumus, küllastumus, kibestumus

Tuletustüüp on avatud:

AK: Ei peaks tagasi kohkuma ühestki *loobumusest*. Või on siin põhjust nentida olukorra *stabiliseerumust*. On raske kohe taibata selle *saa-bumust*. Üks on tegevus ja teine on huvi selle vastu või *meeldumus* sellesse tegevusse. Tusaallikas on see, kui soovitused ja *pakkumused* muutuvad kuskil ning mingitel põhjustel käskudeks.

Esineb ka sõnamalli analooge, millel alusverbi ei ole, nt *soodumus* (vrd *omasoodu*). Mõned *mus*-tuletised korreleeruvad *mine*-liiteliste adjektiividega: *äär-mus* (vrd *äärmine*), *sise-mus* (vrd *sisemine*), *väli-mus* (vrd *välimine*). Neid võib tõlgendada ka *us*-liiteliste edasituletistena lühenenud tüvega *mine*-liitelistest alus-sõnadest: *äärmine* > *äär-mus*, *sisemine* > *sisem-us*, *välimine* > *välim-us*.

Liite vokaallõpulised kujud on *-muse*, *-musi* (*arva-muse-l*, *arva-musi*).

Märkus. Kõik *mus*-lõpulised sõnad ei ole tuletatud *mus*-liitega. Samasuguse kujuga on komparatiivtүvest moodustatud *us*-tuletised: *lühem-us*, *vähem-us*, *enam-us*, *ülem-us*, *parem-us* (vt § 93).

e-liitelised substantiivid

§ 82 *e*-liitega tuletatakse substantiive kahesilbilise tüvega astmevahelduslikest verbidest, liide on asendanud alussõna tüvevokaali. Sõnaraamatulekseme on umbes kolmsada.

teke, tõrje, luure, toime, käive, lepe, toide, paine, õpe, kanne, kutse, raie, koste, haue, ränne, rünne, piire, torge, palve, võte, kärbe, tõuge, karje, hõige, ohe, oie, muie, vihje, teade, hüpe, põrge, lõige, vise, tõmme, lause, tõlge, hinne, toode, kõide

Astmevahelduseta verbitүvest on moodustatud *ajama* > *aje* ja *vajuma* > *vaje*. Ühesilbilisele CVV-struktuuriga verbitүvele liitub konsonandiga algav liitevariant *-me*: *loo-ma* > *loo-me*, *või-ma* > *või-me*.

Tuletustüüp kui sõnamall on avatud, aga semantilistel põhjustel (sama funktsiooniga *mine*-tuletuse täielik produktiivsus) kasutatakse leksikaliseerumata *e*-liitelisi üksiktuletisi piiratult, hoolimata sõnaraamatulekseemide arvukusest. Tuletustüübi avatusele viitab nii leksikaliseerunud tähendusega neologismide moodustamine, nagu *olme* (< *olema*), *meene* (< *meenuma*), kui ka leksikaliseerumata tekstituletiste kasutamine:

AK: Ta elas viimati Uppsalas ja on nüüd *puhkel* Rootsi mullas. Kas Jehoova tunnistajad püüavad ükselt uksele teenistusega *päästet* välja teenida? Sisuküllasemad on kitsama *hõlme* ja suurema põhjalikkusega käsiraamatud. Kõigepealt olen tahtnud kinnitada seda varasemat *veenet*, et keel ei ole nagu ühe vitsaga löödud.

Suur osa leksikaliseerumata *e*-tuletisi esineb kinnistüvena liitsõna laiendosana ja mõnes üksikväljendis:

kinkekaart, puhkepäev, päästearmee, kuuldetoru, maksevahend, hankeleping, hiilgeaeg, mõõteriistad, kaebekiri, kandraam, aimekirjandus, kõrbehais, laskeulatus, hoidekeel, päästeamet, peitekreem, tõukefond, ooteaeg, pakkepaber, pakkeautomaat, istevann, kuuldel (*olema*), kuuldele (*pääsema*); ootel (*olema*), ootele (*jätma*, *panema*)

Liitsõnamoodustuseks sobiva *e*-tüve võib vajadusel tuletada igast astmevahelduslikust verbitüvest:

AK: Nii ta siis kõnelebki alalisaseritest ja *välkelaseritest*. Meil on andmeid ühe maakalmistu *hõlmealast*. Eeskiri sõnastab *turbe* eesmärgid, üldise *turbekorralduse* ja strateegia. Tekiksid juurde mõned *tuuperead*.

Produktiivne on *e*-liiteline liitsõnatuletus, kus aluseks on kahe-sõnaline verbifraas: ühend- või väljendverb (a) või verb koos oma reksioonilise laiendiga (b):

- a) ettekanne, ülekanne, väljalase, eestkoste, kokkulepe, lahtilüke, edasikaeve
- b) kojukanne, vetelpääste, meelepete, pildirüüste, südametukse, meekorje, riigihange, laenumakse

Keelekorpustest võib leida tekstituletisi:

AK: Just Eesti NSV-s sirgunud ja küpsenud põlvkond oli rahvusliku vabadusliikumise pärm ja Eesti riigitaaste vormistaja. Tudengid avastasid taas rahvuspargis *metsariüüste*. Meresaaste ohustab sealset floo-
 rat ja faunat. See on relatiivne tunnetusprotsessi *edasijõude* mõttes.
 IM: Kui *tabelikooste* päringu käivitamisel midagi ei toimu, kontrollige kas ...

Deverbaalse sõnamalli analoogial on terminitena moodustatud ka üksikuid denominaalseid tuletisi: *sõne* (< *sõna*), *rinne* (< *rind* : *rinna*), *ulme* (< *ulm*), *hape* (< *hapu*), *pahe* (< *paha*), *hüve* (< *hüva*), *kirje* (< *kiri* : *kirja*).

e-deverbaalid on kahesuguse muutmisviisiga. Enamiku tuletiste liitekuju on kõigis vormides *-e*. Terminoloogias on selle muutmalli kõrval võetud kasutusele vahelduva liitekujuga muuttüüp *-e* : *-me*: *pääs-e* : *pääs-me* : *pääs-e-t*, *tõus-e* : *tõus-me* : *tõus-e-t*, *märg-e* : *märk-me* : *märg-e-t*, *kann-e* : *kand-me* : *kann-e-t*, *juh-e* : *juht-me* : *juh-e-t*, *köid-e* : *köit-me* : *köid-e-t*, *sid-e* : *sid-eme* : *sid-e-t*, *as-e* : *as-eme* : *as-e-t*. Mõnest tuletisest on paralleelselt kasutusel mõlemad muutmallid: *köide* : *köite* ja *köide* : *köitme*, *side* : *side* ja *side* : *sideme*. Kui tuletustüveks on ühesilbiline vokaaltüvi, esineb liitekuju *-me* kõigis vormides: *loo-me*, *või-me*.

Märkus. Keeleteaduslikus kirjanduses on kahesuguse muutmisviisiga *e*-tuletised mõnikord liigitatud kahte erinevasse tuletustüüpi, pidades tuletisi *kanne* : *kande* ja *kanne* : *kandme* jts tuletatuks eri liidetega. Siinses käsitluses on liite põhikuju muutemorfoloogilised teisendid loetud kõik sama liite allomorfideks, vrd ka *leping* : *lepingu* ja *kutsung* : *kutsungi*, *olek* : *oleku* ja *ujuk* : *ujuki* (vt § 80, 84).

u-liitelised substantiivid

§ 83 *u*-liitelised substantiivid on moodustatud kahesilbilise tüvega esmavätelistest verbidest (a) ja neljasilbilise tüvega *le*-liitelistest verbidest (b):

- a) elu, tänu, olu, tulu, aju, pesu, jagu, segu, sadu, kudu, vedu, tegu, lugu, nägu
- b) arutelu, käsitelu, õnnitelu, mõtiskelu, esitelu, eritelu, kujutelu, oleskelu

u-liide asendab alussõna tüvevokaali (*ela-ma* > *el-u*, *käsite-le-ma* > *käsitel-u*). Kahesilbilise tüvega tuletustüüp on ebaproduktiivne, vähestest neljasilbilise tüvega *le*-liitelistest verbidest (nt *harrastelema*, *hüpatelema*, *liigitelema* jm) on kõigist kasutusel ka *u*-tuletis.

AK: Ega see ei ole seotud igasuguse *harrasteluga*. Aga *imetelust* on vaid sammuke ihalemiseni.

Arvuka, aga tänapäeva keeles ebaproduktiivse rühma *u*-liitelistest deverbaalidest moodustavad kahesilbilise tüvega kolmandavälte- listest verbidest moodustatud astmehalduslikud tuletised (c). Neis tuletistes on ajaloolise lõpukao tagajärjel liide nominatiivi- vormist kadunud, aga esineb kõigis teistes muutevormides.

- c) lõpp : lõpu (< lõppema), kulg : kulu (< kulgema), sõim : sõimu (< sõimama), kasv : kasvu (< kasvama), möll : möllu (< möllama), mäss : mässu (< mässama), sulg : sulu (< sulgema), rutt : rutu (< ruttama), tõus : tõusu (< tõusma : tõuseb), nutt : nutu (< nutma : nutab), peks : peksu (< peksma : peksab), jook : jooksu (< jooksmata : jookseb), naer : naeru (< naerma : naerab), lask : lasu (< laskma : laseb)

Osa selliseid *u*-tuletisi esineb üksnes liitsõna laiendosana ja mõnes väljendis: *mõistukõne*, *rääkis* või *kõneles mõistu*, *petukaup*, *petuga saama*, *ostma* või *müüma*, *kõigusoojane*, *teadupärast*. Ka moodustatakse nendega liitsõnatuletisi kahesõnalise verbifraasi alusel:

hukkamõist, õigeksmõist, ajaraisk, vastuvõtt, sõnavõtt, osavõtt, naisevõtt, silmapett, väljajätt, hüvastijätt, mahajätt, kivipuist, püssilask, väljalask

Liitsõnatuletisi moodustatakse ka tekstituletistena, millel võib olla muidki alusverbist tulenevaid laiendeid:

AK: *Uute väljendite kasutuselevõtt* peab toimuma võimalikult organiseeritud korras. See paistab eriti jämeda *rahvapäetuna* ehk demagoogiana. Maha rahustada tahaks ka neid kodanikke, kes peavad vajalikuks oma *pahakspanu* üles näidata. *Vene keele erilise esiletõstu* kaotamine seadusest.

Ühesilbilise nominatiiviga *u*-tuletised ja osa kaheasilbilistest *u*-tuletistest on astmevahelduslikud, neis vahelduvad liitekujud \emptyset : *u* (*lõpp* : *lõp-u*, *sööst* : *sööst-u*) ning *u* : *o* (*ved-u* : *ve-o*, *teg-u* : *te-o*). Kolmandavärteliste tuletiste mitmusetüves on toimunud vokaalimuutus *u* > *e* (*lõpp-e*, *nut-e*, *jooks-e*).

Märkus. *u*-tuletiste ja *u*-tüvega lihtdeverbaalide piir on tänapäeva keeles ähmane. Kui *u*-lõpuline tüvi esineb nii substantiivis kui ka verbis, võib tegemist olla kas nulltuletusega (*mõjuma* > *mõju*, *kuluma* > *kulu*, *uskuma* > *usk* : *usu*) või kahe homonüümse liite abil moodustatud tuletistega: verb on moodustatud automatiiv-refleksiivverbe moodustava *u*-liitega (*hukkama* > *hukk-u-ma*, *sulgema* > *sulg-u-ma*, *leidma* > *leid-u-ma*) ja substantiiv deverbaaliliitega *-u* (*hukk* : *huk-u*, *sulg* : *sul-u*, *leid* : *lei-u*). Ühemorfeemilise nominatiivivormi tõttu ei tajuta alati *u*-tuletistena ka erineva tüvevokaaliga verbide deverbaalsubstantiive; keeleteaduslikus kirjanduses on mõnikord kõiki ühesilbilise nominatiiviga deverbaale tõlgendatud nulltuletistena.

k-liitelised substantiivid

§ 84 *k*-liitega on tuletatud umbes kolmkümmend substantiivi ühe- ja kaheasilbilistest lihtverbidest. Tuletustüüp on ebaproduktiivne, aga neologismina on oskuskeelest ajakirjandusse levinud *väljaviik*:

WIKIPEDIA: *Väljaviik* *e viik* on kiibi korpusest väljaulatuv metallkontakt, mis on ette nähtud kiibi elektriliseks ühendamiseks trükk skeemi või kiibipesaga.

Tuletüstüveks on pika vokaalainesega ühesilbiline verbitüvi (a), esmavärteline kaheasilbiline astmevahelduseta verbitüvi (b) või nõrga astme vokaaltüvi (c):

- a) müük, söök, jook, käik, löök, saak, jääk
- b) valik, tulek, minek, levik, rabak, panek, olek, ujuk
- c) seisak, pöörak, hüpak, rännak, rünnak, laksak, hoiak, käänak, nähvak, pahvak, sähvak, plaksak, laksak, raksak

Ühesilbilise tuletustüvega *k*-substantiivide analoogial on moodustatud *püük* (< *püüd-ma* : *püüa-b*) Astmevahelduslikest verbidest on alussõnaks enamasti *a*-tüveline verb, üksikute muu tüvevokaaliga alusverbide tüvevokaal on tuletustüves asendunud *a*-ga: *uinu-ma* > *uina-k*, *looju-ma* > *looja-k*, *astu-ma* > *asta-k*, *kõndi-ma* > *kõnna-k*.

Sõnamallile toetudes on oskuskeeles moodustatud *k*-liitega termineid, mille alussõnaks ei ole verb ja mille semantika erineb tüübi tuletiste tavapärasest tähendusest. Osas verbitüvelistes tuletistes on vahetu moodustajana alussõnaks *u*-deverbaal ja neid võib seetõttu tõlgendada denominaalseteks *k*-tuletisteks: *veo-k* ja *vedu-k* (vrd *veda-ma* : *vea-b*), *tõstu-k* (vrd *tõst-ma* : *tõsta-b*), *lennu-k* (vrd *lenda-ma* : *lenna-ta*), *niidu-k* (vrd *niit-ma* : *niida-b*), *sõidu-k* (vrd *sõit-ma* : *sõida-b*). *nu*-tuletise baasil on moodustatud *jäänu-k* ja *uustulnu-k*. Deverbaalsete *k*-tuletiste ja denominaalsete *ik*-tuletiste moodustusmalli segunemise tagajärjeks on paarkümmend terminina moodustatud denominaalset *k*-tuletist, mis semantika põhjal kuuluksid pigem *ik*-tuletiste tüüpi: *nõlvak*, *väljak*, *liivak*, *soolak*, *rinnak*, *paljak*, *seljak*, *soojak*, *linnak*, *karjak*, *pühak*, *erak*, *osak*, *õlak*, *maak*, *menuk*, *nooruk*, *pühak*.

Kahesilbilise tuletustüvega tuletistes on vokaallõpuline liitekuju *-ku* (*vali-ku-d*), välja arvatud *u*-lõpulise tuletustüvega tuletistes, mille vokaallõpulised liitekujud on *-ki* ja *-ke* (*menu-ki*, *sõidu-ki-d*, *lennu-ke-id*). Ühesilbilise tuletustüvega *k*-substantiivid on astmevahelduslikud. Pika vokaaliga tuletistes on vokaallõpulised liitekujud *-ki*, *-gi* ja *-ke* (*joo-gi-d*, *joo-ki-de*, *joo-ke*), diftongiga lõppevast verbitüvest moodustatud tuletises *käik* on liitekujud *-ku*, *-gu* ja *-ke* (*käi-gu-d*, *käi-ku-de*, *käi-ke*).

***m*-liitelised substantiivid**

§ 85 *m*-tuletised moodustavad väikesearvulise deverbaalsete tuletiste rühma. Sõnaraamatulekseeme on mõnikümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on kahesilbiline verb, tuletustüveks alussõna (tugevaastmeline) vokaaltüvi.

sõnum, asum, sulam, kulum, kogum, kudum, ravim, verevalum, arstim, ajam, tulem, andam, kandam, juhtum, veerem, lugem, hõljum, liitum, ilmum, luiskam, tuiam

Konsonanttüvelise tuletustüvega on *le*-liitelistest verbidest moodustatud *unelm* ja *kujutelm*, ning tekstituletisena registreeritud *loetelm*:

AK: Olen selliseid *loetelmi* lugenud õige mitmes keeles.

Tuletisi on ka ühesilbilisest CVV-struktuuriga verbitüvest, aga sellised tuletised esinevad tänapäeva keeles vaid liitsõnaosisena või väljendites: *söömaaeg*, *joomakoht*, *löömamees*, *saamahimu*, *arusaam*, *läheb löömaks*, *käima peal*, *saama peal väljas*. Sama moodustusmalliga on seotud tuletustüvena esinev *võima-lik*, *võima-lda-ma*, *võima-lus*. Iseseisva lekseemina käibib vaid leksikaliseerunud tuletis *loo-m* (< *loo-ma*); *sööm*, *lööm* ja *joom* on argikeeles üldistunud genitiivi kujul:

IM: Midagi täna ei tahagi, sest eile oli ka suurem *sööma*. Siis on plaanis veel üks suurem *sööma* siin teha. Kui tean, et tuleb suurem *jooma*, siis ostan arbuusi valmis. Kuna on tegemist naistega, on kõva *lööma* tulekul.

Sõnamalli analoogial on terminitena üksikuid *m*-tuletisi moodustatud ka noomenitüvest: *jalam*, *kivim*, *kasum*, *sülem*, *kahjum*.

Ühesilbilise tuletustüvega *m*-tuletised on substantiveerunud *ma*-infinitiivi vormid ja nendes sõnades on vokaallõpuline liitekuju *-ma*. Kahesilbilise tüvega tuletiste vokaallõpulisel liitekujud on *-mi* ja *-me* (*sõnu-mi-d*, *kanda-mi-ga*, *sõnu-me-id*).

is-, tis- ja dis-liitelised substantiivid

§ 86 *is*-tuletised moodustavad üldkeeles ebaproduktiivse deverbaalsete substantiivide rühma, tuletustüüp on kasutusel peamiselt oskuskeeles. Sõnaraamatulekseeme on paarsada, alussõnaks kahe- või kolmesilbiline verbitüvi. Astmevahelduslike alussõnade puhul on tuletustüveks nõrga astme tüvi (a), astmevahelduseta kahe- või kolmesilbilistest verbidest sobivad *is*-tuletiste alussõnadeks vaid *ta-* (*sta-*, *lda-*, *rda-*) liitelised verbid (b). Liide asendab alusverbi tüvevokaali:

- a) näidis, keedis, küpsis, täidis, petis, nühis, mähis, tõmmis, seadis, joonis, kleebis, haagis, turvis, topis, märgis
- b) jäätis, hautis, leiutis, tuletis, moodustis, vooderdis, jagatis, korru-tis, ehitis, peletis, küpsetis, tarretis, kujutis, elatis, kivistis, mäles-tis, eraldis, esildis, sisaldis, laaberdis, kooberdis, lõkerdis, käperdis

teatama-verbist on käibel kaks eri sõnamalli järgi moodustatud tuletist: *teadis* (vrd *näitama* > *näidis*) ja *teatis* (vrd *hautama* > *hautis*). Astmevahelduseta lihttüvele *-is* reeglipäraselt ei liitu, erandiks on *venima* > *venis*.

Astmevahelduseta lihttüvele liitub *is*-liite konsonantalguline variant *-tis* – tegemist on sulandliitega, mis on võetud kasutusele liitekombinatsiooni *ta + is* > *-t-is* (*leiuta-ma* > *leiut-is*) analoogial: *raja-tis*, *taga-tis*, *lama-tis*, *vala-tis*, *suru-tis*, *ihu-tis*, *sega-tis*, *jaga-tis*. Sama liitevariant on liidetud ka paarile astmevaheldusliku tüvele, tuletustüveks on nõrga astme vorm: *kuhja-tis*, *sule-tis*. Erandliku tuletustüvega on *ae-tis* (< *ajama*). Mõnes tuletises esi-neb liite konsonantalguline variant *-dis*: *sega-dis*, *öel-dis* ja sama malli analoogial moodustatud adverbilise *peal-dis*.

Deverbaalse sõnamalli analoogial on terminitena moodustatud ka üksikuid denominaalseid *is*-tuletisi: *äär-is*, *küün-is*, *täh-is*, *sää-ri-is*, *mets-is*, *kät-is*, *lehis*, *sõrm-is*, *süvis*, *osis*. *i*-tüve vokaal kattub liite omaga tuletises *kilb=i=s*. Kinnistüvelised on *eelis* (vrd *eelistama*), *muistis* (vrd *muistne*), *ümbris* (vrd *üumber*, *ümbritsema*).

(*t*)*is*-tuletised on muutemorfoloogiliselt kahetüvelised. Liite vokaallõpuline variant on *-(t)ise* (*jäät-ise-ga, raja-tise-d*), mitmuse tüves *-(t)isi* (*jäät-isi, raja-tisi*).

i- ja *ti*-liitelised substantiivid

§ 87 *i*-liitelised deverbaalsubstantiivid on oskuskeeles vajadustest lähtudes kasutusele võetud tuletustüüp. Alussõnadeks sobivad *ta*-liite või selle variantidega *-sta, -lda, -nda* tuletatud kolmesilbilise tüvega verbid (*uinutama, pihustama, alaldama, seemendama* jne). Liide asendab alussõna tüvevokaali:

uinuti, arvuti, summuti, osuti, lüliti, käiviti, pinguti, kustuti, kuivati, põleti, lahusti, puhasti, pihusti, purusti, arvesti, uimasti, võimendi, lahjendi, soojendi, seemendi, alaldi, vedeldi

Moodustusmallil on juhukasutust ka üldkeeles:

AK: Lollikindel *kiimatekiti* olevat värske koirohi.

Liitekombinatsiooni *ta + i > t-i* (*arvuta-ma > arvut-i*) analoogial on kasutatud ka sulandliidet *-ti*, mis liitub verbi kahesilbilisele vokaaltüvele: *munema > mune-ti, hõõruma > hõõru-ti*.

i-tuletiste hulka kuuluvad ka mõned *a*-tüvelistest astmevahel-duslikest verbidest moodustatud vanad deverbaalid, mis ajaloolise lõpukao tõttu on nominatiivis ühesilbilised ja liide eristub vaid vokaaltüvelistes vormides. Selline *i*-liide on ajalooliselt *u*-liite ees-vokaalne vaste:

külv : külvi (< külvama), nõök : nõögi (< nõökama), künd : künni (< kündma : künn-a-b), and : anni (< andma : ann-a-b), lüps : lüpsi (< lüpsma : lüps-a-b)

Märkus. Enamik ühesilbilise nominatiiviga *i*-tüvelisi deverbaale on tuletatud *i*-tüvelistest verbidest ja need on tänapäeva keele seisukohast tõlgendatavad nulltuletistena (*sündima > sünd : sünni, kõndima > kõnd : kõnni, sundima > sund : sunni, röövima > rööv : röövi, reisima > reis : reisi*,

jahtima > *jaht* : *jahi*, *kinkima* > *kink* : *kingi*). Analoogiliselt *u*-tuletistega ei tajuta ühemorfeemilise nominatiivi tõttu ka erineva tüvevokaaliga verbide deverbaalsubstantiive alati *i*-tuletistena; keeleteaduslikus kirjanduses on mõnikord kõiki ühesilbilise nominatiiviga deverbaale tõlgendatud nulltuletistena (vrd märkus § 83).

***el*-liitelised substantiivid**

§ 88 *el*-liitega on terminitena tuletatud paarkümmend deverbaali, tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on kahesilbilise tüvega astmevahelduslikud verbid, tuletustüveks ühesilbiline tugevaastmeline konsonandiga lõppev tüvevariant:

hoidel, pöörel, tundel, hõõrel, jootel, haakel, keetel, mõõtel, märkel, poonel, süütel, viskel, väanel

Sõnamalli analoogial on moodustatud noomenitüvelised *vormel* 'valem' ja vana nimisõna alusel *pardel* (vrd korreelaadiga *parrakas*). Erandlik on astmevaheldusliku tuletustüvega *süst-al* (< *süstima*), milles erineb ka liite algusvokaal.

el-tuletised kuuluvad lõpumuutusega VC > CV käänamistüüpi, liite vokaallõpuline variant võib olla *-li* või *-la*: *hoid-el* : *hoid-li*, *pard-el* : *pard-li*, *pöör-el* : *pöör-li*, *keet-el* : *keet-li*, *märk-el* : *märk-li*, *hõõrel* : *hõõr-li* (põllumajandusseade), vrd *hõõr-el* : *hõõr-la* (teo suuõõne osa zooloogias), *tund-el* : *tund-la*, *süst-al* : *süst-la*. Liite algusvokaal säilib tuletises *vormel* : *vormeli*.

***in*-liitelised substantiivid**

§ 89 Deverbaaliliide *-in* liitub valdavalt deskriptiivsele (C)VC-kuju lisele esmavärtelisele tüvele, mis vabana (lekseemina) ei esine. *in*-tuletised korreleeruvad *ise*-liiteliste deskriptiivverbidega (vrd *värin* ja *värisema*, *kohin* ja *kohisema*). Tuletised on nominatiivis kahesilbilised, kolmesilbilise vokaaltüvega astmevahelduseta substantiivid:

vulin, krabin, kohin, kolin, mürin, ragin, plärin, vihin, ümin, sahin, klirin

ise-liiteline korrelaat puudub tuletistel *sagin* (< *sagima*) ja *rüsin* (< *rüsimä*), millel on olemas alusverb. Erandlik on noomenitüveline *tülin* (< *tüli*). Liite põhikuju teisend on *-ina* (*koh-ina-ga*), kuid edasituletisi liide ei võimalda.

DENOMINAALSEID JA DEVERBAALSEID SUBSTANTIIVE HÕLMAVAD TULETUSTÜÜBID

§ 90 Kuigi üksiksõnadena kuulub denominaalsete substantiivide tuletustüüpidesse erandlikke verbitüvelisi tuletisi ja deverbaalsete substantiivide tuletustüüpidesse erandlikke noomenitüvelisi tuletisi, on eespool vaadeldud tuletustüüpides tuletusvõimalused reeglipäraselt seotud alussõna sõnaliigiga. Selles alapeatükis kirjeldatakse tuletustüüpe, kus moodustusmalle ei piira alussõna liik: samadel mallidel põhinevatesse tuletustüüpidesse kuulub nii verbi- kui ka noomenitüvelisi tuletisi.

us- ja *dus-*liitelised substantiivid

Põhitüüp: *us-*liitelised substantiivid

§ 91 Täiesti produktiivsete *mine-* ja *ja-*tuletiste kõrval moodustavad *us-*tuletised kolmanda arvukama substantiivituletuse tüübi. Kui *-mine* ja *-ja* liituvad üksnes verbitüvele, siis *us-*liitega moodustatakse substantiive verbidest ja adjektiividest, harvem on alussõnaks substantiiv või adverb. Ühenduspiirkonna verbitüveliste ja adjektiivitüveliste tuletiste vahel moodustavad *v-*, *tav-* ja *tud-*partitsiipidel põhinevad *us-*tuletised, mis morfoloogiliselt seostuvad verbitüveliste, semantiliselt aga adjektiivitüveliste tuletistega. *nud-*partitsiipidest *us-*tuletisi ei moodustata.

VERBITÜVELISED: muutus, õppus, langus, pettus, kordus, kestus, suplus, vaidlus, vaatlus, seiklus, kahtlus, viimistlus, ehitus,

pingutus, luuletus, häälitus, kavatus, manitus, piiksatus, võpatus, kummardus, peegeldus

ADJEKTIIVITÜVELISED: suurus, tarkus, julgus, haigus, pimedus, nõmedus, ägedus, tähtsus, täpsus, vaimsus, unisus, sarnasus, tõelisus, hinnalisus, võimelisus, võimekus, andekus, leidlikkus, tänulikkus, mehelikkus, võimetus, hooletus, häbematus, tänamatus

PARTITSIIBITÜVELISED: kuuluvus, tegevus, kestvus, sõltuvus, sobivus, veetlevus, loetavus, sõidetavus, vaieldavus, õpetatavus, leitavus, haritus, loodus, saadus, nähtus, treenitus, tingitus, piiratus, suurendatus, õpetatus

MUUTÜVELISED: sõprus, orjus, naabrus, kaelus, sõrmus, jalus, silmus, korrus, linnus, paljus, mitmus, üksus, küllus, alastus

§92 Verbitüveliste *us*-tuletiste alussõnaks võib olla nii lihttüvi (*langus*) kui ka tuletatud tüvi (*kasvatus*), samuti moodustatakse verbifraasil põhinevaid liitsõnatuletisi: *lastekasvatus*, *maadevallutus*, *tootekujundus*, *vältemuutus*, *viljalõikus*. Tuletustüüp on produktiivne eeskätt tuletatud verbide alusel. Alussõnaks võivad olla kahe- ja kolmesilbilise tüvega *ta-* (*-sta*, *-lda*, *-nda*), *le-*, *tse-*, *ata*-liitelised verbid. Liide asendab tüvevokaali. *us*-tuletisi ei moodustata *ne-* ja *ise*-liitelistest verbidest, samuti mitte *eeri*-lõpulise tüvega võõrverbidest.

(s)ta + us > (s)t-us luuletus, ulatus, kasvatus, külmetus, eitus, jaatus, vallutus, muutus, arvestus, sõnastus, kurvastus, peenestus, tuhastus

lda + us > ld-us kirjeldus, avaldus, hädaldus, askeldus, kritseldus, korraldus, sisaldus, arveldus, esildus, liialdus, hädaldus, tükeldus

nda + us > nd-us kujundus, pikendus, laiendus, tõlgendus, kavandus, eestindus, valendus, küljendus, jäljendus, teenindus, loendus, juhendus

le + us > -l-us kahtlus, kaklus, kõhkulus, seiklus, suplus, tõmbelus, vestlus, vaatlus, teeskulus, arutlus, küsitlus, eritlus, töötlus, usutlus

tse + us > ts-us	kavatsus, manitsus, igatsus, häälotsus, kahetsus, haletsus, valitsus, varitsus, käsitsus, tõlgitsus, pesitsus, pühitsus
ata + us > at-us	seisatus, naeratus, võpatus, praksatus, kriiksatus, kilksatus, röögatus, kiljatus, välgatus, potsatus

Liitekombinatsiooni *ta + us > t-us* analoogial on sulandliitega *-tus* moodustatud *noomi-tus*, *muuda-tus*, *eksi-tus*, kus *ta*-liitelist alusverbi ei ole. Sulandliitega on ka *raba-ndus*, millel *nda*-liitelist alusverbi ei ole.

Kuna *us*-liide asendab alussõna tüvevokaali, siis võivad *us*-tuletised seostuda samatüveliste *ta*- ja *tu*-liiteliste verbidega: *muut-us*, (< *muutma*), *muut=u=s* (< *muutama*), *erald-us* (< *eralda-ma*) ja *erald=u=s* (< *eraldu-ma*), *kinnit-us* (< *kinnita-ma*) ja *kinnit=u=s* (< *kinnitu-ma*).

AK: Uusi võimalusi investeringuteks toovad hetkel maailmaturul toimuvad *muutused*. *Muutusi* võib teha, aga need peaksid pigem olema täiendused. Talunik peab taotlusele saama valla *kinnituse*. Tagasihoidlikumad olid piimatüübi, jalgade, tagaudara *kinnituse* ja holsteini tõul ka sõrgade hinded.

ta-liitelise paarikuta *u*-, *du*-, *stu*-liitelistest verbidest (*anduma*, *kanduma*, *tuulduma*, *koolduma*, *haigestuma*, *lekestuma* jt) *us*-tuletisi ei moodustata.

Lihttüvelistest verbidest moodustatud *us*-liitelisi sõnaraamatulekseme on umbes 120. Tuletised on moodustatud astmevahelduslikest verbidest, tuletüstüveks on enamasti tugeva astme tüvi, kus liide on asendanud tüvevokaali (*õppi-ma > õpp-us*):

sundus, langus, pettus, keetus, kartus, märkus, tõmbus, kaebus, algus, lõikus, laitus, kiitus, ootus, vaatus, töotus, kihlus, määrus

Moodustus on avatud, kuigi mitte nii produktiivne kui tuletatud tüvest *us*-tuletiste moodustamine. Tuletuse aluseks võib olla nii üksiksõna kui ka verbifraas:

AK: Ja üldse, vabandatagu talle osaks saanud *solvuste* pärast. Eesti esimene *maksasiirdus* seisab sobiva doonori leidmise taga.

Nõrgaastmelise tuletustüvega on *katus, matus, kütus, hoius, annus, tunnus, keedus, vastus, hulgu, kerjus, lõngus*. Esmavärtelisest verbist on tuletatud *pane-ma > pan-us* ja erandliku sõnamalliga *ava-ma > ava-us*.

§93 Adjektiivitüvelisi *us*-substantiive moodustatakse nii lihtsal kui ka tuletatud alusel. Tuletustüüp on produktiivne enamiku adjektiivitüüpide puhul.

Liide asendab alussõna tüevokaali ja liitub konsonantlõpulisel tüvele (erandlikult on vokaallõpulisel tüvega *priius, laius, maius, täius*). Enamasti on tuletustüveks ühesilbiline tugeva astme tüvi, mis võib esindada kolme tüüpi aluslekseeme. Alussõnaks võib olla ühesilbilise nominatiiviga astmevahelduslik adjektiiv (a), kahesilbiline *e*-lõpuline adjektiiv (*julge > julg-us*) (b) või kahesilbiline lõpumuutusega VC > (C)V adjektiiv. Lõpumuutusega VC > (C)V alussõnade korral on tuletustüveks vokaali kaotanud genitiiv (*jõhker : jõhkra > jõhkr-us, toores : toore > toor-us*) (c). Tuletustüveks võib olla ka esmavärteliste adjektiivide kahesilbiline konsonanttüvi (d).

- a) hellus, tarkus, virkus, hallus, suurus, kõrkus, loidus, pikkus, erkus, mustus, nõrkus
- b) kargus, haigus, selgus, malbus, niiskus, lahkus, priskus, uhkus
- c) ahtrus, kindlus, nukrus, toorus, võõrus, ohtrus, veidrus, kirkus, rikkus, aplus, haprus, haljus, hardus, puhtus, üllus, kurjus, tühjus, valjus
- d) madalus, kavalus, rumalus, ümarus, kõverus, odavus, teravus, edevus, sügavus, põnevus, pinevus, tugevus, mugavus

us-tuletiste alussõnana käibib ka enamik tuletatud adjektiivitüüpe, välja arvatud *jas-*, *mine-*, *lane-* ja *ke(ne)*-liitelised adjektiivid, millest *us*-tuletisi ei moodustata (*siidjas, niitjas, usjas, munajas; äärmine, selgmine, järgmine, keskmine, eelmine; õiglane, aeglane*;

hellake, armsake, väikseke, väetike, kehvake). Semantilistel põhjustel moodustatakse *us*-tuletisi harva ka mõõtu, määra, aega, materjali, kuju jms konkreetseid omadusi kirjeldavatest *ne*-liitelistest adjektiividest (*aastane, meetrine, tonnine, hommikune, eilne, nädalapikkune, majakõrgune, linane, kuldne, ümmargune*).

(V)s + us > s-us	ausus, hoolsus, võimsus, õõnsus, armsus, valvsus, erksus, lõbusus, mõnus
ne + us > s-us	sarnasus, võrdsus, vaimsus, vigasus, unisus, tase, kinnisus, terasus, lihtsus, täpsus, vaesus, naivus, autoriteetus
line + us > lis-us	tõelisus, näilisus, kandilisus, maalilisus, hinnalisus, helilisus, pinnalisus, jõulisus, vallalisus, energilisus, revolutsioonilisus
lik + us > likk-us	muutlikkus, mozartlikkus, rahulikkus, tegelikkus, leplikkus, lõplikkus, mehelikkus, mõistlikkus, mõtlikkus, tagasihoidlikkus, liivilikkus
kas + us > k-us	andekus, edukus, mõjukus, mahukus, tujukus, kehakus, eakus, tulukus, kulukus, sõjakus, kombekus, arvukus
tu + us > t-us	õnnetus, hooletus, andetus, pilvitus, sõnatus, unetus, kodutus, nõutus, kartmatus, tähelepanematus, tänamatus

Tuletustüveks võib olla ka adjektiivi või adverbi komparatiiv: *paremus, pikemus, lühemus, halvemus, ülemus, alamus, enamus, vähemus*.

AK: Ega *pikemus* ja võõrsõna siin midagi ei paku. Asjur on muidugi lühem, aga mis see *lühemus* kaalub? Võimalik siiski, et ka tööks on vaja ideelist *selgemust*.

tu-liitelistest adjektiividest moodustatud *us*-tuletistes türevokaal ja liite vokaal kattuvad: *õnnetu + us > õnnet=us*. *ta*-liitelistest verbidest ja *tu*-liitelistest adjektiividest moodustatud *us*-tuletised on ühesuguse sõnamalliga, mistõttu sama juurtüvega *tus*-lõpulised

substantiivid on kahetähenduslikud homonüümsed lekseemid (vrd *pilvitama* > *pilvit-us* ja *pilvitu* > *pilvit=u=s*, *nimetama* > *nimet-us* ja *nimetu* > *nimet=u=s*, *kasutama* > *kasut-us* ja *kasutu* > *kasut=u=s*).

ldane-liitelise adjektiivi tüvi lüheneb *us*-liite ees liite lõpuosa võrra, mistõttu tuletisi *üksi-ldane* ja *üksi-ldus*, *haru-ldane* ja *haru-ldus* võib tõlgendada samatüveliste korrelaatidena, mida analoogiliselt *lane-* ja *lus-*tuletistega (*õig-lane* ja *õig-lus*, vt § 68) ning *mine-* ja *mus-*tuletistega (*äär-mine* ja *äär-mus*, vt § 91) moodustavad liitevariandid *-ldane* ja *-ldus*.

Liitekombinatsiooni *ne + us* > *s-us* analoogial on sulandliittega *-sus* moodustatud *kõik-sus*, *kirju-sus*, *iseära-sus*, *isik-sus*, kus *ne*-liitelist alusadjektiivi ei ole.

§94 Analoogiliselt tuletatud adjektiividega moodustatakse *us*-tuletisi ka *v-*, *tav-* ja *tud-*partitsiipidest. Alussõnadeks võivad olla ka *eeri-*lõpulise tüvega võõrverbid.

<i>v + us</i> > <i>v-us</i>	kuuluvus, tegevus, sõltuvus, sobivus, haaravus, sündivus, kaaluvus, lugevus, peegeldavus, eralduvus, veetlevus, olenevus, hoolitsevus, reageerivus
<i>tav + us</i> > <i>tav-us</i>	loetavus, nähtavus, sõidetavus, usutatavus, küsitavus, saadavus, vaieldavus, lahendatavus, saavutatavus, normeeritavus
<i>tud + us</i> > <i>t-us</i>	haritus, nähtus, eraldatus, treenitus, loodus, saadus, kuuldu, määratus, tingitus, ümardatus, suurendatus, organiseeritus

Lõpumuutusega VC > CV *v*-partitsiipidest moodustatud *us*-tuletistes on tuletüstüveks genitiiv, kus tüvevokaal kaob: *kestev* : *kestva* > *kestv-us*, *teadev* : *teadva* > *teadv-us*. *tud*-partitsiip lüheneb lõppklusiilita tuletüstüveks, tunnuse ja liite vokaal kattuvad (*hari-tud* > *harit=u=s*).

Substantiivitüvest moodustatud *us*-tuletisi on vähe. Liite ees on ühesilbiline konsonanttüvi, mis võib olla tugevas (*sõprus*, *orjus*, *naabrus*, *kaelus*) või nõrgas astmes (*sõrmus*, *jalus*, *silmus*, *korrus*,

linnus). Ühesilbiline tugevaastmeline tuletustüvi on ka pronoomeni- (*üksus, mitmus*) ja adverbütüvelistel tuletistel (*paljus, küllus*). Kahesilbilise tuletustüvega on *alastus* (< *alasti*).

Kõik *us*-tuletised on muuttüübilt kahe tüvega. Põhiliite vokaal-lõpuline teisend on *-use* (*muut-use-d, vaja-duse-l*), mitmusetüves *-usi* (*muut-usi, vaja-dusi*). Edasimoodustuses domineerib põhikuju (*teenistus-lik, teenistus-käik*).

Alltüüp: *dus*-liitelised substantiivid

§ 95 *us*-liite konsonantalguline variant *-dus* liitub ühesilbilisele pikale vokaaltüvele (nt *hea, loo-ma*) või kahesilbilisele esmavärtelisele tüvele (*ema, tragi, hari-ma*). Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Ühesilbilise tuletustüvega *dus*-tuletisi on selgesti moodustatud adjektiividest (*truu-dus, hea-dus*); verbitüvelisi tuletisi *loodus* ja *saadus* võib analüüsida kaheti – tuletustüveks võib pidada ka *tud*-partitiipi: *loo-ma* > *loo-dus*, *saa-ma* > *saa-dus* või *loo-dud* > *lood=u=s*, *saa-dud* > *saad=u=s*. Kahesilbilise tuletustüvega *dus*-tuletisi on nii noomenitest kui ka verbidest.

isadus, emadus, sigadus, kogudus, isedus, visadus, pühadus, kenadus, vabadus, vanadus, vagadus, mõrudus, nüridus, tragidus, pimedus, heledus, tumedus, nõmedus, jubedus, omadus, vajadus, haridus, lubadus, segadus, sigidus

Nn *eda*-adjektiividest (*pime* : *pimeda*) moodustatud tuletisi võib analüüsida kaheti: kas *dus*-tuletiste hulka analoogiliselt teiste esmavärteliste tuletistega (*pime* > *pime-dus*) või *us*-tuletiste hulka, millel on tuletustüveks vokaali kaotanud genitiiv (*pime* : *pimeda* > *pimed-us*).

Üksikuid *dus*-tuletisi on ka teisevärtelise kahesilbilise tuletustüvega: *tublidus, kitsidus, kallidus, valmidus, sulnidus, kaunidus*. Konsonanttüvi on tuletistes *möön-ma* > *möön-dus*, *aima-ma* > *aim-dus*. Liitevariandi *-dus* teisendkujud on samad kui *us*-liitel (vt § 94).

ik-, dik-, mik- ja *vik-*liitelised substantiivid

Põhitüüp: *ik-*liitelised substantiivid

§ 96 *ik-*liitega tuletatakse kõige rohkem substantiividest ja verbidest, aga alussõnaks võivad olla ka adjektiivid ja numeraalid. Tuletustüüp on produktiivne, tuletiste hulka kuulub mitme semantilise rühma substantiive.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: lepik, männik, haavik, rannik, liivik, kohvik, salmik, ladvik, esik, aurik, häälik, kuubik, tõrvik, kaustik, tuulik, päevik, lehvik, põlvik, kaubik, märkmik, ahelik

ADJEKTIIVITÜVELISED: kehvik, pimik, kuivik, noorik, külmik, veidrik, tühik, madalik, sügavik, paremik, teravik, kibedik

NUMERAALITÜVELISED: üksik, kaksik, kolmik, nelik, viisik, kuulik, seitsmik, kümnik, ühik

VERBITÜVELISED: jooksik, põgenik, soosik, tõusik, heidik, leidik, peidik, imik, toimik, röövik, õpik, hüplik, pistik, lüpsik, sihik, sütik, roomik, köidik, näidik, mõõdik, päästik, katik, kandik, lehvik

Pronoomenitüvelised on *isik*, *teisik* ja *mitmik*; adverbitüvelised *vastik* ja *ümbrik* ning komparatiivil põhinevad *enamik*, *vähemik*.

*ik-*tuletised on avatud tuletustüüp. Selgemaid tuletusmalle kasutatakse sageli uute terminite moodustamiseks oskuskeeles. Keelekorpustest võib leida näiteid ka tekstituletiste kohta: *kuumik* 'kuum võileib', *uusik* 'uudisteos', *õudik* 'õudusloo tegelane', *saia-vahelik* 'kihiline võileib', *krimik* 'krimilugu', raadio saatesarja nimi „Kõhevik“ jm.

AK: Vabariiklaste kandidaat Mick Romney püüab ametis olevat presidenti näidata välispoliitilises plaanis *pehmikuna*. Seal on üks tähtis osa, mida *ingliskeelikud* kutsuvad *arithmetic unit*. Olgugi et selles *kaantevahelikus* mitte selle sajandi kõige eetilisemast küljest juttu ei tehta. Paljud elavad sügavas veendumuses, et neile igasugused *müt-sikud* ja *kübarikud* ei sobi. *Ulmikud* on aprioorset muinasjutud ja

seebika mõõdu annab välja ka „Düün“. Loiu elegantsiga, mis teeks au isegi *ülbikteenrile* Tšehhovi näidendites. IM: Näis, millega see *rõvedik* nüüd hakkama saab. Inimesed hakkavad mind nende *jubedikega* seostama.

ik-tuletised on tuletusmallilt heterogeenne tuletustüüp, tuletisi on moodustatud eri sõnaliikide ja tüvetüüpide alusel. Väga suur näib olevat sõnamallide tähtsus: liide sobitatakse mitmesuguste tüvedega, varieerides tüve või liidet ennast. Tuletustüveks on sagedamini ühesilbiline, astmevahelduslike alussõnade puhul nõrgastmeline tüvi, kus liide on asendanud tüvevokaali (*kuusk* : *kuuse* > *kuus-ik*, *rand* : *ranna* > *rann-ik*, *pime* > *pim-ik*, *teine* : *teise* > *teis-ik*, *õppi-ma* > *õp-ik*). Laadivahelduslik *-s* säilib tuletustüves (*õis-ik*, *käs=i=k*, *viis-ik*), välja arvatud tuletises *kuu-ik* (< *kuus* : *kuue*). Tugevaastmeline tuletustüvi on nt sõnades *märkm-ik* (< *märke* : *märkme*), *astm-ik* (< *aste* : *astme*), *teatm-ik* (< *teade* : *teatme*), *seitsm-ik* (< *seitse* : *seitsme*), *kümn-ik* (< *kümme* : *kümne*), *veidr-ik* (< *veider* : *veidra*). Tuletustüveks võib olla ka kahesilbiline konsonanttüvi: *ahel-ik*, *habem-ik*, *madal-ik*, *sügav-ik*, *pögen-ik*, *parem-ik*. Reeglipäraselt on konsonanttüvi kahesilbiline esmavältestest *e*-adjektiividest moodustatud *ik*-tuletiste tüves: *libe* : *libeda* > *libed-ik* (vrd *lib-ik*), *tige* : *tigeda* > *tiged-ik*, *mahe* : *maheda* > *mahed-ik*, *kibe* : *kibeda* > *kibed-ik*, *pime* : *pimeda* > *pimed-ik* (vrd *pim-ik*). Tuletustüvi on alussõnaga võrreldes häälikuliselt muutunud tuletises *kaasik* (vrd *kask* : *kase*), *sarapik* (vrd *sarapuu*), *ümbrik* (vrd *üumber*). Kinnistüvelised on *oivik* (vrd *oivaline*), *naiivik* (vrd *naiivne*) ja deskriptiivtüvega *nohik* (vrd *nohisema*, *nohin*).

ik-lõpuliste tuletiste muutetüvi võib olla astmevahelduseta või astmevahelduslik. Vokaallõpuline liiteteisend on *-iku* (*õp-iku-t*, *madal-iku-le*), astmevahelduslikes sõnades ka *-ikku*, *-ikke*, *-ike* (*madal-ikku-de*, *madal-ikke*, *madal-ike-l*).

Märkus. Kõik *ik*-lõpulised substantiivid ei ole tuletusmorfoloogiliselt analüüsitavad. Sarnase kujuga on hulk laensõnu ja unikaalse tüvega lekseeme, mida tüveks ja liiteks jagada ei saa: *muusik*, *meedik*, *küünik*, *keemik*, *füüsik*,

tehnik, kroonik, matemaatik, botaanik, toonik, koomik, sõnnik, hurtsik, totsik, kopsik, hagerik, lobudik, vanik, kõurik, nürmik, kainik.

Alltüüp: *dik-*, *mik-* ja *vik-*liitelised substantiivid

§ 97 *ik*-liite konsonantalgalised variandid on *-dik*, *-mik* ja *-vik*. Ükski alltüüpidest ei ole produktiivne. *-dik* liitub ühesilbilisele pika vokaaliga lõppevale verbitüvele (*söö-dik*, *joo-dik*) ja kahesilbilisele esmaväلتelinele vokaaltüvele: *vaba-dik*, *sega-dik*, *sigi-dik*, *raba-dik*, *räga-dik*. Tekstidest võib leida näiteid *eda*-adjektiivide analoogial (*sõge* : *sõgeda* > *sõged-ik*) esmaväلتelistest adjektiividest moodustatud *dik*-substantiivide kohta:

AK: Igavesti 14-aastased *nüridikud* on end maksma pannud juba 88 riigis. IM: Jeesus oli hea ja mõnus tüüp, mitte hull *pühadik*. Kõik välismaised on olnud liiga kibedad, nii et mina olen rahul, et aura oma on suhkru asemel, *mõrudikke* on niigi palju.

mik-tuletisi on nii noomeni- kui ka verbitüvest. Liitevariant on kasutusel oskuskeeles terminite moodustamiseks. Tuletustüveks on ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (a) või kahe-silbiline esmaväلتeline vokaaltüvi (b):

- a) ristmik, rindmik, otsmik, kõrtsmik, keskmik, istmik, valgimik, katmik, hargmik, liitmik, lahk-mik, vaatmik, köitmik, koondmik, vestmik, pääsmik
- b) ninamik, põhimik, tagumik, vahemik, lademik, tühimik, kogumik, valimik, sasimik, vedamik, lugemik

Liitel on ka juhukasutust:

AK: Inimese kehal on kaks sümmeetrilist *poolmikku*.

Kolmandaväلتeline vokaaltüvi on liite ees lühenenud konsonantlõpulisteks tuletustüveks: *istu-ma* > *ist-mik*, *vaata-ma* > *vaat-mik*, *pääse-ma* > *pääs-mik*. Osa tuletisi on analüüsitavad kaheti: *lahku* > *lahk-mik* või *lahe* : *lahkme* > *lahkm-ik*, kinnistüvega *kesk-mik* (vrd *kesk-mine*) või *kese* : *keskme* > *keskm-ik*.

Liitevariant *-vik* esineb kahesilbilise esmavärtelise tüvega tuletistes *ole-vik*, *mine-vik*, *tule-vik*, *iga-vik*, *kadu-vik*, *ela-vik*. Verbitüvelistes tuletistes võib tuletustüvena näha ka *v*-partitsiipi ja liitena *ik*-liidet: *olev-ik*, *minev-ik*, *tulev-ik*, *kaduv-ik*. Tuletises *öö-bik* on liitevariant *-bik*.

Liitevariantidel on põhiliitega sarnased teisendkujud (*joo-dikute*, *rist-mikku-de*, *rist-mikke*, *rist-mike-l*).

nd-liitelised substantiivid

§ 98 *nd*-liitelisi substantiive on moodustatud peamiselt noomenitest ja verbidest. Sõnaraamatulekseeme on paarsada. Tuletustüüp on üldkeeles ebaproduktiivne, aga tuletusmall on kasutusel oskuskeeles, moodustades termineid.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: aiand, majand, naljand, kirjand, haavand, tavand, emand, isand, soend, padjand, jäljend, kuvand, malend, helind, usund, võsund, kujund, varjund, võönd

ADJEKTIIVITÜVELISED: mustand, puhtand, paljand, punand, kitsend, ahend, laiend, paksend, pikend, jämend, tumend, lähend, kõrend, kõrgend, murend, tihend, täiend, õiend

VERBITÜVELISED: avand, asund, omand, suland, rebend, loend, kaevand, visand, vohand, valand, ristand, tikand, lisand, olend, idand, lükand, pistand, pärand

MUUTÜVELISED: teisend, ühend, erand, isend, tasand, kümnend, sajang, muistend, vastand, sisend

Liitsõna laiendosana esineb *kahend* (*kahendsüsteem*, *kahendarvud*).

Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline esma- või teisevärteline (nõrga astme) vokaaltüvi (*kaeva-ma* > *kaeva-nd*, *lökkama* > *lülka-nd*, *pist-ma* : *pista-b* > *pista-nd*), mis nominaalse alussõna korral on genitiiv (*padi* : *padja* > *padja-nd*, *sada* : *saja* > *saja-nd*, *usk* : *usu* > *usu-nd*). Kolmandavärteline genitiivitüvi on tuletises nõrgenenud > *puhta-nd* (vrd *puhas* : *puhta*), *palja-nd* (vrd *paljas* : *palja*). Tuletustüveks võib olla ka ühesilbiline, pika vokaalainesega

lõppev (nõrga astme) tüvi: *vöö-nd, susi : soe > soe-nd, tugi : toe > toe-nd, tõsi : tõe > tõe-nd, luge-ma : loe-b > loe-nd*.

Harilikult liitub *-nd* lihttüvele, aga mõnes verbitüvelises tuletises on vahetuks moodustajaks *e-* või *u-*liiteline deverbaal oma nõrga astmes: *side-nd, ase-nd, varje-nd, näide-nd, mäрге-nd, liige-nd, lõige-nd, tõuge-nd, pake-nd, pooge-nd, kate-nd, hape-nd, seisu-nd, käsu-nd, sulu-nd*.

Tüvevokaal on muutunud tuletises *tikkima > tika-nd*.

Paljud adjektiivitüvelised tuletised korreleeruvad tähenduselt ja vormilt pigem *ne-* ja *nda-*liiteliste verbidega, mistõttu nende tuletustüvi lõpeb *e-ga*: *ahe-nd* (vrd *ahe-ne-ma, ahe-nda-ma*), *kitse-nd* (vrd *kitse-ne-ma, kitse-nda-ma*), *laie-nd* (vrd *laie-ne-ma, laie-nda-ma*), *pakse-nd* (vrd *pakse-ne-ma, pakse-nda-ma*), *pike-nd* (vrd *pike-ne-ma, pike-nda-ma*), *lahje-nd* (vrd *lahje-ne-ma, lahje-nda-ma*), *lühe-nd* (vrd *lühe-ne-ma, lühe-nda-ma*), *lähe-nd* (vrd *lähe-ne-ma, lähe-nda-ma*), *õie-nd* (vrd *õie-nda-ma*). Tuletatud verbiga korreleeruvad ka *rebe-nd* (vrd *rebe-ne-ma*); *pära-nd* (vrd *pära-nda-ma*), *ala-nd* (vrd *ala-ne-ma, ala-nda-ma*), *are-nd* (vrd *are-ne-ma, are-nda-ma*), *ida-nd* (vrd *ida-ne-ma, ida-nda-ma*), millel adjektiivset alussõna ei ole.

Kahe erandiga (*ema-nd : ema-nda* ja *isa-nd : isa-nda*) on liite vokaallõpulised teisendid *-ndi* ja *-nde* (*laie-ndi-d, laie-nde-id*). *nda-*liitelistest verbidest moodustatud *i-*liiteliste terminite (*soojendi, võimendi, seemendi, pehmendi, kuumendi*) ja *nd-*tuletiste muuteparadigmad kattuvad ja seetõttu pole muutevormide põhjal võimalik otsustada, milline on termini põhikuju.

Märkus. Paljud *ne-* ja *nda-*liiteliste verbidega korreleeruvad *nd-*lõpulised noomenid on diakrooniliselt moodustatud pöördtuletuse teel (vt § 26) *nda-*liitelistest verbidest (*laiendama > laiend, pikendama > pikend*), kuigi sünkrooniliselt on nad liigendatavad lihttüveks ja *nd-*liiteks.

ur-, ar-, er- ja r-liitelised substantiivid

Põhitüüp: ur-liitelised substantiivid

§ 99 *ur*-liitelisi substantiive moodustatakse noomenitest ja verbidest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 160, nende hulgas rohkesti termineid. Alussõnaks on kahesilbiline lihttüveline substantiiv, adjektiiv või verb.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: kalur, sõdur, kujur, juuksur, langevarjur, rattur, pallur, pankur, suuskur, nahkur, lippur, relvur, põldur, purjelaudur, pardur, lambur, asjur, tiibur

ADJEKTIIVITÜVELISED: julmur, ihnur, kahjur, laiskur, rikkur, jõukur, ahnur, vanur, õelur

VERBITÜVELISED: laskur, leidur, rändur, mängur, kaevur, õppur, valvur, lendur, sulgur, kandur, lõikur, kallur, kulgur, andur, loendur, muundur, sõudur, tegur, vedur, sidur, pidur, mõjur, puhur, ujur

Tuletustüüp on avatud, keelekorpustest võib leida tekstituletisi:

IK: *Jooksurid* tegid teed. Nad röövisid Kastiilia *talureilt* loomakarju. Ta oli kindel, et ta varaldasa tost usutaganejast ja *uhkurist* vaevalt maha jääb. Ma ei näe, et te oma mõõku atradeks taoksite või oma odasid *viinamarjuri* nugadeks. AK: Ent see on juba kord *keelehoolduri* kohus. BMWga *uljur* rammis Moskvast tsiklit ja hukkus jões. *Ülbur* väljus ja peksis jalaga mõlki käežesti teinud mehe masina. Kaks *naljurit* on siin ikka. Meelelahutuse arhiiv *Ajaviitur*.

Tuletüstüveks on esmaväline kahesilbiline vokaaltüvi, kus liide on asendanud tüevokaali (*kala* > *kal-ur*, *vana* > *van-ur*, *tege-ma* > *teg-ur*), või kolmandaväline tugeva astme tüvi (*suusk* > *suusk-ur*, *lammas* : *lamba* > *lamb-ur*, *rikas* : *rikka* > *rikk-ur*, *sulge-ma* > *sulg-ur*). Erandliku tuletüstüvega on *raid-ur* (< *raiu-ma*).

Liite vokaallõpulised teisendid on *-uri* ja *-ure* (*juuks-uri-le*, *juuks-ure-id*), mõnes vanemas tuletises *-ru*: *kang-ur* : *kang-ru*, *tuhk-ur* > *tuhk-ru*.

Alltüüp: *r-*, *ar-*, *mar-* ja *er-*liitelised substantiivid

§ 100 Kuigi *ur-*liide harilikult asendab alussõna tüvevokaali, võib *-r* liituda ka alussõna tüvevokaalile: *kõlama* > *kõlar*, *kaine* > *kainer*, *lugema* > *luger*. Kõige sagedamini on alussõnaks *a-*tüvelised noomenid või verbid, astmevaheldusliku alussõna puhul on tuletustüvi tugevas astmes: *kuvar*, *kuular*, *mõrvar*, *roimar*, *kilbar*, *turvar*, *surfar*. Tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu on tekkinud liitevariandid *-ar-*: *trumm* : *trummi* > *trumm-ar*, *rokk* : *roki* > *rokk-ar*, *popp* : *popi* > *popp-ar*, *reiv* : *reivi* > *reiv-ar*, *räpp* : *räpi* > *räpp-ar*, *stripp* : *stripi* > *stripp-ar*, *džäss* : *džässi* > *džäss-ar*, *narko* > *nark-ar*. Kirjakeelseid tuletisi on vähe, hõlpsasti moodustatakse selliseid tuletisi argikeeles ja noorteslängis:

IM: Hotell on oma rannaribaga, mida siis *turvar* valvab. *Narkar* kaebas politseile kanepi kvaliteedi üle. Täna õhtupoolikul vajas päästjate abi Pirital merele läinud *surfar*. Ta oli USA *räppar* ja räppgrupi D12 üks asutajaliikmetest. Soome *poppar* ostis Kalamajja korteri. *Džässar* NK jõuab Eestisse.

Ühesilbilisest pika vokaalainesega verbitüvest on moodustatud konsonantalgulise liitevariandiga *söö-mar*, *joo-mar*, *löö-mar* ja juhutuletisena *käi-mar*:

IM: Mina sellise *käimariga* autot küll pole näinud. Tõeline *löömar* oled, Mooses.

*er-*lõpulisel tüvega noomenid on laensõnad, aga kui eesti keelde on laenatud ka samatüveline verb, võib noomeni tõlgendada *er-*liitega moodustatud tuletiseks: *maali-ma* > *maal-er*, *teeni-ma* > *teen-er*, *treeni-ma* > *treen-er*.

la-liitelised substantiivid

§ 101 *la*-liitega tuletatakse peamiselt substantiividest ja verbidest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 60.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: kanala, sigala, tibula, tuvila, suvila, mesila, tõbila, prügila, lindla, vangla, söökla, lehtla, taimla, rohtla, juuksla, pardla, einela, kirikla, erakla, pirukla

VERBITÜVELISED: ujula, asula, ravila, levila, mõjula, magala, pesula, hoidla, nõuandla, võimla, kümbbla, juukselõikla, parkla, pumpla, pääsla, tankla, remontla, jaotla

MUUTÜVELISED: haigla, tagala, manala

Tuletustüüp on avatud, keelekorpestest võib hõlpsasti leida teksti-tuletisi:

IM: Loomade *jookla* oja ääres. Klubi ees paikneb traditsioonilise *õllela* asemel sel suvel hoopis rannarestoran. Seisame juba *toitla* alas ja uurime võõramaiseid ja veidraid vilju. Paluks interaktiivse *soengla* linki. Pildil on Kadrioru lossikompleksi *lustla*. AK: Kas seal võib tegutseda peale avastatud *trükla* veel valerahategijaid? Laupäeval võis *telklas* näha umbes 5–6 üksikut telki. Tartu linnavolikogu või rahvaste *rändla*.

Aluseks on enamasti kahesilbilised lihttüved. Tuletustüveks on esmavälteline kahesilbiline vokaaltüvi (*kana-la*, *maga-la*) või ühesilbiline (tugevaastmeline) konsonanttüvi (*lind-la*, *haige* > *haig-la*, *rohi* : *rohtu* > *roht-la*, *parkima* > *park-la*, *pääse-ma* > *pääs-la*, *tanki-ma* > *tank-la*). Võõrtüvest on *remont-la* ja juhutuletisena registreeritud *hamburger-la*. Kahesilbilise vokaallõpulise tugeva astme tuletustüvega on *eine-la*, *palve-la*, kahesilbilise konsonantlõpulise tuletustüvega on esmavältelised *kirik-la* ja *piruk-la*.

Mõni tuletis on moodustatud ka tuletatud tüvest (*söö-k-la*, *müü-k-la*, *era-k-la*), aga reeglipäraselt liitub *-la* enamasti otse tüvele, asendades korrelaatsõna liite: *võim-la* (vrd *võim-le-ma*), *kilp-la* (vrd *kilp-lane*), *mudi-la* (vrd *mudi-lane*).

ts-liitelised substantiivid

102 *ts*-tuletised moodustavad väikesearvulise ebaproduktiivse tuletustüübi. Sõnaraamatulekseeme on paarkümmend. *ts*-lõpuliste sõnade hulgas on deskriptiivtüvelisi sõnu, millel alussõna ei ole (*köögats, kehkats, kiigats, kekats, kökats, lõkats*), kuigi neil võib olla sama või lähedase tüvega korrelaate (vrd *kecutama, lõkerdama* jt). Tuletiste hulgas on nii denominaalseid kui ka deverbaalseid substantiive, enamik neist terminid.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: *peats, lavats, jalats, jupats, lipits, nukits, kruvits, nokats, korgits*

ADJEKTIIVITÜVELISED: *kergats, virgats*

VERBITÜVELISED: *kaabits, klopits, märgits, näpits, kombits, hüpits, tõmmits, kolgits, nühits, haarats, lapats*

Välja arvatud ühesilbilise tuletustüvega *pea-ts*, on tuletustüveks kahesilbiline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi: *jalg : jala > jala-ts, kork : korgi > korgi-ts, märki-ma : märgi-b > märgi-ts, nühi-ma : nühi-b > nühi-ts*. Tuletustüvi on *a-* või *i-*lõpuline, mõnes tuletises on muutunud alussõna tüvevokaal: *kerge > kerga-ts, jupp : jupi > jupa-ts, hõõru-ma > hõõri-ts, hüppa-ma : hüpa-ta > hüpi-ts, tõmba-ma : tõmma-ta > tõmmi-ts*.

Liitel on kaks vokaallõpulist teisendit: *-tsa* ja *-tsi*, mille esinemine sõltub tuletustüve lõppvokaalist. *a-*lõpulise tuletustüve korral on tuletiste muutetüvi *tsi*-kujuline, mitmusevormides ka *-tse* (*lava-tsi-l, lava-tse-id, kerga-tsi-ga, kerga-tse-il*), *i-*lõpulise korral on tuletise muutevormides liitekuju *-tsa* (*klopi-tsa-d, korgi-tsa-ga*).

KIRJANDUST SUBSTANTIIVITULETUSE KOHTA

- Habicht, Külli**, *us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1995.
- Kasik, Reet**, Viron *line*-suffiksilliset tekijännimet. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (eds.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 228.) Helsinki, 1998: 218–223.
- Kasik, Reet**, Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.
- Kasik, Reet**, Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd*- ja *ndus*-liitelised verbaalnoomenid. – ESA 56 (2010). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 2011: 63–90.
- Kasik, Reet**, Sõnaliik oskuskeeles: *e*-tuletised ja nende alusverbid. – Maire Raadik ja Tiina Leemets (toim), *Sõnaga mõeldud mõte*. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012: 50–66.
- Kasik, Reet**, Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2012, 11: 793–806.
- Kont, Ilse**, Isikut märkivad suffiksilised nimisõnad eesti keeles. Kandidaadiväitekiri filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1955.
- Kont, Ilse**, Eesti *rd*-liitelistest substantiividest ja nende vahekorrast *rda*-liiteliste verbidega. – ESA IV (1958). Tallinn, 1959: 91–100.
- Mund, Argo**, *ndus*-liide eesti keeles ehk *peksandusest* ja *pärandusest e-postinduse* ja *perearstinduseni*. – Oma Keel 2005, 1: 21–32.
- Vare, Silvi**, Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus, 1981.
- Vare, Silvi**, Põgusalt ühest leksika ja süntaksi piirinähtusest. – Keel ja Kirjandus 2004, 12: 915–922.

ADJEKTIIVITULETUS

ADJEKTIIVILIIDETEST

§ 103 Adjektiive tuletatakse peamiselt substantiividest, tunduvalt vähem on tuletisi teistest adjektiividest, verbidest ja adverbidest. Adjektiive moodustavaid liiteid on mõnieteist. Paljud neist on sarnased substantiiviliidetega (vt § 58), aga on ka üksnes adjektiive tuletavaid liiteid (*-ne*, *-lik*, *-jas*). Võrreldes substantiiviliidetega on adjektiiviliiteid vähe ja neistki enamik ebaproduktiivsed. Siiski on suurem osa eesti adjektiividest tuletised, seda eeskätt kolme produktiivse ja arvuka tuletustüübi tõttu: *ne*-liitelisi ja *line*-liitelisi sõnaraamatulekseeme on kumbagi ligi kuus tuhat, *lik*-liitelisi adjektiive üle kahe tuhande. Arvukus on suures osas tingitud sellest, et *-ne*, *-line* ja *-lik* liituvad vabalt ka liitsubstantiividele ja võõrtüvedele.

Eesti keeles on vähe lihttüvelisi või võõrliidetega võõradjektiive (*šikk*, *popp*, *noobel*, *rentaabel*). Võõradjektiivid on kas võõrsubstantiividest eesti adjektiiviliitega tuletatud (*egoist* > *egoist-lik*, *reaktsioon* > *reaktsiooni-line*) või kujutavad endast seotud võõrtüve ja eesti tuletusliite kombinatsiooni. Viimased on eesti keele struktuuriga kohandatud võõrpäritolu sõnad, milles laenatud tüvele on sõnaliigi tunnuseks lisatud eesti adjektiiviliide (vrd inglise *attractive*, eesti *atraktiiv-ne*) või on lähtekeele liide asendatud eesti adjektiiviliitega. Sama on tunnuslik paljude keelte adjektiividele, vrd eesti *kaoti-line*, saksa *chaotisch*, inglise *caotic*, rootsi *kaotisk*, soome *kaottinen*. Kuigi eesti keelde on laenatud ka substantiiv *kaos*, osutab adjektiivi tuletustüve kaju, et see ei ole eesti keeles tuletatud substantiivist, vaid laenatud eraldi. Tuletusmalli järgi on suur osa võõradjektiive kinnistüvelised tuletised.

Tuletatud adjektiivide arvukust suurendab ka see, et *ne*-, *line*- ja *lik*-liitega võib produktiivselt moodustada liitsõnatuletisi kahe-sõnalisest fraasist: *metsa äär(es)* > *metsäärne*, *heledad juuksed* > *heledajuukseline*, *sõna kuulma* > *sõnakuulelik*.

Adjektiiviliited võivad liituda tuletatud substantiividele, aga liitliiteid teiste adjektiiviliidetega ei moodustata. Erinevalt paljust verbi- ja substantiiviliidetest ei ole adjektiiviliidetest harilikult variante, välja arvatud *tu*-tuletiste *matu*-liiteline alltüüp (*mõtte-tu*, *mõtle-matu*) ja vahelduva algusvokaaliga (V)*s*-liide (*ergas*, *õnnis*, *tõrges*, *ihnus*).

ADJEKTIIVIDE TULETUSTÜEBID

ne-liitelised adjektiivid

§ 104 Kuigi *ne*-lõpuliste sõnade hulgas on ka substantiive (*inimene*, *sulane*, *rebane*, *hobune*), on nende struktuur läbipaistmatu ja tuletusliitena on *-ne* üksnes adjektiive moodustav liide. Alusõnaks on peamiselt substantiivid ja adverbid, aga ka mõni adjektiiv (*uudne*, *argne*, *tühine*) või sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi (*argine*, *lihtne*). Verbitüvele *-ne* ei liitu.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: vesine, liivane, mudane, lumine, vihane, näljane, tusane, uimane, vigane, õudne, moodne, kuldne, metsane, mäGINE, samblane, kadakane

ADVERBITÜVELISED: kinnine, lahtine, ammune, katkine, viltune, vähene, lõhkine, siinne, sealne, eilne, tänane, kauane, nüüdne, senine, äsjane, varane, tasane

Tuletustüüp on avatud substantiivitüveliste tuletiste osas ja võimaldab vajadusel moodustada tekstituletise: tass on *piimane*, kauss on *kapsasupine*, laud on *küpsisepurune*, nuga on *heeringane*, pea on *veinine*, poiss on *joogine*, käed on *mustikased*, supp on *äädikane*, juuksed on *šampoonised*, lusikas on *tärklisene*, maastik on *järvine*, heinamaa on *allikane*, mets on *kraavine*. On ka muud laadi tekstituletisi:

AK: Siin ei ole siiski tegemist otsese või *tuumse* tähendusega. Kohtvalgustus on *kohtne* teises mõttes. Siin *merisel* maal on tegemist vist ka Rootsi mõjuga. *Relvine* aeg nõudis sõjaväesõnade ühtsust ja häirimatut mõistetavust. Saaks aru, kui ta ütles, et kõik potentsiaalsed

võimalused on *normsed*. R: Kui otsida selget piiri roimade ja siis tähendab *mitteroimsete* kuritegude vahel, siis mina küll ei leia.

Tuletusaluste ammenduvusega on sulgunud kalendrisõnadel põhinev *ne*-tuletiste rühm (*esmaspäevane, reedene, pühapäevane, maikuine*). Noomenitest on avatud tüüpi *ne*-tuletus omane ka numeraalidele (*kahene, kolmene, kümnene, kahekümne viiene, sajane, tuhandene, nt kümnene komplekt*).

-*ne* liitub nii vokaal- kui ka konsonanttüvele. Tuletustüveks on enamasti alussõna genitiiv (a), esmavärtelise kahesilbilise alussõna korral nominatiiv (b):

- a) kriidine, kondine, supine, mullane, samblane, kastene, turbane, meetrine, tahmane, nädalane, hõbedane, hommikune, sügisene, toomingane
- b) vesine, mäGINE, tubane, vigane, tühine, lumine, verine, suvine, unine, tuline

Mõnes tuletises on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi: *vaskne, raudne, kuldne, nahkne, argne*; sama näeb liitsõnatuletistes *laiaõlgne, sirgeselgne, välejalgne, sinisilmne, teravmeelne, nelinurkne, mitmehäälne, üleaedne, seinäärne*. Erandliku tuletustüvega on *uud-ne* (< *uus*). Vanade ühesilbiliste pika vokaaliga alussõnade korral on tuletustüvi liite ees diftongistunud: *puine, luine, tõine, kuine* (ka *kuune*), *maine, öine, soine, hallipäine, naerusuine*. Ka on mõne kahesilbilise *e*-tüvelise alussõna vokaal asendunud *i*-ga: *tuuli-ne, talvi-ne, tammi-ne, pilvi-ne*. Tuletatud substantiividele -*ne* reeglipäraselt ei liitu, üksikuid leksikaliseerunud või liitsõnasarnase struktuuriga tuletisi alussõnana siiski leidub: *sajune, määrdene, kastmene, jõhvikane, hallitusene*.

§ 105 Adverbitüvi *ne*-liite ees tavaliselt ei muutu. See võib olla ühesilbiline konsonanttüvi (*siinne, sealne, nüüdne*) või kahesilbiline vokaaltüvi (*tänane, varane, ammune, kauane, lahtine, katkine*). Mõne üksiku alussõna lõppvokaal on tuletustüves kadunud: *eile* > *eil-ne*, *homme* > *hom-ne*, *muiste* > *muist-ne*.

-*ne* liitub reeglipäraselt *ti-* ja *stikku-*liitelistele adverbidele, viimaste klusiil nõrgeneb tuletustüves:

ti + ne > ti-ne:	paigutine, kohatine, hootine, ainitine, alatine, esitine, rööbitine, kahetine
stikku + ne > stiku-ne:	vastastikune, ligistikune, pealistikune, reastikune, kohastikune, järjestikune

Adverbitüveliste *ne-*tuletiste moodustus on produktiivne:

AK: Seega on jaotus ühtekokku *kolmetine*. Tema ise peab kandma *vahestisest* enneaegsusest või hilinemisest tuleva kahju. IM: Üsna *otsetine* tõlge. Üheks populaarsemaks ametiks oli *suvitine* maasikakorjamine. Hommikuseks kondisirutuseks võib vastakuti *lapitise* mõõgaga udjada küll. Kui reisija isiklikus pagasis sisalduv kaup on *juhutine*.

On rühm tuletisi, kus *ne-*liite ees on sõnaliigiga seostamatu kinnis-tüvi, mis esineb samas tähenduses ka liitsõna laiendosana:

lihtne (vrd *lihtsõna*), *algne* (vrd *algkool*), *iidne* (vrd *iidvana*), *keskne* (vrd *kesklinn*), *umbne* (vrd *umbtänav*), *vaikne* (vrd *vaikelu*), *võrdne* (vrd *võrdkuju*), *ürgne* (vrd *ürgaeg*), *esmane* (vrd *esmaabi*), *segane* (vrd *segamets*), *väline* (vrd *väliskohvik*), *punane* (vrd *punalipp*), *sinine* (vrd *sinitaevas*), *kollane* (vrd *kollatõbi*), *üldine* (vrd *üldkoosolek*), *argine* (vrd *argipäev*)

§ 106 Produktiivne on kahesõnalisel fraasil põhinev *ne-*liiteline liitsõnatuletus, mille järelois iseseisva, s.t laiendita lekseemina ei esine. Samal ajal alluvad sellised tuletised liitsõna ortograafia põhimõtetele: kui tuletatud on enam kui kahe sõna baasil, siis kirjutatakse selline ühend lahku: *vennapikkune* ja *minu venna pikkune*, *meetrikõrgune* ja *kaheksa meetri kõrgune*, *majatagune* ja *suure maja tagune*. Samuti võib rindfraasis korduva laiendosa asendada sidekriipsuga: *mäe- ja metsatagune*, *meie- või teiesugused*. Liitsõnatuletise aluseks on adpositsioonifraas või võrdlust väljendav adjektiivifraas, piiratumalt ka substantiivifraas.

Mõne järeloisega on kümneid kahesõnaliselt aluselt tuletatud sõnaraamatulekseeme. Sõltumata fraasi süntaktilisest struktuurist

on laiendosa liitsõnatuletise tuletustüves enamasti genitiivis (vrd siiski *ootuspärane*, *märkimisväärne* jms), põhiosaks on fraasipõhjust moodustunud *ne*-tuletis. *u*-lõpuline tuletustüvi adjektiivitüvelistes tuletistes viitab korreelaadisuhtele *us*-liiteliste substantiividega (vrd *pikkus* ja *-pikku-ne*, *vanus* ja *-vanu-ne*). Vokaalimuutus tuletustüvedes *-alune* (< *all*) ja *-tagu-ne* (< *taga*) seletub vormianalooiaga. Tuletistes *-esine* ja *-sisene* on tuletustüveks kinnistüvi (vrd *esi-klaas*, *sise-õu*), aga needki korreleeruvad adpositsioonifraasiga (vrd *maja ees* ja *majaesine*, *riigi sees* ja *riigisisene*).

Adpositsioonifraasil põhinevaid liitsõnatuletisi

TULETIS	FRAASINÄIDE	NÄITED
eelne	õhtu eel	õhtueelne, eksamieelne, stardieelne, vihmaeelne
alune	põranda all	põrandaalune, laealune, lauaalune, puualune, aiaalune
tagune	aia taga	aiatagune, majatagune, metsatagune, seinatagune
pealne	kalda peal	kaldapealne, nurgapealne, kohapealne, aidapealne
puhune	sünni puhul	sünnipuhune, elupuhune, pulmapuhune, surmapuhune
sisene	maa sees	maasisene, veenisisene, erakonnasisene, riigisisene
ülene	üle piiri	piiriülene, rahvusülene, riigiülene, mõistusülene
järgne	lepingu järgi	lepingujärgne, sõjajärgne, surmajärgne, elukohajärgne
kaudne	suu kaudu	suukaudne, umbkaudne, ligikaudne, pealiskaudne
poolne	lõuna pool	lõunapoolne, õuepoolne, päikesepoolne, õhtupoolne
esine	maja ees	majaesine, rinnaesine, jaamaesine, otsaesine
vaheline	metsa vahel	metsavaheline, rahvusvaheline, tähtdevaheline

Adjektiivifraasil põhinevaid liitsõnatuletisi

TULETIS	FRAASINÄIDE	NÄITED
pikkune	meeter pikk	meetripikkune, isapikkune, päevapikkune, ühepikkune
kõrgune	meeter kõrge	meetrikõrgune, majakõrgune, puukõrgune, mäekõrgune
laiune	lai kui tänav	tänavalaiune, meetrilaiune, toalaiune, jõelaiune
vanune	aasta vana	aastavanune, nädalavanune, õevanune, meievanune
suurune	suur kui tuba	toasuurune, majasuurune, kapisuurune, mäesuurune
paksune	paks kui leht	lehepaksune, vihupaksune, ühepaksune, sõrmpaksune
raskune	kilo raske	kiloraskune, kotiraskune, samaraskune, meheraskune
tugevune	tugev kui karu	karutugevune, ühetugevune, terasetugevune
jämedune	jäme kui puu	puujämedune, kõiejämedune, käsivarrejämedune
sügavune	meeter sügav	meetrisügavune, rinnasügavune, põlvesügavune
kõvadune	sama kõva	samakõvadune, ühekõvadune
väärne	kiitust väärt	kiiduväärne, auväärne, laiduväärne, naeruväärne

Substantiivifraasil põhinevaid liitsõnatuletisi

TULETIS	FRAASINÄIDE	NÄITEID
keelne	vene keel	venekeelne, mitmekeelne, muukeelne, murdekeelne
kaelne	kange kael	kangekaelne, pikakaelne, kenuskaelne, rõngaskaelne
hääln	hele hääln	heledahääln, valjuhääln, mahedahääln, bassihääln
äärne	metsa äär	metsaäärne, mereäärne, jõeäärne, seinäärne
nurkne	neli nurka	nelinurkne, täisnurkne, võrdnurkne, kolmnurkne
meelne	üllas meel	üllameelne, kergemeelne, ausameelne, lihtsameelne
silmne	hallid silmad	hallisilmne, heledasilmne, pruunisilmne, sinisilmne
kordne	mitu korda	mitmekordne, kahekordne, igakordne, esmakordne
aegne	õige aeg	õigeaegne, nõukogudeaegne, pikaage, samaage
jalgne	neli jalga	neljajalgne, pikajalgne, välejalgne, sajalalgne
selgne	sirge selg	sirgeselgne, nõgusselgne, küürusselgne, lameselgne
külgne	mitu külge	mitmekülgne, ühekülgne, võrdkülgne, kõigekülgne
õlgne	laiad õlad	laiaõlgne, kitsaõlgne, võrdõlgne, kaheõlgne
veerne	metsa veer	metsaveerne, põlluveerne, seinaveerne, teeveerne
lehine	laiad lehed	laialehine, tõmbilehine, teravalehine, punalehine
sugune	see sugu	seesugune, meiesugune, igasugune, teistsugune

Mall näib laienevat uutele fraasitüüpidele, uuemal ajal levivad jõudsalt nt *põhine*-osaga liitsõnatuletised (vrd *millegi põhjal*): *aatepõhine, rahapõhine, veebipõhine, internetipõhine, skandaalipõhine, õhinapõhine* jts. Liitsõnatuletiste moodustus on produktiivne ja keelekorpustest on hõlpus leida tekstituletisi:

AK: Just sellest summast lähtudes arvutavad *kasvuusked* majandusmehed oma ebajumalat. Väljendid, mis moodsale lihtkodanikule tunduvad kas *veeuputuseelsed* või muidu kohmakad. Lähemal ajal on oodata *märkimisväärseid* muudatusi. *Laserieelne* valgus seda kõike ei võimaldanud. Seadust pooldab ka *valitsusmeelseks* peetava konservatiivse päevalehe ajakirjanik. Tundub *loogikavastane*. *Automeelne* lähenemine on natuke üle läinud ja on hakatud rääkima vajadusest ühistransporti ja kergliiklust arendada. Rektori *juubelipuhune* jutt eelviimases Sirbis sisaldas üllatavalt mõistlikku kriitikat. Selline mõistlikkus on üsna *ootuspärane*. See on vajalik juba *kodanikevahelise* suhtluse seisukohast.

§ 107 Võõrtüvelistel *ne*-tuletistel on oma tuletusmall. Erandiks on mõned omasõnadega sarnase tuletustähendusega *ne*-adjektiivid, mis on moodustatud võõrsubstantiividest omasõnade malli järgi: *alkoholine, tärpentinine, essentsine*.

Reeglipäraselt on *ne*-liite ees rõhulise lõppsilbiga konsonantlõpuline võõrtüvi. See võib ka substantiivina kasutusel olla (*kapriisne, probleemne, efektnne, kvaliteetne, kontrastne*), aga valdavalt on tuletises kinnistüvi. Tuletisi moodustatakse kahesuguse kujuga tüvedest, mis mõlemad on pearõhust arvates ühesilbilised:

VVC + *ne* geniaalne, koloniaalne, instrumentaalne, stabiilne, agressiivne, naiivne, solidaarne, vulgaarne, grandioosne, religioosne, pompoosne, humaanne, spontaanne, sümpaatne, finiidne, aeroobne

VCC + *ne* elegantne, riskantne, pikantne, vakantne, korpulentne, diferentne, inertne, elastne, kompleksne, perversne, pitorreskne, amorfne, absurdne

Selline võõrtüvi võib – analoogiliselt eespool toodud *iid-*, *vaik-* jm omatüvedega – omadustähenduses esineda ka liitsõna laiendosana: *munitsipaalpolitsei*, *koloniaalmaa*, *instrumentaalpala*, *naiivteooria*, *inertgaas* (vt § 159).

ne-liitel on teisendkujusid. Liite põhikuju *-ne* esineb vaid nominatiivis. Vokaaltüvelistes muutevormides on kasutusel teisendid *-se* ja *-si* (*raud-se*, *raud-se-t*, *kinni-se-d*, *kinni-si*), konsonanttüves *-s* (*vesi-s-t*, *kinni-s-te*). Samad teisendid esinevad ka edasimoodustus (*kinni-se-lt*, *kinni-s-tüvi*).

line-liitelised adjektiivid

§ 108 *line*-liitega moodustatakse nii substantiive kui ka adjektiive. Sõnaraamatulekseemidest on substantiive mõnikümmend (vt § 64), adjektiive aga mitu tuhat. *line*-liitelisi adjektiive moodustatakse nii omasõnadest kui ka võõrsõnadest, nii lihtsa kui ka tuletatud tüve baasil. Alussõnaks on substantiiv, üksikuid muu sõnaliigi tuletisi on adjektiivitüvelised *suureline* ja *pikaline* ning adverbitüvelised *äkiline*, *vinkavonkiline*, *kiirakääriline*. Liide moodustab adjektiive ka seotud võõrtüvele liitudes.

Tuletüstüvi on vokaallõpuline. Enamasti on tuletüstüveks alussõna kahesilbiline genitiiv, mistõttu astmevahelduslik alussõna võib muuttüübist sõltuvalt olla nõrgas või tugevas astmes:

ajaline, jooneline, ruuduline, lilleline, kandiline, laiguline, sueline, keeleline, sõjaline, hingeline, kehaline, vormiline, usuline, ajaline, pinnaline, rahaline, okkiline, muustriline, mõtteline

Kui alusgenitiivi tüvi on ühesilbiline, võib *-line* liituda ka sellisele vokaaltüvele: *suuline*, *tõeline*, *käeline*, *kiuline*, *jõuline*, *ealine*. Mitmusetüvi on tuletüstüveks sõnades *sarviline*, *hambuline*, *tiivuline*, *sõlmiline*, *sooniline*. Verbitüvele *-line* ei liitu, aga alussõnaks võib olla kahesilbiline *e*-liiteline deverbaal: *suuteline*, *pilkeline*, *hüppeline*, *pisteline*, *tahteline*, *tõkeline*, *hindeline*, *teeneline*, *mõisteline*, *võimeline*.

Pikemale tuletustüvele liitub *-line* juhuslikumalt. Tuletatud substantiividest on edasituletisi järgmiste mallidega:

stik + line > stiku-line	mäestikuline, maastikuline, kärestikuline, ilmastikuline, tähestikuline, sõnastikuline, taimeistikuline, olustikuline
ik + line > iku-line	valikuline, päevikuline, põimikuline, isikuline, igavikuline, palavikuline, olevikuline, minevikuline, tulevikuline
ng + line > ngu-line	loominguline, toodanguline, puhanguline, hinnanguline, murranguline, astanguline, lepinguline, õpinguline, loenguline
nd + line > ndi-line	sajandiline, paljandiline, tasandiline, haavandiline, näidendiline, asendiline, isendiline, varjundiline, usundiline
us + line > use-line	vanuseline, koguseline, soomuseline, tunnuse-line

§ 109 Valdava osa *line*-liitelistest adjektiividest moodustavad liitsõnatuletised. Alussõnaks võib olla liitsubstantiiv (*päikesepaiste-line*, *ametiühingu-line*, *ajaviite-line*, *ajaloo-line*, *muinasjutu-line*), aga eriti produktiivne on kahesõnalisel fraasil põhinevate liitadjektiivituletiste moodustamine. Alussõna rollis võib olla adjektiivlaiendiga substantiivifraas (a) või substantiivlaiendiga kvantorfraas vm sõnaühend (b). Liitsõnatuletise laiendosa on enamasti genitiivis:

- suureninaline, pikajuukseline, mustanahaline, laiaekraaniline, kitsääreline, kõrgekontsaline, madalalpalgaline, peeneteraline, jämedavarreline, paksunahaline, nõrganärviline, tugevaastmeline, kõvakaaneline, heamaitseiline
- ühekohaline, kaheistmeline, kolmetoaline, neljaköiteline, viieharuline, kuueliikmeline, seitsmeleheküljeline, kaheksarealine, kümnesõrmeline, sajaosaline, tuhandepealine, mitmekorruseline, paljurahvuseline, rohkearvuline, vähelauseline

Mitmesõnaliste numeraalide tuletised kirjutatakse eesti ortograafia põhimõtete järgi lahku: *kolmekümne kahe leheküljeline, saja kuuekümne korruseline* jts. Ka rindfraasis võib korduva tüveosa asendada sidekriipsuga nagu kõigis liitsõnades: *musta- ja valgenahalised, kahe- või kolmetoaline*. Nii adjektiivid kui ka numeraalid moodustavad eri põhiosadega kombineerudes pikki tuletissarju ja tekstis võib vabalt moodustada vajaliku liitsõnatuletise, näiteks esiosadega *punase-* ja *kahe-* järgmisi:

punase-huuleline, -juukseline, -laiguline, -põhjaline, -plekiline, -ruuduline, -tooniline, -põseline, -lihaline, -värviline, -lilleline, -täpiline, -öieline, -uimeline, -kaaneline, -küüneline, -ääreline, -katteline

kahe-astmeline, -möötmeline, -haruline, -kihiline, -kõiteline, -osaline, -mastiline, -rattaline, -rööpmeline, -realine, -suunaline, -tunniline, -sooline, -leheline, -toaline, -ruumiline, -aknaline, -vaatuseline

Osa *ne*-adjektiive (nt värvinimetused *punane, sinine*) võib liituda ka kinnistüve kujul (*punajuukseline, sinitriibuline*) või konsonanttüveliselt (*ühistekkeline, praegusajaline*). Häälduspõhjustel on vahel nimetavalise esiosaga *laiekraaniline*.

Tuletustüüp on avatud, ajakirjandusest on registreeritud nt *bukvalismimaiguline, elavakõneline, praegushetkeline, sõnatekkelooline, sõnaühendikujuline*.

AK: *Punapintsakuline* must teeb tüdrukuga imepäraseid trikke. Kas sel võiks olla mingit *põliseestilist* alust? Prokuratuuri argumentide tase on kahjuks *madalalaubaline*. Mõistagi eeldab küsimus *etapiviisilist* lahendamist. Tüüpiliselt tähendas see *viie-* kuni *seitsmeinimeselisi* gruppe. Meelde jäi pisut *julmanaljaline* Henry.

Adpositsioonifraasist harilikult *line*-tuletisi ei moodustata, v.a prepositsiooniga *üle*: (*üleeuroopaline, üleriigiline, ülemaaline*) ja kinnistüvega *ala-* (vrd *alla*): *alamööduline, üle-* ja *alakaalulised*.

§ 110 Võõrtüvelised *line*-tuletised on sama tuletusmalliga kui omatüvelised. Alussõnaks on enamasti lekseem. Süstemaatiliselt moodustatakse *line*-tuletisi *ioon*-lõpulistest võõrsubstantiividest. Tuletustüveks on alussõna genitiiv:

prismaline, elektriline, algebraline, rekordiline, arhitektuuriline, kultuuriline, meditsiiniline, transpordiline, protsendiline, füüsikaline, perioodiline, finantsiline, atmosfääriline, revolutsiooniline, organisatsiooniline, evolutsiooniline, konstitutsiooniline, reaktsiooniline, redaktsiooniline, opositsiooniline

Ka võõrsubstantiividest võib adjektiivide või numeraalide ja muude kvantorsõnadega kombinatsioonis moodustada liitsõnatuletisi: *kõrgekvaliteediline*, *kahedimensiooniline*, *mitmedimensiooniline*, *madalaprotsendiline*, *ühekultuuriline*, *paljukultuuriline*, *pikaperioodiline*.

AK: Pärast mitut *suurebütjetilist* äpardust on Nolte pöördunud väiksemate filmide poole.

Nagu *ne*-tuletisi, nii on ka *line*-liitelisi adjektiive moodustatud seotud võõrtüvest, mida lekseemina ei kasutata. Liite ees on *i*-lõpuline vokaaltüvi:

tüüpiline, füüsiline, etniline, kaootiline, süstemaatiline, problemaatiline, narkootiline, dramaatiline, teoreetiline, idiomaatiline, kliimaatiline, fanaatiline, hüpoteetiline, neoliitiline, hüpnootiline, neurootiline

Kinnistüvelised *line*-tuletised korreleeruvad sageli *ia*- ja *ika*-lõpulistest võõrsubstantiividega. Sellist tuletustüve võib analüüsida ka lühenenud substantiivitüvena:

ia + *line* > *i*-*line* keemiline, bioloogiline, energiline, geograafiline, epideemiline, demagoogiline, allergiline, entsüklopeediline, mütoloogiline, tautoloogiline, diplomaatiline

ika + *line* > *i*-*line* akustiline, tehniline, graafiline, poliitiline, mehaaniline, kosmeetiline, foneetiline, poeetiline, eetiline, akrobaatiline, grammatiline, didaktiline, pedagoogiline, kriitiline

line-liitelised adjektiivid on muuttüübilt kahetüvelised. Liite põhi-kuju *-line* esineb ainult nominatiivis. Muudes vormides ja edasituletistes on liitekujud *-lise*, *-lisi* ja *-lis* (*keele-lise-d*, *keele-lisi*, *keele-lis-te*, *keele-lise-lt*).

lik-liitelised adjektiivid

§ 111 *lik*-liitelised adjektiivid moodustavad kolmanda arvuka adjektiivide tuletustüübi. *-lik* võib liituda nii oma- kui ka võõrsõnale, nii lihtsale kui ka tuletatud tüvele ja liitsõnale, nii konsonantlõpulisele kui ka vokaallõpulisele tuletustüvele. Alussõnaks võib olla substantiiv või verb, harvem adjektiiv.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: naiselik, mehelik, lapselik, reeturlik, masinlik, korralik, kirjalik, imelik, riiklik, kohalik, vaimulik, ametlik, õnnelik, rahulik, murelik, auklik

VERBITÜVELISED: avalik, sobilik, surelik, tegelik, kartlik, leplik, lõplik, tundlik, nõudlik, püüdlük, muutlik, alandlik, kannatlik, vastandlik, õpetlik

ADJEKTIIVITÜVELISED: rikkalik, piklik, arglik, kurblik, pühalik, täielik, õndsalik, tuttavlik

Tuletustüüp on produktiivne pärisnimedest adjektiivide moodustamisel. Alussõnaks võivad olla kohanimed või isikunimed.

KOHANIMETÜVELISED: ameerikalik, euroopalik, aasialik, eestilik, venelik, soomelik, hiinalik, hispaanialik, hollywoodlik, põhjaraotsilik, tartulik, narvalik, tallinlik, kuressaarelik

ISIKUNIMETÜVELISED: kristlik, luterlik, stalinlik, tammsaarelik, niper-naadilik, tootsilik, pearulik, goethelik, brechtlik, madonnaalik, mefistolik, donquijotelik, apollonlik, dionüüsoslik

Tuletisi moodustatakse ka ees- ja perekonnanime ühendist:

juhanliivilik, richardrohulik, eduardvildelik, matstraadilik, mihkelmutilik, martlaarilik victorhugolik, valmaradamslik

Sõnaraamatulekseemidena on nimetüvelisi tuletisi registreeritud vaid juhuslikult, aga tekstiliselt on moodustus täiesti produktiivne:

AK: Rausi näitusel kõneles see *pariislik* „genius loci“ juba märgatavalt kaasa. Mulle tundub, et kui eestlastel oli enne II maailmasõda suhtumine metsa veel n-ö *skandinaavialik*, siis nüüd pigem *brasiilialik*. Siin raamatus jätkub *viiviluigelik* elu mõtte otsing. Ja isegi päris *karlmarthinlik* algus *la dolce vita* ... Kogu see *jürgenroostelik* uuslihtsus. Teisel pool paiskab meestele oma *kaarelirdilikku* otsekohesust peatreener Aivar Kuusmaa. Film on säilitanud *bornhöheliku* peategelase tüübi.

Substantiivitüvelised adjektiivid moodustavad suurima *lik*-tuletiste rühma. Lihttüvelised tuletised on eelistatult ühe- või kahe-silbilise tuletustüvega. Tuletustüveks võib olla alussõna nominatiiv (a) või genitiiv (b):

- a) auklik, riiklik, kirglik, ohtlik, piltlik, kunstlik, lünklik, arstlik, masinlik, ametlik, konarlik, röövellik, keigarlik, sangarlik, luterlik, kiriklik
- b) asjalik, orjalik, korralik, õnnelik, põhjalik, naiselik, lapselik, kirjalik, mehelik, vennalik, daamilik, sõbralik, kohalik, loomulik, vaenulik

Osaliselt sõltub tuletusmall alussõna muuttüübist. Tuletustüvi on genitiivis astmevahelduslikest s-lõpulistest sõnadest (*taeva-lik*, *rahva-lik*, *kohtu-lik*) ja sõnadest, mille muudetüves on lõpumuuatus *i > ja* (*asja-lik*, *orja-lik*, *kirja-lik*). Kui alussõna nominatiiv on ühe- ja genitiiv kahe-silbiline, võib tuletustüveks olla ükskõik kumb tüvekuju (*oht* : *ohu* > *ohtlik*, *koht* : *koha* > *kohalik*). Kolmesilbilise genitiiviga sõnadest, mille nominatiiv on konsonantlõpuline, on tuletustüveks enamasti nominatiiv (*amet-lik*, *kirik-lik*), aga tuletisi on ka pikema tuletustüvega: *aabitsa-lik*, *raamatu-lik*, *ameerika-lik*, *mõrtsuka-lik*, *hispaania-lik*.

lik-liitega moodustatakse adjektiive ka tuletatud substantiividest. Tuletus on produktiivne järgmiste mallidega:

us + lik > us-lik	rahvuslik, teaduslik, väärtuslik, õiguslik, kasvatuslik, seikluslik
ndus + lik > ndus-lik	kaubanduslik, majanduslik, varanduslik, kirjanduslik
kond + lik > kond-lik	perekondlik, ühiskondlik, seltskondlik, maakondlik, piirkondlik
lane + lik > las-lik	sportlaslik, kangelaslik, eestlaslik, vägilaslik, inglaslik
ja + lik > ja-lik	õpetajalik, valitsejalik, murdjalik, müüjalik, näitlejalik
nna + lik > nna-lik	sõbrannalik, kuningannalik, lauljannalik, tartlannalik

Juhuslikumalt on tuletisi moodustatud ka *ur*-liitelistest alussõnadest (*sõdurlik*, *reeturlik*, *kahjurlik*, *petturlik*), *ik*-liitelistest alussõnadest (*isiklik*, *tõusiklik*, *terviklik*, *võhiklik*), *nd*-liitelistest alussõnadest (*katkendlik*, *vastandlik*, *erandlik*, *visandlik*).

Alussõnaks võib olla ka liitsubstantiiv: *asjaarmastajalik*, *tähenärijalik*, *keeleteaduslik*, *raamatukogunduslik*, *iseteeninduslik*, *pärisorjuslik*, *vanaemalik*, *suurlinlik*, *tütarlapselik*, *koolipoisilik*, *härasmehelik*. Liitsõnatuletisi moodustatakse *lik*-liitega juhuslikumalt, alussõnaks on adjektiivse täiendiga substantiivifraas või substantiivse täiendiga kvantorfraas:

laiaulatuslik, täisväärtuslik, kõrgeväärtuslik, nõrgamõistuslik, heanaaberlik, truusüdamlik, heasüdamlik, vananaiselik, heaperemehelik, mitmetähenduslik, paljutähenduslik, kolmevaatuslik

lik-adjektiivide tuletustüüp on avatud:

AK: *Mulgiliku* kavalusega on number kaks korda suuremaks tehtud. Varem lahtise tuule käes oli kuidagi *rändajalikum* see amps. Ta oli ainus, kes filmi *võrgutajalikk* ihukaitsjat taga ei nutnud. Bändi *luuserliku* välimusega solisti abikaasa, ei enam. Lipu all jorutati *met-savendlikke* laulukesi. *Jänkulike* või ülimalt ebaühtlaste hammaste omanikud on sageli loovisiksused. Olud on head ja *kõrtsilikud*. Tõsisuslik *tähelipulik* suhtumine rekordisse paneb muigama. Seda viga

poetavad just haritlased oma *haritlaslikku* sõnastusse. Kust tulevad sellised *rahvamõrvlikud* võltsnormid?

§ 112 *-lik* on üks väheseid adjektiiviliiteid, mis liitub ka verbitüvele. Tuletustüveks on kahesilbiline esmaväteline vokaaltüvi (a) või ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (b):

- a) surelik, vajalik, avalik, sobilik, pärilik, püsilik, tegelik
- b) teadlik, tundlik, leidlik, nõudlik, püüdlik, reetlik, petlik, tahtlik, kaeblik, kõblik, paindlik, tõtlik, taiplik, leplik, lõplik, kartlik, kiuslik, muutlik, mõtlik, säästlik

Kahesilbilise kolmandavätelise vokaaltüvega alusverb lüheneb ühesilbiliseks tuletustüveks: *kaeba-ma* > *kaeb-lik*, *taipa-ma* > *taip-lik*, *leppima* > *lep-lik*, *lõppe-ma* > *lõp-lik*.

Üksikuid tuletisi on ka kolmesilbilise tüvega tuletatud verbi-dest, tuletustüvi lüheneb neiski konsonantlõpuliseks: *kannata-ma* > *kannat-lik*, *õpeta-ma* > *õpet-lik*, *alanda-ma* > *aland-lik*, *unusta-ma* > *unust-lik*.

lik-tuletise alussõnaks võib olla ka verbifraas. Liitsõnatuletisi moodustatakse enamasti püsiühenditest: ühendverbidest (*ette vaatama* > *ettevaatlik*) ja väljendverbidest (*sõna murdma* > *sõna-murdlik*):

ülevaatlik, tagasihoidlik, kokkuhoidlik, ettevõtlik, kokkuvõtlik, vastuvõtlik, äraandlik, järeleandlik, kaastundlik, järelemõtlik, kokkuleplik, allaheitlik, ettenägelik, vastutulelik, kohusetäitlik, kohusetundlik, asjatundlik, valutundlik, külmakartlik, jumalakartlik, meelegeitlik, sõnavõtlik, seadusandlik, tähelepanelik

Vahel on liitsõnatuletistes kinnistüvesid, mille kasutamist põhjustab sõnamalli analoogia või mis korreleeruvad teiste tuletistega (*lühinägelik*, *kaugnägelik*, *kuritegelik*, vrd *kaugnägemine*, *kuritegu*).

§ 113 Tuletustüüp on produktiivne ka võõradjektiivide moodustamisel. *-lik* liitub valdavalt isikutähendusega lekseemile, mistõttu tuletustüve lõpus on sageli võõrliide. Võõrtüvede puhul

liitub *-lik* üksnes konsonandile. Tavalisemad tuletusmallid on järgmised:

- ist + lik > ist-lik egoistlik, humanistlik, kommunistlik, sotsialistlik, esseistlik, anarhistlik
- or + lik > or-lik organisaatorlik, reformaatorlik, direktorlik, oratorlik, novaatorlik
- er + lik > er-lik psühhiaaterlik, reporterlik, variserlik, preesterlik, dispetšerlik
- aat + lik > aat-lik demokraatlik, diplomaatlik, bürokraatlik, autokraatlik, asiaatlik
- eet + lik > eet-lik askeetlik, atleetlik, majesteetlik
- nt + lik > nt-lik korporantlik, diversantlik, pedantlik, protestantlik, intelligentlik

Ka võõrsõnalise allusõnaga on tuletustüüp avatud ja võimaldab moodustada tekstituletisi:

AK: *Kaskadöörlikud* trikid hakkasid kondi peale. Kui maha arvata see *literaatlik* vaimutsemine ja *diletantlikud* õhked, siis milles õieti on küsimus? Kuigi kohati õõnes, kohati *klišeelik* ja kindlasti hõredama taustaga. Andmebaas on hädine katse ühildada *internetlikku* multimeedialisust ja telefonikataloogi. Puhkenud lugemislummuses otsustas L. kasutada oma kõrgeauliselt *ministerlikus* sõnavõtus temale eriti meelepärast fraasi.

lik-liide on astmevahelduslik. Põhikuju *-lik* esineb ainsuse nominatiivis ja superlatiivitunnuse ees (*korra-lik-em*), muudes vormides ja edasituletistes esinevad liitekujud *-liku*, *-likku*, *-like*, *-likke*, *-likk* (*korra-liku-d*, *korra-liku-lt*, *korra-likku-de*, *korra-likke*, *korra-like-l*, *korra-likk-us*). Argikeeles levib kolmesilbiliste tuletiste astmevahelduseta muuttüüp: *oht-liku-te*, *oht-liku-id*.

kas-liitelised adjektiivid

§ 114 *kas*-liitega moodustatakse nii substantiive kui ka adjektiive. Sõnaraamatulekseemide hulgas on *kas*-liitelisi substantiive mõnikümmend (vt § 73), adjektiive ligi kolmsada. Nende hulgas on deskriptiivtövelisi sõnu, millel ei ole alussõna, nagu *matsakas*, *kipakas*, *kopsakas*, *lopsakas*, *sihvakas*, *lohakas*, *lohmakas*, *rohmakas*, *pirakas*, *sorakas*, *kentsakas*, *pontsakas*. Läbipaistva struktuuriga tuletisi moodustakse peamiselt substantiividest ja adjektiividest, harvem verbidest.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: kõhukas, õlakas, kehakas, kerekas, rinakas, viljakas, menukas, edukas, töökas, eakas, mõttekas, kombekas, arukas, taibukas, mahlakas, vürtsikas

ADJEKTIIVITÜVELISED: pruunikas, roosakas, lillakas, hapukas, kibekas, noorekas, mõrukas, tõmbakas, tumekas, kollakas, rohekas, punakas

VERBITÜVELISED: tormakas, tuisakas, kiusakas, rutakas, tõtakas, kuulekas, turtsakas

Pronoomenitüveline on *isekas*, adverbütüvelised *püstakas* ja *vildakas*. Tuletustüüp on avatud. Korpustest võib leida nii substantiivikui ka adjektiivitüvelisi tekstituletisi:

AK: Koosolek ise oli *pingekas* ja sisurikas. Kõigi *trendikate* klubiinimeste lemmiküritus. Visandatud panoraam oli eepiliselt *haardekas*. On pigem raskusi piisavalt *rasvakate* tükkide leidmisega. Mõnutee-nuste osutajatel on aeg *jaksukate* klientide vastuvõtmiseks juba ettevalmistusi teha. Eesti staažikaim ja *napsukaim* looduskaitseja. Üks *seenekas* seeneraamat on nüüd ilmunud. IM: Teie kes te olete vastalised ja üldse *pahakad*. IK: *Tuhmikad* peeglid näitasid aega otse lõputusse laiuvat.

-*kas* liitub valdavalt kahesilbilisele vokaaltüvele. Denominaalsete tuletiste tüvi on genitiivis, mis astmevahelduslike noomenite puhul on vastavalt alussõna muuttüübile nõrgas või tugevas astmes:

lilla > *lilla-kas*, *nimi* : *nime* > *nime-kas*, *õlg* : *õla* > *õla-kas*, *pruun* : *pruuni* > *pruuni-kas*, *komme* : *kombe* > *kombe-kas*, *anne* : *ande* > *andekas*. Tugevneva astmeheldusega alussõnade *kas*-tuletistes on levinud välte nõrgenemine (*andekas*, *kombekas*, *teenekas*, *maitsekas* jms II vältes). See tendents puudutab ka ainult III-värtelise normitud tuletist *mõttekas* (argikeeles sageli *mõtekas*). Kui genitiiv on ühesilbiline, võib *-kas* liituda ka ühesilbilisele pika vokaalainesega lõppevale tuletüstüvele: *jõukas*, *nõukas*, *töökas*, *eakas*, *moekas*, *maokas*, *toekas*. Kinnistüvele liitub *-kas ne*-adjektiividega korreleeruvates tuletistes *puna-kas* (vrd *puna-ne*), *kolla-kas* (vrd *kolla-ne*), *rohe-kas* (vrd *rohe-line*).

Verbitüveliste tuletiste tüvi on nõrgas astmes: *tuisutama* : *tuisata* > *tuisa-kas*, *kiusama* : *kiusa-ta* > *kiusa-kas*, *kuulama* : *kuule-b* > *kuule-kas*.

Ekspressiivse tähendusega adjektiivides on alussõna tüvevokaal tuletüstüves sageli asendunud *a-ga*: *juhm* : *juhmi* > *juhma-kas*, *loll* : *loll* > *lolla-kas*, *jonni* : *jonni* > *jonna-kas*, *küür* : *küüru* > *küüra-kas*, *turtsu-ma* > *turtsa-kas*. Samasugune vokaalimuutus on toimunud adverbitüvelistes tuletistes *püsti* > *püsta-kas*, *viltu* > *vilda-kas*.

-kas liitub harilikult omatüvele. Vähesed võõrtüvelised tuletised vastavad omasõnade mallile:

pretensioonikas, bravuurikas, temperamendikas, nüansikas, koloriidikas, süsteemikas, volüümikas, ideekas, tempokas, perspektiivikas, ambitsioonikas

Keelekorpustest leiab ka võõrtüvelisi tekstituletisi:

ак: Pesufirma on otsustanud loobuda *büstika* tšehhitari teenustest. Ja nüüd on *glamuurikal* rokkariks hakanud pojal valmimas plaat. Noor *aktsendikas* ametnik ei tahtnud mind krooniga sisse lasta. Võib piisavalt *sürpriisikas* olla nende järsk märkamine.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ka*, mis esineb kõigis muutevormides peale nominatiivi, samuti edasituletistes (*edu-ka-d*, *edu-ka-im*, *edu-ka-lt*), v.a tüve lühenedes (*edu-k-us*).

jas-liitelised adjektiivid

§ 115 *jas*-liitega tuletatakse üksnes adjektiive. Alussõnadeks on substantiivid ja adjektiivid. Sõnaraamatulekseeme on ligi viissada.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: siidjas, tornjas, muldjas, munajas, habejas, südajas, saagjas, sültjas, sulgjas, kriitjas, niitjas, lookjas, paberjas, peegeljas, puuderjas, sametjas, kellukjas

ADJEKTIIVITÜVELISED: mustjas, laugjas, hõrkjas, mörkjjas, blondjas, läägjas, tihkjas, sünkjas, tuhmjas, pruunjas, tõlpjas, erkjas, lauskjas

Lisaks on üksikuid verbitüvelisi adjektiive: *kleepjas*, *helkjas*, *pleekjas*, *vooljas*, *hüübjas*. Tuletustüüp on avatud, korpustest võib leida tekstituletisi:

IK: Kõikjal oli ikka ja jälle raskeid, *hiidjaid*, rautatud väravaid. Nad olid pooleldi surnud, *laipjad* nagu kalad turul. Tuhmpruunikast näost lühikese täishabeme raamist vaatasid *mandeljad* silmad. Ta seisis mustsinkjana, *sangarjana*. AK: Aaviku sõnavõtul on aga olnud *kildjaid* järelkajaid.

jas-liitega võib moodustada ka fraasil põhineva liitsõnatuletise:

AK: Avastate, et teie käed on täis kilekotikesi andaluusia *roisulõhnjate* oliividega.

-jas liitub valdavalt ühesilbilisele tugevaastmelisele konsonanttüvele (a), kolmandavärteline vokaaltüvi lüheneb liite ees: *vooli-ma* > *vool-jas*, *tihke* > *tihk-jas*. Esma- ja teisevärteline tuletustüvi on kahesilbiline ja vokaallõpuline (b), pikemate alussõnade puhul võib *-jas* liituda ka kahesilbilisele konsonantlõpulisele tuletustüvele (c):

- kleepjas, helkjas, pleekjas, läägjas, laugjas, kamjas, ruljas, usjas
- munajas, mudajas, sabajas, odajas, lubijas, ribijas, habejas, vedrujas, deltajas
- paberjas, sametjas, kobarjas, ümarjas, puderjas, lehvikjas, kanneljas

Kolmandavätlise kahesilbilise konsonantlõpulise alussõna välde on tuletustüves nõrgenenud: *peegeljas, pulberjas, pähkeljas*. Kolmesilbiline alussõna lüheneb *jas*-liite ees kahesilbiliseks konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*liblik-jas, kelluk-jas, labid-jas*), lüheneda võib ka kahesilbiline *s*-lõpuline alussõna (*põõsas > põõs-jas, hernes > hern-jas, tainas > tain-jas*, aga *hammas-jas, ratas-jas*). Erandlik on tuletustüvi vanas adjektiivis *maad-jas*.

-jas liitub harilikult lihttüvele, üksikuid tuletatud alussõnast moodustatud lekseeme on *silmusjas, kallakjas*. Põhiliselt liitub *-jas* omasõnale, aga leidub ka võõrtüvelisi tuletisi, kui võõrsubstantiiv rõhulisest silbist arvates sarnaneb struktuurilt omasõnaga:

blondjas, spiraaljas, kristaljas, labürintjas, püramiidjas, metaljas, bituumenjas

Võõrsõnadelegi on mall avatud:

R: Teiseks peaks *embleemjast* saatetekstist nähtuma saate agitatsioonilisus.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ja*, mis esineb kõigis muutevormides peale nominatiivi, samuti edasituletistes (*siid-ja-d, siid-ja-lt*).

tu- ja matu-liitelised adjektiivid

Põhitüüp: tu-liitelised adjektiivid

§ 116 *tu*-liitega tuletatakse nii substantiive kui ka adjektiive. *tu*-liitelised substantiivid on deverbaalid (vt § 79), *tu*-liitelisi adjektiive tuletatakse substantiividest. Tuletustüüp on produktiivne, sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada.

andetu, arutu, edutu, hooletu, kiretu, korratu, sabatu, karvutu, kehatu, kodutu, isatu, nõutu, töötu, kuulsusetu, väärtusetu

Adjektiiviliide *-tu* liitub üksnes vokaaltüvele. Tuletustüveks on enamasti ühe- või kahesilbiline alussõna genitiiv, mille aste sõltub muutüübist: *nägu > näo-tu, hool > hoole-tu, kord > korra-tu*,

mõte > *mõtte-tu*, *tarve* > *tarbe-tu*. Liide võib liituda ka mitmuse tüvele: *silmi-tu*, *jalu-tu*, *tiivu-tu*, *oksi-tu*, *käte-tu*, *kõrvu-tu*. *-tu* on ainus liide, mis võib moodustada tuletisi ka *de*-mitmuse tüvest. Sõnaraamatulekseemidena esinevad mitmusliku tüvega *lastetu*, *kätetu*, *juurtetu*, aga sellise tüve kasutus on avaram:

IM: Nüüd ma tahaks jälle *sõpradetu* olla ja üksinda kuskil ringi käia. Milline on *soovidetu* seisundi ja tarkuse vaheline suhe. Nägu oli *joontetu*, lame. Olen *asjadetu*, ei ole teinud ühtki plaani, mul ei ole mingeid ambitsioone.

Välte nõrgenemine pikemates kui kahesilbilistes tuletistes tundub olevat nii üldine tendents, et levib argikeeles ka sellistes tuletistes, kus see tooks kaasa kirjakeele normi vastase sõnakuju: *mõtetu*, *katetu* (vrd ka *kas-tuletis mõtekas*, vt § 114).

Pikema tuletüstüvega on *us*-liiteliste substantiivide *tu*-tuletised: *seaduse-tu*, *truuduse-tu*, *selguse-tu*, *tähtsuse-tu*, *lootuse-tu*. Põhiliselt liitub *-tu* omatüvele, aga tuletisi on ka sobiva tüvega võõrlekseemidest:

perspektiivitu, kompromissitu, printsii bitu, pretsedenditu

Tuletustüüp on avatud. Kahesilbilisest tüvest näib tuletus olevat niisama produktiivne kui abessiivivormi moodustamine:

AK: Kuuldeks kasutatakse märkamatu *juhtmetut* kuularit. *Pildituks* joomine ei ole vist siiski päriselt selle joogi ampluaa. Lapsed pidid hääletama, kas viia 12 *passitut* kaaslast Tartusse tagasi. Ja sel puhul ei oleks tagatud inimeste *häiretu* üksteisest arusaamine. Kas need sõnad tuleks järgmises ÕS-is muuta *laadivaheldusetuks*? IM: See keskmine torn on ju lausa *aknatu*. *Kaldatu* meri, mis tuleb tumedast minevikust. Nüüd olen siis sama hea kui *sõbratu*. IK: Mida kõike tema ustavad abilised olid lühikese ajaga sest *õdutust* majast teinud. Seni oli ta pidanud seda pelgaks *vaenutuks* daamitujuks.

Liitel ei ole teisendkujusid.

Alltüüp: *matu*-liitelised adjektiivid

§ 117 Verbitüvele liitub *tu*-liite variant *matu*-liide. Tuletustüüp on produktiivne, alussõnaks sobivad igasuguse tüvestruktuuriga verbid. Sõnaraamatulekseeme on umbes nelisada. Tuletustüveks on *ma*-infinitiivi tüvekuju. Enamasti on see (tugevaastmeline) vokaaltüvi (a), sisekaolistel verbidel ühesilbiline konsonanttüvi (b). Alussõnaks võivad olla ka kõik tuletatud verbid (c) ja võõrverbid (d).

- a) saamatu, võimatu, püsimatu, surematu, tegematu, pleekimatu, sõltumatu, ootamatu
- b) murdmatu, tundmatu, kuulmatu, laitmatu, kartmatu, mõistmatu
- c) murdumatu, ületamatu, muutumatu, arenematu, kogenematu, kahtlematu, mõtlematu
- d) distsiplineerimatu, organiseerimatu, vaksineerimatu

On ka tuletisi, kus tuletustüveks on verbi (nõrga astme) impersonaalitüvi (*mõtlemat* > *mõel-da-matu*), nagu *matu*-tuletiste vastandina kasutatavates oleviku partitsiipides (vrd *mõtlev* ja *mõtlematu*, *mõeldav* ja *mõeldamatu*):

kaheldamatu, kujuteldamatu, kuuldamatu, mõistetamatu, märgatamatu, nähtamatu, vaieldamatu, võrreldamatu

Tuletustüüp on avatud:

AK: Laserivalgus on suunatud kitsasse, peaaegu *lahknematusse* kimpu. Meenub, et kolm aastasada tagasi andis üks haritud siitmaa noormees fantastilise *usutamatu* ennustuse meie sajandi kohta.

matu-liide võimaldab moodustada ka liitsõnatuletisi, mille alussõnaks on ühend- või väljendverb (*tähelepandamatu*, *vastuvõetamatu*):

AK: Võimalik, et see kuskil vähem paika peab, aga päris *paikapidamatu* ei saa ta kuskil olla. Muutub teadusliku maailmakäsitluse lahutamatuks, *äravõetamatuks* osaks.

Ka *matu*-liitel pole teiseid.

s-, as-, las-, us-, es- ja is-liitelised adjektiivid

§ 118 Läbipaistva struktuuriga *s*-lõpulisi adjektiive on umbes nelikümend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on enamasti substantiiv, harvem verb.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: aus, lõbus, nõgus, tegus, elus, nägus, mõjus, valus, ilus, mõnus, hirmus, rõõmus, hõlpus, õõnes, õnnis, hoolas, ergas, armas, meelas

VERBITÜVELISED: ärgas, voolas, valvas, pilges, tõrges, sünnis, sidus, vedus, jagus, kuulus

Leidub ka mõni adjektiivitüveline tuletis: *ergas, kärmas, ihnus*.

Tuletüstüveks on enamasti esma- või teisevärteline (nõrga astme) vokaaltüvi: *ärka-ma > ärga-s, sündi-ma > sünni-s*. Umbes pooltes tuletistes liitub *-s* alussõna tüvevokaalile: *lõbu-s, nägu-s, rõõmu-s, sidu-s, ärga-s, voola-s, õõne-s, sünni-s*. Paljudes *s*-tuletistes erineb tuletüstüve vokaal alussõna tüvevokaalilt. Seda on võimalik tõlgendada kas tüvevokaali varieerumisena tuletamisel või näha algusvokaalilt muutlikku liitevarianti:

-as: hool : hoole > hool-as, meel : meele > meel-as, kärme > kärm-as, erk : ergu > ergas, võim : võimu > võim-as, arm : armu > arm-as, vilku-ma > vilg-as

-us: vaga > vag-us, ihne > ihn-us, jaga-ma > jag-us, tege-ma > teg-us, veda-ma > ved-us, kuul-ma : kuule-b > kuul-us

-es: tõrku-ma > tõrg-es, pilka-ma > pilg-es

-is: õnn : õnne > õnn-is

Osa tuletisi on tõlgendatavad kahe tuletusmalli järgi, nähes alussõnana verbi või substantiivi: *jagama > jag-us* või *jagu > jagu-s, elama > el-us* või *elu > elu-s*.

Leidub ka kinnistüvelisi tuletisi, millel on samatüvelisi korrelaate: *võõr-as* (vrd *võõr-ik, võõr-keel*), *talts-as* (vrd *taltsu-tama*), *ainu-s* (vrd *ainu-ke, ainu-lt, ainu-võimalik*). Mõnes tuletises on *as*-liitel konsonandiga algav variant *-las*: *suu-las, söö-las* (< *sööma*), *õgi-las* (< *õgima*).

Tuletustüüpi kuuluvate adjektiivide käänamine on mitmekesine. Liite vokaallõpuline teisend on enamikus tuletistes *-sa*. Sellised tuletised võivad käänduda tüvemuutuseta (*lõbu-s : lõbu-sa : lõbu-sa-t*), kuid muutetüve lõpp võib ka vahelduda kujul VC : CV. Viimastest sõnadest käändub osa astmevahelduseta (*rõõmu-s : rõõm-sa : rõõm-sa-t, kuul-us : kuul-sa : kuul-sa-t*), osa aga astmevahelduslikult ja kahtmoodi (*hool-as > hool-sa : hool-sa-t* või *hool-as-t, tõrg-es : tõrk-sa : tõrk-sa-t* või *tõrg-es-t*). Osas tugevneva astmevaheldusega tuletistes vahelduvad liite põhikuju *-as* ja teisend *-a* (*meel-as : meel-a : meel-as-t, vilg-as : vilk-a : vilg-as-t*); sama toimub *las*-tuletistes (*suu-las : suu-la : suu-las-t*).

mine-liitelised adjektiivid

§119 *mine*-liitega tuletatakse nii substantiive kui ka adjektiive. *mine*-liitelised substantiivid on deverbaalid ja tuletustüüp on täiesti produktiivne (vt § 76). *mine*-liitelisi adjektiive on sõnaraamatuis umbes kolmkümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alusõnaks on substantiiv või adverb, tuletisi on ka kinnistüvest.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: peamine, otsmine, pindmine, külgmine, nurkmine, äärmine, tipmine, servmine, veermine, selgmine, kõhtmine, põhimine

ADVERBITÜVELISED: pealmine, järgmine, eesmine, eelmine, ülemine, seesmine, vahelmine, järelmine

KINNISTÜVELISED: alumine, tagumine, sisemine, keskmine, välimine

Adjektiiviliide *-mine* liitub enamasti ühesilbilisele tugevaastmeli-sele konsonantlõpulisele tuletüstüvele (*pind-mine*), esmaväline tuletüstüvi on vokaallõpuline (*põhi-mine, alu-mine, väli-mine*). Üksikutes adverbitüvelistes tuletistes on liite ees kahesilbiline konsonanttüvi (*vahel-mine, järel-mine*).

-mine liitub ainult omatüvedele. Liite põhikuju esineb nominaatiivis, mujal kasutatakse teiseid *-mise, -misi* ja *-mis* (*järg-mise-d, järg-misi, järg-mis-t*).

Muid adjektiivide tuletustüüpe

§ 120 Vähesel hulgal adjektiive on moodustatud *v-*, *ik-*, *lane-* ja *ldane-*liitega.

v-liitelisi adjektiive on *terav*, *lihav*, *verev*, *vägev*. Alussõnaks on kahesilbiline esmaväteline substantiiv, v.a adverbitüveline *ülev*. Tuletustüvi on vokaallõpuline, astmevaheldusliku alussõna korral tugevas astmes (*vägi* : *väe* > *väge-v*). Liite vokaallõpuline kuju on *-va* (*tera-va-d*). Leidub analoogilise ehitusega unikaaltüvelisi *v*-adjektiive, mille alussõna enam leksemina ei esine või on väga harv ja mida seetõttu tüveks ja liiteks jagada ei saa: *mugav*, *sorav*, *edev*, *lodev*, *kohev*, *põnev*, *pinev*. *v*-tuletistega sarnanevad ka mõned adjektiveerunud partitsiibid (vt § 122).

-ik on produktiivne substantiiviliide (vt § 96). *ik*-liitelisi adjektiive on *lapsik*, *sõorik*, *metsik*, *poolik*, *vastik*, *vöödik*, *joonik*, *lapik*, *ülemeelik*. Tuletised on valdavalt teisevätelised sõnad, tuletustüveks on konsonantlõpuline substantiivitüvi, v.a adverbitüveline *vastik* (< *vastu*) ja numeraalitüveline *üksik*. Adjektiivist tuletatud on kahesilbilise konsonantlõpulise tuletustüvega: *ümar-ik*, *kõver-ik*, *kumer-ik*. Liite vokaallõpuline teisend on *-iku* (*mets-iku-d*), astmevahelduslikus muuttüübis esinevad ka teisendid *-ikku*, *-ike*, *-ikke* (*ümar-ikku-de*, *ümar-ike-l*, *ümar-ikke*).

-lane on produktiivne substantiiviliide (vt § 62, 63). *lane*-liitelisi adjektiive on adjektiivi põhjal, nagu *haiglane*, *kerglane*, *õiglane*, *täidlane* (< *täis*), *väiklane*, substantiivist on tuletatud *aeglane*, numeraalist *ühtlane* (< *üks*) ja *kahtlane* (< *kaks*). Tuletustüveks on ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi. Kui alussõna lõpeb vokaaliga, siis vokaal liite ees kaob: *haige* > *haig-lane*, *väike* > *väiklane*. Mõnest astmevahelduslikust alussõnast esineb tuletustüvena seotud tüvevariant, mida kohtab ka korrelaatsõnades: *täidlane* (vrd *täitma* : *täida-b*), *ühtlane* (vrd *ühti-ma*, *üht-moodi*), *kahtlane* (vrd *kaht-le-ma*). Liite teisendid on *-lase*, *-lasi* ja *-las* (*kerg-lase-d*, *kerg-lasi*, *kerg-las-te*).

ldane-liitelisi adjektiive on adjektiivide põhjal, nagu *vanaldane*, *laialdane*, *lüheldane*, *õheldane*, *pikaldane*; adverbitüvelised on *üksildane*, *küllaldane* ja *väheldane*, substantiivitüveline on *lialdane*. Kinnistüve näeb tuletises *haru-ldane* (vrd *harukordne*, *harva*). Tuletüstüveks on kahesilbiline esimese või teise välte vokaaltüvi, mis mõnes tuletises korreleerub alussõna komparatiiviga: *lühe-ldane* (vrd *lühe-m*), *õhe-ldane* (vrd *õhe-m*). Liite teisendkujud on *-ldase*, *-ldasi* ja *-ldas* (*haru-ldase-d*, *haru-ldasi*, *haru-ldas-t*).

- § 121 *s*-liitega moodustatakse järgarvsõnu numeraalidest, k.a mitmesõnalised (lahku kirjutatud tüveosistega), ja pronoomenist *mitu* (ka paarissõna *mitu-setu*). Liitel on kaks allomorfi: põhikuju *-s* esineb nominatiivis, muudes vormides teisend *-nda*: *viie-s* : *viie-nda-le*, *saja kahekümne viie-nda-ga*, *mitme-s* : *mitme-nda-ks*, *mitme-ndal-setme-ndal*. Liide liitub vokaaltüvele, tuletüstüveks on alussõna genitiiv. Tuletüstüve vokaal on muutunud järgarvsõnuse kolmas (*kolm* : *kolme*), *miljone-s* : *miljone-nda* (< *miljon* : *miljoni*), *miljarde-s* : *miljarde-nda* (< *miljard* : *miljardi*). Peamiselt mitmusevorme kasutatakse numeraali *null* neoloogilisest järgarvsõnast *null-nda-d*:

AK: Oletusi ja kokkuvõtteid *nullindate* kirjandusest.

Numeraalidele *üks* ja *kaks* vastavad järgarvsõnad ei ole nende tuletised, vaid eritüvelised (supletiivse tüvega) lekseemikujud *esimene* ja *teine*.

- § 122 Partitsiibid on verbide infiniitsed vormid ja kuuluvad sel põhjusel verbi muuteparadigmasse. Kuna partitsiipidel on ka noomenile iseloomulik muuteparadigma (arv, käänded, võrdlusastmed) ja nad võivad noomenina olla uute tuletiste alussõnaks, siis võib neid osati (teatud tähenduspiirangutega) käsitada deverbaalsete tuletatud adjektiividena (k.a liitsõnatuletised), millel on oma käändeparadigma, võrdlusastmed ning omadus- ja seisundisõnadele

omased lausepositsioonid. (Partitsiipide asendi kohta verbivormide ja tuletiste piirialal vt § 4.) Partitsiibid, sh ühendverbide ja verbifraaside alusel moodustatud, võivad leksikaliseeruda alusverbist sõltumatuks adjektiiviks. Tuletistena käsitatavaid partitsiipe on järgmiste liidetega:

- v: elav, sulav, särav, liikuv, tabav, huvitav, silmipimestav, kauamängiv, vettpidav, silmatorkav
- tav, -dav: käidav, jäädav, vaieldav, kaheldav, laevatata, ihaldatav, vastuvõetav, silmnähtav, kättesaadav
- nud: põlenud, elatanud, surnud, kogenud, paadunud, juurdunud, hukkaläinud, üleküpsenud, teretunud
- tud, -dud: avatud, pestud, kantud, tuntud, praetud, löödud, läbi mõeldud, kodukootud

Oskuskeeles on rohkesti just tuletiselaadseid oleviku partitsiipe (nt *voolav, imav, jagatav, juhitud, omastatav, mõjutatav, pealtlaetav, vettpidav, vastuvõetav*). Liidete *v-* ja *tav-* (*dav-*) vokaallõpuline teisend on *a*-line (*ela-va-d, vaiel-dava-ks*), liidete *nud-* ja *tud-* (*dud-*) vokaallõpuline teisend *-nu* ja *-tu* (*-du*): nt *koge-nu-im, pes-tu-na*.

§ 123 Komparatiiviliide *-m* ja superlatiiviliide *-im* (*-em*) liituvad peamiselt adjektiivide-, harvem adverbide- või substantiividele. Adjektiividega sarnaselt võivad alussõnadeks olla ka *v-*, *tav-*, *nud-* ja *tud-*partitsiibid. Adjektiivitüvelised komparatiivi- ja superlatiivivormid kuuluvad ka adjektiivide muuteparadigmasse. (Komparatsiooni asendi kohta vormimoodustuse ja sõnamoodustuse piirialal vt § 4.) Komparatsiooni semantiliselt eelduseks on adjektiiviga kirjeldatava omaduse suhtelisus. Sobiva semantikaga alussõnade korral on komparatsioon produktiivne. Komparatiiviliide *-m* liitub vokaaltüvele, tuletustüveks on alussõna genitiiv:

suurem, truum, julgem, siiram, rõõmsam, õnnelikum, andekam, keerulisem, kestvam, elavam, käidavam, vaieldavam, juurdunud, avatum, tuntum

Kahesilbiliste *a-* ja *u-*tüveliste alussõnade tüvevokaal asendub sageli *e*-ga: *muste-m*, *järse-m*, *kuive-m*, *vane-m*, *pahe-m*, *pike-m*, *pakse-m* (aga vrd *vahva-m*, *vaba-m*, *kitsa-m*, *ausa-m*, *roosa-m*, *jääva-m*).

Superlatiiviliitel on kaks erineva algusvokaaliga varianti. *-im* liitub vokaaltüvele (*a*) või asendab alussõna tüvevokaali (*b*). *-em* liitub *lik*-liiteliste adjektiivide nõrgale astmele, asendades alustüve vokaali (*c*):

- a) *ausaim*, *madalaim*, *hoolsaim*, *kiireim*, *võõraim*, *andekaim*, *nälja-seim*, *säravaim*, *käidavaim*, *põlenuim*, *oodatuim*
- b) *suurim*, *vanim*, *uusim*, *targim*, *olulisim*, *äkilisim*, *keerulisim*
- c) *õnnelikem*, *püüdlikem*, *korralikem*

Ühiskeeles võidakse ka kahes viimases tüübis moodustada vokaal-tüvelisi superlatiive:

IM: Komöödia on väga veetlev žanr, *keeruliseim* kui ükski teine. K3 on II samba Hansapanga *äkiliseim* vorm. Kas teate, et kolesterool ei ole *oluliseim* südamehaiguste faktor. Maailma *targeim* koeratõug Borderkollis. *Õnnelikuim* päev minu elus. Kui sinu runner on *korralikuim*, miks sa siis vahetust pakud?

Mõnest seotud tüvega *ke(ne)*-liitelisest alussõnast on nii komparatiivi- kui ka superlatiiviliite ees liiteta kinnistüvi: *õhuke* > *õhe-m*, *õh-im*; *lühike* > *lühe-m*, *lüh-im*, *lähike* > *lähe-m*, *läh-im*, aga kasutatakse ka pikemaid vorme (*õhukeseim*, *lühikeseim*). Alussõna pikk vokaal on lühenenud superlatiivituletises *tru-im*. Komparatsioon ei muuda harilikult alussõna sõnaliiki, erandiks on partiklitüvelised adjektiivid *üle-m* ja *ül-im*. Juhuslikumalt moodustatakse ka substantiivitüvelisi komparatiivituletisi, mis samuti esinevad sünaktiliselt adjektiivile tüüpilistes lausekonstruktsioonides:

AK: Tõde on sõbrustki *sõbrem*. See koolmeister on *meistrim*, kes seda rikkust rohkem jagada oskab. R: Tähendab, tuleb naabrite juurde, kus *inimesem* olla, nagu varjule.

Komparatiivi- ja superlatiiviilite vokaallõpulisel teisel on *-ma*, *-ima*, *-ema* (*suure-ma-d*, *must-ima-le*, *rahulik-ema-id*).

Komparatiive moodustatakse *m*-liitega ka adverbidest, neiski on tuletustüve vokaal sageli asendunud *e*-ga (*kaua* > *kaue-m*). Tuletustüüp on ebaproduktiivne: *vähem*, *rohkem*, *etem*, *kauem*, *varem*, *hiljem*, *otsem*. Supletiivne on *enam* (vrd *palju*). Adjektiivse alussõna korral saab samast alussõnast moodustada nii komparatiivi- kui ka superlatiivituletisi. Substantiivi- ja adverbilistest kasutatakse peamiselt komparatiivituletisi, kuigi mõnest adverbist on ka superlatiivituletisi:

AK: Ühendriikides korraldatud küsitluse kohaselt usaldavad inimesed *vähim* poliitikut. Hinnalangust mõjutas *enim* kütus. IM: Mis sugusesse valdkonda soovite *rohkeim* panustada?

KIRJANDUST ADJEKTIIVITULETUSE KOHTA

- Kabur, Helve**, Omadussõnasufiksi *-kas* tähendusfunktsioone. Metoodiline katse. – Keel ja Kirjandus 1967, 10: 593–598.
- Kasik, Reet**, Verbaaladjektiividest. – Keel ja Kirjandus 1978, 9: 546–548.
- Kasik, Reet**, Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.
- Kerge, Krista**, Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn, 1998.
- Univere, Aili**, Eesti *tu*-liitelistest omadussõnadest. – ESA 18 (1972). Tallinn, 1972: 159–173.
- Uuspõld, Ellen**, Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. – Keel ja struktuur 10. Tartu, 1978: 66–80.
- Vare, Silvi**, Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus, 1984.
- Viires, Helmi**, *ne*-sufiksilised omadussõnad eesti murretes. Kandidaadiväitekiri. Käsikiri Eesti Keele Instituudis, 1963.

ADVERBITULETUS

ADVERBILIIDETEST

§ 124 Lihtadverbe, nagu *täna, eile, otse, viltu, kohe, hilja, üle, all, taga, vist*, on vähe ja needki on osati läbipaistmatuks muutunud sõnavormid. Suurem osa adverbidest, eriti iseseisvad adverbid on oma ehituselt kompleksed, osalt tuletised (a), osalt koostise järgi muutevormid, enamasti noomenite leksikaliseerunud käändevormid (b). Vähem on verbivorme (c).

- a) ahnelt, kiiresti, halvemini, käsitsi, pikkamisi, kohati, kahekesi, meeleldi
- b) juurde, väljas, järjest, kolinal, pealt, korraks, siiani, asjata, meelega
- c) arvata, mõistagi, kahtlemata, pealtnäha, möödaminnes, võib-olla, omateada, kogemata

Leidub ka mõnd sorti fraasidest tekkinud liitsõnu, nt *vastuoksa, meeltemööda, aegapidi, omaette, kahekaupa, paljapäi, tulistjalu, otsekohe* (vt § 172). Muutevormi- ja liitsõnakujulised adverbid on kaotanud morfoloogilise või süntaktilise motiveerituse ja muutunud iseseisvaks lekseemiks. Ka juuradverbide hulgas on sõnu, mida võib algupäralt noomeniks pidada: *kohe, otse, jala, üks*. Piir adverbi ja noomeni või verbi muutevormi vahel ei ole järsk ja võimaldab kohati erinevat tõlgendust (vt § 137, 138).

Adverbiliiteid on vähem kui verbi- ja noomeniliiteid, adverbidel on mõniteist selge vormiga tuletustüüpi. Suurem osa adverbiletusest on ebaproduktiivne, produktiivseima ja arvukaima tuletustüübi moodustavad *lt*-liitelised adverbid, piiratud produktiivsusega on *sti-*, *mini-*, *misi-*, *ti-*liitega tüübid. Adverbe tuletatakse kõige rohkem adjektiividest, aga alussõnaks võib olla ka muu sõnaliik. Enamik adverbiliiteid liitub vaid lihttüvele – ainus

produktiivselt liht-, liit- ja tuletatud alussõnadega sobituv liide on *-lt*.

Adverbituletustüüpidel ei ole süsteemseid alltüüpe, on aga sõnamallidel põhinevat analoogiamoodustust. Tuletustüve ja liite piiri ähmastudes võib leida sulandliiteid (*tasa-kesti*, vrd *kaunikesti*; *hulga-nisti*, vrd *koguni-sti*) ja läbipaistmatu tuletusmalliga adverbe, millel on unikaalne või kinnistüvi, nt *ire-vil*, *poik-vel*, *seli-li* (vrd läbipaistvate tuletistega *haju-vil*, *liik-vel*, *selja-li*). Adverbiliited ei moodusta liitliiteid, aga mõnes adverbitüübis sisaldab liide ka muutetunnust, nagu *-ni* tuletistes *kogu-ni-sti*, *terve-ni-sti* või *-l* ja *-le* tuletistes *prao-ki-l* : *prao-ki-le*, *ärk-ve-l* : *ärk-ve-le*, *kohe-vi-l* : *kohe-vi-le* (vt § 139). Edasituletust võimaldavad üksnes *stikku-* ja *ti-*liitelised adverbid, millest saab moodustada *ne*-liitelisi adjektiive (*vastastiku-ne*, *kohati-ne*), muud tüüpi tuletatud adverbid paiknevad võimaliku tuletusahela lõpus.

ADVERBIDE TULETUSTÜÜPID

lt-liitelised adverbid

§ 125 *lt*-liitega moodustatakse adverbe peamiselt adjektiividest ja partitsiipidest, harvem substantiividest. Sõnaraamatulekseeme on ligi kolm ja pool tuhat.

ADJEKTIIVITÜVELISED: julmalt, järsult, uniselt, alandlikult, kriitiliselt, vaevaliselt, keskmiselt, arutult, mõtlematult, innukalt, arvukalt, rõõmsalt, põgusalt, ägedalt, efektselt, naiivselt, tulipalavalt

PARTITSIIBITÜVELISED: meeldivalt, eelnevalt, elavalt, arusaadavalt, kuuldavalt, mõistetavalt, jultunult, veendunult, surnult, selginnenult, rõhutult, sunnitult, põhjendatult, organiseeritult, väljapeetult

SUBSTANTIIVITÜVELISED: naljalt, nimelt, vaevalt, küllalt, osalt, ajalt, hoobilt, jaolt, joonelt, silmalt, aeg-ajalt, kord-korralt

Alussõnadeks sobivad nii liht- kui ka tuletatud ja liitadjektiivid:

valjuhäälselt, edumeelselt, lepingujärgselt, tänavalaiuselt, nõrganärviliselt, kaherealiselt, laiaulatuslikult, matiundilikult, ettenägelikult, veripunaselt, külalislahkelt

Reeglipärane on *lt*-adverbide moodustus ka adjektiivide, partitsiipide ja adverbide komparatiivi- ja superlatiivitüvest:

kartlikumalt, kriitilisemalt, arvukamalt, heledaimalt, vaevalisimalt, kõlavamalt, säravamalt, taltunumalt, avatuimalt, varemalt, ennemalt, vähemalt, hiljemalt

Adjektiividel ja partitsiipidel põhinev adverbimoodustus on produktiivne:

AK: Kui katsume seda *modernitsevalt* kasutada, siis võime kergesti mööda lasta. Ajalehetöö igavese ja *muutmatult* kiire iseloomu tõttu on vead paratamatud. See on ebaõiglane tarbija suhtes ja kahjulik majandusele *laiemalt*. Lisaks perearstile on arutatud *täiendavalt* teise pereõe finantseerimist.

-*lt* liitub vokaaltüvele, tuletustüveks on alussõna genitiiv (v.a kinnistüvelised *ainu-lt* ja *esma-lt*). Kuigi *lt*-adverbi saab vormiliselt moodustada pea kõikidest adjektiividest, piirab tuletust mõnikord alussõna semantika. Näiteks konkreetse tähendusega mõõduadjektiividest moodustatud *lt*-adverbidele ei leidu kuigi tihti mõttekat kasutusfunktsiooni (?*kiloselt*, ?*kõhukalt*, ?*kolmekorruseliselt*), samuti sobib *lt*-liide semantiliselt harva *kene*-liiteliste adjektiividega (*väik[e]selt*, *õhukeselt*). Vormilisi moodustuspiraannguid tekitavad vaid üksikud tähistajana kinnistunud sõnaraamatulekseemid (vrd *hästi* ja **healt*).

Substantiivitüveliste *lt*-adverbide moodustus on ebaproduktiivne. Lekseeme on kümnekond, aga ebaselge tuletustähenduse tõttu on nende puhul tõlgendamise küsimus, kas tegemist on tuletistega või leksikaliseerunud käändevormidega (vt § 137):

IK: Teerada oli rohtu kasvanud ja Magnus astus *silmalt* läbi heina. Poiss oli tulnud *joonelt* töö juurest. *Osalt* oli ülesanne põnev, aga *osalt* ei olnud ka. Annab jumal, et saab vilja kuivalt koristada, *ajalt* varju alla. Oma etteheitega tegi õpetaja Mihklile *jaolt* ülekohut. Mina noogutasin, sest ma poleks nii *hoobilt* osanud talle midagi kokku valetada ka.

Järgnevussisu lubavatest substantiividest moodustatakse *lt*-liitega ka korduvtüvelisi fraasilaadseid liitsõnatuletisi:

aeg-ajalt, kord-korralt, samm-sammult, päev-päevalt, tund-tunnilt, järk-järgult, aasta-aastalt, leht-lehelt, aste-astmelt, sõna-sõnalt, rida-realt

See tuletusmall on mingil määral produktiivne. Sõnaraamatulekseeme on paarkümmend, aga analoogia võimaldab moodustada tekstituletisi üsna vabalt:

IM: Inimene kirjutab *rivi-rivilt* raamatust maha ja imestab siis, et sellest tuleb jama. Sarja eesmärgiks on usutunnistus tänase päeva näidete varal *lause-lauselt* lahti seletada. Stalingradi lahing käis *tänav-tänavalt*, *maja-majalt* pool aastat. Sisesta mälukaart ja süsteem pakub sulle *pööre-pöördelt* juhiseid sihtkohani.

sti-liitelised adverbid

- § 126 *sti*-liitelised adverbid moodustavad teise arvukama tuletustüübi *lt*-adverbide järel. Sõnaraamatulekseeme on umbes 250. *sti*-liitelisi adverbe moodustatakse peamiselt lihttüvelistest adjektiividest ja tuletusvõimalused sõltuvad alussõna struktuurist. *-sti* liitub vokaaltüvele. Välja arvatud kinnistüveline *hästi* (< *hää*), on tuletustüveks alussõna genitiiv. Tuletus on täiesti produktiivne kahesilbilistest *e*-adjektiividest (a) ja *eda*-adjektiivide kolmesilbilisest tüvest (b). Viimase malli analoogial on moodustatud erandliku tuletustüvega *maruda-sti*.

- a) õigesti, julgesti, kangesti, kergesti, kõrgesti, lahkesti, priskesti, raskesti, rohkesti, uhkesti, tahkesti, selgesti, sirgesti, ahnesti, kärme-
mesti, kiiresti
- b) haledasti, heledasti, karedasti, kibedasti, mahedasti, lahedasti, muhedasti, nobedasti, sagedasti, siledasti, tigidasti, tihedasti, toredasti

Ka muude adjektiivide puhul liitub *-sti* kahe- või kolmesilbilisele genitiivitüvele:

halvasti, lollisti, valjusti, suuresti, sandisti, täiesti, kenasti, vanasti, uuesti, hullusti, kurjasti, pahasti, rängasti, targasti, tublisti, valesti, vahvasti, kehvasti, veidrasti; usinasti, räbalasti, hämarasti, rumalasti, osavasti

sti-adverbide tuletustüüp on avatud, korpustes leidub rikkalikult tekstituletisi:

IM: Selle vastuvõtmine on samavõrd *jämedasti* omavoliline tegu kui selle andmine. Uskusin sind täielikult, *pimedasti*. Suht *nõmedasti* on lahendatud jah see asi. Pildi peal nad nii *kiledasti* ei karjugi. Hoolimata oma 92 eluaastast on ta *virgesti* töös. Jumal annab *heldesti*. Mis pikalt tuleb, tuleb *tulusasti*. Mees räägib ja räägib, tekst läheb *soravasti*. Siin tohin mehi pilgata ja *edevasti* kilgata. Elu veereb viimastel nädalatel *hajusasti*. Hommikul rahmeldas ja mängis päris *teigusasti*.

Tuletatud tüvedest sobivad *sti*-adverbide alussõnadeks (V)*s*- ja *v*-liitelised adjektiivid.

(V)*s* + *sta* > *sa-sti*: rõõmsasti, hoolsasti, armsasti, hirmsasti, ilusasti, valusasti

V + *sti* > *va-sti*: teravasti, tugevasti, vägevasti, osavasti, palavasti

Mõni tuletis on moodustatud ka *ke*-liitelisest adjektiivist: *kenake-sti*, *kaunike-sti*, analoogia põhjal on sulandliitega moodustatud *tasakesti* ja tekstituletis *üsna-kesti*, millel *ke*-liitelist alussõna ei ole:

IM: Inimesed, kes suudavad nalja teha, on üldreeglina *üsnakesti* mõtle-
levad inimesed.

Omaette tuletisrühma moodustavad *sti*-adverbid, mille alussõnaks on verbi *tav*-partitsiibi vokaaltüvi. Selliseid sõnaraamatulekseeme on mõniteist:

arvatavasti, kuuldavasti, nähtavasti, oletatavasti, eeldatavasti, loodetavasti, oodatavasti, teatavasti, usutavasti, öeldavasti

AK: *Mäletatavasti* lükati eelmine kord eelnõu tagasi. Mõttevahetuseks jäi äärmiselt tiheda ajakava juures *kahetsetavasti* vähe aega. Paternistlik tegu on *loodetavasti* või *kavatsetavasti* õigustatav tegu. **R:** *Kardetavasti* seisab selle taga omamoodi ekslik arvamus.

Muudele sõnaliikidele liitub *-sti* juhuslikumalt. Substantiivi-tüvelised on *hädasti*, *ilusti*, *tõesti*, adverbitüvelised *äkisti*, *vististi*. Komparatiivsest adverbist on tuletatud *enama-sti*, *vähema-sti*. *-sti* võib liituda ka kolmesilbilisele terminatiivikujulisele adverbile: *koguni-sti*, *läbini-sti*, *terveni-sti*, viimaste analoogial on tekkinud sulandliide *-nisti* ja moodustatud tuletisi ka sõnadest, millest terminatiivikujulist adverbist ei kasutata: *hulga-nisti*, *täie-nisti*, *poole-nisti*, *puhta-nisti*. Kinnistüveline on *igave-sti* (vrd *igave-ne*).

mini-liitelised adverbid

§127 *mini*-liitelisi adverbe moodustatakse peamiselt adjektiividest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 80, aga tuletustüüp on piiratud ulatuses produktiivne: *mini*-liitelisi adverbe moodustatakse suhtelist omadust väljendavate adjektiivide alusel ja semantilisel on nad samatüveliste *lt*- ja *sti*-adverbidega komparatsioonisuhtes. *mini*-adverbe ei moodustata siiski tuletatud ja liitadjektiividest niisama üldiselt kui *lt*-adverbe.

Tuletised korreleeruvad alussõna komparatiiviga ja neil on ühesugune tuletustüve kuju (vrd *targe-m* ja *targe-mini*).

halvemini, paremini, kiiremini, kurjemini, kõvemini, lollimini, rän-
gemini, valjemini, kindlamini, hirmsamini, õigemini, mugavamini,
heledamini, toredamini, sagedamini, kavalamini

Erandlikult nominatiivikujulise tuletustüvega on *tihemini*, superlatiivivormiga korreleerub *parimini*. Verbitüvest on moodustatud *sega-mini* (< *segama*).

Tekstituletiste moodustamine on tavapärane:

IM: See mässas ja möllas *hullemini* ja *hirmsamini* kui endine. Päike paistis veel *palavamini*. Ühed riigid käituvad oluliselt *rumalamini* kui teised. OK, lendur tirib veel *järsemini* 100 m, autojuht muigab ikka. Mida rohkem koonus õhku saab, seda *efektsemini* ta töötab. Justnimelt selle sisu suudab e-lugeri näol tänapäeva tehnoloogia palju *meeldivamini* talutavaks teha. Inimesed tantsivad *elavamini*, kui nad ise muusikat valivad.

mini-tuletisi on moodustatud ka adverbitüvest, aga see tuletusmall ei ole produktiivne. Tuletised korreleeruvad samatähenduslike komparatiivsete adverbidega:

varemini, ennemini, rutemini, hiljemini, tasemini, kauemini, harve-
mini, pigemini

***mis*-liitelised adverbid**

§ 128 *mis*-liitega tuletatakse adverbe põhiliselt verbitüvest, harvem noomenitest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 130. Tuletustüveks on enamasti verbi kahe silbiline vokaaltüvi, mis astmevahenduslike allsõnade puhul on tugevas astmes. Keeleajalooliselt on tegemist *mine*-deverbaali instruktiivivormiga.

kobamisi, undamisi, kordamisi, vilksamisi, vihjamisi, pilkamisi, aimamisi, ruttamisi, riivamisi, arvamisi, tingimisi, sundimisi, vaikimisi, hiilimisi, vindumisi, juhtumisi, haukumisi, sattumisi

Allsõnaks võib olla ka tuletatud verb:

naljatamisi, oletamisi, mäletamisi, viivitamisi, lohistamisi, võrdlemisi, kahtlemisi, häbenemisi, vaheldumisi

Verbipõhine tuletustüüp on põhimõtteliselt avatud ja võimaldab moodustada tekstituletisi:

IK: Peaks kui kõnelema tasahääli, *hingamisi* ainult sõnuma. Siis tõusis ta matsakas kogu *hoobamisi* toolilt. *Sorimisi* ja *tuustimisi* jõutakse määruste juurde. Seal tõstis ta järsku nagu *ärkamisi* pead. Mõlemad käed tõusid *tõrjumisi* laudite poole. Üks kiitis asjatundjana, teine naiivselt ja *imetlemisi*. AK: Räägin siin minevikulistest poleemikavõtetest ainult *loetlemisi*.

Noomenitüvelisi tuletisi on mõnisteist. Ka neis on tuletustüveks kahesilbiline (tugeva astme) vokaaltüvi. Substantiivitüvest on *ridamisi*, *hädamisi*, *jadamisi*, *aegamisi*, *härkamisi*, *külgemisi*, *järgemisi*, *kihtimisi*; adjektiivitüvest *pikkamisi* ja *laugemisi*; pronoomenitüvest *endamisi*, adverbitüvest *vastamisi* ja *salamisi*.

ti-liitelised adverbid

§129 *ti*-liitelisi adverbe moodustatakse noomenitest. Alussõnaks on peamiselt substantiivid, harvem adjektiivid või numeraalid. Sõnaraamatulekseeme on paarsada. Tuletustüüp on produktiivne, tuletusvõimalused sõltuvad alussõna semantikast. *ti*-liitega moodustatakse ka deskriptiivtüvelisi adverbe – neid otsese alussõnata *ti*-lõpulisi sõnaraamatulekseeme on samuti ligi paarsada ja tuletus on sellegi sõnamalli järgi produktiivne.

SUBSTANTIIVITÜVELISED: serviti, päeviti, õhtuti, suviti, aastati, tonniti, keeliti, iiliti, liigiti, kihiti, murdeti, laiguti, pesiti, isikuti, perekonniti, piirkonniti

MUUTÜVELISED: üksiti, kaksiti, kolmeti, mitmeti, mõneti, esiti, teisiti, pooliti, igati, vääriti, pikuti, laiuti, alati, ainiti, õieti, hiljuti, otseti, põigiti

DESKRIPTIIVTÜVELISED: mürtsti, niuhti, prauhti, plaksti, mütsti, pröksti, viuhti, vilksti

Tekstikorpustest võib leida näiteid sõnaraamatust puuduvate lekseemide kohta:

AK: Keel ei arene mitte ainult *rahvati*. Aga *paljuti* on tegu lihtsalt kombega.

Noomenitüvelistes tuletistes liitub *-ti* kuni kolmesilbilisele vokaaltüvele. Tuletustüveks on enamasti alussõna genitiiv: *jao-ti*, *tõu-ti*, *koha-ti*, *astme-ti*, *lause-ti*, *kihi-ti*, *liigi-ti*, *sügise-ti*, *hommiku-ti*. Tuletisi on ka liitsõnadest: *teisipäeviti*, *pühapäevahommikuti*, *nõrkushetkiti*. Sageli on liite ees mitmuse tüvi: *servi-ti*, *päevi-ti*, *õi-ti*, *hetki-ti*, *keeli-ti*, *salgu-ti*, *osi-ti*. On ka seotud tüvekujuga tuletisi, mille tuletüstüvi seostub noomeniga: *seli-ti*, *küli-ti*, *nurge-ti*, *üksi-ti*, *kaksi-ti*, *laiu-ti*, *õie-ti*, *piku-ti*, *kõveri-ti*, *kõrgu-ti*. Mõnikord on paralleelselt kasutusel eri tüvekujuga tuletised: *selja-ti* ja *seli-ti*, *külje-ti* ja *küli-ti*, *kahe-ti* ja *kaksi-ti*. Paiguti on tuletüstüve lähte-sõnaliik ebamäärane: *hiljuti*, *ainiti*, *esiti*, *alati*, *võõriti*, *nuriti*.

Kahesilbiliste alussõnade hulgas on üksikuid tuletatud substantiive: *astme-ti*, *liikme-ti*, *murde-ti*. Produktiivselt moodustatakse *ti*-adverbe *kond*-liitelistest substantiividest. Tuletüstüveks on nõrgaastmeline mitmuse tüvi:

perekonniti, piirkonniti, ringkonniti, muutkonniti, laudkonniti

Deskriptiivtüvelistes tuletistes on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi, mis ei ole lekseem. Selles sõnamallis on liitel kaks varianti: helitule tüvekonsonandile (*h*, *s*) liitub *-ti* (a), helilisele tüvekonsonandile (*l*, *m*, *r*) liitub *-di* (b):

- a) niuhti, viuhti, mauhti, lopsti, plaksti, prõksti, sopsti, vilksti
- b) kõldi, kõmdi, sumdi, põmdi, prõmdi, klirdi, vurdi

tsi-liitelised adverbid

§ 130 *tsi*-liitega moodustatakse adverbe peamiselt substantiividest. Sõnaraamatulekseeme on umbes poolsada. Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline vokaaltüvi (*hädatsi*, *ninatsi*), mis võib olla alussõna genitiiv (a) või nominatiiv (b). Osas tuletistes on tuletustüveks mitmuse tüvi (c):

- a) küljetsi, nimetsi, unetsi, sihitsi, meilitsi, paaritsi, õhutsi
- b) meritsi, vesitsi, tõsitsi, käsitsi, sülotsi
- c) silmitsi, rinnutsi, kaelutsi, sõrmitsi, tallutsi, karvutsi, sõnutsi

Ainult mitmuslik tuletustüvi on kasutusel ühesilbilistest CVV-tüvega alussõnadest: *jäätsi*, *maitsi*, *teitsi*. Ühesilbilise tuletustüvega on ka juhuslik *jõu-tsi* ja seisundiadverb *kao-tsi*. Viimasel on kahevormiline vaegparadigma (*kaotsi* ja *kaotsis*), nagu ka unikaalse tüvekujuga *õitsil* ja *õitsile* (vt § 137). Kahesuguse tuletustüvega on *selja-tsi* ja *seli-tsi*, *külje-tsi* ja *küli-tsi*. Pikema tuletustüvega on *telefoni-tsi*.

Muudele sõnaliikidele liitub *-tsi* juhuslikumalt. Adjektiivitüveline on *süvi-tsi*, adverbitüvelised *äki-tsi*, *üle-tsi*, kinnistüvelised *esi-tsi*, *tagu-tsi*, *alu-tsi*.

Tuletustüübi avatusele viitavad neologismid *telefonitsi*, *meilitsi*, *mobiilitsi*, *veebitsi*, *netitsi*, *internetitsi*, *blogitsi*. Ajakirjandusest võib leida muidki tekstituletisi:

R: Kahju, et ei oska teile, head kuulajad, *eetritsi* edasi anda seda mõnusat tundmust. Ja *traaditsi* on telefoni teel. AK: Kitarr on araabia päritolu *näpitsi* mängitav keelpill. See on põlisbalti sõna ja hoopiski mitte germaani keelest otse või *slaavitsi* saabunud. Koosoleku materjalid saadetakse osavõtjatele *e-postitsi* vähemalt seitse päeva varem. IM: Anna endast märku *kirjatsi*.

kesi-liitelised adverbid

§ 131 *kesi*-liitelisi adverbe on sõnaraamatulekseemidena umbes veerandsada, aga tuletustüüp on produktiivne. Tüübi arvukust piirab alussõnade hulk. *kesi*-liitega moodustatakse adverbe kõikidest numeraalidest (a) ja muudest kvantorsõnadest (b). Tuletustüvi on alussõna genitiivi kujuline:

- a) kahekesi, kolmekesi, viiekesi, kahekümnekesi, sajakesi, kuueteistkümnekesi
- b) mitmekesi, mõnekesi, paarikesi, hulgakesi, paljukesi, vähekesi

Mitmesõnaliste numeraalide alusel moodustatud *kesi*-tuletised kirjutatakse lahku samade reeglite järgi kui nende aluseks olevad numeraalidki (*saja kolmekümnekesi, tuhande viiesajakesi*).

Üksikuid tuletisi on ka adverbitüvest: *salakesi, tasakesi, hiljukesi*.

li-liitelised adverbid

§ 132 *li*-liitega on moodustatud adverbe peamiselt substantiividest, mõnevõrra ka adjektiividest ja adverbidest. Sõnaraamatulekseeme on umbes poolsada, tuletustüüp on ebaproductiivne. Tuletustüveks on ühe- või kahesilbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, mis noomenitest võib olla alussõna genitiiv (a) või mitmusetüvi (b):

- a) küljeli, seljali, kõhuli, pooleli, kolmeli, kaheli, ninali, pikali, laiali, suuli, maoli, näoli
- b) jaluli, rinnuli, põlvili, servili, käpili, silmili

Kahesuguse tuletustüvega on *nina-li* ja *ninu-li*, *selja-li* ja *seli-li*, *külje-li* ja *küli-li*. Alussõna tüvevokaal on muutunud tuletistes *käpu-li* ja *neljakäpuli* (vrd mitmusetüveline *käpi-li*). *eda*-adjektiividest on tuletustüveks kahesilbiline nominatiiv: *sage-li*, *tihe-li*. Verbitüvelised on *ava-li* ja *istu-li*, adverbitüvelised *valla-li*, *otse-li*, kinnistüvelised *õie-li*, *ammu-li*, *hara-li*, *haja-li*, *pingu-li*, *pungi-li*, *küki-li*, *siru-li*.

stikku-liitelised adverbid

§133 *stikku*-liitelised adverbid moodustavad ebaproduktiivse tuletustüübi, kuhu kuulub paarkümmend peamiselt substantiivitüvelist adverbi. Tuletustüveks on kahesilbiline, alussõna genitiivi (nõrga astme) tüvi:

kohastikku, kaelastikku, rinnastikku, küljestikku, ribastikku, korras-
tikku, otsastikku, pärastikku, järjestikku, äärestikku, paaristikku

Ühesilbilise tuletustüvega on *reastikku*. Üksikuid tuletisi on ka adverbitüvest, tuletustüveks on neiski kahesilbiline vokaaltüvi: *vasta-stikku*, *üle-stikku*, *läbi-stikku*, *ligi-stikku*. Kujult sobiv kinnistüvi on tuletistes *lähe-stikku*, *peali-stikku*.

ne-liitelistes edasituletistes on liitel teisendkuju *-stiku* (*vasta-stiku-ne*, *rea-stiku-ne*).

si-liitelised adverbid

§134 *si*-liitelised adverbid moodustavad ebaproduktiivse tuletustüübi, kuhu kuulub mõniteist adverbi. Tuletustüveks on ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmavälteline vokaaltüvi (b):

- a) jalgsi, vargsi, ilmsi, silmsi, argsi
- b) vägisi, vagusi, tagasi, edasi, sedasi

Alussõnaks on enamasti substantiiv: *jalg-si*, *ilm-si*, *silm-si*, *vägi-si*. Adverbitüveline on *taga-si* ja kinnistüveline *eda-si*. Kinnistüvelised on ka *varg-si* (vrd *varas* : *varga*), *sise-si* (vrd *sise-mine*), *se-da-si* (vrd *see*) ja *vagu-si* (vrd *vagu-ne*).

***ldasa*-liitelised adverbid**

§ 135 Sõnaraamatulekseemidena on registreeritud kümme*ldasa*-liitega moodustatud substantiivitüvelist adverbi:

ealdasa, kasvuldasa, ajaldasa, mahuldasa, loomuldasa, aruldasa, sisuldasa

Tuletustüveks on alussõna (nõrga astme) genitiiv. Tuletustüüp on avatud:

AK: Allmärkused on tehtud pärast litereerimist, ent *sisuldasa* pärinevad juba kõnest. Esimene on soomekeelne jutt Kalevipojast ja see on *kujuldasa* õige huvitav. Stagnaajal taheti meid *keeeldasa* nurka suruda. Ambitsioonilt Bondi-manerismide lausparoodia, *kõlaldasa* meeheitlikult trendikas. IK: Ent Raquel oli ammandamatu *iluldasa* ja mitmekesine *loomuldasa* nagu taeva pilved. Vaikselt lootis don, et ta *varaldasa* tost usutaganejast ja uhkurist vaevalt maha jääb.

***ldi*-liitelised adverbid**

§ 136 *ldi*-liitelised adverbid moodustavad ebaproduktiivse tuletustüübi, kuhu kuulub kümme*ldi* lekseemi. Substantiivitüvelised on *meeleldi*, *pooleldi*, *ajaldi*, *vaheldi*, adjektiivitüvelised *areldi*, *paheldi*, *närveldi*, kinnistüvelised *eraldi*, *pärildi*, *liigeldi*-*loogeldi*.

Tuletustüveks on kahesilbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, adjektiivitüvevokaal on asendunud *e*-ga: *arg* : *ara* > *are-ldi*, *paha* > *pahe-ldi* (vrd *pahempidi*), *närb* : *närva* > *närve-ldi*.

MUUTEVORMILISED ADVERBID

Noomenivormid

§137 Muudetunnusega adverbid moodustavad arvuka adverbirühma. Need on enamasti noomenitüvelised ja sageli identsed noomeni käändevormidega ning piir adverbi ja noomeni vahel pole igakord selge. Käändevormilised adverbid on näiteks järgmised:

löpuks, kõigepealt, täkkesse, raagus, kaugel, korruga, asjata, risti, vargile, siamaani

Osati on ühe ja sama tähendusega substantiivivormi ja adverbi piir vormiliselt markantne (*ööl* ja *öösel*, *päeval* II ja *päeval* III välde), kohati aga pigem funktsionaalne: käändevormil on määrsõnaga ühesugused süntaktilised omadused (vrd *suvel*, *talvel*, *öösel*, *laupäeviti*).

Ka adpositsioonide ja teiste muutumatute sõnaliikide hulgas on algupäralt käändevormilisi sõnu: *juurde*, *jaoks*, *ees*, *pärast*, *peal*, *puhul*, *kahjuks*. Siin alapeatükis vaadeldakse kõiki muutumatuid sõnu koos. Osa muutumatuid tüvesid ei saa enam ühegi lekseemiga seostada, ehkki nad sisaldavad ilmseid käändetunnuste jäänukeid ja osal on säilinud vaegne käändeparadigma:

kuni, kuna, üles, sest, miks, kauaks, kokku : koos : koost, kaasa : kaasas, kõssi : kõssis, nässu : nässus, kuhu : kus : kust, kallale, mujale : mujal : mujalt, taamale : taamal : taamalt

Kohakäändevormiliste adverbide puhul on vaegne käändeparadigma üsna tavaline. Sellises vaegparadigmas on tavaliselt kaks või kolm vormi, nt *ette* : *ees* : *eest*, *juurde* : *juures* : *juurest*, *peale* : *peal* : *pealt*, *taha* : *taga* : *tagant*. Seisundiadverbidel on tavaliselt kahe-liikmeline vaegparadigma, nt *purju* : *purjus*, *raagu* : *raagus*, *esile* : *esil*, *jaole* : *jaol*. Lisaks sellele on osal adverbidest olemas komparatsiooniparadigma, milles on kaks vormi: positiiv ja komparatiiv, nt *vara* : *varem*, *ruttu* : *rutem*, *harva* : *harvem*; vähem selgesti seostuvad *eel* : *eemal*. Komparatsioonimorfeem ja käändetunnus võivad

moodustada sulandmorfeemi: *eemale* : *eemal* : *eemalt*, *taamale* : *taamal* : *taamalt*.

Noomenitüvelistes käändevormilistes adverbides sisaldub sageli mitmuse tunnus, nt *tulvil*, *käsile*, *esile*, *pisarsilmil*, *jalul*, *vargile*, *päris*, *küüsis*, *muist*, nende tüvekuju võib ka muul viisil tänapäevasest muudetüvest erineda: *teoksil*, *pahuksisse*, *lukkus*, *koos* (vrd *kogu*), *väga* (vrd *vägi* : *väe* ja *väega*, mis on kasutusel stilistilise sünonüümi või murdesõnana).

Uusi käändevormilisi adverbe ja adpositsioone sünnib kahel viisil. Käändevorm võib leksikaliseeruda (*arvel*, *arust*, *sõnul*). Viimastel aastakümnetel on eriti ajakirjanduskeeles tugevasti juurdunud adessiivivormiliste refereerivate adpositsioonide kasutamine: *sõnul*, *väitel*, *hinnangul*, *teatel*, *ütlusel*, *kinnitusel*, *ettepanekul*, *arvamusel*.

AK: Tema *sõnul* valvas nende firmat Valvekoondis. Plaani lühendamise põhjuseks on RK *ütlusel* muutunud keskkond. BHC on oma netilehekülje *väitel* Põhjamaade juhtiv erameditsiinifirma. Siseministri *kinnitusel* on tal kindlaid andmeid, et B. on elus. Ligi kolmandiku mitte-eevlaste *arvamusel* peab just naine olema laste peamine kasvataja. Tema *hinnangul* ei aita mitte laenu, vaid ärikeskkonna parandamine.

Teine käändevormiliste adverbide lisandumisviis on analoogiapõhine moodustus, kus olemasolevas sõnamallis kasutatakse uut sõnatüve. Näiteks sünnib illatiivi- ja inessiivikujulise sõnamalli analoogial deskriptiivtüvelisi seisundiadverbe, mida iseloomustab muutuvalt tugev tüvi: nagu sõnadel *turri* : *turris*, *kõssi* : *kõssis*, *lõssi* : *lõssis*, *kissi* : *kissis*, *vussi* : *vussis*, nii ka *pänni* : *pännis*, *klatti* : *klattis*, *tõrssi* : *tõrssis*. Adverbi üks olulisi kriteeriume on, et sellega ei saa seostada kongrueruvat täiendit ja seda võib laiendada nt intensiivsõnaga (*täiesti asjata*, *tugevasti krussis*, *väga kahju*), aga piirnoomenivormi ja adverbi vahel ei ole kuigi range.

Käändevormiliste adverbide hulgas on üks täiesti produktiivne sõnamall: kõigi deskriptiivtüveliste *in*-tuletiste adessiivivormid on

paralleelselt käändefunktsiooniga kasutatavad adverbidena: *müri-
nal, kolinal, vudinal, sahinal*.

AK: Maaostuga varises see sinisilmne usk *kolinal* kokku. *Mürinal* sõi-
tis majast mööda traktor, ajades sahaga teed puhtaks. Pisarad tilkusid
sisinal kuumale metallile. IK: Uute talvede pimedus laskub *kohinal*
alla.

Sõltuvalt käändefunktsioonist võivad laieneda muudki tähen-
dusrühmaga piiratud mallid (nt *seenel* ja *marjul* analoogina *hun-
dimarjul, assaimarjul, kukeseenel, riisikal* vm).

Järgnevas tabelis on esitatud muutumatuteks sõnadeks leksi-
kaliseerunud noomenite käändevorme. Piir adverbi ja noomeni
vahel on kontiinumilaadne.

Käändevormilisi adverbe

KÄÄNE	NÄITEID
NOMINATIIV	kesk, tänu, ümber, silmapilk, ükskord, üksjagu, veidike, ilmatu
GENITIIV	võidu, jala, kõige, ilma, võrra, korra, tagaselja, üleliia
PARTITIIV	liiga, keset, poolt, põrmugi, pisut, omapead, otsemaid, allamäge
ILLATIIV	risti, kortsu, juurde, kokku, rakkesse, ülesse, sisse, kägarasse
INESSIIV	raagus, lookas, kortsus, koos, sees, ees, umbes, ilmaski, käes
ELATIIV	juurest, küljest, eest, väljast, pärast, vastast, tõepoolest, järjest
ALLATIIV	vallale, kannule, võõrsile, käsile, esile, jälile, rahule, vargile
ADESSIIV	tulvil, käsil, teoksil, viisil, abil, tuubil, kolinal, jaol, asemel, vältel
ABLATIIV	kallalt, joonelt, hoobilt, silmalt, osalt, päralt, pealt, kõrvalt
TRANSLATIIV	lõpuks, viimaks, korraks, teoks, kauaks, lisaks, miks, õnneks

TERMINATIIV	kuni, seni, siiamaani, koguni, tänini, pärani, kõrvuni, pilgeni
ESSIIV	täna, toona, kuna, hulgana, noorena, lapsena
KOMITATIIV	rutuga, kiiruga, meelega, hoolega, korraga, seega, kuhjaga
ABESSIIV	asjata, pikemata, tasuta, otsata, ilmsüüta

Käändetunnusega adverbide kõrval on hulk enamasti kahesilbilisi vokaallõpulise lihttüvega adverbe, mis on algupäralt ajaloolise instruktiivikäände vormid, ehkki kattuvad mitmusetüvega: *üksi, kaksi, hulgi, jõude, kiuste, kõrvu, piki, vaevu, õige, avasilmi, paljapäi, üksipulgi, mesikeeli*.

Verbivormid

§ 138 Muutumatumateks sõnadeks on leksikaliseerunud ka mõningaid verbi infiniitseid käändevorme.

MA-INFINIITIIVI ABESSIIV: kahtlemata, tingimata, kogemata, ütlemata, teadmata, lõpmata, viibimata, vaatamata, hoolimata, rääkimata, tahes-tahtmata

DA-INFINIITIIV: arvata, mõistagi, teadagi, parata, võib-olla, pealtnäha, omateada

DES-GERUNDIIV: arvates, alates, võrreldes, mistahes, kuitahes, igatahes, möödaminnes

AK: Nendest tõdedest *hoolimata* on aga tõepoolest olemas üks hulgate teistsuguseid juhtumeid. Siin on tal *kahtlemata* õigus. Keel ei lase end kuidas *tahes* käsutada. Isamaa kandidaat on *teadagi* Tunne Kelam. Suurimad probleemid on tema *arvates* elumajadega. Kuidas saab üldse rääkida elatusraha kiiremast kasvust *võrreldes* tarbijahinnaindeksiga? IK: Üldse tundusid kõik asjad lauast ja voodist *alates* ja maalitud metsaga *lõpetades* olevat tummas sihtus liikumises.

Verbi finiitsed vormid on adverbideks leksikaliseerunud vaid erandjuhtudel. Pragmaatiliste partiklitena on (eriti argisuhtluses)

kasutusel nii verbivorme kui ka ühendeid, nt *paraku*, *tähendab*, *tead*, *palun*, *olgu*, *ku(u)le*, *oot(a)*, *vaat(a)*, *ütleme*, *onju* (ka kujul *on ju*), *näed*, *näedsa* ja *näetsa* (ka kujul *näed sa*), *näe*, *mõtle*, *eksole* (*eks ole*), *kaspole* (*kas pole*).

R: Viga koolmeisterlikus mõttes on *ütleme* midagi sellist, kui kahe lause vahele on unustatud punkt panna. IM: *Kuule* ma lähen sõidan ära linna. *Kule* parem ära tule *onju*, sa niigi ajad mingit mõttetut jura. *Vaat* mis välja kukkus. *Tähendab* kui tahta relativismist välja pääseda, siis jah.

Muutevormilised adverbiliited

§139 Osas adverbitüüpides eelneb muutetunnusele liiteline osa, aga seda tuletustüve ja liite abil moodustunud tüveosa ei ole leksemina olemas. Adverbi moodustab sulandliide, mille lõpuosaks on väliskohakäände tunnused *-l* ja *-le*. Sellistel tuletistel on kahevormiline vaegparadigma. Liitelisest osast ja käändetunnusest koosnevad sulandliited on *-vel* ja *-vele*, *-vil* ja *-vile*, *-kil* ja *-kile* (*liikvel* ja *liikvele*, *ärevil* ja *ärevile*, *istukil* ja *istukile*).

vel(e)-liitelisi adverbe moodustatakse verbidest. Alussõnadeks on kahesilbilise tüvega verbid, mis liite ees on lühenenud ühesilbiliseks tugeva astme konsonanttüveks: *liiku-ma* > *liik-vel(e)*. Sõnaraamatulekseme on umbes kolmkümmend:

lendvel(e), *muigvel(e)*, *hõögvel(e)*, *kohkvel(e)*, *õhkvel(e)*, *suikvel(e)*, *läikvel(e)*, *ärkvel(e)*, *ripvel(e)*, *lööskvel(e)*, *maksvel(e)*

Tuletustüüp on avatud ja võimaldab moodustada tekstituletisi astmevahelduslikest verbidest:

AK: Varem viljakas kirvereegel jäeti *kehtvele*. IK: Hirmunud silmad *vaatvel*, kas kuskilt uus häda ei lähene.

Liide võib liituda ka deskriptiivtüvele, mis verbileksemina ei esine: *kahkvel(e)*, *kihkvel(e)*, *poikvel(e)*, *kalkvel(e)*, *tolkvel(e)*.

§ 140 *vil(e)*-liiteliste adverbide tuletustüveks on kahesilbiline esmaväleline vokaaltüvi, mis paari erandiga on *e*-lõpuline. Sõnaraamatulekseeme on alla kolmekümne, tuletustüüp on ebaproduktiivne. Vaid üksikud tuletised on seostatavad alusverbiga: *hajuma* > *hajuvil(e)*, *rebima* > *rebevil(e)*, *sirama* > *sirevil(e)*, *puhuma* > *puhevil(e)*. Enamikus tuletistes on liite ees *e*-lõpuline kinnistüvi, tuletis korreleerub sageli *v*-lõpulise adjektiiviga: *ärevil(e)* (vrd *ärev*), *põnevil(e)* (vrd *põnev*), *pinevil(e)* (vrd *pinev*), *lodevil(e)* (vrd *lodev*), *kohevil(e)* (vrd *kohev*), *elevil(e)* (vrd *elev*). Korrelaattüvelised on ka *hajevil(e)* (vrd *haja-meelne*), *õhevil(e)* (vrd *õhe-ta-ma*), *harevil(e)* (vrd *haru*). Deskriptiivtüvelised on *kahavil(e)*, *ehevil(e)*, *kihevil(e)*, *kõhevil(e)*, *virevil(e)*.

§ 141 *kil(e)*-liitelisi adverbe on sõnaraamatulekseemidena ligi 150, aga valdav osa neist on deskriptiivtüvelised, mida ei saa seostada mingi alussõnaga ega korrelaatsõnaga: *röötsakil(e)*, *upakil(e)*, *längakil(e)*, *kössakil(e)*, *lotakil(e)*, *lidukil(e)*, *lösakil(e)*, *sorakil(e)*, *uurakil(e)*, *räsakil(e)*. Morfoloogiliselt liigenduvaid tuletisi on umbes kolmkümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Enamasti on alussõnaks substantiiv: *ninakil(e)*, *seljakil(e)*, *käpakil(e)*, *servakil(e)*, *praokil(e)*, *pilukil(e)*, *naerukil(e)*, *naljakil(e)*, *hirmukil(e)*. Verbitüvelised on nt *roomakil(e)*, *ripakil(e)*, *istukil(e)*, *kükkakil(e)*, adverbitüvelised *püstakil(e)*, *kallakil(e)*, *irvakil(e)*, *vildakil(e)*. Tuletustüveks on kahesilbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, v.a ühesilbilise tuletustüvega *prao-kil(e)*. Tuletustüve lõppvokaal on sageli asendunud *a*-ga: *käsi-põsa-kil(e)*, *rippuma* > *ripa-kil(e)*, *kükkima* > *küka-kil(e)*, *püsti* > *püsta-kil(e)*, *kaldu* < *kalla-kil(e)*. Substantiivtüvelises tuletises *varvu-kil(e)* on liite ees mitmuse tüvi.

Märkus. Mõnes tuletises esineb muutetunnuse ja adverbiliite kombinatsioon ka vastupidises järjekorras, nii et muutetunnus eelneb adverbiliitele. Selliseid tuletisi on käsitletud vastava adverbiliite tuletustüübis (vt § 126).

KIRJANDUST ADVERBIMOODUSTUSE KOHTA

- Erelt, Tiiu**, *tsi*-sõnade grammatikat ja semantikat. – Kirjakeel 1985. Tallinn: Valgus, 1987: 66–72.
- Kasik, Reet**, Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.
- Keevallik, Leelo**, Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. – Keel ja Kirjandus 2005, 7: 535–548, 2005, 8: 630–642.
- Palmeos, Paula**, Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1973.
- Sepper, Maria-Maren**, Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. Magistritöö. Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis, 2006.
- Tiits, Mai**, Seisundiadverbidest. – Keel ja Kirjandus 1982, 1: 17–21.
- Uuspõld, Ellen**, *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Reet Kasik (toim), Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001: 306–321.
- Veski, Asta**, Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1970.
- Villup, Astrid**, Adverb eesti keeles. Tallinn, 1969.

LIITSÕNAD

LIITSÕNA STRUKTUUR

Liitsõna moodustusosad

§ 142 LIITSÕNA on kompleksne lekseem, mis koosneb kahest või enamast sõnast, aga on keeleüksusena, s.o häälduselt ja kirjapildilt üks sõna. Liitmine e kompositsioon tähendab leksikaalsete üksuste ühendamist uueks sõnaks. Liitmine on tuletamise kõrval teine tavalisim sõnamoodustusviis. Liitsõnu on eesti keeles tunduvalt rohkem kui tuletisi ja liitsõnade moodustustüübid on avatumad ja vähemate piirangutega kui tuletustüübid. Liitsõnana ei vaadelda allpool keelendeid, mille viimane vahetu moodustaja on tuletusliide (vt § 16). On ka niisuguseid sõnu, mille puhul võib rääkida kas liitmisest või tuletusest (vt § 13, 28).

Moodustusviisi järgi võib eristada kaheksa liitsõnu: sünteetilised liitsõnad ja tüviliitsõnad. SÜNTEETILISE LIITSÕNA moodustusaluseks on süntaktiliselt seotud fraas ja liitsõna osade vahel on (morfo)süntaktiliselt motiveeritud laiendusseos (*lasteaed, külmhoone, palgatõus, tööotsija, taasiseseisvuma*). TÜVILIITSÕNA osade vahel on üksnes leksikaalne seos (*laudpõrand, naisarst, sinasõber, anderikas, allkiri, kuritarvitama*). Eriti produktiivne ja väheste piirangutega on sünteetiline liitsõnamoodustus, aga mõlemad liitmisviisid on avatud ja sõnavara rikastamisel elujõulised.

Liitsõna vahetud moodustajad e leksikaalsed struktuuriosad on MOODUSTUSOSAD. Moodustusosadeks võivad olla eri sõnaliikidest ja erisuguse struktuuriga sõnad: liitsõnad, tuletised või liitsõnad.

raud+tee, valla+maja, vana+isa, kolm+nurk, ime+suur, üle+hindama
kodu+eestlane, joonistus+oskus, elamis+kõlblik, ise+teenindama,
jäa+purjetama
elektri+raudtee, maailma+rekord, põhimõtte+kindel, pool+sõja-
väeline

Liitmine nagu tuletuski on rekursiivne: liitsõnadest võib edasi moodustada uusi liitsõnu: [ajateenistus]kohustus, [tööotsingu]portaal, radikaal[vasakpoolsus], [miinitõrje]operatsioon, [enese[maksmapaneku]]tahe, [kergejõustiku][meistrivõistlus], [taas[iseseisvumis]]päev. Rekursiivsete liitsõnade hulgas on ka korduva moodustajaga lekseeme: vana[vanaema], üle[üleile] jt. Vahel võib mitmeosalise liitsõna vahetute moodustajate struktuuri tõlgendada erinevalt, aga see ei mõjuta liitsõna leksikaalset tähendust:

[lennuliiklus][juhtimissüsteem] või [[lennuliiklus]juhtimis]süsteem
[bussioote]koda või bussi[ootekoda]
poja[pojapoeg] või [pojapoja]poeg

Kuigi ülempiiri ei ole, on praktiliselt liitsõna leksikaalsete osade määr harva üle nelja:

AK: Kõige suuremad *tsiviiltarbe-maailmaatlased* on sellised nagu näiteks viiekõiteline „The Atlas on the World“

Liitsõna moodustusosad on ESIOSA ja PÕHIOSA. Liitsõna tähendus põhineb tavaliselt selle moodustusosade tähendusel: esiosa ja põhiosa kujundavad üheskoos liitsõna tähenduse. Põhiosa on liitsõna viimane vahetu moodustaja, põhiosale eelnev moodustaja on liitsõna esiosa. Põhiosa määrab liitsõna kui lekseemi süntaktilised ja morfoloogilised omadused. Liitsõna sõnaliik on sama mis selle viimase moodustusosa sõnaliik. Seotud morfeemid (muutetunnused, tuletusliited ja rõhuliited) liituvad liitsõna põhiosale e liitsõna lõppu:

välismaa, välismaale, välismaalane, välismaalgi

Sellest reeglist on mõned erandid. Mõlemad moodustajad käänduvad liitsubstantiivides *vaenelaps*, *teinepool* 'abikaasa' ja *viimnepäev*: *vaeselapse*, *teiselpolel*, *viimsetpäeva*. Samuti käänduvad mõne liitpronoomeni ja -adverbi mõlemad moodustusosad: *seesama* : *sellesama* : *sedasama* : *sellessamas*, *tahapool* : *tagapool* : *tagantpool*. Sidekriipsuga ühendatud liitnoomenite muutmine on ebakindel (vt § 173–175).

Liitmise teel moodustatakse eesti keeles põhiliselt liitsubstantiive ja liitadjektiive, harvem liitverbe ja liitadverbe. Liitpronoomeneid on kümme, liitnumeraale moodustatakse vaid põhiosadega *-teist*, *-kümmend* ja *-sada*.

Märkus. Liitsõnade hulgas on lekseeme, mille sõnaliik ei ole seotud põhiosaga. Neis võib küll näha leksikaalseid moodustusosi, aga nende sõnaliik ei ole sama kui põhiosal, nt substantiivid *aastasada*, *ükskordüks*, adjektiivid *tulekarva*, *meevärvi*, adverbid *hädakorral*, *möödaminnes* jm (vt § 171–172).

§ 143 Semantiline seos liitsõna osade vahel võib olla sümmeetriline või ebasümmeetriline. Sümmeetrilise seose puhul on liitsõna esiosa ja põhiosa võrdse tähenduskaaluga ja liitsõna tähendus koosneb mõlema moodustaja leksikaalsete tähenduste summast (*ööpäev*, *aegruum*, *kalendermärkmik*, *kurttum*, *magushapu*). Selliseid liitsõnu nimetatakse RINDLIITSÕNADEKS ehk KOPULATIIVSETEKS LIITSÕNADEKS. Rindliitsõnades võib olla ka rohkem kui kaks moodustusosa (*sinimustvalge*, *autor-lavastaja-esitaja*). Rindliitsõnadele sisult lähedased on liitpronoomenid (*omaenda*, *iseenese*, *teineteise*, *igauks*, *seesama*). Rinnastusseosega on ka PAARISSÕNAD, mis ühendavad sama skaala antonüüme: *edasi-tagasi*, *üles-alla*, *ost-müük*, *naised-lapsed*, *kuulajad-vaatajad*. Erisuguse struktuuriga rühma paarissõnade hulgas moodustavad ekspressiivse tähendusega KORDUSSÕNAD ehk REDUPLIKATIIVSED LIITSÕNAD, milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõnatüvi: *kila-kola*, *kribu-krabu*, *kimpsud-kompsud*, *tühi-tähi*, *tingeltangel*, *sigrimigri*, *vinta-vänta*, *uisapäisa*, *tipp-topp*. Sisult reduplikatiivsed on ka liitpronoomenid (*omaenda*, *iseenese*, *seesama*) ja mõned liitadverbid (*ennevanasti*, *ennemuiste*).

Valdav osa liitsõnadest on sellised, kus esiosa ja põhiosa vahel on ebasümmeetriline seos. Ebasümmeetrilise seose puhul on vahetuid moodustajaid kaks: põhiosa ja laiendosa. Sellise liitsõna tähenduse määrab põhiosa, liitsõna väljendab samasse klassi või liiki kuuluvat mõistet kui selle põhiosa: *kivimaja* on teatud tüüpi

maja, *okaspuu* on puude liik. Liitsõna esiosa modifitseerib või kitsendab põhiosa leksikaalset tähendust, liitsõna on tähenduse järgi oma põhiosa hüponüüm. Sellised liitsõnad on LAIENDLIITSÕNAD ehk DETERMINATIIVSED LIITSÕNAD. Laiendliitsõna esiosa ON LAIENDOSA.

kool > algkool, põhikool, keskkool, poistekool, kutsekool, ülikool, vabakool, eliitkool

valge > lumivalge, kriitvalge, hõbevalge, säravvalge

hindama > alahindama, ülehindama, eelhindama, järelhindama

§ 144 Rindliitsõnades on moodustusosad samast sõnaliigist, laiendliitsõna põhiosale eelnev laiendosa võib olla sellega samast või eri sõnaliigist. Rindliitsõnadega osati sarnane, aga omaette liitsõnatüüp on liitnumeraalid, nendegi moodustusosad on samast sõnaliigist.

Laiendliitsõna esiosa esindab enamasti mingit lekseemi. Vormilt võib ta olla ükskõik mis sõnaliigi tüve- või sõnavorm, kuid ka kinnistüvi. Kõige sagedamini on laiendosaks mõni noomeni – ka liitsõna – muutevorm:

klaaslagi, ajakirjandusvabadus, laualamp, maalesõit, käterätik, vetel-pääste, mustakirju, külmakindel, teedrajav, kuumtöötlemine, kaitsepookima

Verbivormide esinemine laiendosana on piiratud. Finiitne verbivorm on liitsõna laiendosaks vaid tsitaatsõnana (*elaguhüüe*). Esiosa võib olla infiniitne verbivorm (a) või verbitüvi (b):

a) magamaminek, olemasolu, lüüasaamine, teadaanne

b) küsilause, pistoda, ripsild, triikraud, püsigindel

Laiendosaks võib olla ka muutumatu sõna (*tänapäev, vähetähtis, taasavastama*) ja selliseid moodustajaid, mis ei esinda iseseisvaid, produktiivse muuteparadigmaga lekseeme: kinnistüved või prefiksilaadsed sõnaosad (a), võõrprefiks (b), lühenenud tüvekujud, mis esinevad ainult liitsõna laiendosana (c), unikaaltüved

või tuletised, mis esinevad ainult liitsõna laiendosana (d), liitsõna-sarnased mitme sõna ühendid, mis ei esine iseseisva liitleksee-mina (e), ortograafiline aines, mis ei esinda mingit sõna (f).

- a) kesk-, liht-, umb-, era-, eri-, ala-, üla-, üli-, sise-, väli-, lähi-, eba-, mitte-
- b) super-, mini-, mega-, maksi-, anti-, pseudo-, eks-, ekstra-
- c) töölisklass, kõrgkool, kuningriik, kiirusitama, puhtisiklik, sugulasrahvas
- d) laupäev, pisuhänd, seemisnahk, muinasjutt, paduigav, puhkepäev, sõudepaat
- e) kartuli-juustu-makaronivorm, soolaleivapidu, neljavärvitrukk, mustavalkkirju
- f) *ne*-liide, *i*-mitmus, 75-aastane, *st*-lõpuline, E-kaubamaja, @-märk.

Liitsõnade hulgas on nii kinnistunud kui ka ajutisi lekseeme. Kinnistunud liitsõnad on sõnaraamatulekseemid, ajutised lekseemid on tekstiliitsõnad, mis on motiveeritud kasutuskontekstist. Produktiivse malli analoogial saab alati moodustada tekstiümbrusest motiveeritud liitsõna. Osa neist võib hiljem kinnistuda ja jõuda sõnaraamatutesse. Liitsõna moodustustüüpide arvukuse kohta on võimatu esitada isegi kaudseid kvantitatiivseid andmeid. Liit-substantiivide, -adjektiivide ja -verbide moodustustüübid on kõik põhimõtteliselt avatud ja vähemate piirangutega kui tuletustüübid.

AK: Võrgukadude katteks vajaliku elektri eest tuleb hakata maksuma turuhinda ja *kaoelektri* turult ostmine mõjutab võrgutasude suurenemist. *Tennisegeograafia* on küll avardunud, aga ikka on tippu asja veerandsaja riigi sportlastel. See on ühe rahvusgrupi või kogukonna vastu suunatud *rassiroim*. Muudatused hariduses ei tohiks kaasa tuua ebastabiilsust ja *käegalöömismeeleolu*. *Haridusinimesed* teadsid seda varemgi. Palka küsivad *häälekogujatest kuluministrid*.

Märkus. Eesti grammatikakirjanduses on liitsõna moodustusosi nimetatud esi- ja järelkomponendiks, kitsamas tähenduses (osade alistuseseose korral) ka põhi- ja täiendsõnaks või põhi- ja täiendosaks. Siinses

käsitluses eelistatakse nimetada moodustajaid osadeks, kuna liitsõna moodustusosaks võib olla ka lekseemina mitteesinev tüvi või sõnade ühend. Täiend(osa) liitsõna esiosa nimetusena viitab otsesõnu substantiivifraasile, laiendliitsõna esiosa seostub aga eri sõnaliikidest põhiosaga. Terminite PÕHIOISA ja LAIENDOSA eeskujuks ja paralleeliks on fraasi-struktuuri kirjeldavad nimetused põhi ja laiend.

Liitsõna ortograafia

§ 145 Liitsõna põhitunnus eesti keeles on vormiline: liitsõnad on kõik sellised mitmest sõnast koosnevad tervikud, mis kirjutatakse kokku sõnavaheta või sidekriipsuga. Kõnes on liitsõnal tüüpiliselt tugevam rõhk esiosal ja langev intonatsioon. See kriteerium pole siiski piisav liitsõna ja mitmesõnalise fraasi eristamiseks. Eesti liitsõnad eristuvad lekseemidena eeskätt kirjalikus keelekasutuses. Kuigi liitsõna moodustab harilikult ka tähendusterviku, ei moodusta kõik lekseemid (täenduslikult kokku kuuluvad sõnad) ortograafilist liitsõna: sõnade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtted on osalt kokkuleppelised ja eri sõnaliikides erinevad. Näiteks sarnanevad sisult liitsõnadega igasugused idiomaatilised väljendid. Lahku kirjutatakse kindlast leksikaalsest tähendusest hoolimata ühend- ja väljendverbid (*tähele panema, alla käima, lugu pidama, ette kandma, nõu pidama*), nende tuletised (k.a partitsiibid) võivad aga moodustada liitsõna (*lugupeetud, tähelepanev, allakäinud, lugupidamatus, ettekandja, nõupidamine*). Mitmest arvujärgsõnast koosnevate numeraalide kirjutamine on sarnasest tähendusest hoolimata kokkuleppeline: liitsõna moodustavad eelneva numeraaliga üksnes põhiosad *-teist, -kümmend* ja *-sada*, muud numeraaliosad kirjutatakse lahku: *kakskümmend neli, viis tuhat kakssada kolmteist*.

§ 146 Teatud moodustusstruktuuriga liitsõnad on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad. Sellised on tüviliitsõnad, mille laiendosaks on substantiiv nominatiivis (a), lühenenud vormiga tüvi (b) või sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi (c), samuti liitadjektiivid, mille

laiendosaks on substantiivi või numeraali genitiiv või adjektiivi nominatiiv (d).

- a) paneelmaja, kirjutuslaud, tippjuht, vesijahutus, veripunane, geenmuundama
- b) töölisklass, naissportlane, põliselanik, rippild, külalislahke, kiirusutama
- c) liitsõna, keskkool, sinilill, regulaararmee, umbusaldama, võhivõõras
- d) viljarikas, kaheaastane, temanimeline, kuritahtlik

Selliste liitsõnade laiendosaks on seotud tüvekuju või liitsõnale vastav kahesõnaline väljend ei ole võimalik süntaktiline struktuur. Näiteks ei saa algusosale lisada rõhulaiendit (**paneelgi maja*) või vahetult järelosa ette sõnaliigile omaseid laiendeid (**paneel suur maja*, **kuri päris tahtlik*). Nii ei saa selliseid ühendeid süntaktilise fraasina lahku kirjutada ja liitsõnatõlgendus on neile ainus grammatiliselt võimalik tõlgendus.

Märkus. Erandliku nominatiivse substantiivlaiendiga fraasi moodustab pärisnimega seostuv laiendamata lisand (*president Ilvesele, kohvik Moskvas*).

Liitsõna moodustusosad on kokku kirjutatud sidekriipsuga, kui kõrvuti satuvad rohkem kui kaks eri moodustusosadesse kuuluvat sama tähte (a), kui moodustusosaks on täht, number, lühend, sõnaosa või muu mittesõna (b), pärisnimi või tsitaatsõna (c), mitmesõnaline *ad hoc* seosega ahelliitsõna (d):

- a) plekk-kast, lõpp-peatus, kuu-uuriija, kutse-eetika, turu-uudised
- b) C-vitamiin, 17-aastane, digi-TV, EM-võistlused, x-jalad, äü-liikumine, *de*-mitmus, *line*-liide
- c) Tartu-lähedane, Koidula-nimeline, Põhja-Ameerika, Anna-tädi, natsi-Saksa, äraunustamind-lill, miks-küsimus, *õppima*-tüüp, *et*-sidend, *taxfree*-leping
- d) aega-küll-meeleolu, ära-unusta-mind-kaart, keelan-käsin-stiil, vali-mind-naeratus

AK: Tõeline *kord-saja-aasta-jooksul-üleujutus* tekitaks Shanghais tõsi-seid kahjustusi. Massilist *minu-laps-sinu-korterrisse-petuskeemi* pole, kinnitas Kiisler.

Mõnel juhul (rühm a, number koos *ne-* või *line-*liitelise adjektiiviga) on sidekriips fakultatiivne (vrd *lõppeatus*, *turuuudised*, *18aastane*), mõni ahelliitsõna võib kujuneda pärisliitsõnaks (*ära-unustamind-lill*). Sidekriipsuga võidakse ühendada ka rindliitsõna osi (*autor-lavastaja*, *avalik-õiguslik*) ja nendesarnaseid laiendosi (*põhja-lõunasuunaline*, *kevad-sügismantel*). Ka paaris- ja kordusõnad (vt § 176) kirjutatakse enamasti sidekriipsuga: *edasi-tagasi*, *sool-leib*, *naised-lapsed*, *kimpsud-kompsud*, *kila-kola*, *tipp-toppp* (aga vrd *sigrimigri*, *uisapäisa*, *tingeltangel*).

§ 147 Kirjutatud tekstis võivad varieeruda sünteetiline liitsõna ja samadest sõnadest koosnev kahesõnaline fraas või muu sõnaühend. Liitsõna ja sõnaühendi vahel ei ole alati selget tähenduserinevust. Sünteetilised liitsõnad sünnivad süntaktilise fraasi liitumise kaudu. Fraasi kasutussagedus võib olla põhjuseks, et selle liikmed aja jooksul liituvad üheks lekseemiks. Sellise lekseemi tähendus võib samal ajal eristuda kahesõnalise fraasi tähendusest.

mere põhi > merepõhi, maja katus > majakatus, puu leht > puuleht
hapu koor > hapukoor, suur linn > suurlinn, noor mees > noormees
endist viisi > endistviisi, oma moodi > omamoodi, seda sorti > seda
sorti

koju tulek > kojutulek, tööle minek > tööleminek, linna sõit > linna
sõit

silmi pimestav > silmipimestav, meelde jääv > meeldejääv
üle hindama > ülehindama, taas elustama > taaselustama

Millal süntaktiliselt seotud fraas on liitunud üheks sõnaks, millal mitte, sõltub nii tähendus- kui ka struktuuriteguritest. Liitsõna laiendosa on loendatava sõnana reeglipäraselt indefiniitne ega viita kindlale referendile (v.a pärisnimealgulistest liitsõnades), temale vastav süntaktiline laiend võib olla definiitne ja viidata kindlale

referendile (vrd *raamatukaas* ja *raamatu kaas*). Liitumine väljendub ka tähenduse diferentseerumises (vrd *lasteraamat* ja *laste raamat*, *vanaisa* ja *vana isa*). Sageli pole aga fraasil ja liitsõnal mingit hoomatavat tähenduserinevust (*päikesekiirgus* = *päikese kiirgus*, *üksikjuhtum* = *üksik juhtum*, *ere sinine* = *eresinine*, *taaskäivitama* = *taas käivitama*). Reeglipärase eristuse puudumisel toimib ka siin valmissõnade analoogia (vrd *piimanõu* ja *vee anum* või *veeanum*, *keeletund* ja *ajaloo tund* või *ajalootund*, *hapukoor* ja *rõõsk koor* või *rõõskkoor*).

Substantiivfraasi kokku- ja lahkukirjutamist mõjutavad ka struktuuritegurid. Kui kogu sõnaühendil on eeslaiend, on sõnaühendil kalduvus muutuda liitsõnaks:

AK: Tal on *mitme kuu korteriüür* maksmata ja teda ootab väljatõstmine. Nii *mõnedki rahutud bussiootajad* kipuvad ootepaviljoni seinetele oma mõteteri kirja panema. Mida ühistranspordi kasutajad ise *Tallinna linnaliiklusest* arvavad. Rääkis *pika ettevõtjakogemusega* riigikogu majanduskomisjoni liige TP.

Noomenifraasi kalduvus muutuda liitsõnaks on nõrgem või takistatud, kui laiendi positsioonis on liitsõna, mitmesõnaline fraas või mitmusevormis sõna. Kergemini ühinevad fraasipõhjaga liitsõnaks ühesõnalised ja ainsusevormis laiendid.

Kokku- ja lahkukirjutamine

	LAHKU	KOKKU
LIITSÕNALINE	täiskuu paiste, köögiakna	kuupaiste, aknaklaas,
LAIEND	klaas, hiigelsuur linn, kahjutule oht	suurlinn, tuleoht
LAIENDIL ON	rohelise elektri tootmine,	elektritootmine,
LAIEND	meie küla elanik, väga noor mees, suure metsa tagune	külaelanik, noormees, metsatagune
MITMUSLIK	isade maa, kartulite hoidla,	isamaa, kartulihoidla,
LAIEND	kirjade kirjutamine, majade ümbrus	kirjakirjutamine, majaümbrus

LAIENDLIITSÕNADE MOODUSTUSTÜÜBID

§ 148 Laiendliitsõnade MOODUSTUSTÜÜPE eristatakse põhiosa sõnaliigi järgi. Eesti liitsõnade produktiivsed moodustustüübid on liitsubstantiivid, liitadjektiivid ja liitverbid. Liitsubstantiivide moodustus on põhimõtteliselt täiesti produktiivne, liitadjektiivide ja liitverbide moodustus on produktiivne vaid piiratud ulatuses. Liitadjektiivide moodustuses on piirangud seotud enamasti põhiosa valikuga, liitverbide moodustuses laiendosa valikuga. Teatud prefiksilaadsete esiosadega saab moodustada ka liitadverbe (*ülihästi, üliaeglaselt, poollahti, poollamaskil*), aga muud adverbilise põhiosaga liitsõnad (*tunamullu, üleile, pahatihti*) moodustavad eba-produktiivse tüübi.

Moodustustüüpi võib kuuluda mitmesuguste liitmismallide järgi moodustatud liitsõnu. LIITMISMALLE eristatakse laiendosa sõnaliigi ja vormi alusel. Sama malli järgi moodustatud liitsõnadel on harilikult ka mingi tähenduslik ühisosa, aga see on nõrgem ja ebakindlam kui tuletuse puhul, samuti on liitmismallid varieeruvad kui tuletusmallid. Liitsõna laiendosana esinev tüvekuju on MOODUSTUSTÜVI.

Liitsubstantiivid

§ 149 LIITSUBSTANTIIVID on liitsõnad, mille põhiosaks on substantiiv. Struktuuri järgi võib põhiosa olla liitsõna (*kraadi+klaas*), tuletis (*välis+eestlane*) või liitsõna (*lava+eesriie*). Liitsõnu moodustatakse nii oma- kui ka võõrsõnadest (*maksu+inspeksioon, põlevkivi+elekter, tuule+generaator*). Ka laiendosa võib struktuurilt olla liitsõna (*klaasi+töökoda*), tuletis (*kirjandus+lugu*) või liitsõna (*maailma+kodanik*), samuti võõrsõna (*struktuuri+tunnus*) või leksemina mitteesinev sõnaühend (*hullulehma+tõbi*). Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla eri sõnaliigi sõnu.

Liitsubstantiivid laiendosa sõnaliigi järgi

LAIENDOSA SÕNALIIK	NÄITEID
SUBSTANTIIV	ehitusluba, oasupp, lastearst, tööleminek, heakskiit, töötatööline
ADJEKTIIV	pühapäev, külmkapp, vanamees, kergetööstus, nooremteadur
PRONOOMEN	omalooming, enesekaitse, isetegevus, sinasöber, mitmevõistlus
NUMERAAL	üksmeel, kahekõne, nelinurk, kümnevõistlus, miljonilinn
VERB	maksmapanek, teadaanne, pistoda, suruõhk, hõõglamp, roniroos
ADVERB	allkiri, järeleksam, kõrvalmaja, vastuluure, teisitimõtlev, hulgimüük
KINNISTÜVI	eraarst, igilumi, keskharidus, vaegkuulja, ulgumeri, ülikool

Valdav osa liitsubstantiive on substantiivse laiendosaga, arvukalt on neid ka adjektiivse laiendosaga. Need liitmismallid on produktiivsed ja uute liitsõnade moodustamiseks avatud. Pronoomen, numeraal või verbitüvi on substantiivse põhiosaga liitunud tunduvalt harvemini, sellised liitmismallid on eba produktiivsed või piiratud produktiivsusega. Arvukas ja avatud on ka liitsubstantiivide moodustamine muutumatu või kinnistüvelise esiosaga. Deverbaalse jm verbiga korreleeruva põhiosaga liitsubstantiividel on oma liitmismallid.

§ 150 Noomenitüvelise laiendosa vormi järgi eristub kolm produktiivset liitmismalli: moodustustüveks on nominatiiv (a), genitiiv (b) või lühenenud konsonanttüvi (c):

- a) kuldraha, juurvili, küpsuseksam, suurteos, peensuhkur, minategelane, kolmnurk

- b) tõkkepuu, suudmeala, söögilaud, sõiduauto, miljonilinn
- c) naisõpetaja, lugemistuba, töölisklass, sugulasrahvas, välismaa, kiirtee

Substantiiv on moodustustüvena enamasti nominatiivis või genitiivis, lühitüveline laiendosa on omane teatud struktuuriga esiosadele. Moodustustüve tüüpiline vorm on genitiiv. Sageli on genitiivse esiosaga liitsubstantiiv tekkinud genitiivtäiendiga substantiivifraasi liitumise teel ning fraas ja liitsõna võivad tekstis vabalt varieeruda:

IK: Et teid saaks palju nagu liiva *mere kaldal*. Aga sellepärast, et juhin kultuuritoimetust ja alluvaid on mul nagu liiva *merkaldal*. Akna vahel lebas ikka seesama kuivanud liblikas ja *toapõrandal* vedelesid valged nõõpidega riidekingad. Sellest sai kohe aru, *toa põrandal* oli pehme vaip, sammud olid siin hoopis teise kõlaga. AK: Rene valib kiireima variandi kasuks ja tõmbab kohe *sõduri mundri selga*. 1945. aastal pidi Masing siiski *sõdurimundri selga* tõmbama. *Eksami tulemus* sõltub alati suures osas lihtlabasest vedamisest. Väga kurb oleks, kui nüüd *eksamitulemus* tühistatakse.

Pronoomenitest moodustab sellise seosega liitsubstantiive *oma: omalooming, omahind, omakasu, omavoli*. Laiendosa *enese* seostub harilikult deverbaalse põhiosaga (vt § 160), aga võib moodustada liitsubstantiive ka verbiga korreleeruva võõrsubstantiiviga (*enese-kriitika, enesereklaam, eneseiroonia*) ja mõne omasõnaga (*eneseabi, eneseväarikus*).

Arvukalt genitiivse moodustustüvega liitsubstantiive on difrentseerunud tähendusega ja neid ei saa tekstis asendada lahku kirjutatud substantiivifraasiga:

juturaamat, pildiraamat, varjunimi, äärelinn, järjejutt, järjekord, hüüumärk, kingapood, suvemaja, kattevari, kirjaviis, ajalugu, lau-lamp, tõukoer, nädalaleht, käekiri, veoauto, õunamoos, kohvimasin, päikesepillid, viinamari, hullumaja, veresoon

Peale liigitamis- jm tähistusvajaduse on siingi oluline analoogia ja olemasolev sõnamall, vrd eeltoodutega nt uuemaid neologisme ja juhumoodustisi *ääremaa, peitenimi, prillikino, armumärk, vere-joon, rahamasin* jt. Genitiivse laiendosaga liitmismall ongi täiesti produktiivne ja tekstiliitsõnu moodustatakse vabalt:

AK: Märksa suuremad apsud leidis *Riigikontroll paberimajandusest*. Kraanad teenindaksid hiiglaslikke *ookeanilaevu* Hiina konteineritega. Lihatoöstus saatis mitu kuud järjest *toidupakke*. Paar aastat tagasi sain tugeva *seljatrauma*. Assange'i *saatkonnaelu* võib kesta aastaid. Kolleegid usuvad, et *miinituuker* kaotas ootamatult teadvuse. *Kotikaubandust* viljelevad Varssavi turu kundedena ka Tallinna Kadaka turu äritsejad.

Ka siis, kui liitsubstantiivi laiendosaks on sõnaühend, mis liitlekseemina ei esine, on moodustustüvi genitiivis. Selline laiendosa võib olla paarissõna või struktuurilt sellega sarnaneda (a), süntaktiline kvantorfraas (b) või adjektiivilaiendiga substantiivifraas (c):

- a) soolaleivapidu, kurgi-tomatisalat, hakkliha-kartulivorm, leiva-saiapood
- b) ühepereelamu, kaheinimesetuba, kolmevärvitrukk, neljakuningapäev
- c) laiatarbekaup, kuumaveeboiler, vabaajakeskus, hallipassimees

Kui tegemist ei ole deverbaalse põhiosaga, siis on genitiivse moodustustüvega üksnes substantiivid. Numeraal on genitiivis hinde tähenduses (nt *kahe- ja kolmemehed*), kuid ka sõnades *miljonilinn* ja *neljapäev*. Viimane korreleerub sisuliselt järgarvuga (< *neljas päev*, vrd erandliku moodustustüve vormiga liitsõnades *kolmapäev* < *kolmas päev*, *esmaspäev* < *esmane päev*, *teisipäev* < *teine päev*).

§ 151 Nominatiivse moodustustüvega liituvad substantiivid, adjektiivid ja numeraalid. Kui laiendosaks on nominatiivis lihtsubstantiiv, on tegemist tüviliitsõnaga. Moodustusosade vahel pole morfosüntaktilist seost ja sellised liitsõnad on enamasti leksikaliseerunud tähendusega:

kaupmees, tähtaeg, õhkvest, tahvelarvuti, löökauk, kammköide, okaspuu, vesivill, vesivoodi, käsitöö, nimisõna, rulluisk, piltkiri, ahelsuutsetaja, püstolreporter, lehtmets, jalgratas

Sellise struktuuriga liitsubstantiivi korrelaadiks võib olla tuletatud adjektiivtäiendiga substantiivifraas: *põhimõte* (vrd *põhiline mõte*), *kunstnahk* (vrd *kunstlik nahk*), *erandolukord* (vrd *erandlik olukord*). Sageli moodustavad sellised sõnad sarju, mida saab mitmes suunas avardada (*õhkvest*, *õhkmadrats*, *õhkpadi* üldkeeles, *õhkrind*, *õhkkõht*, *ahelkook*, *ahelviirus*, *ahelreaktsioon* meditsiinis, *tähtkiri*, *tähtsaadetis*, *tähtpakk* postinduses; *tähtteos*, *tähtkoht* kirjandus- ja filmikriitikas jne).

Tekstiliselt on nominatiivne liitmismall avatud, kuigi selle produktiivsus pole võrreldav genitiivse laiendosaga liitmismalli produktiivsusega. Ka nominatiivse moodustustüvega liitsõnad võivad olla läbipaistva seosega (*naabertänav*, *sõdurkuningas*, *lapsajakirjanik*, *lemmikloom*, *raamatkataloog*), need on sageli tähenduselt lähedased rindliitsõnadele (vt § 173). Kuna malli moodustusosade leksikaalne tähendus on tajutav, saab nominatiivlaiendiga liitsõnu moodustada ka tekstiliitsõnadena. Niisuguste liitsõnade kasutaja-tähendus ja tõlgendus on lahutamatu seotud tekstiümbrusega või suhtlejate ühise tõlgendusruumiga:

AK: Rootsi reklaamiagentuuri töötajad, kes korraldasid *plüüsdessandi* Valgevenes, keeldusid sõitmast ülekuulamisele Minskisse. See *tõsitumedusega* lahti rulluv lavasaaga ei ole kindlasti tüüpiline suvelavasutus. Selline arupärimine sundis *luuseroravate* fraktsiooni kuuluvat Kalev Kukke siseministrilt aru pärima. Soome luuletaja, legendaarne *joodikgeenius* Pentti Saarikoski on osutunud ajaproovile üllatavalt hästi vastupidavaks nähtuseks.

Et prototüüpne liitsubstantiiv on genitiivse laiendosaga, sellele viitab ühiskeele spontaanne liitsõnamoodustus. Terminitena moodustatud nominatiivse laiendosaga lekseemide asemel või kõrval kasutatakse sageli genitiivse laiendosaga liitsõnu, olgu siis nende põhjuseks genitiivi tavalisus vormianaloogia või parem

tekstirütm: *lõõtspill* või *lõõtsapill*, *siidlipp* või *siidilipp*, *tükksuhkur* või *tükisuhkur*.

AK: Uus mure on küttesüsteemi omavoliline muutmine korrusmajas ehk üleminek keskküttelt *elekter-* või *gaasküttele*. IK: Üldiselt külmetavad pariislased talvel nagu rotid urus, raatsimata oma *elektri-* või *gaasikutet* sisse lülitada. AK: *Metsloomadel* on praegu raske aeg, sest lumel on koorik peal. IK: Elab ikka inimeste seas ja mitte *metsaloomade* keskel. AK: Võta sa kinni, oli see *tõsijutt* või ettekääne. IM: On tegemist venelanna temperamendi või *tõejutuga*, näitab aeg. AK: Kustutustöödel osales neli *paakautot*. AK: Ümberpumpamist *paagi-autodesse* alustati reede õhtul kell viis. IM: *Merisiga* on ideaalne loom lastele. IM: Müügil on *meresiga* kategoorias lemmikloomad.

§ 152 Produktiivne nominatiivse moodustustüvega liitsubstantiivide rühm on adjektiivse laiendosaga lekseemid. Enamiku adjektiivse laiendosaga liitsubstantiivide tähenduserinevus adjektiivtäiendiga substantiivifraasiga võrreldes on väike:

noormees, noorpoliitik, noorloom, haljasmass, kuivsilu, märgala, madallend, sügavtrükk, teravnurk, odavlend, odavfirma, vedelkütus, valeraha, peensuhkur, heaolu, heameel, pahameel, puhaskasum, täistera

Mõni adjektiivatribuut (*suur*, *väike*) on eriti liitumisaldis, liitudes piiranguteta eri põhiosadega, nt *suurteos*, *suurtäht*, *suurlinn*, *suurriik*, *suurettevõte*, *suurfirma*, *suuromanik*, *suurtööstus*, *suursündmus*, *suursaavutus*, *suurehitis*, *suurkogu*, *suurkuju*, *väikelinn*, *väikelaps*, *väikeriik*, *väikeettevõte*, *väikefirma*, *väikeomanik*, *väiketööstus*, *väiketäht*, *väikekool*, *väikeauto*.

Adjektiivtäiendiga substantiivifraasist moodustatakse sageli tekstiliitsõnu, korpustes leiduvad nt *pühaisik*, *pühakoht*, *tarksõna*, *kolekirjandus*, *kauniskirjanik*, *kurigeenius*, *harvkülaline*, *raskerock*, *jubelugu*, *nõmemuusika*, *kuumkoht*, *väärarusaam*, *tühikargaja*. Tekstis vahelduvad sellised liitsõnad lahku kirjutatud fraasiga:

AK: Baltika tuhatkonnal väikeaksionäriil oli kõige enam põhjust pahane olla. Poleks ime, kui mõni aktiivsem väike aksionär otsustaks diili vaidlustada. Vähenenud on varguste arv, aga tõusnud kehalise väärkohtlemise juhtude registreerimine. Lapse väär kohtlemine on mistahes käitumine lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist või psüühilist heaolu. Politsei hädaabinumbrile vaeväljakutse ja Põlva patrullile tühisõidu teinud noormehele mõisteti karistuseks kuus päeva aresti. Vale väljakutse teinud noormees sai aresti. Mis aga puutub tühja sõidu eest arve esitamisse, siis saan inimeste pahameelest aru.

Adjektiivse laiendosaga liitsubstantiivide hulgas on ka arvukalt lekseeme, kus liitsõna ja fraasi tähenduse diferentseerumine on ilmne:

külmkapp, külmhoone, roosamanna, vanaisa, vanatüdruk, vanalinn, vanasõna, võõrasema, pühapäev, haljasala, kalliskivi, külmrelv, laiskloom, vabariik, õigeusk, täismees, pikksilm, suurtükk, kitsaskoht, hallpea, lollpea, kaunishing, libekeel

Terminiteena on moodustatud liitsubstantiive komparatiivse moodustustüvega adjektiividest: *nooremleitnant*, *nooremteadur*, *vanemseersant*, *vanemõpetaja*, *vanemökonomist*. Avarama kasutusala on komparatiivid *ülem* ja *alam*:

ülemvõim, ülemkoda, ülemkohus, ülemnõukogu, ülemlaul, ülemäär, ülempiir, alamliik, alamkoda, alampiir, alamjooks, alamkiht, alampalk

Sageli moodustavad adjektiivse laiendosaga liitsubstantiivid tähenduspaare: *nooremteadur* ja *vanemteadur*, *alamjooks* ja *ülemjooks*, *alamkoda* ja *ülemkoda*, *suurlinn* ja *väikelinn*.

Adjektiiviga sarnaselt moodustatakse liitsõnu partitsiipitaiendiga substantiivifraasist: *põlevkivi*, *elavhõbe*, *elavjõud*, *tegevtoimetaja*, *jäävhammas*, *vahelduvvool*. Seegi liitmismall on avatud, korpustes leidub arvukalt kasutusnäiteid substantiiviga kokkukirjutatud partitsiipitaiendi kohta:

loovtöö, loovmõtlemine, loovharitlane, loovisik, taastuenergia, korduvkasutus, põlevmaterjal, liikvutankla, jooksevkonto, jooksevremont, jooksevkulu, jooksevhind, püsivhind, tegevulkaan

Sellise malli järgi moodustub liitsõnu üksnes *v*-partitsiibiga (vrd siiski metafoorne lillenimetus *murtudsüda*).

AK: Kui kaasvestleja tahaksin *kandevlaine* turjal teie sekka saabuda. Hulgimüük kasvas *jooksevhindades* 20 protsenti. *Püsivhindades* vähenes mootorikütuste jaemüük 10 protsenti. Loomulikult pannakse siis esimesena kinni *liikvutanklad*. Madala *muutuvkulu* tõttu pääsevad rohelised elektrijaamad alati turule.

Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla ka nominatiivse moodustustüvega numeraal: *üksmeel*, *kolmkõla*, *nelinurk*, *viisnurk*, *kaheksajalg*, *nullüritus*, üksikjuhtudel pronoomen: *minategelane*, *sinasõprus*, *kogumaht*.

§ 153 Laiendosa vorm võib sõltuda selle struktuurist ja kujust. Sageli on nominatiivis võõrsõnalised laiendosad, osa neist on eesti keelde laenatud tervikleksemina, teised moodustatud nende analoogial:

kontsertmeister, ballettmeister, mootorpaat, signaalrakett, aadressbüroo, detektiivromaan, doonorriik, sportauto, punklaulja, kontroll-etendus, finantsjuht, komponentanalüüs, neoonvärv, paraadala, piraatbuss, pilootprojekt, projektlahendus

AK: *Debüütaastal* pole kellelgi libedalt läinud. Kogu korteri põrandat katab *laminaatparkett*. Järgmisel aastal alustab tegevust kolmas *mobiilside operaatorfirma*. Laenakem võrdlusalus vahelduse mõttes mitte hoki-, vaid teatrimängu *paralleelmaailmast*. Eestis pole veel ühtegi *passiivmaja* valmis ehitatud.

Sellise liitsubstantiivi korreelaadiks on sageli tuletatud adjektiiv-täiendiga substantiivifraas: *sportauto* (vrd *sportlik auto*), *kvaliteetkaup* (vrd *kvaliteetne kaup*), *mobiilside* (vrd *mobiilne side*), *paralleelmaailm* (vrd *paralleelne maailm*), *passiivmaja* (vrd *passiivne maja*) (vt § 159).

§ 154 Kui laiendosaks on tuletis, oleneb liitmismall selle tuletustüübist. Arvukalt liitsubstantiive on *us*-lõpulise laiendosaga. Selle vormi määrab tuletise kuju. Nii on alati nominatiivse moodustustüvega kolmesilbilised *us*-lõpulise liitega tuletised: *haridusministeerium, kirjutuslaud, majanduselu, kirjandustund, vabastusarmee, põnevusjutt*. Ka kahesilbilise kolmandavärtelise *us*-substantiivi moodustustüvi on enamasti nominatiivis (*nakkushaigus, küpsuseksam, looduskaitse, liikluseeskiri, haiguskolle, seadusandja, kiiruskaamera*), aga mitte alati (*tarkusehammas, näituseväljak, uhkuseasi*). Paljud sellised liitsõnad on käibel kahesuguse moodustustüvega:

IK: Otsekui oleksid teineteise suhtes *saatuskaaslased*. AK: Omamoodi on need närvid kaotanud ja julmuriks muutunud sõdalased terroristide *saatusekaaslased*. Palamusel on ikka kombeks väljanäitusel *kiituskirju* ja aurahasid jagada. Paunvere laadal said *kiitusekirja*. Paljud kergejõustiklased on oma võidurõõmud ja *kaotuskibedused* üle elanud just sellel staadionil. Kapo pidi taas *kaotusekibedust* tundma.

Seevastu kahesilbilised esma- ja teisevärtelised *us*-tuletised on genitiivse moodustustüvega: *katusekorter, otsuseprojekt, kütusepaak, linnusemägi*. Alati liituvad genitiivselt ka *e*-liitelised substantiivid. Paljud *e*-tuletised on kinnistüved, mis esinevadki üksnes liitsõna laiendosana (vt § 82).

tõrjeaine, ootepaviljon, andmebaas, valvekaamera, sõudepaat, vandeadvokaat, laskemoon, lõhkekeha, süütevedelik, häirenupp, hankeleping, kaitsepolitsei

Ka muud leksikaliseerumata deverbaalsubstantiivid on moodustustüvena enamasti genitiivis: *vastuvõtukoht, volukiirus, jooksulint, säästupirn, peksupink, arengusuund, arengukava, mur-ranguaastad, uuringuaruanne, valmistoodanguladu, õpingukaaslane, lahtiolekuage, valikupõhimõte, müügiplaan, käigutee* (vrd siiski *valikvastus, rünnakrühm, istungjärk*). Nominatiivselt liituvad numeraalilised *ik*-tuletised: *üksikelamu, üksikese, kaksikliik, kaksikvend, kaksikvõim, kolmikhüpe*, ning nende analoogial

laiendosad *mitmik* ja *tervik*: *mitmiklooming*, *mitmiknumber*, *mitmiktäht*, *tervikteos*, *tervikvara*, *tervikpilt*.

§ 155 Lühenenud, s-lõpuline konsonanttüvi on moodustustüveks *lane-*, *line-* ja *mine-*liitelistel substantiividel: *sugulasrahvas*, *mustlas-kerjus*, *vägilasmuistend*, *liitlasarmee*, *kangelaseepos*, *töölisklass*, *külalisesineja*, *magamistuba*, *lugemishuvi*, *leidmisrõõm*, *kirjutamis-raskus*. Eriti produktiivne on deverbaalse *mine-*liitelise laiendosaga substantiivimoodustus.

AK: Londoni sõltumatu nõustamisameti direktor on öelnud sedasama. Sain tööle ühte värbamisfirmasse. Selle taga on terminali laienduse opereerimisõigusest ilma jäänud suuretevõtja kätemaksuiha. Kas tegemist on projekteerimislepinguga. Keskus kontrollib ka lennupiletite, parkimispiletite või raamatute ostmist.

*ne-*liitega substantiivide moodustustüvi on genitiivis või lühenenud. Genitiivse moodustustüvega on nt *naisevanemad*, *naiseihu*, *hobusemees*, *inimeselaps*, *rebaseurg*. *s-lõpulise* moodustustüvega on nt *naiskoor*, *naisõpetaja*, *sulaspoiss*. *s-tüveliselt* võivad liituda ka *ne-*liitelised adjektiivid: *välismaa*, *põlismets*, *hilisõhtu*, *ühiselamu*, *karusmari*, *mägismaa*, *kinnistäht*, *isasloom*. Sagedamini esinevad *ne-*adjektiivid liitsõna laiendosana siiski ilma liiteta, nii et moodustustüveks on kinnistüvi (*punane lipp* > *punalipp*, vt § 159). *ne-lõpuline* laiendosa on nominatiivikujuline kolmes liitsubstantiivis: *viimnepäev*, *vaenelaps*, *teinepool*. Neis liitsõnades käänduvad kirjakeele normi järgi mõlemad moodustusosad. Korpustes leidub sõnade *teinepool* ja *viimnepäev* mitme käände sellise kasutuse näiteid. Sõna *vaenelaps* näiteid leidub üksnes nominatiivi kohta, muudes käänetes on *s-lõpulise* moodustustüvega *vaeslaps*. Seevastu on analoogilisel liitsõnal *teisepool* abikaasa tähenduses üksnes juhuksutust, sest sõna on juba kasutusel adpositsioonina (*teisepool jõge*).

IK: Papi lükkas *teisepoole* käe oma käise küljest lahti. See on saar ja seal on nad kõik ilusad kui naiskuradid enne *viimsetpäeva*. Mõisahärra Ditmar oli anderikast *vaeslast* avitanud. IM: Aga tunded ju ei mõtle

– kui minu *teispool* kedagi teist suudles siis temas olin pettunud – aga naise peale lausa tulivihane.

Moodustustüve kuju vaheldub ka mitmetes tuletisesarnase struktuuriga substantiivides ja adjektiivides. Lühitüve või genitiivi kuju on *kas-lõpuliste* substantiivide moodustustüvel: *maasikmari, allikmaterjal, äädikhape, ristikhein, kuningriik, kasukvest*, aga *maasikamoos, allikavesi, kuningatroon, kasukanahk*. Lühenenud moodustustüvega on ka *kas-lõpulise* adjektiivi juhunäide:

AK: Sellel on muidugi tugev kõnekeele või *lohakkeele* maik juures.

Kahesilbilised *e-lõpulised* adjektiivid moodustavad liitsubstantiive kahesuguse liitmismalliga: moodustustüvi võib olla muude adjektiivide sarnaselt nominatiivis (a) või ühesilbiliseks lühenenud konsonanttüvi (b):

- a) julgeolek, kergetööstus, kergejõustik, rasketööstus, raskejõustik, kaugekõne
- b) kaugõpe, kaugside, kõrgkool, kõrgpunkt, kiirtee, kiirabi, kiirlaen, sirgjoon

Kahesuguse moodustustüvega on liitsubstantiivides adjektiiv *võõras*: *võõrkeel, võõrsõna, võõrmõju, võõrkeha, võõrnimi, võõrtäht*, aga pereliikmete nimetusena *võõrasisa, võõrasema, võõrastütär, võõraspoeg*. Adjektiiv *toores* liitub ainult lühitüveliselt: *tooraine, toormoos, toornahk, toorsiid*.

§ 156 Muud noomenivormid esinevad liitsõna laiendosana juhuslikumalt. Suhteliselt arvukas on mitmuse genitiivis moodustustüvega liitsubstantiivide rühm. Sellistegi liitsõnade moodustustüüp on avatud, eriti siis, kui moodustustüveks on kahesilbiline mitmuse genitiiv:

luuderohi, käterätik, kätekreem, veteväli, lasteaed, lastekoor, poistekool, naisterahvas, naistearst, meesteülikond, meesteklubi, noortelager, keeltekeel, sakstekamber

AK: Vaevalt et reklaamikampaania oluliselt partei *häälatesaaki* mõjutas. *Pooltevahetus* on seda üllatavam. Sama tähtis *teedeministeerium* on põllumajandusministri juhatada. IK: Kõigile inimestele lihtsalt pole *keelteannet* antud. Brasiilias tabati 32 *lasteporno* võrgustiku liiget. *Poistebänd* lahkus lakkamatu aplausi saatel.

Pikema moodustustüvega liitsõnu on vähem, nt *teadetetahvel*, *emadepäev*, *vanadekodu*, *võõrastemaja*, *esindajatekoda*, *teeneteleht*, *teenetemärk*, *uudisteankur*, *mälestusteraamat*. Muus vormis substantiivse laiendosaga liitsõnu, mille põhiosaks on muu kui deverbaalne substantiiv, on nt *töötatööline*, *maatamees* ning metafoorse tähendusega *tuhkatriinu* ja substantiivina leksikaliseerunud verbi-*fraas meelespea*.

§ 157 Verbitüve esinemine liitsubstantiivi laiendosana on seotud tüvekujuga. Liitsõna korrelaadiks on enamasti partitsiipitüvega substantiivifraas (*ronitaim*, vrd *roniv taim*, *leidlaps*, vrd *leitud laps*). Moodustustüveks on kahesilbilise esmavätelise verbi vokaaltüvi (a) või kolmandavätelise verbi ühesilbiline (lühenenud) konsonanttüvi (b):

- a) avamäng, avakõne, *ronitaim*, *püsilill*, *kerilaud*, *küsimärk*, *ujulest*, *suruõhk*, *asumaa*
- b) *murdvaras*, *leidlaps*, *riivleib*, *triivjää*, *kleiplint*, *muukraud*, *tõmbelukk*, *hõõglamp*, *hakkpuit*, *viskoda*, *purskkaev*, *pöördlava*, *taandrida*

e-tüvelistel esmavätelistel verbidel on moodustustüvi (nagu tule-tustüvigi, vt § 18) *i*-lõpuline: *surivoodi*, *purihammast*, *panipaik*, *imipump*. Nõrgaastmelise vokaallõpulise moodustustüvega on laiendosana *tapma*-verb: *tapariist*, *tapatöö*, *tapamaja*, *tapatalgud*.

Liitmistüüp on avatud. Näiteks esiosaga *püsi* on sõnaraamatulekseemid *püsikaup*, *püsi korraldus*, *püsi klient*, *püsi lill*, *püsi lokid*, *püsi mälu*, *püsi näitus*, *püsi varu*, korpustes leidub lisaks veel nt *püsi lugeja*, *püsi tõlk*, *püsi trapp*, *püsi väljend*, *püsi ühend*, *püsi toetus*, *püsi lülitus*, *püsi omadus*, *püsi tasu*, *püsi leiukoht*.

AK: Praegune kava kujutaks endast *noppnäidetega* piirduvat ideeskiti. Kuulsa *kloonlamba* tegemiseks kasutatud tehnikaga võib põhimõtteliselt luua lõpmatul hulgal identseid loomi. Sama trend vaatab vastu igast päevalehest ja *klantsajakirjast*. IM: Ratturil oli *helkvest*, rattal nõutud tuled, ja oh ime, ka kiiver.

Sõnamall võib anda ka erandliku laiendosaga analooge, nii on ilmselt *hõõglambi* analoogial loodud sarnase kõlaga *leedlamp* (< LED). Ühesilbilise konsonanttüve asemel on protsessi väljendav laiendosa sagedamini deverbaalikujuline (*lekkekoht*, *sõudepaat*). Tüvekuju järgi ei ole alati selge, kas liitsubstantiivi esiosaks on verbitüvi või samatüveline substantiiv nominatiivis. Deverbaal liitsubstantiivi laiendosana on reeglipäraselt genitiivikujuline (*lennusalk*, *sunnitöö*, *rännumees*, vt § 154), seetõttu on ühesilbiline konsonanttüvi tõlgendatav pigem verbitüveks: *lendsalk*, *lendleht*, *rändlaulik*, *rändlind*, *rändrahvas*, *juhtmõte*, *röövloom*, *sundkindlustus*. Ka *nd*-lõpuline moodustustüvi on liitsõnaga korreleeruva fraasi põhjal tõlgendatav pigem *nda*-liitelise verbi lühitüveks kui *nd*-liiteliseks substantiiviks: *ühendkoor* (vrd *ühendatud koor*), *ühendkuningriik* (vrd *ühendatud kuningriik*), *täiendosa* (vrd *täiendav osa*), *täiendekspertiis* (vrd *täiendav ekspertiis*).

AK: Kohus andis loa teha lõhkeainele *täiendekspertiis*.

§ 158 Liitsubstantiivi laiendosaks võib olla ka muutumatu lekseem. Sellise liitmismalliga substantiivid on tüviliitsõnad: need on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad, sest neile vastav kahesõnaline ühend ei ole fraasina võimalik. Moodustustüüp on avatud, kui laiendosaks on ruumilisi või ajalisi suhteid väljendav adpositsioon: *all*, *ees*, *taga*, *kõrval*, *vastas*, *vastu*, *eel*, *järel*:

allkiri, alläär, allasutus, eesnimi, eesmärk, eeslava, eeslinn, tagahoov, tagatrepp, tagatuba, kõrvalmaja, kõrvaltänav, kõrvalosa, vastassein, vastaskallas, vastaspool, vastuluure, vastumürk, vastutasu, eelnõu, eelaimus, eeltöö, eelteade, järeleksam, järelsõna, järelopv

Muude laiendosadega on liitsõnu vähem: *pealkiri, pärastlõuna, varahommik, ülekaal, ülekohus, otsepilet, poolthääl, läbimõõt, übermõõt, kooskõla, muidujutt, mõistukõne, pikitriip, hulgikaup, tänapäev, siitpere*. Kahesilbiline adverb võib lüheneda ühesilbiliseks moodustustüveks: *kaasaeg, kaasautor, kaassõna* (aga vrd *kaasavara*), *kaldjoon, kaldkiri, kaldpind, püstkriips, püstkiri, püstkrae, äkkrünnak, äkkost*.

§ 159 Kinnistüvelise laiendosaga liitsubstantiive on kahesuguseid. Osa kinnistüvesid seostub kindla sõnaliigiga (nt *maantee*, vrd *maa*). Enamasti korreleerub selline tüvi samast kinnistüvest moodustatud tuletisega. Eriti tavaline on, et sama kinnistüvi esineb *ne*-adjektiiviga tuletustüvena ja liitsubstantiivi moodustustüvena (vt § 105, 107). Selline kinnistüvi võib olla kahesilbiline vokaaltüvi (a), ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (b) või seotud võõrtüvi (c):

- a) *punapea, punahabe, sinilill, sinivaal, kollatõbi, kollanokk, välikohvik, välilaager, esmaabi*
- b) *liitsõna, liitsõdur, umbjärv, umbtänav, ürgmets, ürgaeg, üldmõiste, üldkriis, liigvesi, algaine, keskasutus, keskväljak*
- c) *poliitvang, horisontaaljoon, reaalpalk, territoriaalarmee, kriminaalkohus, absoluutarv, intiimelu, sotsiaalmeedia*

Osa kinnistüvesid korreleerub *kene*-liitelise adjektiiviga (*pisiasi, pisiviga, lühijutt, lühilaine, lühimenetus, lähiümbrus, lähirong*), *mine*- või *mene*-liitelise adjektiiviga (*kesknädal, keskkool, kesk-aeg, sisehaigus, sisemajandus, siseturg, esimees, esikül, esileedi*) või *line*-liitelise adjektiiviga (*eriarst, eriteade, rohevetikas*). *ne*-liiteta esinevad osas liitsõnades substantiivi kinnistüved *hobu*- ja *inim*-, nt *hobueesel, hobuvanker, hobujõud, inimahv, inimhing, inimõigus*. Liitsubstantiivi esiosaks võib olla kahesilbiline deskriptiivtüvi, mis korreleerub *ise*-liitelise deskriptiivverbiga: *viripill, värihein, sishäälrik*. Tuletatud verbidega korreleeruvad ka nt *irvhammas* (vrd *irvitama*), *lākakōha* (vrd *lākastama*), *hōōvelpink* (vrd *hōōveldama*), *heegelnōel* (vrd *heegeldama*), *traagelniit* (vrd *traageldama*), *supelrand* (vrd *suplema*).

Liitsubstantiivi laiendosana esineb ka prefiksilaadseid sõnaosi ja kinnistüvesid, mida ei ole võimalik seostada ühegi sõnaliigiga või mis on võimaliku korrelaatsõna tüvest erineva häälikkoostisega (vrd *igavene* ja *igi*, *alumine* ja *ala*). Osa neist liitub prefiksilaadselt eri põhiosadega (ka eri sõnaliikidega, vt § 164), mõni on kindla põhiosaga seostuv unikaaltüvi (*ulgumeri*, *laupäev*, *piibeleht*), aga see piir pole kindel: unikaaltüved *padu* ja *liba* (*paduvihm*, *libahunt*) on kujunenud produktiivseks moodustustüveks, millega viimase kümmekonna aasta tekstidest leidub kümneid eri põhiosadega liitsubstantiive, nt *padukuivik*, *paduvaimustus*, *padueurooplane*, *padujooming*, *padukommunist*; *libakontroll*, *libaeestlane*, *libaarimees*, *libaarst*, *libainvaliid*, ka tüvi *ulgu* on tulnud kasutusse moodustustüvena (*ulgueestlane*). Prefiksilaadsete jm kinnistüvedega moodustatud liitsubstantiive on näiteks

alaliik, alajäse, alapealkiri, alateema, alajaam, ebausk, igijää, igilumi, igiliikur, igikelts, segamets, segarühm, segapuder, segaansambel, ülakeha, ülajäse, ülakoma, ülalõug, ülikool, ülivõrre, üliinimene, üliküllus, vaegnägija, vaegkuulja, vaegtoitumine, vaegliikuja, vaeginfo

Selliste kinnistüvede ja prefiksilaadsete sõnaosade hulgas on ka võõrtüvesid:

superhind, superpakkumine, supermees, antiaine, antikeha, anti-osake, eksjuht, eksabikaasa, eksnaine, eksmees, miniloomaaed, miniseelik, pseudovõlg, pseudokonkurss, pseudoprobleem, küberrünnak, kübervõmm, krimikirjanik, krimitoimetaja, ökopood, ökomaja, ökojalajalg, retroviirus, narkoarimees, euroremont

Kinnistüvena ja lühitüvena tõlgendatavate moodustustüvede piir on ebakindel. Osa moodustustüvesid, mis struktuurilt on kindla lekseemiga seostatavad lühitüved, on kasutusfunktsioonilt pigem prefiksilaadsed (*kaas-*, *üld-*, *ird-*), osa võõrtüvesid on pikemate sõnade lühendkujud (*digi-*, *euro-*, *öko-*, *krimi-*, *küber-*, *tele-*, *narko-*, *retro-*). Sellised lühitüved võivad leksikaliseeruda iseseisvaks lekseemiks (vt § 23, 24). Ka osa substantiivlekseeme on liitsubstantiivi

laiendosana pigem prefiksilaadse funktsiooniga, moodustades skaalalaadseid sarju ja seostudes vabalt eri põhiosadega (nt *alg, lõpp, pool, siht, tipp, lisa, abi*):

tipp-sport, tipp-poliitik, tippkohtumine, tippuurija, tipp-teadlane, tipp-külaline
 algklass, algkool, algkuju, algseis, algvõrre, algkõrgus, algmaterjal, algarv
 lõppkuju, lõppjaam, lõppasend, lõppotsus, lõpplahendus, lõppseis, lõpphinnang
 lisaväärtus, lisahääl, lisajõgi, lisatasu, lisa-aeg, lisarong, lisanimi, lisa-päev
 poolahv, pooljaam, poolkoks, pooltoode, poolvend, poolkaitse, poolkõrb, poolsaar
 abimaterjal, abiettevõte, abihoone, abijõud, abimees, abimajand, abitegu, abimootor
 sihtkoht, sihttase, sihtkeel, sihtmärk, sihtrühm

§ 160 Deverbaalse põhiosaga substantiivide liitmismallid on seotud tuletuse aluseks oleva verbi fraasistruktuuriga ja moodustavad kontinumilaadse rühma liitsõnatuletistega: *töö + otsija* või *tööd otsima* > *tööotsi-ja* (vt § 75). Genitiivne laiendosa võib süntaktilise seose järgi olla intransitiivse alusverbi subjekt (a), aga enamik deverbaalseid liitsõnu on moodustunud objektgenitiiviga (b). Alusverbi laiendavad substantiivsed adverbiaalid on deverbaalse põhiosaga liitsõnas samas käändevormis kui tuletuse aluseks olevas verbifraasis (c).

- a) lumesadu, tuuletõmbus, lapsenutt, palgatõus, päikeseloojang, kuupaiste, kahekõne
- b) tööotsija, lõhepüük, maadevahetus, asjadevalitseja, rahapesu, toiduvalmistamine, viljalõikus, majaehitus, lapsehoidja, maksu-maksja, enesekaitse
- c) ellusuhtumine, ämbrisseastumine, kodustöötaja, õuesõpe, peast-arvutus, maalesõit, jahilkäik, paigaltnihkumine, teatavakstege-mine, käegalöömine, peataolek, vetelpääste

Selliste liitsõnade hulgas on liitsõnatuletisi, mille põhiosa eraldi lekseemina kasutusel ei ole: *meelepete*, *riigihange*, *ajaraisk*, *õigeks-mõist*, *heakskiit*, *kasutuselevõtt*, *silmapett*, *pahakspanu* (vt § 82, 83). Kui põhiosaks on lekseem, siis liitsõna ja lahkukirjutatud fraasi vahel enamasti ei ole tähenduserinevust või on see laiend-sõna definiitsuse astmes (vrd *maksu maksja* ja *maksumaksja*). Üksikuid leksikaliseerunud liitsõnu on nt *südametunnistus*, *raa-matupidaja*, *enesetunne*. Kui laiendosaks on pronoomen, siis on subjektilise ja objektilise seosega liitsõnad erineva laiendosaga: laiendosa *ise* viitab subjektile, väljendades enesekohasust (*ise-teenindus*, *isemajandamine*, *iseõppimine*, *isekallutaja*, *isevalitseja*), objektiseosega laiendosa on *enese* (*enesepiinamine*, *eneseharimine*, *eneseimetus*, *enesekaitse*, *enesepete*). *us*-tuletis võib süntaktilisest seosest hoolimata ka deverbaalsubstantiivis olla nominatiivne: *liikluskorraldaja*, *tervishoid*, *haigustekitaja*, *kirjandusarvustaja*.

Deverbaalsubstantiivi laiendosaks võib olla alusverbi laiendav *ma*-infinitiiv: *liikumahakkamine*, *magamaminek*, *istumajäämine*, *olemasolu*, *ütlematajätmine*. *da*-infinitiiv on laiendosaks harvem. Sellise liitsõna moodustuse aluseks on püsiväljend, nii et need on tõlgendatavad ka liitsõnatuletistena: *teadaanne*, *teadasaamine*, *lүүasaamine*, *mõistaandmine*. Alusverbi *da*-infinitiivis laiend nominaliseerub enamasti liitse deverbaalse moodustustüvega tuletiseks, mis käitub lauses liitsõnana: *tahab õppida* > *õppimistahe* või *õpitahe*, *loodab võita* > *võidulootus* või *võitmislootus*, *unistab abielluda* > *abiellumisunistus*, *julgeb rääkida ja vaielda* > *rääkimis-ja vaidlemisjulgus*, *kavatseb või plaanib tulla* > *tulekukavatsus* või *-plaan*. Sama malli järgi moodustatakse liitsõnu ka *da*-infinitiiv-lise laiendiga substantiivifraasist: *õigus lahkuda* > *lahkumisõigus*, *kirg mängida* > *mängukirg*, *mängimiskirg*, *otsus osaleda* > *osalemis-otsus*, *idee kinno minna* > *kinnominekuiidee*.

Enamik adverbivälvise laiendosaga deverbaale on ühendverbi-tuletised: *lailivedu*, *ettekirjutus*, *ettepanek*, *etteütlus*, *ettevalmis-tus*, *mahajääja*, *allaandmine*, *sisseastumine*, *koosseis*, *juurdekasv*, *juurdepääs*, *väljaastumine*, *vallapäätmine*, *ülevaatus*, *ülekanne*.

Alusverbi laiendavad vabad adverbid moodustavad deverbaaliga liitsõna harvem: *teisitimõtteleja, jällenägemine, hüvastijätt, siiajäamine, siinkirjutaja, üksiolek, hulгимүүк, käsitsitootmine, jalgsimine, kõhulikukkumine*.

Liitdeverbaalid on aluseks liitverbide kujunemisele (vt § 166).

Liitadjektiivid

§ 161 LIITADJEKTIIVID on liitsõnad, mille põhiosaks on adjektiiv või partsiip. Adjektiivide võime siduda endaga laiendosa on erinev. Hulk adjektiive ei moodusta üldse liitsõnu, teiste adjektiividega on kümneid sõnaraamatulekseeme ja mallid on avatud tekstiliitsõnade moodustamiseks. Struktuuri järgi võib põhiosa olla lihtadjektiiv (*lumi+valge*) või tuletis (*keele+andekas*). Produktiivse ja arvukaima rühma moodustavad *ne-* ja *line-*liitelise põhiosaga liitsõnatuletised, mis korreleeruvad substantiivi-, adpositsiooni- või numeraalifraasiga, olles vahetute moodustajate järgi fraasil põhinevad tuletised ja samal ajal struktuurilt liitsõnad. Nad käituvad lauses liitsõnana ja toimivad tuletiste piisava hulga juures liitmiseeskujuna, kuigi adjektiivne põhiosa ei ole lekseem: *eesti-ja venekeelne, kahe- või kolmetoaline, meetrilaiune, laualaiune, meestevaheline, laialeheline*. Vastavaid tuletusmalle on kirjeldatud adjektiivituletiste peatükis (vt § 106, 109). On ka analoogilise ehitusega liitadjektiive, mis semantika põhjal on samuti tõlgendatavad liitsõnatuletisena olenemata sellest, et nende põhiosa on lekseemina käibel: *kõrgeväärtuslik, truusüdamik, külmakartlik* (vt § 111, 112).

Liitadjektiivi laiendosaks on substantiiv või adjektiiv, harvem muu sõnaliik või kinnistüvi. Substantiivse laiendosaga liitmismallid on avatud ja võimaldavad sobiva semantilise seose korral vabalt moodustada tekstiliitsõnu. Adjektiivse laiendosana esineb vaid väike hulk lekseeme. Erinevalt liitsubstantiividest on liitadjektiivide moodustustüüp piiratud produktiivsusega, liitumisvõimalused on seotud moodustusosade semantikaga. Enamik liitadjektiive

on tüviliitsõnad: nad on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad, neile vastav kahesõnaline väljend ei ole võimalik süntaktiline struktuur. Deverbaalsetel liitadjektiividel on oma liitmismallid (vt § 165).

§ 162 Enim liitadjektiive on substantiivse laiendosaga. Laiendosaks võib olla ka liitsõna (*marutaudi+kahtlane, käibemaksu+vaba, omakasu+püüdlük*) või võõrsõna (*reklaami+vaba, konkurentsi+tihe, transpordi+kõlblik*). Moodustustüvi on nominatiivis (a) või genitiivis (b), teatud sõnatüüpidest ka lühikuju (c):

- a) väkkiire, leekpunane, kottpime, kivikõva, piltilus, peegelsile
- b) külmakindel, taskukohane, kiiduväärt, saagivaene, soolavaba, värvirõõmus
- c) külalishakke, liitlasvaenulik, inimsõbralik

Moodustustüve vorm tuleneb enamasti liitadjektiivi tähendusest ja moodustusosade semantilisest seosest, teatud ulatuses ka laiendosa struktuurist. Kolmesilbilised *us*-tuletised ja kahesilbilised kolmandavärtlised *us*-tuletised on tähendusest sõltumata laiendosana nominatiivikujulised: *elamusrikas, arutusvaba, väljendusvaene, haridussõbralik, nakkusohtlik, seiklusrikas, noorusvärske, valgustundlik*.

IK: Tema peale laskus uus, teadjalik, *saatusrase* ilu, mida kogu rahvas nägi. Kallis pärgament – see kuulus, *saatustiine* pärgament. Ta pidi nüüd sõlmima uue, veel *tulemusraskema* kokkuleppe. Rabi ise oli vigastanud oma *nõidusrohke* veekella. AK: *Tuletusvilka* sõnameistri jaoks on eksplitsiitsel esitusel vahest vähe väärtust. Olgu antud rida *võrdluskõlblikke* sünkroonlõike.

lane-, *line-* ja *mine-*liitega laiendosal on liitadjektiivides alati konsonanttüvi: *õpilasvaenulik, külalishakke, avaldamiskõlblik, varisemisohtlik, nimetamisväärt*. Mõned muudki tuletisesarnase struktuuriga substantiivid liituvad lühitüveliselt (*allikselge, liblikerge, inimvaenulik*).

Nagu liitsubstantiivide, nii ka liitadjektiivide substantiivne moodustustüvi on sagedamini genitiivikujuline ja selle malli järgi moodustatakse vabalt tekstiliitsõnu:

AK: Mõlemad on ometi *käibekõlblikke* tulemusi saavutanud. Millist konkreetset saavutust pidada mingil hetkel *käibeküpseks*. Koht on kiirlõunalikult *omapäravaba*, kuid mitte kehv. Esilinastusel kohalviibinud *trenditeadlikud* inimesed leidsid, et film pakub huvi eelkõige psühhoanalüütikutele. Niisiis soovitaks raamatusse investeerida ka *näpuosavatel* ja *silmaerksatel* koduperenaistel. IK: *Juudipuhatas* Andalusiis töötas juutide salapalvelaid. Kogenud, *riigitark*, *teovõimas* valitseja pühib raskused lühima ajaga teelt. Ta kõndis koos teistega, meel tähelepanelik, suu *sõnanapp*. Need olid keevalised ja *usuagarad* sõdalased.

Genitiivne moodustustüvi võib olla ka mitmuslik (*kariderohke*, *sünnimustevaene*, *lastesõbralik*, *nõuetekohane*). Partitiivikujulise moodustustüvega on *kuldaväärt* (vrd genitiivse moodustustüvega *naeruväärt*, *kiiduväärt*, teiste *väärt*-adjektiivide moodustustüve vorm ei eristu (*auvärt*, *häbiväärt*)).

Vähem on nominatiivse moodustustüvega liitadjektiive:

AK: On kerge teha etteheiteid, kasutades *lapskäre*dat polemiseerimisviisi. IK: Oli ta ju end koormanud *tallvaga* don Rodrigue'i püsiva ligioluga. Kuid see oli *udupime* tulevik.

Nagu ühiskeele liitsubstantiivide (vt § 151), nii ka liitadjektiivide moodustuses on kalduvus kasutada genitiivset liitumist nominatiivse kõrval või asemel, mitte aga vastupidi (*kohvpruun* või *kohvipruun*, *kirsspunane* või *kirsipunane*, *sidrunkollane* või *sidrunikollane*). Liitsõnaliste laiendsubstantiivide moodustustüvi on alati genitiivis: *rukkilillesinine*, *sibulakoorekollane*, *kaseleheroheline*. Tekstisidusate võrdlusliitsõnade moodustustüvi on sageli genitiivne.

AK: Tänavu kevadel kutsuge oma garderoobi kaunistama värvid: *sidrunikollane*, *laimiroheline*, *apelsinioranž*. Fantaasiarikkaid nüansse

saab silmadele anda *koobaltsinise, sidrunikollase, sireliroosa* või *mündirohelise* silmapliiatsi abil. *Kohvipruuni* naha ja ronkmustade rastapatsidega mees sirutas jalad mugavalt välja ja vahtis taevasse. *Kirsipunane* Nissan Maxima oli talle kätte antud avansina.

Nominatiivse moodustustüvega liitadjektiivide hulgas on lekseeme, mille substantiivne laiendosa ei esine oma põhitähenduses, vaid on prefiksilaadse funktsiooniga, moodustades liitsõnu paljude adjektiividega. Selliseid laiendosi on nt *ime, tuli, veri, maru, surm, põrgu*:

imehea, imeilus, imesuur, imelahke, tuliuus, tulihapu, tuliterav, tulivihane, verinoor, verivärske, verivaene, maruigav, marunoor, marupikk, maruandekas, surmigav, surmkindel, põrgupalav, põrguigav, puupaljas

IM: Esimestele liitujatele postitame *tulivärske* singli „Kaugel“ Vesi on neis randades *surmsoolane*. Räuskab hullemini kui *põrguhull* Žirinovski. Kui sa oled nii *surmtõsine, surmvihane* ja *surmloll*, siis ära loe.

See prefiksilaadne laiendosa on sageli ekspressiivse tähendusega. Selletaolisi liitadjektiive kasutatakse palju argikeeles, kus neid ka juurde sünnib. Noorte vabamas keelekasutuses levivad nt prefiksitähendusega laiendosad *lõpp, tutt* ja *sig*:

IM: See hobune on tõesti *lõppilus*. Ja midagi lihtsalt *lõppägedat*. Olen tema üle *lõppuhke*. Aastane naabritüdruk tuleb oma liivaste kätega mu *tuttuut* ja *tuttpuhast* beebit katsuma. Saaremaal olevat täna *tuttilus* ilm. Tundus keegi olevat end samal hommikul lõhnastanud, sest silt oli *tuttvärske*. *Sigahea* loo leidsin. Tavaline pesupulber, aga *sigadav*. Üks *sigamaitstva* toiduga hiinakas. Nojah, loodetavasti on teil seal *sigalõbus*. Ma olen *sigalahe* mees, jee. Täna on nii *sigakiire* olnud, et pole jõudnud lõunat süüa.

§ 163 Adjektiivse esiosaga liitadjektiivid on enamasti rindliitsõnad (vt § 175). Laiendliitsõnu moodustab vaid väike hulk adjektiive. Avatud liitsõnarühma moodustavad värvinimetusi täpsustavad *hele*,

tume, ere, erk, tuhm, kahvatu ja avarama seosevõimalusega *täis*. Laiendosa on nominatiivis:

helesinine, tumepruun, ereroheline, erkpunane, tuhmkollane, kahvatuuroosa, täisvalge, täisküps, täispikk, täiskarske, täisväärtuslik, täisprofessionaalne, täishermeetiline

Muude laiendosadega liitadjektiivide moodustatakse harva, nt *valusvalge, puhasvalge*. Laiendadjektiiviks võib olla *v*-partitsiip:

IK: See ongi meie viimane *kaduvväike* lootus. Oli parajasti *säravselge* talvehommik. See oli kooli rekord ja püsib kõikide *püsivväikeste* rekordite tagatabelis tänase päevani esikohal. AK: Mina soovitsin selle asemel hoopis *leekivpunast* kasutada. Staar sõitis seal ringi *pimestavvalge* autoga.

Leksikaliseerunud tähendusega laiendliitadjektiivide on *kibekiire, krõbekuiv, kärekülma, kurikuulus, hulljulge, tühipaljas*. Genitiivse moodustustüvega on põhiosaga *kirju* liituvad värvinimetused, nt *sinisekirju, punasekirju, mustavalkkirju*.

§ 164 Muu laiendosaga moodustatakse liitadjektiivide juhuslikumalt. Adjektiivifraasi laiendadverb võib liituda fraasipõhjaga, nt *vähekasulik, vähetähtis, väheviljakas, läbiküps, läbimärg*, ja hakata tootma analooge. Liitadjektiivide moodustavad eitusprefiks *eba* ja mitte (*ebateadlik, ebaaus, ebapiisav, mitteametlik, mitteüllaldane*), samuti kinnistüved *üld, eri, üli*: *üldkasulik, üldhuvitav, üldinimlik, erisugune, erikujuline, erinimeline, ülisuur, ülimumodne, ülitundlik, ülipüüdlük*. Prefiksilaadse funktsiooniga on *püsti, puru, padu* ja seotud tüvekujud *puht* (vrd *puhas : puhta*), *laus* (vrd *lausa*), *ilm* (vrd *ilmselt, ilma*), *eht* (vrd *ehtne*) *ürg* (vrd *ürgne*), *pool* (vrd *pooleldi*):

püstirikas, püstihull, püstirumal, puruhaige, purulaisk, puruvaene, paduigav, padukarske, padukonservatiivne, puhtisiklik, puhtteaduslik, lausselge, lauslibe, lausvale, ilmvõimatu, ilmeksimatu, ilmsüütu, ehteestilik, ehtnaiselik, ürgandekas, ürgmehelik, poolpikk, poolkuiv

Algriimilaadset reduplikatsiooni kui intensiivsusevõtete esindavad unikaalsed läbipaistmatud laiendosad adjektiivides *võhivõõras*, *võnnuvõõras*, *uhuius*, *vihuviimane*. Sellised moodustised on lähedased kordussõnadele (vt § 176).

Märkus. Osa adjektiive käibib keeles ka substantiividena. Sellise põhisõnaga liitsõnad on moodustatud substantiivide liitmismalli järgi (*kärbsemust*, *munavalge*, *koolinoor*, *tähetark*, *uusrikas*, *suvesoe*, *talvekülm*). Substantiveeruda võivad ka liitadjektiivid (*kopsuhaige*, *vabatahtlik*).

§ 165 Deverbaalse põhisõnaga adjektiivide liitmismallid on seotud tule- tuse aluseks oleva verbi fraasistruktuuriga ja moodustavad kon- tiinumilaadse rühma liitsõnatuletistega. Need on ühend- ja väljendiverbide või verbifraaside adjektiivsed partitsiibid (vt ka § 122) ning *lik-* või *matu-*liitega tuletised. Nagu muud liitsõna- tuletised, nii toodavad ka deverbaalse põhjaga liitsõnad analooge, mille vahetud moodustajad ei ole enam tuletustüvi ja partitsiibi- tunnus või liide.

Liitpartitsiibi laiendosaks on ühendverbi kuuluv või põhiverbi laiendav adverb (a), väljendverbi kuuluv või verbi rektsioonilaiendi vormis noomen (b). Osati on kokkukirjutus fakultatiivne, aga osati sunnivad adjektiivne funktsioon ja laiend sõna liigitav ülesanne partitsiipe liitsõnastuma, ehkki tähendus ei pruugi aluse omast kuigi selgesti erineda (vrd *käiakse läbi minu toa* ja *minu läbikäidav tuba*). Partitsiibid erinevad muudest deverbaalsetest liitsõnadest selles suhtes, et laiendnoomen võib (nagu fraasilaiendinagi) olla partitiivis (vrd *vett pidama*, *tuld purskama*).

- a) ligitõmbav, vastupidav, läbikäidav, kokkupandav, väljakujunenud, kaasasündinud, vaevukuuldav, tagasivaatav, paljulubav, eestlaetav, tõestisündinud, vastvalminud, varalahkunud, varemilmunud, eel- nimetatud, hästikasvatatud, vastunäidustatud
- b) arusaadav, rahulolev, jalustrabav, umbetuisanud, täistuubitud, lugupeetud, põhjakõrbenud, südantlõhestav, paikapidav, vettpidav, teedrajav, tuld purskav, südantkosutav, elujaatav, usaldustäratav,

peadpööritava, vabadustarmastava, elukogenud, hirmutekitava, ennastsalgava, kõikehõlmava, endassetõmbunud

AK: Hetkel on Eestil *poolleiolevaid* vaidlusi kokku 26 juriidilise isikuga. Pärast mitmete Reformierakonna juhtpoliitikute esinemisi „Kolme-raudses“ ja IG *pikaltsaatvat* kehakeelt „Vabariigi kodanikes“ on teiste erakondade poliitikutel mõnus vaadata, kuidas ka nende tulised sõed reformistide kätega kokku kantakse. Maailmas on palju *tagakiusatud* ajakirjanikke. Värskeimate *tagasivaatavate* andmete järgi annab rõõmustamiseks põhjust Rootsi. *Olemaolevate* tuuleparkide võimsus on 184 megavatti. Ta ei pea oma võimalusi eriti *tõsiseltvõetavaks*. Nimekiri on *muljetavaldav*: külalehe kokkupanekust ja *elukestvast* õppet kuni e-küla edendamiseni välja.

Subjektiseosega laiendosa on genitiivis: *päikesekuivatatud, külma-võetud*. Laiendosaks võib olla ka pronoomen *oma* või *ise*: *omakasvatatud, omatehtud, isevalmistatud, isemajandav, iseliikuv*. Üksikud partitsiibivormilised liitadjektiivid on laiendosa vormi tõttu kindlad liitsõnad, mida motiveerib vaid osade (selgem või vähem selge) sisuseos: *masinloetav, kõikmõeldav, elukardetav, elukestev, endastmõistetav*. Lühi- või kinnistüvelised on nt *ainumõeldav, ainumäärav, kaugjuhitav, kergõpitav*. Adjektiivi laiendosana esinevad prefiksid ja prefiksilaadsed sõnaosad võivad moodustada liitsõnu ka partitsiipidega:

üldlevinud, üldarendav, üldkasutatav, poollagunenud, poolsurnud, pooltuntud, ülikardetav, üliväsinud, puruväsinud, ebarahuldav, eba-soovitav, mittesöödav, mittearvestatud

Liitpartitsiibid on deverbaalse põhiosaga liitsubstantiivide kõrval üks vaheetapp liitverbide arengus (vt § 166).

Enamik *lik-* ja *matu-*liitelise põhiosaga liitadjektiive on struktuuri järgi kindlad liitsõnad, vastav lahkukirjutatud fraas ei ole võimalik. Üksikuid sünteetilisi liitsõnu on nt *senitund-matu, ennekuulmatu* jt. Deverbaalsed liitadjektiivid on ühend- ja väljendverbituletised (*vastutulelik, osavõtmatu*) või verbifraasiga

korreleeruvad liitsõnad (*senitundmatu, energiasäästlik*). Nende hulgas on liitsõnatuletisi, mille põhiosa eraldi lekseemina ei esine (vt § 112). Deverbaalse liitadjektiivi laiendosaks on tuletuse alusõnaks oleva verbi fraasistruktuuri kuuluv adverb (a) või objekt, mis on moodustustüvena genitiivikujuline (b):

- a) alalhoidlik, vastutulelik, edasipüüdlik, tagasivõtmatu, kokkuleplik, kokkuvõtlik, kättesaamatu, vastuvõtlik, ettevõtlik, järelemõtlematu, ennekuulmatu, seninägematu senitundmatu, vähetundlik, vähenõudlik, vähetootlik
- b) asjatundmatu, trenditeadlik, valutundlik, hinnatundlik, kohusetundlik, puuetundlik, kunstinõudlik, jumalakartmatu, külma-kartlik, pahatahtlik, pahaaimamatu, valgusekartlik, veekartlik, energiasäästlik, keskkonnasäästlik, tervisesäästlik, jätkusuutlik

Kui tuletise alusverbi objektiks on *us*-substantiiv, võib moodustustüvi olla nominatiivikujuline: *seaduskuulelik, valgustundlik, kiirgustundlik, loodussäästlik*. Erandliku liitmismalliga on *vaba-tahtlik*, mis ei ole seotud tuletuse aluseks oleva verbi fraasistruktuuriga, vaid korreleerub fraasiga *vabal tahtel* (kasutusel on ka vanamoeline *priitahtlik*, millele fraasi enam ei vasta), ja mõni selge analoogmoodustis, nagu *kuritahtlik* või *kuritegelik*.

AK: Ümberringi on süsteem *jätkusuutmatu*. Näiteks on Eesti suhteliselt väike tööpuudus ülimalt *Soome-tundlik*. Tegemist on äärmiselt *energiasäästliku* mikroprotsessoriga. *Trenditeadlikud* mehed lasevad juukseid lõigata noaga. Mallorca näidismatši korraldajad ei põlanud vaeva ehitada *seninägematu* tenniseväljak. Selle intensiivsust on võimalik mõõta *kiirgustundlikku* filmi kasutades.

Adjektiivi laiendosana esinevad prefiksud ja prefiksilaadsed kinnistüved võivad liituda ka deverbaalsete adjektiividega: *ebateadlik, ülitundlik, alateadlik*.

Liitverbid

§ 166 Kompleksed, kahest leksikaalsest üksusest koosnevad verbid on liitverbid, ühendverbid või väljendverbid. Ühend- ja väljendverbid ei ole leksikaalsest tähendusest hoolimata liitsõnad, vaid partikliga modifitseeritud verbid või verbiväljendid. Nende osi saab tekstis ümber paigutada ja muude sõnade vaheleasetamise teel lahutada (*üle koormama, üle saama, lugu pidama, osa võtma*). Vaid nende partitsiibid moodustavad vahel ortograafilise sõna ehk kirjutatakse adjektiivina kokku (*ülejooksnud, lugupeetav* vm, vt § 165). Liittüvelised verbid võivad omakorda olla moodustusstruktuurilt tuletised või liitverbid.

LIITVERBID on kõigis vormides muutumatu laiendosaga liitsõnad, mille põhiosaks on verb oma põhitähenduses. Liitverbi põhiosa võib olla lihtverb (*eel+tellima*) või tuletis (*taas+elustama*), samuti võõrverb (*kaas+finantseerima*). Muud kompleksse tüvega verbid on tuletised, mille vahetuteks moodustajateks on liitne tüvi ja verbiliide (*meeleolu-tse-ma, kooskõla-sta-ma*). Kui sellise tuletise kõrval on olemas ka tema põhiosaga kattuv lihttuletis, ei ole alati võimalik eristada komplekstüvelise verbi moodustusviisi: vahetud moodustajad on kas liittüvi ja liide (*alaliik > alaliigi-tama, heliplaat > heliplaadi-sta-ma*) või on verbile liidetud täpsustav laiendosa (*liigitama > ala+liigitama, plaadistama > heli+plaadistama*). Tuletusalusena tõlgendatava liitsubstantiivi olemasolul on kompleksseid verbe tõlgendatud tuletistena, mitte liitsõnadena (*koolmeister > koolmeister-da-ma, korrapära > korrapära-sta-ma*). Samal põhjusel ei ole liitverbina tõlgendatud ka nulltuletisi, nt *auhindama* (< *auhind*), *abielluma* (< *abielu*), *amatöörfilmima* (< *amatöörfilm*), ega adjektiivide korrelaatverbe (vrd *alaväärne* ja *alavääristama*, *ajakohane* ja *ajakohastama*). Liittüvelised tuletised on analoogiamalliks liitverbide moodustamisel, üleminek liitsõnast tuletatud ja liitverbide vahel on kontiinumilaadne (nt tuletis *pantvangistama* on ilmselt mõjutatud nii ajalisel vanema *pangvangi* kui ka verbi

vangistama olemasolust, kuid samas ka liitverbide kasutuse sagenemisest).

Liitverbid on eesti keeles suhteliselt noor liitsõnariühm. Sõnaraamatulekseemina on kindlaid liitverbe, mida tuletiseks või selle korreelaadiks pidada ei saa, registreeritud umbes sada viiskümmend. Enamik selliseid liitverbe on sõnaraamatutes koha leidnud 20. sajandi viimasel veerandil; nt 1976. aasta õigekeelsussõnaraamatus on neid veidi üle neljakümne. Ühiskeelde on neist juurdunud vähesed, internetimeediast ja ilukirjandusest leiab liitverbe harva – mõnevõrra tekib neid ajakirjanduskeeles, peamiselt on nad kasutusel oskuskeeles, kus neid terminina ka enim moodustatakse.

Liitverbide enamiku kõrval on paralleelselt kasutusel liitnoomen, mille põhiosaks on teonimi või partitsiip ja mis on liitverbist algupärasem (*hädamaandumine, siirdistutamine*). Diakroonilisest vaatepunktist on liitverbid enamasti tekkinud sellelaadse noomeni reanalüüsil (vrd *häda+maandumine* ja *hädamaandu-mine*) põhineva pöördtuletuse teel (vt § 26): *iseteenindus* > *iseteenindama*, *esilinastus* > *esilinastuma*, *jääpurjetamine* > *jääpurjetama*, *iluvõimleja* > *iluvõimlema*.

Enamik liitverbe on sõnaraamatutesse ilmunud hiljem kui nende sünkrooniliselt komplekssemad *mine-*, *us-* või *ja-*tuletised. Reanalüüs on pidev. Liitverbidest on ka värskeid tekstileide, millest ajaliselt varasemat liitsubstantiivi on võimalik osutada (vrd *isapuhkus*, *poliitvõitlus*):

AK: Järgmise, meie neljanda lapsega *isapuhkan* ka kindlasti. Vene koolidest tõusevad need, kus õpetatakse ega *poliitvõidelda*.

See, kas liitverb on lekseemina kinnistunud ja kas sel on olemas kõik paradigmavormid, on suhteline. Uus liitverb esineb tekstis juhuvormina või on moodustatud terminina ja vähesed neist kinnistuvad kogu paradigma ulatuses kasutatavaks lekseemiks. Ka eri muutevormide kasutamises on erinevusi: korpuseainestik osutab, et infiniitsed liitverbivormid on tavalisemad kui finiitsed,

impersonaalsed vormid tavalisemad kui personaalsed. Infiniitsetest vormidest on partitsiibid tavalisemad kui infinitiivid. Sageli on liitüveline verbipartitsiip kasutusel üksnes adjektiivile omases süntaktilises positsioonis (*umbetuisanud tee, hästikasvatatud laps, on vastunäidustatud*). Selliseid liitvorme on kirjeldatud liitadjektiivide peatükis (vt § 165) ja neid ei loeta liitverbideks, aga nende analoogial võidakse hakata kasutama ka muid verbivorme.

§ 167 Liitverbi laiendosaks on harilikult piiratud hulk adverbe (*järel+valmima*) või kinnistüvesid (*esi+linastuma*), harvem adjektiiv (*kiir+uisutama*) või substantiiv (*kaitse+pookima*). Adverbidest moodustavad liitverbe sagedamini ajasuhteid väljendavad *taas, eel* ja *järel*, samuti protsessi intensiivsusele viitav *üle*. Laiendosadega *eel* ja *järel* moodustatud lekseemid on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad. Adverbid *taas* ja *üle* esinevad ka sama tähendusega verbifraasides, vrd:

AK: Täna kahtlustatakse, et mõnel autol kasutatakse taas sarnaseid süsteeme. Eestis taaskasutatakse vaid 5% olmejäätmetest. Tekkis oht, et kütusemahuti kuumeneb üle. Mida teha, kui arvuti ülekuumeneb?

Laiendosaga *taas* on sõnaraamatulekseeme ligi kolmkümmend, laiendosadega *eel, järel* ja *üle* on igauhega registreeritud kümme-kond liitverbi. Moodustustüüp on avatud, keelekorpustes leidub sõnaraamatulekseemide kõrval rohkesti ka sama laiendosaga liitverbide eri muutevorme (ka finiiitseid).

Adverbilise laiendosaga liitverbid

LAIENDOSA	EKSS-I NÄITEID	LISANÄITEID KORPUSTEST
TAAS	taasesitama, taaskäivitama, taasühendama, taaselustama	taaslooma, taasliituma, taasavaldama
EEL	eelsoojendama, eelpingestama, eelidandama, eelregistreerima	eelhindama, eeluurima, eeltäitma, eelretsenseerima

JÄREL	järelküpsema, järelkustutama, järelkuivama, järeltöötlemata	järelhooldama, järelhindama, järelkuulama, järelvaatama, järelvalvama, järeltestima
ÜLE	ülehindama, ülerahvastama, üleilmastuma, üleküllastuma	ülearendama, ülehooldama, ülekiitma, ülekuulama, ülekuumenema, ülelaekuma, ülemaksma, üleostma, ülepingutama, ülepaisutama, ülepolitiseerima, ülereageerima, ületootma

AK: Tema artikli *taasavaldas* Petroskoi ajaleht Karjalan Sanomat. Kunstnik JZ *taasloob* elu hääbuvasse ruumi. Pirita *taasliitub* Premium 7 Grand Prix sarjaga. Kas see on halb, kui haritlasi *ületoodetakse*? Kui keegi kogu aeg *ülehooldab*, murrab murdealine jõuga vabadusse. Bush ennustas, et aastaks 2012 hakkab eelarve tänu tema madalate maksude poliitikale *ülelaekuma*. Seda *järelhooldatakse* kuni 30 aastat pärast prügila sulgemist. Kõhutunde asemel on nüüd võimalik tulemusi ka *eel-* ja *järeltestida*. Päris kohe saate lõppedes internetis saateid *järelvaadata* ei saa. Muidu on nelja aasta pärast kesikute arv poole peal ja teist poolt *eeluuritakse*. Komisjon *eelhindab* ja teeb rahastamisotsused.

Muu adverbilise esiosaga on *tasalülitama* ja põllumajandustermid *pealtparandama*, *pealtväetama*, *pealtharima*, *vaheltharima*.

Adverbilise laiendosaga liitverbide üheks tekkebaasiks on leksikaliseerunud tähendusega ühendverbid. Selges üleminekustaadiumis on *üle-*osaga ühendverbid, mis kindla järjestusega vormides sulanduvad sageli liitverbiks. Analoogia laieneb ka teistele ühend- ja väljendverbidele. Ühendverbi infinitiivvormide sage kokkukirjutamine toimetamata ja mõnevõrra ka toimetatud tekstides võib viidata ühendverbide liitverbideks kujunemise tendentsile või mõjutada keele arenguid selles suunas. Ajakirjanduses leidub näiteid vormide *ümberkorraldama*, *ümberehitama*, *läbi vaatama* korduva kokkukirjutuse kohta. Toimetamata tekstides

on kokkukirjutatud ühendverbivorme tunduvalt rohkem ja nende analoogial võivad liitverbiks muutuda ka väljendverbid (*aru saama, täide viima*), mis on mitmeti sarnased. Tendentsi toetab regulaarse kokkukirjutusega partitsiivivormide analoogia.

IM: Vurritamisel polnud *arusaada*, et mesi raskesti välja tuleb. See kooliõpetus õpetab sind *läbilööma* ingliskeelsel turul. Tule suurust võib *ettekujutada* tagaplaanil olevatest puudest. Tulemüür ja korralik arvutiviirus peal, proged ka ära sätitud igasugu saasta mitte *vastuvõtma*. Keegi peaks midagi *ettevõtma*. Olen siin selleks, et *etteöelda* teile, et see maailm pole loodud vaid hallideks argipäevadeks. Vahest on oma unistusi *täideviia* väga raske. Diabeetik peab *ettevaatama*, mida ta endale sisse ajab.

§ 168 Lühi- jm kinnistüvelisi liitverbe on nt *esietendama, esietenduma, nurisünnitama, biolagunema, siirdistutama, taandarenema*. On korduvaid, sõnaliigiliselt adverbi või verbiga korreleeruvaid kinnistüvesid, mis liituvad eri verbidele ja on enamasti avatud neologismide moodustamiseks. Järgnevas tabelis on näiteid selliste liitverbide kohta.

Kinnistüvelised liitverbid

ESIOSA	EKSS-I NÄITED	LISANÄITEID KORPUSTEST
ALA	alahindama, alakoormama, alarahastama, alaväärtustama, alaarenema, alafinantseerima, alatoitma	alamaksma, alalaekuma, alaravima, alarakendama, alarahastama
SALA	salakaebama, salakuulama, salasepitsema	salamõrvama, salarahastama, salaküttima, salakauplema
SUND	sundvõõrandama, sundasustama, sundhospitaliseerima	sundteisaldama, sundtoitma, sundsteriliseerima, sundhaldama, sundkindlustama, sundkiibistama, sundlõpetama, sundlikvideerima, sundparteistama, sundvõtma

SIHT	sihtfinantseerima	sihtrahastama
RIST	risküsitlema, risttolmlema, risttolmeldama, ristsugutama	ristkasutama, ristsubsideerima
AINU	ainuvalitsema	ainukasutama, ainuvastutama, ainuesindama, ainujuhtima
KAAS		kaasfinantseerima, kaasrahastama

Seejuures on näiteks sõnastikes puuduvate kaas-laiendiga liitverbide eeskujusid liitnoomenite näol rohkesti (*kaasettekanne, -aruanne, -aruandja, -alluv, -anne, -elanik, -istuja, -kannataja, -mängija, -omanik, -omand, -omandaja, -teadmine* jne).

Kõige rohkem kinnistüvelisi sõnaraamatulekseeme on esi- osaga *ala*. Sageli on neil kõrval *üle*-alguline liitverb (nt *ala-* ja *ülehindama*). *ala-* kinnistüvega liitverbide suur hulk on võinud soosida *üle*-alguliste ühendverbivormide kiiret liitverbistumist.

Kinnistüvelised liitverbid on sisemise struktuuri järgi kindlad liitsõnad, nendele vastav lahkukirjutatud fraas ei ole võimalik.

AK: Statsionaarset hooldusravi *kaasrahastab* kohalik omavalitsus. Indiat on nädalaid hirmutanud verejanuline röövel, kes *salakütib* elevante ja *salakaupleb* sandlipuuga. See on keskne süsteem, mis võimaldab erinevaid andmekogusid *ristkasutada*. Vastasel juhul *sundteisaldatakse* sõiduk omaniku kulul tasulisse parklasse. Meil on haiged niigi *alaravitud*. Nimelt otsustas ministeerium *sihtrahastada* teemasid, mis TKN-i hinnangul lati alla jäid.

§169 Adjektiivse laiendosaga liitverbe on sõnaraamatulekseemidena paarkümmend. Nad korreleeruvad adverbilaiendilise verbifraasiga (*sügavkülmutama*, vrd *sügavalt külmutama*) ja on enamasti moodustatud teatud erialade terminina. Korduvad laiendosad on *sügav, külm, kuum, märg* ja *peen*.

sügavvætama, sügavjahutama, sügavkümdma, kuumtöötlemä, kuumsuutsutama, külmsuutsutama, külmvaltsima, märgsoolama, peenjahvatama

Üldkeele korpustes leidub siin kasutusnäiteid verbide *sügavkülmutama*, *kuumtöötlemata*, *kuum-* ja *külmsuitsutama* kohta. Muudest adjektiivse laiendosaga liitverbidest on üldkasutatavad leksikali-seerunud *kuritarvitama* ja uuemates tekstides *väärkohtlema*. Näiteid leidub ka lühitüveliste laiendosade *kiir* ja *ühis* kasutuse kohta: *kiirkuivatama*, *kiirkirjutama*, *kiirtöötlemata*, *kiirkülmutama*, *kiiruisutama*, *ühiskasutama*.

AK: Lisatud on ennetava tekstisisestuse funktsioon, mis võimaldab klahvistikul vigu tegemata *kiirkirjutada*. Lämmastik aitab näiteks *kiirkülmutada* jäätist. See-eest oli lätlane tegelane – *kiiruisutas* 5000 ja sai 22. koha. IM: Aga positiivselt poolelt on vähemalt ilus ilm, saab pesu *kiirkuivatada*. Tehtud fotosid saate *kiirtöödelda* (nt kärpida, suurst muuta, kontrastsust korrigeerida või efekte lisada). Te saate *ühiskasutada* faile või kaustasid mitmel erineval viisil.

Juhunäiteid on ka sõnaraamatust puuduvate lekseemide kohta:

IM: Rotermannis saab ka lasta oma ratta mutrivõtmega poistel üle vaadata ja *kiirparandada*. Selle hallitusejutu peale mõtlen, et miks te üldse *kuivsoolate* seeni.

§ 170 Substantiivse laiendosaga liitverbe on sõnaraamatulekseemidena paarkümmend. Nende laiendosad ei kordu, samuti ei ole moodustusosade vahel selget süntaktilist seost ega liitsõnaga ühtmoodi korreleeruvaid süntaktilisi struktuure. Kõigi nende paralleelina on kasutusel märksa levinumad deverbaalse põhjaga liitsubstantiivid (vrd *ravikindlustama* ja *ravikindlustus*), mis viitab viimaste reanalüüsile kui peamisele tekkeviisile. Moodustustüve vorm on sama kui rööpsubstantiivis, enamasti nominatiiv (vormilt on erandid *kaitsepookima* ja *tiivaripsutama*). Osa neist liitverbidest on moodustatud terminina ja kasutusel ennekõike oskuskeeles, nt *putuktolmlema*, *tuultolmlema*, *loomtolmlema*, *nõeltöötlemata*, *raadiopeilima*, *geenmuundama*, *fotokopeerima*, osa kohta leidub kasutusnäiteid ajakirjanduses:

eelisarendama, ravikindlustama, helisalvestama, videosalvestama, rulluisutama, iluuisutama, iluvõimlema, hädamaanduma, kaitsepookima, tiivaripsutama

AK: Kavatsen panna rõhku sellele, et Kaitseliitu proportsionaalselt *eelisarendataks*. Ta *helisalvestas* oma kõnelused eesmärgiga ümber lükata tema kohta Kiviõlis liikuvat laimu. Kaubalennuk *hädamaandus* Ülemiste järvejääle. Tartus *iluvõimleb* neli maailmameistrit. Ka täiskasvanuid *kaitsepoogiti* varem teetanuse vastu. Õpilased *ravikindlustab* riik. Huvitav, mis meelsust ilmutasid sinu armsad isamaaliitlased, kui nad Koganiga hakkasid *tiivaripsutama*? IM: Su vend ka *iluuisutab* ja on tippspordis. Mõtle, kui sageli sõidad ja kas *rulluisutad* treenimiseks või lihtsalt lõbu pärast. Kas keegi *videosalvestas* üritust?

Tekstikorpusates leidub näiteid ka selliste liitverbide kasutusest, mida sõnaraamatutes ei esine. Kõigile neile on iseloomulik sagedasema kasutusega deverbaalse liitsubstantiivi paralleelne olemasolu:

AK: Enamikku lapsi *kaitseüstitakse* elavhõbedaühendi jääke sisaldava vaktsiiniga. Kui endised saalihokimehed leiavad end *kujundujumas*, peavad nad võitlema ka enda õiguste eest. Pakuks, et Eestis *jääpurjetab* ehk parkümmend tegelast. Tüdruk *riistvõimles*, kuni kergejõustiklased ta Harkovi spordiinternaati moosisid. IM: Siis märkas üks neidudest, et mees jälgib neid tahavaatepeeglist ja *käsikiimleb*. Näiteks kui *paremusjärjestatakse* presidendikandidaate, kunstnikuid, lauljaid, persoone, kunstiteoseid. Näib, et valdavalt *purilennatakse* kas Indias või Brasiilias. Kui teile tundub, et mingi kehaosa *eelisareneb* ja mingi osa on muutusteta.

Muid laiendliitsõnade tüüpe

- § 171 Laiendliitsõna on harilikult samast sõnaliigist kui selle põhiosa. Liitsõnade seas on aga ka hulgaliselt niisuguseid fraasil põhinevaid liitsõnu, mille tähendus on leksikaliseerunud ja sõnaliik muutunud. Enamik neist on tekkinud fraasi sagedase süntaktilise

funktsiooniga kaasneva tähendusmuutuse kaudu. Struktuuri järgi on osa neist lihtnoomenite ja -verbide sarnaselt paradigmat väljunud vormid, mis leksikaliseeruvad koos mõne tüüpilise laiendiga, teine osa on leksikaliseerunud adpositsioonifraasid. Niisuguste fraaside süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus toob tihti kaasa kokkukirjutuse, fraas muutub ka ortograafiliseks sõnaks. Sellistes liitsõnades võib eristada leksikaalseid moodustusosi, aga terviku sõnaliik ei vasta põhiosa sõnaliigile. Sõnamoodustuse osana sunnib neid käsitlema asjaolu, et iga tarind võib toota analooge.

Noomenite hulgas on niisuguseid sõnaliigivahetusest sündinud liitsõnu vähe. Numeraal on põhiosaks liitsubstantiivides *aastakümme*, *aastasada*, *aastatuhat*, *ükskordüks*, verbifraasist on sündinud nt *meelespea*. Liitsõna sisestruktuur võib olla ka läbi- paistmatu: *tuhkatriinu*. Liitadjektiivide hulgas on rühm partitiivikujulisi substantiivifraase, mida kasutatakse täiendina ja milles on toimunud süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus atribuut > käändumatu adjektiiv. Laiendosaks on pronoomen, adjektiiv või substantiiv, moodustustüve vorm sõltub fraasistruktuurist:

sedalaadi, iselaadi, teistlaadi, isevärki, imevärki, mustaverd, puhastverd, täisverd, tulekarva, vahakarva, rebasekarva, šokolaadivärvi, vikerkaarevärvi, poisiohtu, lapseohtu, laiavõitu, tumedavõitu, nõrgavõitu

Liitsõnadele on mall avatud eriti värvi märkimisel:

IM: Enne saunakale minekut sain omale uue juuksevärvi – kenad *tulbivärvi* kevadised juuksed. Tõsta nüüd kaunilt *rubiinivärvi* ribakesed salatile. Müüa *kirsivärvi* velvetspintsak. Tahaksin seda *sidrunikarva* kotti. Ilus *kohvikarva* triiksärk. AK: Turvatöötajad tabasid *apelsinikarva* Fiatiga sõitnud noormehed.

Tuletatud pronoomeniteks liigituvad liitsõnastruktuuriga *seesugune*, *samasugune*, *niisugune*, *mingisugune*, *missugune*. Suurem osa sama põhiosaga liitsõnu on tõlgenduslikult pronoomenite ja reeglipärase adjektiivituletiste piirialal ning nende sõnaliigikuuluvus

ebamäärane: *igasugune, mitmesugune, mõnesugune, omasugune, minusugune, teistsugune, ühesugune* (vt § 106).

§ 172 Sõnaliigiliselt erandlik liitsõnatüüp on adverbid. Vaid vähesed neist on moodustusstruktuuri järgi liitadverbid, s.t nende põhiosaks on adverb oma põhitähenduses (*ennevanasti, poollamaskil, paha-tihti, üleeile, tunamullu*). Enamik liitsõnalisid adverbe on tekkinud adverbiaali funktsioonis noomeni- verbi- või adpositsioonifraasidest, millega on toimunud süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus adverbiaal > adverb.

NOOMENIFRAASIPÕHISED ADVERBID: paljajalu, kinnisilmi, purjuspäi, pikisilmi, avasüli, teinekord, ükskord, otseteed, õnnekom-bel, hädakorral, suusoojaks, vaeseomaks, omapead, käsikäes, sedamoodi, teistmoodi, ühteviisi, ühtelugu

VERBIFRAASIPÕHISED ADVERBID: pealtnäha, möödaminnes, oma-teada, vahetpidamata, igatahes, mistahes, võib-olla, nii-öelda

ADPOSITSIOONIFRAASIPÕHISED ADVERBID: kõigepealt, päevapealt, jalapealt, kohapeal, kahevahel, vastuoksa, vastukarva, aega-mööda, jõudumööda, paugupealt, ülekäte, kättpidi, käepärast, sellepärast, pealekauba, ennekoike, vahepeal, plussiväl

Osa neist adverbidest on kindlad liitsõnad, mille tähendus on fraasi omast selgesti diferentseerunud (*vastuoksa, vastumeelt, paugupealt, kõigepealt*) või millele tänapäeval ei vasta samasuguse ehitusega fraas. Sellised on näiteks instruktiivvormilised noomeniühendid (*ummisjalu, kinnisilmi*) ning praegusest erinevas järjestuses liitunud adpositsioonifraasid, nt *eelkõige, altkulmu, althölma, altkäte, allamäge, eeskätt*. Morfosüntaktiliselt motiveerimata liitsõnu moodustub adpositsioonifraasidest, mille laiendosaks on nominatiivis pronoomen (*seepeale, mispeale, seetõttu, mistõttu, seeläbi, seepärast, mispärast*). Kindlad on adverbilise laiendosaga liitsõnad *niiviisi, niipidi, vastupidi, nõndamoodi, pärastpoole, siinjuures, siitpeale, tihtipeale, kustkaudu*, millele fraasi ei vasta, sest adpositsioonifraase moodustatakse vaid substantiiviga. Vaegparadigmaga

adpositsiooni *poole* : *pool* : *poolt* laiendavad regulaarselt liitudes vaegmuutelised suunaadverbid, kuid mall on ammendunud:

allapoole, allpool, altpoolt, ettepoole, eespool, eestpoolt, tahapoole, tagapool, tagantpoolt, väljapoole, väljaspool, väljastpoolt, sissepoole, seespool, seestpoolt, kuhupoole, kuspool, kustpoolt

Argikeeles kipub üldistuma laiendadverbi kus-tähenduses kuju: *kuspool*, *kuspoolt*, *tagapoole*, *tagapoolt*, *väljaspoole*, *väljaspoolt*, *seespoolt* jt.

Sarnaselt muude laiendliitsõnadega ei erine liitadverb alati oma tähenduselt kuigi selgesti lahku kirjutatud rööbikust ja tekstis võidakse neid kaht varieerida:

AK: Järvamaal tegutsevad kurikaelad *endistviisi*. Soomlased viskasid mullu viina *endist viisi*. Esinemiseni ei jõudnud bänd ealeski, ehkki proove tehti *mehemoodi*. Heal tasemel oli Reinkort, kes tabas hästi ja rassis kaitses *mehe moodi*. IM: Tädi Tiina on paljapäi ja *pluusi väel*. Jooksin ummisjalu jõe äärde, *pluusiväel* ja plätudega.

Adpositsioonifraasi muutumine liitsõnaks on avatud uute adverbide tekkele. Tekstikorpustest leidub rohkesti ka selliseid näiteid, mida sõnaraamatutes ei ole. Hõlpsasti liituvad pronoomenlainediga adpositsioonifraasid (*sellepeale*, *kahepeale*, *mitmepeale*, *selleläbi*, *millegipärast*). Kohakäändeliste *poole*-, *pool*- ja *poolt*-adverbide analoogial võivad adverbideks liituda ka vastavate noomenivormidega adpositsioonifraasid. Selle kohta on korpustes kümneid näiteid: *õhtupoole*, *päevapoole*, *hommikupoole*, *igalpool*, *lõunapoole*, *lõunapool*, *põhjapoolt*, *läänepool*, *läänepoole*, *idapool*.

AK: Ta ütles *sellepeale*, et tal on poiss metsas. Pühade meeoleu võib märgata *igalpool*. *Õhtupoole* külastati Eesti missiooni NATO juures. Prahast 100 km *lõunapool* asuva Hradek Kralove lähedal 955. aastal sündinud Püha Adalbert. Ja kuskil *hommikupoole* tuli kuu lõpuks taevasse. *Põhjapool* Kihnu saart, avamerel võiks lubada küll hülgeid kütida. *Põhjapoolt* külalistena Eestist läbi rändavad lehelinnud teevad siin küll väikese peatuse.

Toimetamata tekstides esineb suure sagedusega adpositsiooni-fraaside kokkukirjutamist sagedamini kui toimetatud tekstides, nt *ajajooksul, meelejärgi, sellejaoks*.

RINDLIITSÕNADE MOODUSTUSTÜÜBID

§ 173 RINDLIITSÕNAD koosnevad kahest või enamast võrdse kaaluga moodustusosast. Moodustusosad on alati samast sõnaliigist (substantiivid või adjektiivid) ja kuuluvad samasse tähendusrühma. Rindliitsõnadele sisult lähedased on liitpronoomenid (*omaenda, iseenese, teineteise, igäüks, seesama*). Rindliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku või ühendatakse sidekriipsuga.

Kindla rindliitnoomeni moodustusosade tähendus on enamasti funktsionaalse ekvatiivsuse või aditiivsusuhtes. Osati sarnaneb seos laiendliitsõna osade omale (vrd *lapsajakirjanik* kui 'lapsest ajakirjanik' või '(ühtaegu) laps ja ajakirjanik'; *tornmaja* kui 'torni moodi maja' või '(ühtaegu) torn ja maja'; *rohekaskollane* kui 'roheka varjundiga kollane' või '(ühtaegu) rohekas ja kollane'), osati vastab süntaktilisele rinnastusele (nominaalsele rindfraasile), kuid sisaldab erinevalt rindfraasist kas samastuse tähenduskomponenti [ÜHTAEGU] või muulaadset aditiivsust (nt *ööpäev* kui tervik).

kööktuba = köök ja tuba

kohviksöökla = kohvik ja söökla

mustvalge = must ja valge

sinimustvalge = sinine, must ja valge

Sarnasusi on ka liitumise vormis (vrd *sinivaal* ja *sinimustvalge*).

Muutemorfoloogialt sarnanevad rindliitsõnad laiendliitsõnadega. Põhiosana toimib rindliitsõna viimane moodustusosa, millele liituvad muutetunnused ja tuletusliited. Üht mõistet tähistavate rindliitsõnade moodustusosad harilikult ei kongrueru.

AK: Esimest korda said *näitusmüügilt* maalide ostjad kaasa kunstniku sertifikaadi. Eraldi kõneldakse *pimekurtide* probleemidest. Era- ja

avalik-õiguslikud kõrgkoolid tegutsevad haridussüsteemis väga eraldatult. Ta on varem töötanud ajakirja „Anne“ *autor-toimetajana*. Kahest *lasteaed-alkoolist* jäid järele vaid lasteaiarühmad. Jagatagu palgafond õiglaselt *insener-tehnilise* personali vahel ära. 1K: Turule ilmus roosakas ning natuke *imalmagusalt* lõhnav seep.

Rindliitnoomenite mall on avatud, ehkki laiendliitsõnadest väiksema arvukusega. Harilikult on rindliitsõnas kaks moodustusosa, aga võib olla ka rohkem.

AK: Nädala pärast esietenduvast loos teatab *näitleja-laulja-turundusjuht* Tarvo Krall iga natukese aja tagant, et tühiasi. Pea kõigis raamatupoodides on igal nädalal mõni *kirjanik-tõlkija-usundiuurija* külas või siis loeb mõni näitleja lasteraamatust jutte ette. 1M: Üks tüüp töö juurest ütles, et plaadiümbris on *sinine-punane-kollane*.

§ 174 Rindliitsubstantiivide hulgas on leksikaliseerunud tähendusega lekseeme, nt *ööpäev*, *maailm*, *aegruum*, aga enamasti on rindliitsõna läbipaistev, viidates mitme funktsiooniga objektile või isikule:

katuslagi, aedkool, päevikkalender, kalendermärkmik, näitusmüük, diivanvoodi, kapplaud, saun-suvila, saun-ujula, lasteaed-alkool, muuseum-kontserdisaal, kirik-muuseum, arst-resident, arst-õppejõud, arst-inspektor, professor-konsultant, insener-jurist, sekretärasjaajaja, näitleja-laulja, kirjanik-tõlkija

Rindliitsõnade hulgas on nii kinnistunud lekseeme kui ka tekstiliitsõnu.

AK: Järsku kargas *saun-autost* seitse paljast meest välja ja sööstis järve poole. Film jõuab meieni filmipäraselt *autor-jumala* jutustatuna. Ungari tegi ettepaneku, et Eesti kaitseväge *insener-ohvitserid* võiksid saada ettevalmistuse Ungaris. Koolituse eesmärgiks on anda *sekretär-juhiabidele* tööks vajalikke teadmisi.

Rindliitsõna moodustusosaks võib olla liitsõna (*lasteaed-alkool*), aga marginaalsed on sellised rindliitsõnad, kus moodustusosa koosneb kahest eri sõnast: *juhataja-[peadirektori asetäitja]*:

AK: Veeteede ameti navigatsiooniteenistuse juhataja-peadirektori asetäitja Vaido Kraav tunnistas, et keeleprobleemi ei ole seni keegi tõstatanud.

§ 175 Rindliitadjektiivid on nt *kurtumm, pimekurt, nõguskumer, magushapu, imalmagus, mõrumagus, kibehapu, kibesoolane, mustvalge, valge-punane, ühiskondlik-poliitiline*. *ne*-liitelised värvinimetused on moodustustüvena sageli ilma liiteta: *sinipunane, sinimustvalge, punakuldne*, sidekriipsuga ühendatud liitadjektiivides võib esiosa olla nominatiivikujuline: *punane-valge-roheline*. Liiteta on sageli ka võõrsõnaline moodustustüvi: *sotsiaal-majanduslik, sotsiaal-poliitiline, naiiv-romantiline*. *line*-liitelised adjektiivid on rindliitadjektiivi esiosana *s*-lõpulise moodustustüvega: *silbilis-rõhuline, kaubalis-rahaline, sõnalis-muusikaline*. Laiendliitsõnadele on lähedased sellised liitadjektiivid, mille esiosa on *kas-* või *jas*-liiteline: *rohekaskollane, sinakashall, hallikassinine, mustjashall, valkjassinine, hapukas-magus*.

IK: Mõni nädal tagasi oli ta nägu piiranud *punakas-ruuge* täishabe. Õndlas, veeni kohal ilutseb *lillakas-oranž* plekk, mis meenutab tõepoolest natuke oravat. Lõhnas vastu laialikantud roogade rasvu, *mõrkjas-toorest* õlut ja rõskeid laudlinu. Tõlgiks oli Valteri naine Anna, *kurb-kahvatu*, suurte leinavate silmadega väga inimlik õpetajanna. Tavaliselt visatakse *naiiv-nahaalsed* öömajaküsijad ukse taha. Mirjami kalade ja lindudega medaljonid olid lõbusateks *puna-sini-rohelisteks* muutunud. Nuusutage korra raamatukoguõhku – *imal-terav* mõttetöö hais ühes seda saatvate looduslike kõvaketaste surinaga tasalülitavad reaalsuse.

Rindliitadjektiivi esiosa võib olla ka *v*-partitsiip:

IK: Pulss aeglane ja *kaduv-nõrk*, kogu olekus sügav apaatia. Niisiis, sa lõpetad oma kisa, et sind siia *pimestav-valgesse* ja hirmvaenulikku keskkonda toimetati.

Rindliitsõnade ja laiendliitsõnade piir ei ole siingi järsk. Kokkukirjutamine sidekriipsuga või ilma võib kallutada tõlgendust ühes või teises suunas: sidekriips viitab pigem rindliitsõnale, kokkukirjutus laiendliitsõnale, vrd *akadeemiksekretär* ja *akadeemiksekretär*, *konsultantprofessor* ja *professor-konsultant*, *hallikassinine* või *hallikas-sinine*.

§ 176 PAARISSÕNAD on sellised rinnastava seosega ühendid, mis ei tähista üht mõistet, s.t ei sisalda samasuse tähistuskomponenti [ÜHTAEGU]. Paarissõnu moodustavad substantiivid ja adverbid, adjektiivide puhul pole rindliitadjektiivi ja paarisadjektiivi vahe kuigi selge (*naiiv-romantiline*, *mahlakas-muhe* jt). Paarissõna osad kirjutatakse kokku sidekriipsuga.

Paarisadverbid ühendavad sama skaala antonüüme: *edasi-tagasi*, *üles-alla*, *siia-sinna*, *siit-sealt*, *ette-taha*, *risti-põigiti*, *enam-vähem*, *varem-hiljem*, *hästi-halvasti*. Substantiividest jätkavad sama üleminekuala rindliitsõnade ja rinnastatud fraaside vahel sellised sidekriipsuga kokku kirjutatud ühendid nagu *naised-lapsed*, *isad-emad*, *uksed-aknad*, *ost-müük*, *tulud-kulud*, *kuulajad-vaatajad*, *eesti-soome-vene* [sõnaraamat]. Kindlatest rindliitsõnadest erinevad nad oma rindfraasilaadse muutmisviisiga (*naistele-lastele*, *ostu-müügi leping*), kuid sarnanevad neile moodustusosade kinnistunud järjestuse poolest. Moodustusosade suhte poolest sarnanevad nad paarisadverbidega, ent ühendavad mingi ülemmõiste (hüperonüümi) hüponüüme, ehkki ühisnimetaja on abstraktsem. Niisugune paarisliitsõna võib olla hüperonüümi või vastanduskonteksti kinnistunud tähistusviise (vrd *isa-ema* kui 'vanemad', *käed-jalad* kui 'jäsemed', *naised-lapsed* kui 'meeste pered' vm vastandsõna *meestele* teatud tüüpi olukordi tähistades), aga võib viidata ka hüperonüümi puudumisele keeles (*õed-vennad*, *ost-müük*, *leib-sai*). Kongruerumine viitab sageli, et sidekriipsuga on ühendatud kaks ühe ülemmõiste hüponüümi, mille kohta eesti keeles ülemmõistet tähistavat sõna e hüperonüümi ei ole:

AK: Vaadatavus sõltub saatekavast, selle vastavusest meie *kuulajate-vaatajate* ootustele. Eestis polegi vist tehtud filmi, kus *Punaarmee-NKVDd* oleks kujutatud nii vägivaldsena.

Käänamise järgi võib paarissõnade hulka liigitada ka mõne rindliitadjektiivi:

AK: Seda märkis Rääma põhikooli direktor Elmo Jõe talle omase *mahlaka-muheda* tooniga.

Osade kongruerumatus viitab omakorda rindliitsõna tajumisele tervikosutajana, mida sageli näeb ühingu- ja ametinimetustes (*lasteaed-algkoolides, sekretär-asjaajajate, analüütik-programmeerijatele*).

Rindliitsõna ei esine harilikult laiendliitsõna moodustusosana. Küll aga võib laiendosaks olla mõni ilmne paarissõna (nt vastasilmakaared nagu *ida-läänesuunaline*, sajandi lõigud nagu *kuueseitsmekümnendad*), kuid sageli on see kahe või mitme nimisõna ühend, mis meenutab oma struktuurilt ja tähenduselt paarisliitsõna, mille komponentidel pole (samast tähendusvaldkonnast hoolimata) ühisnimetajat:

kartuli-juustu-hakklihavorm, sibula-tomatisalat, juustu-singivõileib, kinga-kotipood, herne-maisi-paprikasegu, arsti-patsiendisuhe

Paarissõnade hulka kuulub KORDUSSÕNU ehk REDUPLIKATIIVSEID liitsõnu, milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõna või tüvi. Sõnaliigiliselt on need substantiivid või adverbid.

REDUPLIKATIIVSED SUBSTANTIIVID: kila-kola, kribu-krabu, nipe-näpe, tühi-tähi, pudi-padi, kimpsud-kompsud, kilin-kolin, rigin-ragin, surimuri, tingeltangel, sigrimigri

REDUPLIKATIIVSED ADVERBID: vinta-vänta, tipa-tapa, kiira-käära, risti-rästi, sinka-sonka, pimm-pamm, sirr-sorr, tipp-topp, ääriveeri, uisapäisa

Enamasti ühendatakse sellised kordussõnad sidekriipsuga, aga neid võidakse ka vahetult kokku kirjutada (*tingeltangel, uisapäisa*). Deskriptiivtvepaar võib käibida ka liitnimisõnana, nagu *peoleo* või laenuline *pingpong*.

Kordussõnade hulgas on ka mittedeskriptiivseid sõnu, milles korduvad sünonüümsed või lähedase tähendusega lekseemid: *luud-kondid, kisa-kära*. Sellised kordussõnad on nt liitpronoomenid *omaenda, iseenese, seesama, emb-kumb, mitu-setu, üks-teise, teineteise*, ja liitadverbid *ennevanasti, ennemuiste, tasahilju*. Deskriptiivtvelestele kordussõnadele lähedased on mõned seotud esiosaga liitadjektiivid: *võhivõõras, uhiuus, vihuvii mane*. Korduda võib ka sama tüvi (*tibi-tibi, pisi-pisi, mütt-mütt*). Intensiivistava tüvekordusega kasutatakse adjektiive:

IK: Taevas oli *sinine-sinine*. Meil on ees *pikk-pikk* tee.

Samalaadse tähendusfunktsiooni tõttu võib paarisliitsõnadena tõlgendada ka tüvekordusega *lt*-liitelisi adverbe: *tund-tunnilt, leht-lehelt* (vt § 125).

KIRJANDUST LIITSÕNA KOHTA

- Kasik, Reet**, Tähelepanekuid soome ja eesti keele liitnimisõnadest. – Annekatrin Kaivapalu (toim), Lähivertailuja 19. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 2010: 9–21.
- Kask, Arnold**, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967.
- Kerge, Krista**, Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Soome-eesti kontrastiivseminar (Tallinn 1988). Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond. Preprint KKI-51. Tallinn, 1990.
- Kull, Rein**, Liitnimisõnade kujunemine eesti kirjakeeles I–II. Kandidaadiväitekiri. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1967.
- Mäearu, Sirje**, Pilguheit adjektiivile. – Maire Raadik ja Tiina Leemets (toim), Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012: 124–156.
- Riikoja, Elli**, Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus. Kandidaativäitekiri. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1960.
- Vare, Silvi**, Liitverb eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 1986, 9: 539–547.
- Vare, Silvi**, Nihetest eesti liitverbi kasutuses ja struktuuris. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7. – 13.8.2000 Tartu. Pars VI. Tartu, 2001: 332–338.
- Vare, Silvi**, Back-Formation of Verbs in Estonian. – Helle Metslang & Mart Rannut (eds.), Languages in Development. München: Lincom Europa, 2003: 123–132.

KIRJANDUS

- Bauer, Laurie**, Productivity: Theories. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Springer, 2005: 315–334.
- Erelt, Tiiu**, *tsi-sõnade grammatikat ja semantikat*. – Kirjakeel 1985. Tallinn: Valgus, 1987: 66–72.
- Habicht, Külli**, *us-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles*. Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1995.
- Hakulinen Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho**, *Iso suomen kielioppi*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950.) SKS, 2004.
- Hohenhaus, Peter**, Lexicalization and Institutionalization. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Springer, 2005: 353–373.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek**, *Eesti kirjakeele sagedussõnastik*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2002.
- Kabur, Helve**, *Omadussõnasufiksi -kas tähendusfunktsioone*. Metoodiline katse. – Keel ja Kirjandus 1967, 10: 593–598.
- Kasik, Reet**, *Verbaaladjektiividest*. – Keel ja Kirjandus 1978, 9: 546–548.
- Kasik, Reet**, *Derivatiivsetest laenudest*. *u-liitelised verbid eesti ja soome keeles*. – Keel ja Kirjandus 1991, 8: 466–476.
- Kasik, Reet**, *Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles*. – Ago Künap (ed.), *Minor Uralic languages: grammar and lexis*. Tartu–Groningen, 1995: 88–93.
- Kasik, Reet**, *Typology of Estonian and Finnish word-formation. The Verb*. – Mati Erelt (ed.), *Estonian: Typological Studies II*. Tartu: University of Tartu, 1997: 42–72.
- Kasik, Reet**, *Viron line-suffiksilliset tekijännimet*. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (eds.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. (Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 228.) Helsinki, 1998: 218–223.

- Kasik, Reet**, Morphology of Loan-Verbs in the Estonian Language. – Helle Metslang & Mart Rannut (eds.), Languages in Development. München: Lincom Europa, 2003: 115–121.
- Kasik, Reet**, Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2010.
- Kasik, Reet**, Tähelepanekuid soome ja eesti keele liitnimisõnadest. – Annekatrin Kaivapalu (toim), Lähivertailuja 19. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 2010: 9–21.
- Kasik, Reet**, Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd-* ja *ndus-*liitelised verbaalnoomenid. – ESA 56 (2010). Tallinn: Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 2011: 63–90.
- Kasik, Reet**, Sõnaliik oskuskeeles: *e-*tuletised ja nende alusverbid. – Maire Raadik ja Tiina Leemets (toim), Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Eretille 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012: 50–66.
- Kasik, Reet**, Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2012, 11: 793–806.
- Kask, Arnold**, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1967
- Keevallik, Leelo**, Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. – Keel ja Kirjandus 2005, 7: 535–548; 2005, 8: 630–642.
- Kerge, Krista**, Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Soome-eesti kontrastiivseminar (Tallinn 1988). (Ars Grammatica.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakond. Preprint KKI-51. Tallinn, 1990.
- Kerge, Krista**, Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus, 1998.
- Kont, Ilse**, Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles. Kandidaadiväitekirj filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1955.
- Kont, Ilse**, Eesti *rd-*liitelistest substantiividest ja nende vahekorras *rda-*liiteliste verbidega. – ESA IV (1958). Tallinn, 1959: 91–100.
- Kull, Rein**, Liitnimisõnade kujunemine eesti kirjakeeles I–II. Kandidaadiväitekirj. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1967.

- Laakso, Johanna**, Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura, 1990.
- Langemets, Margit**, Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010.
- Mikone, Eve**, Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys. Helsinki, SKS, 2002.
- Mund, Argo**, *ndus*-liide eesti keeles ehk *peksandusest* ja *pärandusest e-postinduse* ja *perearstinduseni*. – Oma Keel 2005, 1: 21–32.
- Mäearu, Sirje**, Sufiksi liitumine tunnusele eesti kirjakeeles. – Ars Grammatica 1986. Tallinn: Valgus, 1987: 23–43.
- Mäearu, Sirje**, Pilguheit adjektiivile. – Maire Raadik ja Tiina Leemets (toim), Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012: 124–156.
- Palmeos, Paula**, Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1973.
- Põlma, Valve**, Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. Dissertatsioon filoloogikandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri Eesti Keele Instituudis. Tallinn, 1967.
- Riikoja, Elli**, Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus. Kandidaativäitekiri. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele osakonnas, 1960.
- Rätsep, Huno**, *i*-sufiksiliistest verbidest eesti keeles. – ESA II (1956). Tallinn, 1956: 74–91.
- Saari, Henn**, Sõnamoodustuse mõisteid. Liigivaheldus. – Keel ja Kirjandus 1993, 2: 87–97; 3: 148–159; 11: 649–659; 12: 726–736.
- Sepper, Maria-Maren**, Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. Magistritöö. Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis, 2006.
- Stump, Gregory**, Word-Formation and Inflectional Morphology. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), Handbook of Word-Formation. Springer, 2005: 49–71.
- Tiits, Mai**, Seisundiadverbidest. – Keel ja Kirjandus 1982, 1: 17–21.
- Tomingas, Silva**, Verbiliidete positsiooniklassid ja liitekombinatsioonid tuletatud verbides. – Ars Grammatica 1986. Tallinn: Valgus, 1987: 64–79.

- Univere, Aili**, Eesti *tu*-liitelistest omadussõnadest. – ESA 18 (1972). Tallinn, 1972: 159–173.
- Uuspõld, Ellen**, Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. – Keel ja struktuur 10. Tartu, 1978: 66–80.
- Uuspõld, Ellen**, *des-* ja *mata-*vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. – Reet Kasik (toim), Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001: 306–321.
- Vare, Silvi**, Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitluseks. (Ars Grammatica.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1979.
- Vare, Silvi**, Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus, 1981.
- Vare, Silvi**, Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus, 1984.
- Vare, Silvi**, Liitverb eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 1986, 9: 539–547.
- Vare, Silvi**, Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. – Keel ja Kirjandus 1991, 7: 408–415.
- Vare, Silvi**, Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. – Virittäjä 1993, 1: 34–50.
- Vare, Silvi**, Nihetest eesti liitverbi kasutuses ja struktuuris. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7. – 13.8.2000 Tartu. Pars VI. Tartu, 2001: 332–338.
- Vare, Silvi**, Back-Formation of Verbs in Estonian. – Helle Metslang & Mart Rannut (eds.), Languages in Development. München: Lincom Europa, 2003: 123–132.
- Vare, Silvi**, Põgusalt ühest leksika ja süntaksi piirinähtusest. – Keel ja Kirjandus 2004, 12: 915–922.
- Vare, Silvi**, Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast. – Keel ja Kirjandus 2008, 7: 531–551.
- Veski, Asta**, Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1970.
- Viires, Helmi**, *ne-*sufiksilised omadussõnad eesti murretes. Kandidaadi-väitekiri. Käsikiri Eesti Keele Instituudis, 1963.

- Viitso, Tiit-Rein**, Structure of the Estonian language. Phonology, morphology and word formation. – Mati Ereht (ed.), Estonian Language. (Linguistica Uralica Supplementary Series. Volume 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers, 2003: 9–129.
- Villup, Astrid**, Adverb eesti keeles. Tallinn, 1969.

